The Right Hon.ble Montagu Earl of Abingdon, Baron Norreys of Rycott

THORNTON & SON
Booksellers

4/63 P1 cash

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

CUI ACCESSERE

JOANNIS CLERICI,

SECUNDUM TERTIAM EJUS RECENSIONEM,

NOTÆ,

ET LIBRI DUO,

DE ELIGENDA INTER CHRISTIANOS DISSENTIENTES SENTENTIA,

ET

CONTRA INDIFFERENTIAM RELIGIONUM.

ALMA COLLEGE
211.2
LIBRARY
G916
Alma, California

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

MDCCCVII.

24595

PRINTED IN
GREAT BRITAIN

LECTORI MONITUM.

MULTA, quæ in hac nova editione præſtitimus, paucis accipe, Lector benevole. Grotii tibi liber exhibetur fideliter deſcriptus ex editione Pariſienſi anni 1640. cui Auctor ipſe præſto fuit; in qua prima Annotationes Textui adjecit; et poſt quam, in quinquennio quo ei in lucem datæ ſuperſtes erat, alteram non edidit. De *Textu*, iteratis a Grotio editionibus jam perpolito, ad ea quæ pp. 381—383. notantur hoc unum addemus; nos Titulos Sectionum, qui a Grotio nulla Textus intercapedine ad exteriorem Paginæ oram ſunt appoſiti, et juſtis in locis diſpoſuiſſe, et varia interpunctione, ad Scriptoris mentem, grammatice ſibi cohærere feciſſe. In corrigendis *Annotationibus*, ab Auctore ſemel tantum editis, incredibilis fuit moleſti-

arum moles, ab anteactis Clerici laboribus non multum elevata: innumeri veterum Scriptorum loci erant eruendi et accurate laudandi, plurima menda tollenda, interpretationes Latinæ hic illic reficiendæ. Tres quoque novas notulas ſcripſimus, pp. 239, 258, 297. charactere *O* deſignatas; et librorum laudatorum Catalogum operi ſubtexuimus. Denique Clerici libros, juxta auctiſſimam eorum editionem quæ prodiit anno 1724. Hagæ-Comitis, recudi curavimus, et ipſos a nobis in viginti circiter locis caſtigatos. Cum vero in Orthographia diverſi abeunt Grotius et Clericus, ille in pleriſque νεωτερίζων, hic rudioris antiquitatis amantiſſimus; nos utriuſque quod eſt proprium ſervavimus, ut in ipſa vel Romanorum Lingua ſuum cuique Romano Jure tribuatur.

RICARDUS HEWITT.
COLL. HERT.

VII. *Calendas Novembris*,
A. D. 1807.

VERITATIS ET VIRTUTIS

AMANTIBUS

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

VOBIS ſolis, ſi verum hic dicendum ſit, quemadmodum omnino puto; vobis, inquam, ſolis ſcriptus eſt et dicatus liber Summi Viri Hugonis Grotii, qui Veritatem ac Virtutem amatis. Sine eo amore, non poteſt placere hoc opus, quod eo tendit ut Veritatem Evangelicam, ab omnibus partibus ac factionibus alienam, in clara luce collocet; idque eum in finem, ut Virtutem, eamque itidem Evangelicam in animis pariat. Verum, ut vis earum probe ſentiatur, oportet animum antea amare id quod verum et rectum eſt; qui enim mendacii amici ſunt, et vitio addicti, non poſſunt ejuſmodi cognitionibus adfici. Alioquin aurei libelli lectio prorſus eſt inutilis. *Eſtote factores*

Verbi, ait Jacobus Ep. cap. i. 22. et ſeqq. *et non auditores tantum, fallentes voſmet ipſos; quia ſi quis auditor eſt Verbi et non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum nativitatis ſuæ in ſpeculo; conſideravit enim ſe, et abiit, et ſtatim oblitus eſt qualis fuerit: qui autem perſpexerit in legem perfectam libertatis et permanſerit in ea, non eſt auditor oblivioſus factus, ſed factor operis; hic beatus in facto ſuo erit.* Qui legit hoc Opus *de Veritate Religionis Chriſtianæ*, ejuſque dogmata et præcepta perſpexit, nec tamen melior fit; is in deteriore ſtatu eſt, quam ſi numquam legiſſet. Eo enim non ſpectat ut nos tantum doctiores, ſed potiſſimum ut meliores faciat. Epictetus, Stoicæ ſectæ decus, homini qui ſe in Philoſophia profeciſſe putabat, cupiebatque ab Epicteto interrogari de doctrina quæ erat in Libro Chryſippi de Adpetitu, ut videret quam adtente eum librum legiſſet, hoc reſponſum dedit: *Mancipium, non id quæro; ſed quomodo perſequaris et fugias*; (bona ac mala;) *quomodo adpetas atque averſeris; quomodo res adgrediaris; ut adſentiaris et te præpares; naturæne convenienter, an contra: ſi convenienter quidem, oſtende mihi, et dicam te proficere; ſin minus, diſcede.* Diſſert. lib. i. c. 4. Sic et

quiſquis legerit hoc Grotii opus, et quæ ei ſunt ad calcem adjecta, meliorque factus fuerit, is demum profeciſſe jure cenſebitur; ſin vero maneat in pravis habitibus doctrinæ Evangelicæ hic traditæ contrariis, nihil profeciſſe merito judicabitur, et indignus qui talia legeret; quæ non tantum eo ſpectant ut doctiores ab eorum lectione homines abeant, ſed potiſſimum ut meliores fiant atque ad ultimum uſque halitum maneant. Quod Lectoribus noſtris, non ſecus ac mihi, opto et voveo. Valete.

Dabam Amſtelodami, Calendis Martiis Anni a C. N. MDCCXXIV.

LECTORI

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

CEPERAT Bibliopola conſilium de recudendo hoc opere Grotiano, cum eum monui multa et gravia eſſe menda, in prioribus editionibus relicta, præſertim in teſtimoniis Veterum; quæ e re ejus erat emendari: et paucula, non ſine fructu, in Notis addi poſſe; nec fore ingratum aut inutile Lectori, ſi ſubjungeretur libellus, quo oſtenderetur ubi inveniatur quam puriſſima Chriſtiana illa Religio, cujus veritatem demonſtravit vir ſummus. Ille vero continuo me orare, ut hoc in ejus gratiam præſtare vellem; quod, et pro obſervantia qua Grotii memoriam colo, et propter rei utilitatem, non illibenter ſuſcepi. Quomodo autem præſtiterim, tui erit, LECTOR CANDIDE, judicii. Permulta vitia Typothetarum emendavi; pluraque forte emendaſſem, ſi potuiſſem

omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi; quod ſatis uberes jam eſſent ſubjectæ, nec plures poſtulare a me res ipſa videretur. Eas a Grotianis nomen meum diſtinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter diſſentientes Chriſtianos ſententia Eccleſiaque; in quo ſpero me nihil præter mentem magni viri, aut certe præter veritatem protuliſſe. Argumentis uſus ſum, quæ cuivis paullo prudentiori probarentur, facilibus, nec longe accerſitis; atque ita ſtatui gerere ſe in hoc negotio Chriſtianos oportere, quemadmodum in graviſſimis vitæ negotiis prudentiſſimi quique ſeſe gerere ſolent. Abſtinui ab omni acriore controverſia, dictiſque quibuſvis acerbioribus; quæ abeſſe debent ab omnibus noſtris de Religione judiciis, ſi modo per adverſarios liceat. Stylo ſimplici, nec calamiſtris ullis inuſto, animi mei ſenſa expoſui; prout in re tam ſeria fieri oportere cenſebam, ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum quæruntur. Qua in re, Grotium meum ſum imitatus; et imitabuntur, ut puto, quicumque ſerio et animo argumenti gravitate perculſo de ejuſmodi rebus ſcribere adgredientur.

Dum autem hæc meditarer, miſit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, Ampliſſimus juxta ac Doctiſſimus vir, et cujus ſingulari humanitati multum debeo, a Sereniſſima Magnæ Britanniæ Regina ad Regiam Celſitudinem Se-

reniſſ. Etruriæ Magni Ducis extra ordinem miſſus. Eas, cum bona ejus venia, commodum edi poſſe ad finem hujus voluminis judicavi, ut liqueret quid Grotius de Eccleſia Anglicana ſenſerit; quæ quidem gratias ei habebit, ringentibus licet nonnullis hominibus, qui pugnantia inter ſe dogmata, Socinianiſmum, Papiſmum, imo et Atheiſmum, longe doctiſſimo et religioſiſſimo viro objiciunt; ne, ut opinor, immortalia ejus Scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis ſimilibus, fruſtra aliorum luminibus officere adhuc conati ſunt. Sed iis Deus ignoſcat, (aliud enim nihil imprecor,) et meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut Veritatis et Pacis amore omnes tandem conjungamur, et in unum ovile ſub uno paſtore Chriſto conveniamus! Hoc te etiam, OPTIME LECTOR, vovere et exoptare nobiſcum decet: et ſic tibi ſane Deus, tuiſque omnibus adſit; prout rem, qua licebit, promovebis et omni ope adjuvabis! Vale.

Dabam Amſtelodami, Calendis Martiis Anni MDCCIX.

EIDEM S. D. J. C.

IIS, quæ ante octo annos dicebam, nihil eſt quod nunc adjiciam; niſi me, in hac ſecunda mea Grotii Editione, aliquot Notulas addidiſſe,

et plura menda e Veterum teſtimoniis ſuſtuliſſe. Vale.

Dabam Amſtelodami, Calendis Juniis Anni MDCCXVII.

IDEM de hac tertia etiam intellectum velim: cui etiam addidi Libellum, quo eorum ſententiam oppugnavi, qui perinde eſſe putant in quacumque Chriſtiana ſecta vivant. Vale.

Ibidem, Calendis Martiis Anni MDCCXXIV.

NOBILISSIMO AMPLISSIMOQUE DOMINO,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

IN SUMMO AUDITORIO PARISIENSI,

HUGO GROTIUS.

Vir Nobiliſſime et Ampliſſime,

PECCEM in Juſtitiam ipſam, ſi tempora ei in auguſtiſſimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Chriſtianæ tutela, pars Juſtitiæ tuique muneris magna. Neque Juſtitia ſinit, ut acceſſio hæc ad quenquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli ſuperbiam liber præfert. Non dicam me partem poſcere de otio tuo, quod tibi tam late diffuſa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio ſit negotiorum mutatio, rogo ut forenſes curas harum chartarum lectione diſtinguas. Ne ſic quidem longe abibis ab actibus ſoli-

tis. Audies teſtes, vim teſtimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale, Vir Maxime. Lutetiæ 27. Auguſti, cIↃ IↃC XXXIX.

ANACEPHALÆOSIS

Eorum, quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore, in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ, tractantur.

LIBER PRIMUS.

	Pag.
I. *OCCASIO operis,*	1
II. *Probatur Deum eſſe,*	3
III. *Deum eſſe unum,*	7
IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem,*	8
V. *Et quidem infinitam,*	9
VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, et omnino bonum,*	ibid.
VII. *Deum eſſe cauſam omnium,*	10
VIII. *Occurritur objectioni de mali cauſa,*	17
IX. *Contra eos diſſeritur qui duo principia ſtatuunt,*	18
X. *Aſſeritur univerſum a Deo regi,*	19
XI. *Etiam ſublunaria,*	ibid.
Etiam ſingularia,	20
XII. *Quod demonſtratur ex conſervatione Imperiorum,*	21
XIII. *Et ex miraculis,*	22
XIV. *Præſertim autem apud Judæos; quibus fides aſtruitur ex duratione religionis,*	23

Pag.

XV. *Item ex Moſis veracitate et antiquitate,* 25
XVI. *Et ex teſtimoniis extraneorum,* 27
XVII. *Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus,* 77
Et argumentis aliis, 79
XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur,* 81
XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia,* 82
XX. *Ita ut ſæpe opprimantur boni,* 84
XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus,* ibid.
XXII. *Quod confirmatur traditione,* 85
XXIII. *Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,* 88
XXIV. *Multæ faveant,* 91
XXV. *Unde conſequitur, finem hominis eſſe felicitatem poſt hanc vitam,* 92
XXVI. *Ad quam comparandam indaganda eſt vera Religio,* ibid.

LIBER SECUNDUS.

I. *UT probetur titulum veræ Religionis competere Chriſtianæ Religioni,* 95
Oſtenditur Jeſum vixiſſe, ibid.
II. *Item eundem morte ignominioſa affectum,* 97
III. *Et tamen poſt mortem adoratum, etiam a viris ſapientibus,* 98
IV. *Oſtenditur ejus adorationis cauſam aliam eſſe non potuiſſe, quam miracula ab ipſo edita,* ibid.
V. *Atque hæc miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ potentiæ aſcribenda; ſed omnino a ſolo Deo profecta eſſe,* 100
VI. *Probat auctor, de ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis,* 103
VII. *Solvit objectionem ſumptam ab eo, quod reſurrectio videatur impoſſibilis,* 107
VIII. *Docet, reſurrectione Jeſu poſita, evinci dogmatis veritatem,* 109
IX. *Oſtenditur Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus,* 110

Pag.

X. *Idque a præmii propositi excellentia,* 110

XI. (*Hic solvitur obiter objectio inde sumpta, quasi dissoluta corpora restitui nequeant,*) 115

XII. *A præceptorum eximia sanctitate; circa Dei cultum,* 119

XIII. *Circa officia humanitatis quæ proximo debemus etiam læsi,* 123

XIV. *Circa maris et feminæ conjunctionem,* 127

XV. *Circa usum bonorum temporalium,* 131

XVI. *Circa jusjurandum,* 133

XVII. *Circa facta alia,* 134

XVIII. *Occurritur objectioni sumptæ ex controversiis, quæ sunt inter Christianos,* 135

XIX. *Probatur porro præstantia religionis Christianæ ex præstantia ipsius Magistri,* 136

XX. *Ex admirabili propagatione hujus religionis,* 141

XXI. *Præcipue si consideretur infirmitas ac simplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt,* 145

XXII. *Et maxima impedimenta, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut a profitenda deterrerent,* 147

XXIII. *Obiter respondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt,* 150

LIBER TERTIUS.

I. *ASSERITUR auctoritas librorum Novi Fœderis,* 153

II. *Docetur libros, qui nomina præscripta habent, eorum esse quorum nomen præferunt,* 154

III. *De libris olim dubitatis sublatam esse dubitationem,* 155

IV. *Libris sine nomine constare auctoritatem e qualitate scriptorum,* 156

V. *Probatur hos scriptores vera scripsisse; quia notitiam habebant eorum, quæ scribebant,* 157

VI. *Et quia mentiri nolebant,* 159

VII. *Astruitur quoque inde scriptoribus fides, quod miraculis illustres fuerint,* 160

VIII. *Et in scriptis eorum multa sint, quæ eventus comprobavit divinitus revelata esse,* 163

Pag.

IX. *Tum etiam ex cura quam decebat a Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur,* 164

X. *Solvitur objectio, quod multi libri a quibusdam rejecti fuerint,* ibid.

XI. *Refutatur objectio; quasi his libris contineantur impossibilia,* 168

XII. *Aut a ratione dissona,* ibid.

XIII. *Solvitur objectio illa, quod his libris quædam inter se repugnantia contineantur,* 170

XIV. *Solvitur alia ex testimoniis extrinsecis: ubi ostenditur ea magis esse pro his libris,* 172

XV. *Denique solvitur illa de immutata scriptura,* 174

XVI. *Probatur denique auctoritas librorum Veteris Fœderis,* 178

LIBER QUARTUS.

I. *REFUTANTUR specialiter religiones a Christiana discrepantes,* 195

II. *Ac primum quidem Paganismus. Ostenditurque unum tantum esse Deum: Mentes vero creatas bonas esse, aut malas: bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei,* 196

III. *Probatur malos spiritus a Paganis adoratos, et quam id sit indignum,* 198

IV. *Disputatur contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganismo,* 201

V. *Contra cultum astrorum, et elementorum,* 202

VI. *Contra cultum brutorum animantium,* 203

VII. *Denique contra cultum earum rerum, quæ substantiæ non sunt,* 205

VIII. *Solvitur objectio Paganorum, sumpta a miraculis apud ipsos,* 207

IX. *Et ab oraculis,* 211

X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt,* 215

XI. *Respondetur iis, qui ortus et interitus religionis astrorum efficaciæ ascribunt,* 216

Pag.

XII. *Denique oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari a ſapientibus Paganorum: ac, ſi quid eſt in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri,* 219

LIBER QUINTUS.

I. *JUDAISMUS refutatur,* 227

II. *Oſtenditur Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis,* 228

III. *Solvitur, quod objiciunt miracula hæc facta ope dæmonum,* 230

IV. *Aut vi vocum,* 231

V. *Oſtenditur divina fuiſſe Jeſu miracula; quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex eſt,* 232

VI. *Solvitur objectio ſumpta ex diſcrepantia, quæ eſt inter legem Moſis et Jeſu: oſtenditurque aliam perfectiorem dari potuiſſe lege Moſis,* 233

VII. *Ab Jeſu in terris obſervatam fuiſſe legem Moſis; et nulla alia præcepta poſtea fuiſſe abolita niſi ea, quæ intrinſecam bonitatem non habebant,* 236

VIII. *Ea fuiſſe Sacrificia, quæ nunquam per ſe Deo placuerant,* 240

IX. *Item ciborum diſcrimen,* 245

X. *Et dierum,* 251

XI. *Ac circumciſionem externam,* 254

XII. *Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuiſſe Apoſtolos Jeſu,* 256

XIII. *Argumentum ſumitur contra Judæos ex eo, quod in confeſſo ſit promiſſum eximium Meſſiam,* ibid.

XIV. *Oſtenditur eum jam veniſſe ex præſignificatione temporis,* 257

XV. (*Solvitur id quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi,*) 261

XVI. *Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit,* 263

XVII. *Probatur Jeſum eſſe Meſſiam, ex his quæ de Meſſia prædicta fuere,* 266

Pag.
XVIII. *Solvitur id, quod dicuntur quædam non impleta,* 269
XIX. *Item quod opponitur de humili ſtatu et morte Jeſu,* 271
XX. *Et quaſi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt,* 276
XXI. *Reſpondetur ad objectionem, plures Deos a Chriſtianis coli,* 279
XXII. *Item humanam naturam adorari,* 283
XXIII. *Abſolutio hujus partis, cum precibus pro Judæis,* 285

LIBER SEXTUS.

I. REFUTATUR *Mahumetiſmus, et breviter ejus origo indicatur,* 287
II. *Evertuntur fundamenta ejuſdem Mahumetiſmi, quod non liceat ibi in religionem inquirere,* 292
III. *Agitur adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum et Chriſtianorum; probaturque eos non eſſe corruptos,* 293
IV. *Comparatur Mahumetes cum Chriſto,* 296
V. *Item facta utriuſque,* 297
VI. *Illi etiam, qui primi utramque religionem receperunt,* 298
VII. *Modi itidem, quibus lex utraque propagata eſt,* ibid.
VIII. *Denique præcepta inter ſe,* 301
IX. *Solvitur id, quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio,* 302
X. *Recenſentur abſurda plurima ex libris Mahumetiſticis,* 303
XI. *Peroratio totius Operis attexitur ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur,* 304

J. C. LIBER

De eligenda inter diſſentientes Chriſtianos Sententia.

I. *QUÆRENDUM ubi ſit vera Chriſti doctrina,* 313
II. *Iis adhærendum, qui Chriſtianorum nomine digniſſimi ſunt,* 317
III. *Chriſtianorum nomine digniſſimos eſſe, qui puriſſime profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit Grotius,* 320
IV. *De conſenſu et diſſenſu Chriſtianorum,* 322
V. *Unde Chriſtianæ Religionis cognitionem haurire oporteat,* 327
VI. *Aliud Chriſtianis non imponendum, præter id quod ex N. T. haurire poſſunt,* 329
VII. *De conſervatione doctrinæ Chriſtianæ,* 332
VIII. *Cur Deus inter Chriſtianos diſſidia et errores naſci paſſus ſit,* 334
IX. *Quinam puriſſime profiteantur Evangelium,* 338
X. *Cum iis Euchariſtiam celebrandam,* 339
XI. *De Diſciplina Eccleſiaſtica,* 343
XII. *A Grotio magno in pretio habitam antiquam Diſciplinam, ſed ſine alterius damnatione,* 345
XIII. *Paræneſis ad diſſentientes Chriſtianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Teſtamento videt, ſuntque ſemper credita, a ſe invicem exigant,* 347

EJUSDEM LIBER

Contra Indifferentiam Religionum.

I. *AMARI oportere Veritatem, præſertim in rebus magni momenti,* 351
II. *Nihil eſſe majoris momenti quam Religionem,* 353
III. *Indifferentiam eſſe illicitam, legibus divinis et humanis,* 356

Pag.

IV. *Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus æterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, misericordiam a Deo consequi possit: nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus,* 361

V. *Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem; simulatorem non posse,* 365

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ,

AD VIRUM AMPLISSIMUM

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Advocatum Regium in ſummo Auditorio Pariſienſi.

LIBER PRIMUS.

§. I. *Occaſio Operis.*

QUÆRERE identidem ex me ſoles, vir et de patria tua, et de literis, et, ſi id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum ſit eorum librorum, quos pro religione Chriſtiana patriæ meæ ſermone ſcripſi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, et quidem tanto cum judicio legeris, quantum excoluerint iſtam materiam philoſo-

phica subtilitate [a] Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione tum facundia vestras Mornæus. Quam ob causam videri potest magis ex usu fuisse alicujus illorum in sermonem popularem versio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi sint, nescio: te quidem tam benigno ac facili judice, facile spero me posse absolvi, si dicam, me, lectis non illis tantum, sed et Judæorum pro Judaica vetere, et Christianorum pro Christiana religione scriptis, uti voluisse meo qualicunque judicio, et animo dare negatam, cum id scriberem, corpori libertatem. Existimabam enim pro veritate non nisi veritate certandum, et quidem tali, quam ipse animo approbarem: frustra enim daturum me operam, ut persuaderem aliis quæ non ante mihi persuasissem. Itaque selegi ex veteribus ac novis quæ mihi se probabant maxime, omissis argumentis quæ parum mihi ponderis habere videbantur, et auctoritate eorum librorum, quos subdititios esse aut certo sciebam, aut merito suspicabar. Quibus autem ipse assentiebar, ea et ordine certo disposui, et exposui quam potui maxime

[a] *Ræmundus Sebundus*, &c.] Ætate Grotii, hi erant potissimi ea de re scriptores; sed a Grotii ævo innumeri scriptores, Anglice præsertim et Gallice, de veritate religionis Christianæ scripserunt; quos tamen exemplo suo excitavit Grotius, quem recentiores sunt imitati, et interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ et tam necessariæ scriptionis gloria ad eum redundat. *Clericus.*

populariter, et verſibus incluſi quo rectius memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, ſed præcipue navigantibus, operam navare utilem; ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque ſumpto exordio a laude noſtræ gentis quæ navigandi ſolertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantum quæſtum, ſed et ad veræ, hoc eſt, Chriſtianæ religionis propagationem uterentur. Neque enim deeſſe materiam, cum per longinqua itinera paſſim incurrerent aut in Paganos, ut in Sina et Guinea; aut in Mahumetiſtas, ut ſub imperio Turcæ, Perſæ, et Pœnorum; tum vero Judæos, et ipſos jam Chriſtianiſmi profeſſos hoſtes, diſperſos per maximas partes terrarum orbis: neque deeſſe impios, qui abditum metu venenum ex occaſione apud ſimplices prodant: adverſum quæ mala optare me, ut recte armati ſint noſtrates; et qui ingenio præſtant incumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri ſaltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§. II. *Deum eſſe.*

Ac primo quidem libro, ut oſtendam non eſſe rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior. Res aliquas

esse quæ esse cœperint, sensu ipso et confessione omnium constat. Eæ autem res sibi non fuerunt causa ut essent: nam quod non est agere non potest; nec ipsa res esse potuit, antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipsi aut conspicimus aut conspeximus, fatendum est; sed et de iis, unde illæ ortum habent: [b] donec tandem ad aliquam causam perveniamus, quæ esse nunquam cœperit; quæque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, qualecunque tandem sit, (de quo mox agemus,) id ipsum est, quod Numinis aut Dei voce significatur. Alterum argumentum, quo probamus Numen esse aliquod, sumitur a manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ratio et boni mores non plane extincta sunt inducta feritate. Nam, cum quæ ex hominum arbitratu veniunt nec eadem sint apud omnes, et sæpe mutentur; hæc autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur; ([c] quod ipsi etiam Aristoteli notatum, ho-

[b] *Donec tandem*, &c.] Quia dari non potest progressus, ut loquuntur, *in infinitum*. Est enim causa aliqua prima eorum quæ cœperunt, aut nulla: si quæ sit prima causa, Deus est: si ulla prima causa esse negetur, oportebit nullam esse omnino causam rerum quæ esse cœperunt, ac proinde eas per se exstitisse, seu e nihilo prodiisse; quod est absurdum. *Clericus*.

[c] *Quod ipsi*, &c.] Metaphys. lib. xi. (al. xiv.) cap. viii. fin. Ubi, memoratis fabulis de Diis, ita loquitur: Ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ

mini ad talia minime credulo;) omnino causam ejus aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quam aut oraculum Dei ipsius, aut traditio quæ a primis humani generis parentibus manarit: quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius; nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, sive olim cognitas sive nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est humanitatis, exerit se hæc notitia; tum apud gentes sapientia aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est quod opponat hic quisquam paucos in multis sæculis, qui Deum esse aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam et paucitas ipsa, et quod statim intellectis argumentis rejecta universim est eorum opinio, ostendit, non prove-

πρῶτον, ὅτι Θεοὺς ᾠοντο τὰς πρώτας αἰτίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε, ᾗ, κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένης, ᾗ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων, οἷον λείψανα, περισεσῶσθαι μέχρι τῆ νῦν: *quorum si quis, distinctione facta, hoc tantum sumat quod primum fuit, quod Deos esse putarent primas substantias, divine dicta existimet, et, ut credibile est, sæpius inventa quoad licuit omni arte et philosophia et iterum deperdita, hasce illorum opiniones, quasi reliquias, ad hæc tempora servatas fuisse.* Clericus.

nire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur qui nivem atram esse contendebat; aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cum et historiæ et alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeo a pravo ingenio eorum maxime, quorum interest ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, venire hanc a tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quod, quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomorum concursum, sive aliud quidvis; [d] id non minores, si non majores habere difficultates, neque eo quod receptum est magis esse credibile, cuivis ad rem mediocriter attendenti satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere; si quid vident, satis vident, quam hoc sit homine indignum, qui modo mentem habere se credat, quam nec ipsam videt. Nec, si capere Dei

[d] *Id non minores*, &c.] Potuisset Grotius sine ulla temeritate dicere, multo majores esse difficultates in eorum sententiis, qui volunt mundum æternum esse semperque fuisse qualis est, vel sponte sua e nihilo prodiisse, vel atomorum fortuito concursu esse conflatum: quæ sententiæ plenæ sunt apertis repugnantiis, ut multi, a tempore Grotii, adcuratius demonstrarunt; inter quos suo merito eminet vir doctissimus Rodolfus Cudworthus, in opere Anglico de Systemate Intellectuali Universitatis Rerum: suntque etiam alii præstantissimi Theologi et Physici Angli. *Clericus.*

naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideo talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cujuſque proprium, ut quæ ſe ſuperiora atque excellentiora ſunt capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem quid homo ſit capiunt; multoque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilitate naturæ conſtitutus, idque non a ſeſe, inferre debet id, a quo ſuperior beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quam ipſe ſit beſtiis; ideoque eſſe aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, ſui captus modum excedat.

§. III. *Deum eſſe unum.*

Evicto Numen eſſe aliquod, reſtat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut ſupra jam dictum eſt, eſt id, quod eſt neceſſario, ſive per ſe: neceſſario autem ſive per ſe quidque eſt, non qua in genere conſideratur, ſed qua actu eſt: [c] actu autem ſunt res ſingulæ. Quod ſi plures Deos ponas, jam in ſingulis nihil invenias cur neceſſario ſint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque cre-

[c] *Actu autem ſunt res ſingulæ.*] Sed res plures ſingulæ ſunt individuæ plures naturæ. Ideoque hoc argumentum omitti forte, ſine bonæ cauſæ detrimento, potuit. *Clericus.*

dantur. Adde quod multiplicatio rerum ſingularium congenerum eſt ex cauſarum fœcunditate; pro qua plures ipſæ res enaſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminentur; quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas unum facit mundum: in eo [f] unum pulcherrimum, ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, libere agentes et volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

§. IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem:*

Ut cætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet, (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non ſuppeditat; Græcum eſt τελειότης,) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcunque eſt perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt: quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit unde in-

[f] *Unum pulcherrimum, ſol.*] Certe vorticis hujus noſtri, ut more hodierno loquar, ſolaris incolis: ſicut aliis vorticibus centra illa ignea, quæ *ſtellas* vocamus. *Clericus.*

ciperet. Et, cum a nihilo nihil fiat eorum quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit; et proinde omnes in prima cauſa. Neque prima cauſa ulla perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde, quia quod æternum eſt ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero a ſe, quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

§. V. *Et quidem infinitam.*

Addendum eſt, eſſe has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cujuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam, exiſtens, ut ante diximus, per ſe, ſive neceſſario.

§. VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, omnino bonum.*

Cum vero apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, et quidem infinite;

Itaque esse eum vitæ infinitæ, id est, æternum, pollentiæ immensæ, id est, omnipotentem, sic et omniscientem, et omnino sine ulla exceptione bonum.

§. VII. *Deum esse causam omnium.*

Quæcunque autem subsistunt a Deo existendi habere originem, connexum est his, quæ ante diximus. Concluſimus enim, id, quod per se sive necessario est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso a seipsis. Quæ autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo quod ortum nunquam est, id est, a Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, sed ipse id quodammodo sensus evincit. Nam, si humani corporis admirabilem constructionem intus extraque conspicimus, et ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi nunquam eam satis possint admirari, ostendit hoc, opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest [g] Galenus, præsertim qua parte oculi et manus usum examinat. Imo et mutorum animantium corpora id

[g] *Galenus*] De Usu Partium, lib. iii. cap. 10. locus lectu dignissimus, at prolixior quam qui huc transferri queat. Sed hæc adcuratius multi recentiores in Anglia Physici et Theologi exposuerunt. *Clericus.*

loquuntur. Non enim ex vi materiæ, ſed ad finem certum collocatæ ac figuratæ ſunt eorum partes. Neque animantium tantum, ſed et plantarum et herbarum; ut a philoſophis accurate notatum eſt. Idem egregie [h] Strabo notavit in aquarum poſitu, quæ, ſi materiæ qualitatem reſpicias, mediæ eſſe debuerunt inter terram atque aërem; cum nunc terris interfuſæ ſint, nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obſtaret. Ob finem autem agere non eſt niſi intelligentis naturæ. Neque vero ſingula tantum ad peculiarem ſuum finem ordinantur, ſed et ad communem Univerſi; ut apparet in aqua, [i] quæ contra na-

[h] *Strabo notavit*] Locus eſt libro xvii. ubi, cum diſtinxiſſet opera φύσεως, *naturæ*, id eſt, *materiæ*, et προνοίας, id eſt, *divinæ providentiæ*, addit, p. 810. A. ed. Lut. Par. 1620. ἀλλ', ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, ὃπ ἔδει δ' ἔνυδρον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, ᾗ ἐναρίθμιον, ᾗ πολλοῖς κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἔξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς, ᾗ εἰσοχάς· ὥς' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ ᾗ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀποκρύπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ὑφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζώοις ᾗ φυτοῖς. *Sed, cum circum terram ſitus ſit aquæ naturalis, homo autem non ſit animal aquaticum, ſed partim terreſtre, partim aëreum, multiſque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra extantias, depreſſioneſque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod ſub ea eſt terræ; per illas vero attolleret ſe terra, ac ſub ſe aquas occultaret, niſi quatenus eæ ipſæ humano generi, et, quæ huic inſerviunt, animalibus plantiſque eſſent uſui.* Obſervarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, et Abeneſdra: inter Chriſtianos vero Chryſoſtomus ad pop. Antiochenum de Statuis, Hom. ix. t. 6. p. 523. init. ed. Eton. 1612.

[i] *Quæ contra naturam*] Hæc habet vir ſummus ex Peripatetica philoſophia, quæ aquam metu vacui per antlias adſcendere ſtatuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus conſtat. Sed in gravitate, quem-

turam ſibi propriam ſurſum movetur, ne inani interpoſito hiet Univerſi compages, ita facta ut continua partium cohæſione ſemet ſuſtineat. Finis autem hic univerſalis intendi, et vis ad eum finem inſeri rebus non potuit, niſi ab intellectu, cui ſubeſſet hoc Univerſum. Quin et beſtiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat a ratione aliqua proficiſci: quod in formicis et apibus maxime apparet; ſed et in aliis quibuſdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipſis ineſſe vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi inde apparet, quod ſemper agunt conſimiliter, et ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare [k] ab extrinſeca ratione ipſas aut dirigente, aut efficaciam ſuam ipſis imprimente, neceſſe eſt iſta proficiſci: quæ quidem ratio non aliud eſt, quam quod Deus vocatur. Jam

admodum a Recentioribus explicatur, non minus ordo univerſi et Conditoris ſapientia elucent. *Clericus.*

[k] *ab extrinſeca ratione*] Imo vero fiunt ab ipſa anima Brutorum, quæ eatenus facta eſt rationis particeps, ut talia facere poſſint, non alia. Alioqui Deus ipſe in iis vice animæ ageret, quod vix perſuaderi adcuratius philoſophanti poſſit. Nihil vetat ſentientium et intelligentium naturarum plures eſſe ordines, quorum infimi ſint in corporibus brutorum. Nam bruta machinas eſſe mere corporeas, quod voluit Ren. Carteſius, nemo, ut puto, ſerio credidit. Sed quid fit, inquies, iis animabus, cum bruta moriuntur? Id vero nefcio; nec propterea minus verum, iis animas ineſſe. Non neceſſe eſt nos omnia ſcire, nec propterea neganda ſunt ea, quorum rationem reddere non poſſumus. Tenenda ſunt ea de quibus conſtat, atque æquo animo ſunt ignoranda quæ ſcire non poſſumus. *Clericus.*

vero cœleſtia quoque ſidera, et, quæ in iis maxime eminent, ſol et luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, et animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam, cum alioqui multo ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti vero terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentiſſima quæque exuperantia ingenii ſibi ſubjicit: [l] unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo uſque vis hominis non poſſit pertingere, ut et cœleſtia lumina ſibi ſervire cogat, nec illa ultro ſe homini mancipaſſe credenda ſint; ſequitur, ut ſuperior quædam ſit mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra poſito operas perpetuas præſtent: quæ ipſa mens non alia eſt, quam opifex ſiderum atque univerſi. [m] Motus autem ſiderum, [n] qui ec-

[l] *Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis, i. 7. et de Natura Deorum, ii. 62.

[m] *Motus autem ſiderum, qui eccentrici quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides, Ductore Dubitantium, parte ii. c. 24. Quod ſi terram perpetuo moveri ſtatuas, res ſub aliis nominibus eodem redibit.

[n] *Qui eccentrici*, &c.] Ex vulgari hæc omnia, ut et ſequentia nonnulla, opinione; quæ jam exploſa. Sed non minus divinæ potentiæ efficacia cernitur in conſtantibus illis motibus Planetarum parabolicis circa Solem, per fluidiſſimum vorticem; ita ut nec

centrici quique epicyclici dicuntur, manifeſte oſtendunt non vim materiæ, ſed libere agentis ordinationem. Idem teſtantur aſtrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte poſitus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri poteſt, quod ſidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipſa vero mundi figura perfectiſſima, rotunda ſcilicet, et partes ejus in cœli quaſi ſinu concluſæ atque ordine admirabili diſpoſitæ, ſatis loquuntur, non caſu hæc confluxiſſe, ſed ab intellectu, et quidem excellentiſſimo eſſe conſtituta. Nam quis adeo ſtultus eſt, ut a caſu aliquid tam accuratum expectet; quaſi credat, caſu lapides et ligna [o] in domus ſpeciem coalitura, aut ex jactis forte literis extiturum poëma: cum et qui figuras geometricas in littore viderat, hominis ſe dixerit videre veſtigia, ſatis perſpiciens a caſu talia proficiſci non potuiſſe? Præterea non ab æterno extitiſſe hominum genus, ſed a certo tempore communem ſtirpi ſumpſiſſe originem, evincunt inter alia [p] artium progreſſus, et

accedant umquam, nec recedant, pluſquam ſolent, a centro, ſemperque pari obliquitate Solis æquatorem ſecent. *Clericus.*

[o] *In domus ſpeciem.*] Aut navis, aut baliſtæ.

[p] *Artium progreſſus, et incultæ olim terræ, quæ habitari poſtea cœperunt.*] Tertullianus ex hiſtoriis hoc tractat, libro de Anima, ſectione xxx. *Invenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberaſſe*, &c. Et mox: *Ipſe orbis in promptu eſt cultior in dies et inſtructior priſtino.* Duo hæc argumenta Ariſtotelis ſententiæ, quæ nunquam cœpiſſe vult genus humanum, auctoritatem apud hiſtoriarum

incultæ olim terræ, quæ habitari poſtea cœperunt, quod et inſularum ſermo teſtatur pro-

peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius, v. 325.

Præterea, ſi nulla fuit genitalis origo
Terrarum et cœli, ſemperque æterna fuere,
Cur, ſupra bellum Thebanum et funera Trojæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poetæ?
Quo tot facta virûm toties cecidere: nec uſquam
Æternis famæ monumentis infita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem ſumma, recenſque
Natura eſt mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt, nunc addita navigiis ſunt
Multa, modo organici melicos peperere ſonores.

et quæ ibi ſequuntur plura. Virgilius, Ecloga vi. 33.

——*ut his exordia primis*
Omnia, et ipſe tener Mundi concreverit orbis.

Idem, Georgicon i. 133.

Ut varias uſus meditando extunderet artes
Paulatim, et ſulcis frumenti quæreret herbam,
Et ſilicis venis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii ſenſere cavatas:
Navita tum ſtellis numeros et nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras et fallere viſco
Inventum, et magnos canibus circumdare ſaltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor atque argutæ lamina ſerræ,
(Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum,)
Tum variæ venere artes.

Horatius, lib. 1. ſatyra iii. 99.

Cum prorepſerunt primis animalia terris,
Mutum et turpe pecus, glandem atque cubilia propter,
Unguibus et pugnis, dein fuſtibus, atque ita porro
Pugnabant armis quæ poſt fabricaverat uſus:
Donec verba, quibus voces ſenſuſque notarent,
Nominaque invenere: dehinc abſiſtere bello,
Oppida cœperunt munire, et ponere leges,
Ne quis fur eſſet, neu latro, neu quis adulter.

Plinius, libro tertio Naturalis Hiſtoriæ circa initium: *Quare ſic accipi velim, ut ſicut vidua fama ſua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res geſtas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit, lib. xvi. 2. Et *in pleno, cuncto mortalium generi minorem indies fieri menſuram obſervatum* ait, libro vii. 16. Seneca apud Lactantium, iii. 16. 14. *Nondum ſunt mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt.* Ta-

fectus a terris adjacentibus. Tum vero instituta quædam ita hominibus communia, ut non

citus, Annalium iii. 26. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, eoque sine pœna aut coercitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta sponte ingenio peterentur; et, ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At, postquam exui æqualitas, et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant.* Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere nunquam cœpto esse, ὑποθέσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ, Ductoris Dubitantium parte ii. in præloquio. Libri secundi de Cœlo capite primo, init. ejus, quod ipse hac in re ponit, πίστιν, *persuasionem* esse dicit; non autem dicit ἀπόδειξιν, *demonstrationem*. Est vero ejusdem Philosophi dictum, libro iii. de Anima, cap. 3. δόξῃ ἕπεται πίστις, *Opinionem sequitur persuasio*. Præcipuum autem ejus argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: ea autem ponebat non *creatum* cœlum et universum, sed *generatum*; quod est ἀσύστατον. Libro xi. Metaphysicorum, cap. viii. fin. verisimile ait eandem artem sæpius inventam corruptamque. Libro autem iii. capite ultimo de Generatione animantium, sic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἂν, εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον· ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισαμένης τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare et de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse; aut ut vermiculi primum existerent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicasset, addit: ὅτι μὲν ἂν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τούτοιν εἶναι τὴν ἑτέραν, φανερόν. *Quare, si quod initium existendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse, manifestum est.* Idem Aristoteles, Topicorum lib. i. cap. 9. Ἔστι δὲ προβλήματα ἃ ὧν ἐναντίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοί· (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον ὕστως ἔχει ἢ οὐχ ὕστως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανούς·) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδοῦναι, οἷον, πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ· καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειεν ἄν τις. *Quæstiones sunt, de quibus et in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest, res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de qui-*

tam naturæ inſtinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ et vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in ſacris mactatio, et nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum ſolennia, et inceſtorum fuga.

§. VIII. *Ad objectionem de mali cauſa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus; quorum videtur origo Deo aſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſime, ſicut ante dictum eſt, bonus ſit. Nam, cum diximus Deum omnium eſſe cauſam, addidimus, eorum quæ vere ſubſiſtunt: nihil enim prohibet, quominus ipſa, quæ ſubſiſtunt, deinde cauſæ ſint accidentium quorundam; quales ſunt actiones. Deus hominem, et mentes ſublimiores homine creavit cum agendi libertate; quæ agendi libertas vi-

bus certi aliquid non habemus; quia, cum res ipſæ ſint graves, cauſas, cur ſic vel ſic ſe res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno ſit Mundus, an non: nam talia ſolent venire in diſputationem. De eadem re idem differens, libro i. de cœlo, cap. 10. init. ἅμα δὲ καὶ μᾶλλον ἂν ἔλη περὶ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. *Sic et credibiliora erunt quæ dicentur, ſi prius diſputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, §. 29. ubi cauſas affert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τε παντὸς ποιήσεως τὸ ὑπακάληπτον, *comprehenſu facile illud, quod tradunt de Univerſi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi *originem fuiſſe aliquam:* ab Ariſtotele *non eſſe genitum:* et habebis ipſam Judæorum Chriſtianorumque ſententiam.

tiosa non est, sed [q] potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum ascribere auctorem nefas est. At sunt quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni afferunt aliquid: quæ a Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat; cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo sæpe hæc ab ipsa bonitate proficiscantur, sicut a bono medico ingratum sapori pharmacum.

§. IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hic obiter eorum sententia, qui [r] duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum, posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque

[q] *Potest sua vi*, &c.] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate sua abuterentur, indeque multa mala et physica et moralia exoritura; nihilo secius abusum illum consectariaque ejus pati maluit, quam naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia, cum natura libera sit præstantissima creatura, quæque summam Opificis potentiam quam maxime ostendat, Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere; quia ea potest, cum visum erit, per totam æternitatem emendare, iis modis, qui non nisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re multa nuper Gallico sermone scripsimus, contra Manichæorum personatum patronum Pet. Bælium. *Clericus.*

[r] *Duo principia*] Respicit veteres Zoroastris discipulos et Manichæos. *Clericus.*

vero ſicut aliquod eſt per ſe bonum, ita aliquod eſſe per ſe et omni modo malum poteſt: cum malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exiſtente: ipſum autem exiſtere jam [s] boni eſt aliquid.

§. X. *Univerſum a Deo regi:*

Dei autem providentia regi hoc univerſum inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed et aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum, quæ a ſe producta ſunt. Quæ perfectio, cum pars ſit bonitatis, a Deo removenda non eſt; eoque magis, quod ſit ipſe et omniſcius, et omnipotens; ita ut non poſſit non cognoſcere ea quæ aguntur aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare ac dirigere facillime poſſit: quo et illud pertinet, quod ſupra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam ob finem univerſalem.

§. XI. *Etiam ſublunaria:*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc [t] cœli orbibus includunt, tum ex ratione jam allata et ad res omnes conditas vim ſuam

[s] *Boni aliquid*] Sed agitur hic de bono morali, non de Phyſico, qualis eſt exſiſtentia. Præſtitiſſet hac ratiocinatione abſtinere. *Clericus.*

[t] *Cœli orbibus*, &c.] Hæc fuit ſententia Ariſtotelis. Vide Plutarchum de placitis Philoſophorum, lib. xi. cap. 3. et Atticum apud Euſebium de Præp. Evangelica, lib. xv. c. 5. init. *Clericus.*

exerente apparet; tum inde etiam, quod aſtrorum curſus, ut Philoſophorum potiſſimi agnoſcunt, et experientia ſatis demonſtrat, ordinati ſint [u] ad uſum hominum. Æquum autem eſt, ut magis curetur id cujus gratia eſt aliud, quam quod in uſum alterius comparatum eſt.

Etiam ſingularia.

Neque minus falluntur, [x] qui univerſalia ab eo curari volunt, non et ſingularia. Nam, ſi ignorari a Deo ſingularia volunt, quod quidam profitentur, ne ſe ipſe quidem Deus agnoſcet. Neque vero infinita erit ſcientia, quod jam ante concluſimus, ſi ad ſingula non extenditur. Quod ſi et illa cognoſcit Deus, quidni et curet? præſertim cum et ſingula, qua ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum tum peculiarem, tum univerſalem; et ipſa rerum genera, quæ a Deo conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant niſi in ſingulis, ita ut, ſi

[u] *Ad uſum hominum*] Si non hominum ſolorum, (cum nobis non conſtet nullas alias eſſe intelligentes naturas in aliis Planetis,) certe partim et quatenus iis utimur, fine ullius alius creaturæ injuria. Cum ſole carere nequeamus, propter nos eſſe creatum merito contendimus: niſi, quod abſurdum eſſet, nos a caſu quæ neceſſaria nobis ſunt accepiſſe fingamus; ut ſi quis incideret in domum omnibus neceſſariis inſtructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui ſolus ea frui poteſt, inſtructam putaret. *Clericus.*

[x] *Qui univerſalia*, &c.] Ea fuit ſententia Stoicorum; de qua vide Arrianeas Diſſertationes Epicteti, lib. i. cap. 12. et Juſt. Lipſium in Phyſiol. Stoica, lib. i. diſſ. 11. *Clericus.*

ſingula perire poſſint abdicata a divina providentia, poſſint et ipſa genera.

§. XII. *Probatur id ex conſervatione Imperiorum :*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum et Philoſophi et Hiſtorici agnoſcunt, in conſervatione rerumpublicarum : primum univerſim, quod ubicunque [y] ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper : deinde ſæpe etiam ſpecialiter, in longa duratione hujus aut illius formæ imperii per multa ſæcula, ut regii apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos ; optimatum apud Venetos. Quanquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt ; tamen, ſi recte conſideretur multitudo malorum hominum, et quæ extrinſecus nocere poſſint, et agnatæ quaſi rebus viciſſitudines, non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere, niſi peculiari quadam Divini Numinis cura ; quæ evidentius etiam ſpectatur, [z] ubi Deo viſum eſt mutare imperia. Nam quibus ille tum ad eam rem tanquam ſibi deſtinatam inſtrumentis utitur, (puta Cyro, A-

y *Ordo ille regendi*, &c.] Quia ſine eo Societas Humana non conſtat, nec ſine Societate Genus Humanum conſervari poteſt. Unde colligere eſt, a Providentia Divina homines creatos, ut in Societate viverent, legibuſque uterentur, ſine quibus nulla eſt, nec eſſe poteſt Societas. *Clericus.*

z *Ubi Deo viſum eſt mutare imperia.*] Lucretius ipſe, v. 1232 :

Uſque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

lexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros [a] Cingi, [b] apud Sinenses Namcaa,) his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum, magis quam fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta eventuum similitudo, et ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere casus esse potest: at centies si quis eundem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

§. XIII. *Ex miraculis:*

At certissimum divinæ providentiæ testimonium præbent miracula, et prædictiones quæ in historiis extant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est, tales quorum nec judicium nec fides laboret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam, cum Deus sit omniscius et omnipotens, quid est cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere; etiam extra communem naturæ ordinem, quippe a se constitu-

[a] *Cingi*] Videtur intelligere Genghiz-Can, qui ex Tartaria Orientali ortus, ac urbe Caracarom, non tantum Tartariam, sed et septemtrionalem Sinam Indiamque subegit. Ab eo orti Mogolenses Reges, et Tartariæ Minoris Principes. Hujus vita Gallice exstat, Lutetiæ anno 1710. edita. *Clericus.*

[b] *Apud Sinenses Namcaa.*] Suo jure nominari hic poscit Peruani imperii inchoator Mancacaputus. [Vide Garsilazzum de la Vega, in Incarum Historia. *Cl.*]

tum, et ſibi opificii jure ſubjectum? Quod ſi quis dicat, talia quædam etiam a mentibus Deo inferioribus potuiſſe proficiſci, concedi ſane poteſt: ſed hoc ipſum viam ſtruit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero et quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipſas facere, aut ſapienter permittere cenſendus eſt; cum in regnis bene conſtitutis nihil fieri ſoleat extra communes leges, niſi ſummi rectoris arbitratu.

§. XIV. *Præſertim autem apud Judæos; quibus fides aſtruitur ex duratione Religionis,*

Miracula autem aliqua revera aliquando eſſe conſpecta, etiamſi de aliarum hiſtoriarum fide dubitari poſſit, vel ſola Judaica religio facile evincat; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis deſtituta, imo contemptui ac deriſui expoſita, per omnes ferme mundi plagas [c] in

[c] *In hunc diem perdurat*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere: Τοιγαροῦν, καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀστυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικουμένων πάντων, καὶ προπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, οὐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνωμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πάτρια. *Quare, quanquam et maledictis impeti ſolent a vicinis adveniſque, et injurioſe ſæpe tractati ſunt a Perſicis Regibus ac Satrapis, non poſſunt a ſententia deduci, ſed pro ea palam omnes cruciatus ſæviſſimaſque mortes ſubeunt, nec adduci poſſunt ut patria inſtituta abdicent.* Locum nobis ſervavit Joſephus, contra Apionem primo, §. 22. et ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam ſuam conſtanter negarunt. Bene autem, libro contra Apionem altero, §. 30. et ſeqq. oſtendit Joſephus, hinc

hunc diem perdurat; cum [d] religiones aliæ omnes (excepta Christiana, quæ Judaicæ quasi perfectio est) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo sustententur, ut Mahumetismus. Quod si quæratur, quæ sit causa cur Judaica religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia afferri aut fingi, quam quod qui nunc sunt a suis parentibus, ut illi rursum a suis, atque ita porro, donec ad eos veniatur qui Mosis ac Josuæ ætate vixerunt, [e] certa ac constanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum alias, tum maxime in ipso Ægypti exitu, atque itinere, et in Cananææ ingressu, contige-

apparere firmam Judæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt unquam, ne tunc quidem cum in exiliis longinquis, sub exterorum Regum imperio, omni genere et minarum et blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud, Hist. v. 5. de proselytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos; exuere patriam; parentes, liberos, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege: quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide et quæ de Judæorum constantia Porphyrius tradidit, libro de non edendis animalibus secundo, §. 61. et quarto §. 11. et seqq. ubi et Antiochi mentio, et inter Judæos speciatim constantiæ Essenorum.

[d] *Religiones aliæ omnes.*] Imo et leges etiam illæ laudatissimæ Lycurgi; quod et Josephus, contra Apionem ii. 31. notavit, et Theodoretus, Therap. Serm. ix. pp. 125, 126. ed. Sylburg. 1592.

[e] *Certa ac constanti traditione*, &c.] Cui fidem habemus; quia Deo tanti erat condere Religionem, in qua unum Deum omnium Creatorem, et quidem spiritualem esse, eumque solum colendum docebatur. *Clericus.*

rant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe ut ingenii ſatis contumacis populus legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes, ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſionem eligerent; quæ et [f] ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, [g] et ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet, extra Deum auctorem.

§. XV. *Moſis veracitate et antiquitate,*

Moſis quoque ſcriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita ſunt, fidem maximam conciliat, non tantum quod Dei oraculo ipſum commendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama ſemper conſtitit; ſed et quod nec ſuæ gloriæ nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe ſatis appareat, cum et peccata ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, et regni ſacerdotiique dignitatem aliis aſſignaverit, ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, (qualis mendacio fidem impe-

[f] *Suſcipi ſine dolore gravi nequiret*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus* factum, ait Philo de Circumciſione, p. 625. B. ed. Col. Allob. 1613.

[g] *Et ab externis omnibus derideretur*] Idem Philo, p. 625. A. πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poetas.

trare solet,) sed simplici et conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cujus argumentum et hoc est, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [h] literas se aliunde accepisse fatentur;

[h] *Literas se aliunde accepisse fatentur*] Herodotus, Terpsichore, §. lviii. Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταῤῥυθμίσαντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέωντο· χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν (ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα) Φοινικήια κεκλῆσθαι. *Iones, cum a Phœnicibus literas didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam: et cum usu professi sunt (ut æquum erat, cum eas Phœnices in Græciam attulissent) quod literæ illæ Phœniciæ dicerentur.* Timon, apud Sext. Empiricum Adv. Mathem. i. 2. 53. dixit,

— Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.
— *Cadmi Phœnicica signa.*

Zenodotus Stoicus, apud Diogenem Laërtium in Zenone Cittieo, vii. 30.

Κάδμος, ἀφ' ἧς γραπτὰς Ἕλλας ἔσχε σελίδας.
Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas sive Punicas dixit et Plutarchus, Symposiacorum lib. ix. problemate iii. t. 2. p. 738. F. ed. Paris. 1624. ubi et Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem; quod verissimum. Eupolemus, libro de Judææ Regibus, apud Eusebium, P. E. ix. 26. ait: Τὸν Μωσῆ πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, ἃ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diversa. Lucianus in Alexandro, §. 13. Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀνήμους φθεγγόμενος, οἷαι γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota, qualia sint Hebraica aut Phœnicia.* Choerilus, apud Josephum contra Apionem, i. 22. in versibus de Solymis, quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφίεντες.
Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vide Scenam Punicam Plauti, in Pœnulo, v. 1. ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura; deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem et Hebræis, ita et literæ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eu-

quæ apud ipſos literæ et ordinem et nomen et [i] ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ ſive Hebraicæ: ſicut et [k] antiquiſſimæ leges Atticæ, unde et Romanæ poſtea deſumptæ ſunt, ex legibus Moſis originem ducunt.

§. XVI. *Teſtimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum a Judaica religione teſtimonia; quæ oſtendunt vetuſtiſſimam apud omnes gentes famam ita

ſebii MDCXVII, et Gerardum Voſſium, Grammatices libro i. cap. x. [ac præſertim Sam. Bochartum, in Chanaane. *Cl.*] Adde, ſi placet, Clementem Alexandrinum, Strom. libro i. 16. et Euſebium, Præparatione Evangelica, libro x. cap. 5.

[i] *Ductum quoque*, &c.] Intelligendæ Samariticæ literæ, quæ eædem ac Phœniciæ; ut oſtenderunt Lud. Capellus, Sam. Bochartus, aliique. Nos quoque Gallice de iis egimus, Biblioth. Selectæ vol. xi. art. 2. *Clericus.*

[k] *Antiquiſſimæ leges Atticæ*] Exemplum habes illuſtre in fure nocturno; qua de re egimus, lib. ii. de Jure belli, cap. 1. §. 12. Alterum in lege illa, quam Sopater recitat, p. 446. ed. Ald. Rhetorum, Ven. 1508. τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἀγχιστεύς, quam Terentius, Phorm. i. 2. 75. ſic exponit:

Lex eſt, ut orbæ, qui ſint genere proximi,
Iis nubant, et illos ducere eadem hæc lex jubet.

Donatus autem ad eum locum ſic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: Atticum jus eſt.* Sumpta nimirum ex lege Moſis, Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, ſi cui cura fuerit quærere. Ut ὀσχοφόρια ex feſto Tabernaculorum: legem ne Pontifex niſi virginem et civem ducat: ut poſt ſorores ad ſucceſſionem vocentur agnati. [Ideo leges Atticæ conſentaneæ ſunt in multis Hebraicis, quod Attici multas conſuetudines Ceropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum inſtitutis, quibus Hebræi aſſueti erant, ſimiles leges tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia eſſe poterant: quod nos ad Pentateuchum ſæpius oſtendimus, et ante nos Joan. Spencerus, in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum. *Clericus.*]

habuiſſe, ut Moſis ſcripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine ſcripta reliquit, eadem ferme erant et [1] in antiquiſſimis Phœni-

[1] *In antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius*] Inde hæc nobis ſervavit Euſebius, lib. i. Præparationis, cap. x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες· ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα, καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. Ὅτε δέ, φησιν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος. Αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. Καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. Τοῦτό τινές φασιν ἰλύν· οἱ δὲ, ὑδατώδους μίξεως σῆψιν. Καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως, καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus Univerſi ponit aërem tenebroſum et ſpiritalem, ſive ſpiritum aëris tenebroſi, et chaos turbidum ac caligine involutum: hæc porro infinita fuiſſe, multoque tempore ignara termini. At ubi, inquit, ſpiritus amore principiorum ſuorum tactus eſt, factaque eſt inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium: at ſpiritus generationem ſui nullam agnoſcebat. Ex connexione autem ejus ſpiritus prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquoſæ mixtionis putredinem eſſe volunt. Et hinc factum eſt ſeminium omnis creaturæ, et omnium rerum generatio.* In Moſe habes ſtatim tenebras, habes et ſpiritum. Amoris ſignificatio eſt in voce מרחפת. Plutarchus, Sympoſiacon viii. prob. i. Platonem explicans, Deum ait Mundi eſſe Patrem, non emiſſione ſeminis, ſed alia quadam vi genitabili materiæ inſerta; quod iſto ſimili illuſtrat:

Πλήθουσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν—
Namque et volucrem feminam perflans ſolet
Implere ventus—

Μὼτ vero, מוט, unde Græcum μόθος, eſt תהום ἄβυσσος jam *commota*. Eſt enim ἄβυσσος nihil aliud quam ingens ἰλύς: Ennio, apud Varronem L. L. vi. 3. ſi recte ſenſum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata PALUDA *virago.*

Is limus diſceſſit deinde in tellurem ac mare. Apollonius, Argonauticorum iv. 676.

—— ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή—
—— *edita limo*
Terra fuit—

cujus Scholiaſtes ad i. 498. Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδου χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται· οὗ συνιζανοντος, ἰλὺν γενέσθαι· ἧς πηγνυμένης, ἡ γῆ στερεμνιοῦται. *Zeno chaos illud apud Heſiodum aquam eſſe dice-*

cum hiſtoriis, quas a Sanchuniathone collectas

bat, unde fiunt omnia: ea ſubſidente, factum limum: limo concreto, terram ſolidatam. Nota autem Zenonem hunc fuiſſe e Phœnicibus, quorum colonia Cittium: unde omnes tranſmarini כתיים Hebræis. Non abit hinc Virgilius, Eclog. vi. 35.

Tum durare ſolum et diſcludere Nerea ponto
Cœperit, et rerum paulatim ſumere formas.

Numenius citatus Porphyrio de Nympharum antro, cap. x. ait, *τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τὸ Θεῖον πνεῦμα. Dixiſſe Prophetam* (Moſem ſcilicet) *Dei ſpiritum ſupervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptiſmo, cap. 4. init.) *aquis.* Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ ſuper ovo ſignificat, ideo in iſto limo animantia, id eſt ſidera, ut in ovo fuiſſe, ſequitur apud Sanchuniathonem: et hinc ſpiritus ille columbæ dictus nomine; cujus columbæ ſimilitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Solomo. Nigidius apud Scholiaſten Germanici, p. 112. 15. ed. Sanctandr. 1589. *Ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram; atque ita columbam inſediſſe, et poſt aliquot dies excluſiſſe Deam Syriæ, quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius, libro ad Macrinum, §. 3. fin. *Dicitur et in Euphratis fluvio ovum Piſcis columba aſſediſſe dies plurimos, et excluſiſſe Deam benignam et miſericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum *mundi ſimulacrum* Macrobio, Saturnalium lib. vii. cap. 16. *ἀρχὴ γενέσεως, initium genituræ* in Orphicis, memorante Plutarcho, Sympoſiacon ii. cap. 3. et Athenagora, Leg. §. 18. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri* apud Arnobium, lib. i. p. 20. ed. Duac. 1634. Dii, id eſt, aſtra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia: *Καὶ ἐξέλαμψε Μῶτ, ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. Luce illuſtratus eſt limus, et Sol et Luna, et Stellæ et aſtra magna.* Vides hic, ut apud Moſem, Lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moſes, יבשה ארץ, ubi plane ab aquis ficca extitit, appellatam יבשה; id Pherecydes (Syris uſus magiſtris, ut et alii nos docent, et primo contra Apionem Joſephus, §. 2.) ſic extulit: *Χθονίη δὲ ὄνομα ἐγένετο γῇ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας δίδοι. Chthonia nomen telluris accepit, poſtquam Deus ei honorem attribuit.* Extat locus apud Diogenem Laërtium, i. 119. et alios. Anaximander vero, apud Euſebium, P. E. xv. 59. mare dixit *τῆς πρώτης ὑγρασίας λέψανον, id quod reſtitit de primo illo madore rerum.* Confuſas autem res fuiſſe, (qua de re Moſis verba habes apud Chalcidium, Timæi explicatione, p. 372. ed. Lugd. Bat. 1617.) antequam diſcernerentur, etiam Linus, apud Diog. Laërtium

vertit Philo Byblius: [m] partim et apud Indos

in Præloquio, §. 4. didicit docuitque:

Ἦν ποτέ του χρόνος ὅτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.

Tempore primævo simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras, apud Eusebium, P. E. x. 14. Diog. Laërt. in Præloquio, §. 4. et in Anaxagora, ii. 6. et alios: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta simul erant permixta: at Mens ea discrevit ornavitque, et quæ confusa erant ordinavit.* Atque ob id ipsi Anaxagoræ *Mentis* inditum nomen, indicante id Timone Phliasio, apud Diog. Laërtium in Anaxagora, ii. 6.

Καὶ τῷ Ἀναξαγόρᾳ φασὶ ἔμμενεν ἄλκιμον Ἥρων,
Νοῦν· ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
Πάντα συνεσφήκωσεν ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.
Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, Mentem: nam Mens illi esse putatur,
Quæ turbata prius subito digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum e Phœnice venisse tradunt veteres. Sic et Orpheus sua a Phœnicibus hausit, cujus hoc est apud Athenagoram, Leg. §. 18. ἐκ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέῃ, *ex aqua factus est limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem, quod in duas partes dissilierit, cœlum et terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος καὶ νὺξ ζοφερά, πάντας δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos et nox tenebrosa omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua; sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum, initio libri i. Græcorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis, Præp. Evan. i. 10. nox dicitur βάαυ: id omnino est בְּרוֹ Mosis. Ventus autem, qui ibi dicitur καλπία, est קל־יי, *vox oris Dei.*

[m] *Partim et apud Indos*] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem, libro xv. p. 713. B. ed. Lut. Par. 1620. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. Ὅτι γὰρ γεννητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν καὶ ἐκεῖνος, καὶ ὅτι σφαιροειδὴς· ὅ, τε διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι' ὅλου διατεῖνόν ἐστιν αὐτῷ· ἀρχαὶ δὲ τῶν μὲν συμπάντων ἕτεραι, τῆς δὲ κοσμοποιίας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire. Ut quod Mundus et ortus sit et interiturus, et quod sphærica figura: quod eum opifex ejus et gubernator Deus universum pervadat: universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem factii aquam.* Ipsius vero Megasthenis hæc verba e tertio Indicorum nobis Clemens deprompsit, Strom. i. 15. Ἅπαντα μὲν οὖν τὰ περὶ φύσεως

[n] et Ægyptios: [o] unde apud Linum, [p] Hesio-

εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. *Omnia, quæ antiquitus de rerum natura dicta sunt, etiam apud eos tradita fuere qui extra Græciam sunt philosophati; quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

[n] *Et Ægyptios*] De quibus Laërtius in prooemio, §. 10. Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην· εἶτα τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶά τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium esse molem confusam: ex hac discreta elementa quatuor, et animalia perfecta.* Postea vero, τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat, i. 7. Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν, μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. Μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν· τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν, ἀνωφεροῦς οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· (ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ·) τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταὐτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος. Εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν. Ταύτην δὲ, τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος, πῆξιν λαβεῖν· ἔπειτα, διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. Ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον· ἐπειδὰν, τῆς χώρας κατεψυγμένης, ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον. Ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. Τὸ δ' ἔσχατον, τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τὲ καὶ περιῤῥαγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων. Τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά· τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι· τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν, ὀνομασθέντα πλωτά. Τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν· ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεν-

dum, et Græcorum plures Chaos, ab aliis ovi

νᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. Ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Αναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ· ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως·

Ὡς οὐρανός τε γαῖα τ' ἦν μορφὴ μία·
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινὰ, θῆρας, οὓς θ' ἅλμη τρέφει,
Τένος τε θνητῶν—

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. Τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. Κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου (καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης) πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. Ὑπὸ τ' οὖν τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης, καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων. *Cum primum res universæ existere cœpere, unius vultus fuisse cœlum ac terram, permixta eorum natura. Postea, quum discessissent a se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem; aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad sublimia loca evectum, quippe cum sursum tendat ob levitatem talis natura: (eademque de causa solem et cæteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine:) quod vero cœnosum ac turbidum cum humida concretione uno subsedisse in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque, cum volutaretur in se versareturque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lutosam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adest ignis collucere cœpit, coaluisse: tum vero, cum fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque iis putredines extitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur; ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore fœtu impleta essent quæ madebant, iis fœtibus advenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus vero eos ab æstu solidatos. Postremo, cum ad sui plenitudinem venissent ii fœtus, perustaque atque ita rupta essent membranarum involucra, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucria: at quæ terrestri crassitie essent prædita, ea in reptilium et aliorum humi viventium posita classe: at quæ de hu-*

nomine significatum; et animantium, ac postre-

mente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum sibi, dicique natantia. At tellurem, cum et ab æstu Solis et a ventis magis magisque induruisset, ad postremum non suffecisse gignendis majoribus animantium; sed ea ex mutuo coitu cœpisse gigni. Videtur ab his quæ dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagoræ physici discipulus fuit: nam is in Melanippe sic loquitur:

Figura ut una fuerit et cœli et soli:
Secreta quæ mox ut receperunt flatum,
Cuncta ediderunt hæc in oras luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos—

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quod si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, afferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaide Ægypti (quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito Solis calor supervênit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est) gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam indurata, et aëre non jam illam primam servante temperiem modumque, tamen aliqua nascantur animalia; inde manifestum aiunt, rerum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose et Phœnicum traditione congruentia; permixtum cœlum et terram, motum aëris, limum sive abyssum, lucem; deinde sidera; discessionem cœli, maris, terræ; deinde volucres, reptilia, pisces; aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius, Saturnalium vii. c. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium: natura primum singula animalia perfecta formavit; deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio. Perfecta autem in exordio fieri potuisse, testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra et imbre perfecta nascuntur; ut in Ægypto mures, et aliis in locis ranæ serpentesque, et similia.* Merito autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles, Metaphysicorum i. cap. 3. fin. tanquam sobrium ebriis: quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset eam causam, quæ ex proposito agit; quam Aristoteles *Naturam* vocat, Anaxagoras felicius *Mentem*, *Deum* Moses: ut et Plato, de quo vide Laërtium, iii. 69. ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, et Apuleium de dogmatibus Platonis, p. 29. ed. Amst. 1624. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem de Natura Deorum, i. 10. *Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsi-*

mo hominis (et quidem ad divinam effigiem)

vit, aquam esse dixit initium rerum; *Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi *aquam* intellige ὑλὴν, quæ *terra* Xenophani et aliis: neutrum male, si rectus intellectus adhibeatur.

[o] *Unde apud Linum*] Versu supra citato.

[p] *Hesiodum*] In Theogonia, ver. 116.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά θ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,
Ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεῆσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum Chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, Divum certissima sedes
Summa tenent qui templa nivès tangentis Olympi,
Tartaraque obscuro terræ concluſa recessu.
Inde etiam Dives inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
Solertes animos et fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul et Noctem Chaos edidit atram.
Æthera supremum genuit Nox atra Diemque,
Quos commista Erebo grata concepit amore.

Confer hæc cum Phœniciis, quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus scilicet Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ἔρεβος est ערב Mosis, quem sequitur nox et dies. In Argonauticis, qui Orphei nomen præferunt, ver. 12.

Ἀρχαίῃ μὲν πρῶτα Χάεις ἀμέγαρτον ἀνάγκην.
Vim primum immensam Chaëos, quæ rebus origo.

In eodem iterum poëmate, ver. 419.

Πρῶτα μὲν ἀρχαίῃ Χάεος μελήφατον ὕμνον,
(Ὡς ἐκάμοιψε φύσεις, ὡς τ' ἀρχὸς ἐς πέρας ἦλθε,)
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν συθμίνα τε θαλάσσης,
Πρεσβυτάτην τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμυθον Ἔρωτα,
Ὅσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλου.
Antiqui Chaëos mellitum ante omnia carmen,
(Naturam ut mutarit, et ut fit conditus æther,
Terraque latipatens, fundaminaque æquoris alti,)
Consiliique potem, quo nil prius extat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc sua sumpsit Apollonius in ejusdem argumenti libro, i. 496.

extructio; et in animantia cætera dominium

Ἤειδεν δ', ὡς γαῖα καὶ ἠρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ,
Νείκεος ἐξ ἀλαοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.
Namque canebat, uti tellus cælumque salumque,
Mista aliis alia et communem nacta figuram,
Cœperunt cæca tandem discedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens, apud Laërtium in Platone, iii. 10.

Ἀλλὰ λέγεται μὲν Χάος πρᾶτον γενέσθαι τῶν θεῶν.
Sed Deos primum extitisse fertur ante omnes Chaos.

Aristophanes in Avibus, ver. 694. conservatus a Luciano in Philopatride, §. 13. et Suida, voce *Chaos*:

Χάος ἦν καὶ Νὺξ Ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ', οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' ἠρανὸς ἦν.
Ἐρέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἠ μελανόπτερος ᾠόν·
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινος,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, ἐπὼς ἀνεμώδεσι δίναις.
Οὗτος δὲ, Χάει πτερόων μιχθεὶς νυχίῳ κατὰ Τάρταρον εὐρύν,
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς.
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα·
Ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέροις, γένετ' ἠρανὸς ὠκεανός τε,
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον—
Chaos et Nox primum erat atque Erebus nigricans et Tartarus ingens:
Nec humus, nec cœlum erat, aut aër. Tunc, seu vi flaminis, ovum
Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emersit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis auræ.
Qui deinde, volans mistusque Chao, extabat qua Tartarus, atro,
Nostrum genus edit et in dias producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit quam junxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc sunt aliis commista alia, æther prodit et æquor,
Et terra, beatorumque Deum genus immortale—

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta hæc e traditione Phœnicum, quibuscum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus est תהום ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut supra indicatum est: quo et illud Parmenidis pertinet, apud Platonem, Sympos. p. 1178. B. ed. Francof. 1602.

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.

homini datum : quæ paſſim apud plurimos ſcriptores, ¶ ac poſtremo apud Ovidium, qui

Omnibus ex divis primum perfecit Amorem,
Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

¶ *Ac poſtremo apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit*] Locus eſt in promptu, primo Metamorphoſeon. Dignus tamen qui et hic legatur ; quod præcipua eorum quæ in Moſe verbis ad Moſem proxime accedentibus enuntiet, multumque iis quæ jam diximus afferat lucis, et ab iis viciſſim accipiat.

Ante mare et terras et, quod tegit omnia, cœlum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis indigeſtaque moles,
Nec quicquam niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova creſcendo reparabat cornua Phœbe,
Nec circumfuſo pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata ſuis, nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat et tellus, illic et pontus et aër.
Sic erat inſtabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër : nulli ſua forma manebat :
Obſtabatque aliis aliud ; quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis,
Mollia cum duris, ſine pondere habentia pondus.
Hanc Deus et melior litem natura diremit :
Nam cœlo terras, et terris abſcidit undas ;
Et liquidum ſpiſſo ſecrevit ab aëre cœlum.
Quæ poſtquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Diſſociata locis concordi pace ligavit.
Ignea convexi vis et ſine pondere cœli
Emicuit, ſummaque locum ſibi legit in arce :
Proximus eſt aër illi levitate, locoque :
Denſior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et preſſa eſt gravitate ſui : circumfluus humor
Ultima poſſedit, ſolidumque coërcuit orbem.
Sic ubi diſpoſitam, quiſquis fuit ille Deorum,
Congeriem ſecuit, ſectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni ſpeciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidiſque tumeſcere ventis
Juſſit, et ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit et fontes, et ſtagna immenſa, lacuſque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis ;

ex Græcis ista transcripsit, invenias. Verbo

Quæ diversa locis partim sorbentur ab ipsa,
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ pro ripis littora pulsant.
Jussit et extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.
Utque duæ dextra cœlum, totidemque sinistra
Parte secant zonæ, quinta est ardentior illis;
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur.
Quarum quæ media est, non est habitabilis æstu:
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui, quanto est pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto est onerosior igne.
Illic et nebulas, illic consistere nubes
Jussit, et humanas motura tonitrua mentes,
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non passim mundi fabricator habendum
Aëra permisit. Vix nunc obsistitur illis,
Cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta est discordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæaque regna recessit,
Persidaque, et radiis juga subdita matutinis:
Vesper, et occiduo quæ littora sole tepescunt,
Proxima sunt Zephyro: Scythiam septemque triones
Horrifer invasit Boreas: contraria tellus
Nubibus assiduis, pluvioque madescit ab Austro.
Hæc super imposuit liquidum et gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terrenæ fæcis habentem.
Vix ita limitibus discreverat omnia certis,
Cum, quæ pressa diu massa latuere sub ipsa,
Sidera cœperunt toto effervescere cœlo.
Neu regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent cœleste solum, formæque Deorum:
Cesserunt nitidis habitandæ piscibus undæ:
Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentisque capacius unum
Deerat adhuc, et quod dominari in cætera posset:
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo;
Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
Æthere cognati retinebat semina cœli,
Quam satus Iapeto mixtam fluvialibus undis
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.

Dei facta omnia [r] etiam Epicharmo [s] et Plato-

Pronaque cum spectent animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Eurysus Pythagoreus, libro de Fortuna, apud Clementem Alexandrinum, Strom. v. 5. Τὸ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λῴστω, ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενος ἑαυτῷ. *Hominem corpore similem reliquis, quippe ex eadem constante materia: sed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo semetipsum habuit exemplar.* Ubi σκῆνος est corpus, ut Sapientiæ ix. 15. ii Cor. v. 1, 4. Adde quod Horatius, Sat. ii. 2. 79. animam vocat

—— *Divinæ particulam auræ:*

Virgilius, Æn. vi. 747.

Ætherium sensum—

Juvenalis vero, Satyra xv. 143.

—— *atque adeo venerabile soli*
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum a cœlesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona et terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque—

Adde egregia ad hanc rem, Platonis Alcibiade primo, p. 447. et Phædone, p. 60. et alibi. Cicero de Legibus, i. 9. *Nam, cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique quasi cognationis et domicilii pristini conspectum excitavit.* Sallustius, initio belli Catilinarii: *Omnes homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius, libro ii. cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

[r] *Etiam Epicharmo*] Apud Clementem, Strom. v. 14. et Eusebium, P. E. xiii. 13.

Ὁ δέ γε τ' ἀνθρώπω λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγου.

Et Dei a ratione ratio nascitur mortalium.

[s] *Et Platonicis*] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος, καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε· καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀξίᾳ καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, καὶ Θεὸν εἶναι· δι' οὗ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι· ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶν καὶ ζωὴν καὶ ὂν πεφυκέναι. *Hæc itaque illa erat ratio, per quam, sempiterna cum sit, quæ fiunt existebant, quomodo et Heraclitus loqueretur;*

nicis proditur, et ante eos ſcriptori antiquiſſimo, non illorum hymnorum quos nos ſub eo nomine habemus, ſed [t] eorum carminum quæ

et quam per Jovem ille Barbarus in Principii ordine ac dignitate conſtitutam et apud Deum eſſe pronuntiat, et eſſe Deum: per quam facta omnino omnia fuiſſe: in qua quod factum eſt et vivens et vitam et aliquid genitum eſſe. Barbarus quem dicit eſt Joannes Evangeliſta, cujus temporibus ſerior aliquanto Amelius. Verba ejus ſervavit nobis Euſebius, Præparationis lib. xi. cap. 19. et Cyrillus, lib. viii. contra Julianum, t. 6. p. 283. D. ed. Lutet. 1638. Meminit ejuſdem Ameliani loci et Auguſtinus, libro x. cap. 29. de Civitate Dei, et, Confeſſionum libro vii. 9. 1. Tertullianus adverſus Gentes, cap. xxi. *Apud veſtros quoque ſapientes λόγον, id eſt, ſermonem atque rationem, conſtat artificem videri univerſitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta diſpoſitione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ ὑσίας, ubi τὸ ποιῶν, *cauſam effectricem*, vocabat λόγον; quem ſecuti Cleanthes, Chryſippus, Archedemus, Poſidonius, docente Laërtio in Zenone, viï. 40. Seneca *rationem facientem* vocat, Epiſtola lxv. Chalcidius ad Timæum, p. 135. *Et ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus a ſummo Deo negligant.* Idem, de Moſe, alio loco, p. 373. *Aperte indicans, præeunte divina ſapientia cœlum terramque factam, eandemque ſapientiam divinam eſſe univerſitatis primordium.*

[t] *Eorum carminum quæ veteſtas Orphica appellavit*] Verſus ſunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς, τὴν
φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἰαῖς
σηείξατο βυλαῖς.
Illa mihi teſtis vox ſit, quæ prima parenti
Edita, cum totum fundavit juſſibus orbem.

Extant in admonitione ad Græcos, §. 15. inter opera Juſtini. Et hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύραs δ' ἐπίθεσθε βεβηλοῖς
Πᾶσιν ὁμῶ· σύ δ' ἄκουε φαεσφόρε ἔκγονε μήνης,
Μουσαῖ· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὼ πρὶν
Ἐν ςήθεσι φαινέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τύπῳ προσίδεσθε,
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος· εὖ δ' ἐπίςαινε
Ἀτραπιτῶ· μᾶνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Εἷς ἐς' αὐτοτελὴς· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται·
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.
Queis fas eſt audire, canam: procul ite profani,

vetuſtas Orphica appellavit, non quod Orphei eſſent, ſed quod ab eo tradita continerent. Solem non eſſe lucem primigeniam, ſed lucis receptaculum, (δόχημα καὶ ὄχημα τῦ πυρὸς, ut veterum Chriſtianorum quidam loquitur,) [u] agnovit et Empedocles: [x] ſupra aſtrorum loca di-

Ite foras: tibi ſed Lunæ, Muſæ, nepoti,
Vera tibi pandam; ne quæ prius inſita menti
Hæreſcunt dulcis ſpolient te munere vitæ.
Divinam ſpectans rationem pectus ad illam
Dirige, et ima animi ſemper præcordia; recta
Nec deflecte via: fictorem conſpice mundi.
Unus is æternus: ſuntque omnia facta per unum:
Ipſe agitat totam præſenti numine molem;
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Extant in admonitione ad Græcos, §. 15. item in libro de Monarchia, §. 2. in operibus Juſtini Martyris; in Clementis Alexandrini Strom. lib. v. p. 259. 3. ed. Sylburg. 1592. in Euſebio, lib. xiii. 12. Præparationis Evangelicæ, ex Ariſtobulo.

[u] *Agnovit et Empedocles*] De quo Laërtius, viii. 77. τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum eſſe acervum ignis.* Is qui Placita ſcripſit Philoſophorum, quæ ſunt in operibus Plutarchi, lib. ii. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν· ἐξ ἧς, ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναθλάσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ ἧς ἀνημιαθῆναι τὸν ἀέρα· ᾧ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium ſecretum aiebat æthera, deinde ignem, poſt terram; qua conſtricta impetu ipſo agitationis, ebulliſſe inde aquam: ex hac exhalaſſe aërem: cœlum autem ex æthere natum: ſolem ex igne.* Et, cap. xx. Empedocles, δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀληθινόν, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos ſoles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaüs vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τῇ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀναύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus, qui in mundo eſt, repercuſſum in ſe ſplendorem recipiat, lumen autem ad nos deſtillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus Solem maſſam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has ſententias eſſe antiquiſſimas oſtendit Democritus, narrante Laërtio, ix. 34.

[x] *Supra aſtrorum loca divinum eſſe domicilium Aratus*] Phænom. ver. 359.

vinum esse domicilium Aratus [y] et Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores [z] ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum [a] etiam apud Orphicos [b] et Hesiodum est; atque inde [c] antiqui moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. [d] A suprema mente ordi-

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ πασσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστε ποταμοῖο.
Quantus et ille vides subter vestigia divum
Se ferat Eridani gurges, lacrymabilis amnis.

[y] *Et Catullus*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur, ver. 69.

Sed quanquam me nocte premunt vestigia divum.

[z] *Ex veteri disciplina docuit Thales*] Testis Diogenes Laërtius, i. 35. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto, i. 170. et Leandro, apud Clem. Alexandr. Strom. i. p. 129. 44.

[a] *Etiam apud Orphicos*] Hymno noctis, init.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deumque.

[b] *Et Hesiodum*] Cujus hac de re versus supra posuimus.

[c] *Antiqui moris retinentissimæ gentes*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaüs Damascenus, p. 521. ed. Paris. 1634. in Valesii Excerptis. De Germanis Tacitus, §. xi. *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant: sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum, lib. i. art. 3. 67. et alibi, et doctissimum Frid. Lindenbrogium ad vocem *Noctes* in Glossario ad Codicem legum antiquarum. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi et Poloni; olim et Galli. Cæsar, libro vi. belli Gallici, cap. 17. *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius, libro xvi. Historiæ Naturalis, capite ultimo: *Luna, quæ principia mensium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius, libro iii. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

[d] *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras*] Verba e-

nata omnia, Anaxagoras ; [c] sidera a Deo facta,

jus posuimus supra, quæ habes apud Laërtium, scriptorem de Placitis Philosophorum, i. 3. et alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

[c] *Sidera a Deo facta, Aratus*] Phænomenon initio :

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἰῶμεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τῇ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δείκνυσι σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βωσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς ὥρη
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι,
Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδρώσιν ὡρέων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται,
Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim sic vertimus :

Ab Jove Musarum primordia : semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virum complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus : fruimur Jove et utimur omnes.
Nos genus illius : nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitæ : quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, et quo tempore par sit
Aut serere, aut septas lymphis aspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit ; quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa nascuntur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur, et ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem et res docet, et Paulus Apostolus in Actis, xvii. 28. Ovidius sua Phænomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio, ii. 5. 24. discimus :

Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit cœlo : perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius ad Timæum, p. 223, fin. *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit; qui perhibent exornatorem mundi Deum mandasse provinciam, Soli quidem ut diem regeret, Lunæ*

Aratus; [f] Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius; [g] hominem ex luto formatum Hesiodus, [h] Homerus, [i] Callimachus; de-

vero ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.

[f] *Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius*] In Æneid. vi. 724. quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum:

Principio cœlum et terras camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cœlestis origo
Seminibus—

Explicandis his illa serviant ejusdem, Georgicon. iv. 219.

His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.

[g] *Hominem ex luto formatum Hesiodus*] Operibus ac Diebus, ver. 60.

Ἤφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes solvere, et undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

[h] *Homerus*] Iliados Η'. 99.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ ϗ γαῖα γένοισθε.

At vos in tellurem omnes abeatis et undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides, Hypsipyle, ut nos docet Stobæus, titulo, *Eventus rerum fortiter ferendos*, p. 568. 13. ed. Aur. Allob. 1609.

—— κᾆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit, Tusculanarum tertio, §. 25.

Quæ generi humano angorem nequicquam afferunt:
Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges: sic jubet necessitas.

Idem Euripides, Supplicibus, ver. 531.

Εάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε· πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,

nique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat [k] Maximus Tyrius. Et intra septem dies

Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· ὅτι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ, πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.
Jam finite terræ mortuos gremio tegi.
Res unde quæque sumpserat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cœlo redit,
Corpusque terræ: jure nec enim mancipi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur;
Mox Terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Mose, Genes. iii. 19. et Solomone, Eccles. xii. 7.

[i] *Callimachus*] Cui in Scazonte, apud Clem. Alexandr. Strom. v. 14. et Eusebium, P. E. xiii. 13. homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Hujus luti mentio et apud Juvenalem, vi. 13. et xiv. 35. et apud Martialem, x. 37. al. 39. Adde Censorini locum de Die Natali, cap. 4. *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.*

[k] *Maximus Tyrius*] Dissertatione i. 5. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. Ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει· καὶ ὁ ἠπειρώτης, καὶ ὁ θαλάττιος· καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia et discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum universarum et regem et patrem, multos præterea deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc et Græcus dicit, et dicit barbarus; dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat; et sapiens, et sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus, libro ii. de Jure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 45. et illud Antisthenis relatum a Cicerone de Natura Deorum, i. 13. *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius, lib. i. cap. 5. 18. ex eodem Antisthene, *Summæ totius artificem.* Sophocles, apud Justinum ad Græcos, §. 18. et de Monarchia, §. 2. Clementem, Protrept. §. 7. et Strom. v. 14. Eusebium, P. E. xiii. 13. Cyrillum contra Julianum, lib. i. p. 32. A. Athenagoram, Leg. §. 5. et Theodoretum, Therap. 7. p. 109.

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν θεὸς,
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε, καὶ γαῖαν μακρὰν,
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα, κἀνέμων βίας.

peracti operis memoria ſervata non apud Græcos tantum et Italos, honore diei ſeptimi, quod [l] ex Joſepho, [m] Philone, [n] Ovidio, [o] Tibullo, [p] Clemente Alexandrino, et [q] Luciano diſcimus, (nam de Hebræis notiſſimum eſt,) ſed et [r] apud Celtas et Indos: quibus omnibus per hebdomadas digeſta tempora; quod nos docent [s] Philoſtratus, [t] Dion Caſſius, [u] Juſtinus

Unus profecto eſt, unus eſt tantum Deus,
Cœli ſolique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum, et vim ſpiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Auguſtinum de Civitate Dei, libro iv. cap. 31.

[l] *ex Joſepho*] Adverſus Apionem, ii. circa finem, nullam eſſe ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἵνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργεῖσθαι ἡμεῖς, τὸ ἔθος ἐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaſerit mos ſeptimæ diei, qua Judæi feriantur.

[m] *Philone*] De Mundi Opificio, p. 15. E. Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τῆ παντὸς. *Eſt enim feſtus dies non uni urbi aut regioni, ſed univerſo.*

[n] *Ovidio*] Art. Am. i. 76.

Cultaque Judæo ſeptima ſacra viro.

Loquitur autem de iis feriis, quas et Romanæ mulieres obſervabant.

[o] *Tibullo*] El. i. 3. 18.

Saturni aut ſacram me tenuiſſe diem.

[p] *Clemente Alexandrino*] Qui, Strom. v. p. 256. ed. Sylburg. 1592. ex Heſiodo affert ἑβδόμου ἱερὸν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*; et ſimilia ex Homero et Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo affert Euſebius, libro xiii. cap. 12. Theophilus Antiochenus, libro ii. ad Autolycum, §. 12. Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De ſeptima die, quam omnes homines celebrant,* Suetonius, Tiberio, cap. xxxii. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.* [Non eſt confundendus ſeptimus dies menſis cum ultimo Hebdomadis. Vide quæ notavit hac de re Joan. Seldenus de Jure N. et G. lib. iii. cap. 17. *Cl.*]

[q] *Luciano*] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Paralogiſta, §. 16.

[r] *apud Celtas*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus, lib. i. c. 84. (al. 83.)

[s] *Philoſtratus*] Libro iii. c. 13. ubi de Indis.

Martyr, [x] et vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam [y] cum simplicitate fuisse, [z] et nudo corpore, docebant et Ægyptii; unde aurea Poetarum ætas, [a] etiam Indis celebrata,

[t] *Dion Cassius*] Lib. xxxvii. 17. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλουμένην.. *Diem quam Saturni dicimus.* Addidit ibidem, morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem sed vetustissimum, docet nos Herodotus, libro ii. 82. Adde de Romanis Isidorum, lib. v. capp. 30 et 33.

[u] *Justinus Martyr*] Apol. ii. (al. i.) 67.

[x] *Et vetustissima dierum nomina*] Vide oraculum et Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ne hebdomades ortum a septem Planetis, potius quam a creatione intra septem dies, duxerint. *Clericus.*]

[y] *Cum simplicitate fuisse*] Vide quæ in hanc rem produximus, lib. ii. cap. 2. §. 2. de Jure Belli, et in notis ad eum locum.

[z] *Et nudo corpore, docebant et Ægyptii*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus, libro i. 8. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου, ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius, quippe nulla veste amictos, domicilii et ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico, p. 537. E. ed. Francof. 1602. Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς, αὐτὸς ἐπιστατῶν· καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat; sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem et sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus, citatus tum Porphyrio, libro iv. 2. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica, i. 2. 16. Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos diisque proximos mortales optimæ fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde et auream hanc dici ætatem.*

[a] *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est*] Libro xv. p. 715. C. Calanum Indum ita loquentem inducit: Τοπαλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔῤῥεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι· καὶ

ut apud Strabonem eſt. [b] Adami, Evæ, arboris, ſerpentis hiſtoriam apud Indos idololatras ſuo tempore extitiſſe [c] notavit Maimonides; eandemque apud Peguenſes et Calaminſamenſes paganos ejuſdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenſes ab orbe condito [d] ad ſex annorum millia putari, [e] noſtri quoque ſæculi teſtes per-

ὁμοίως, αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' ἐλαίου. Ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farina ex tritico et hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii; rurſum alii melle, vel vino, vel oleo. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam ſe tranſtulere: quem ſtatum exoſus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ inſtituit.*

[b] *Adami, Evæ, arboris, ſerpentis hiſtoriam*] In iis, quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, Πρωτόγονος eſt אדם, Αἰὼν eſt חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquiſſimis Græcorum myſteriis acclamatum Εὖα, ſimulque monſtratus ſerpens. Meminere Heſychius, Clemens in Protreptico, p. 4. 43. Plutarchus, Alexandro, init. t. i. p. 665. D. ed. Lut. Par. 1624. Chalcidius ad Timæum, p. 245. fin. *Juxtaque Moyſea Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, veſcerentur.* Idem, alio loco, p. 400. *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem a Deo datam eſſe animam ex inſpiratione cœleſti, quam rationem atque animam rationalem appellant; mutis vero et agreſtibus ex ſilva rationis expertem, juſſu Dei vivis animantibus et beſtiis terræ gremio profuſis: quorum in numero fuerit etiam illa ſerpens, quæ primitias generis humani malis ſuaſionibus illaqueaverit.*

[c] *Notavit Maimonides*] Ductoris Dubitantium parte iii. cap. 29.

[d] *Ad ſex annorum millia putari*] Cum hoc numero bene convenit quod ex Porphyrio tradidit Simplicius, commentario xlvi. fol. 123. 19. ed. Ald. Venet. 1527. in librum ii. de Cœlo, obſervationes, quas Babylone collectas ad Ariſtotelem miſit Calliſthenes, fuiſſe ad illa tempora annorum cIↃ IↃ CCCCIII. id enim a diluvii tempore non multum abit.

[e] *Noſtri quoque ſæculi teſtes perhibent*] Vide inter alios Ferdinandum Mendeſium de Pinto.

hibent. Eorum, qui primos homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos duravisse, [f] Berosus in Chaldaicis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt; et inter poetas Hesiodus: quod eo minus incredibile, quando et [g] majora multo olim fuisse hominum corpora nudatis sepulchris comper-

[f] *Berosus in Chaldaicis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt*] Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manentibus libris, testes citat Josephus, Antiquæ historiæ lib. i. cap. 4. 9. ac præter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. Arcadas ad ccc annos vivere solitos notat ad viii. 51. Æneidos Servius.

[g] *Majora multo olim fuisse hominum corpora*] Josephus, Antiquæ historiæ lib. v. cap. 2. 3. Τπελείπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἳ, διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας, παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δέδεικνυται δ' ἔτι καὶ νῦν τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ τίσιν ἐρχομένοις ὁμοιότατα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui, ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, et fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ descriptione, apud Strabonem, lib. xvii. p. 829. B. dicebat a Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus, Mirabilium cap. xi. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem, cap. xii. in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ xvi ulnas excederent. Narrat idem, cap. xix. ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam xxiv cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturæ homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non ægre crediderim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quam proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter hæc omnia, aliaque id genus, ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minus hodie quam olim: quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem Theod. Ryckii. *Clericus.*]

tum, plurimarum gentium hiſtoriæ prodiderunt; ac nominatim Græcorum [h] Pauſanias et [i] Philoſtratus, Romanorum [k] Plinius. Sicut et viſa divinitus obtigiſſe hominibus, antequam frequentia et magnitudo delictorum Deum [l] et

[h] *Pauſanias*] Is in Laconicis, cap. 22. meminit oſſium humanorum, ſed inſolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æſculapii ad Aſopum urbem oſtendebantur: et in Eliacorum priore, cap. 13. oſſis e mari eductis, quod olim Piſæ cuſtoditum, Pelopiſque creditum fuerat.

[i] *Philoſtratus*] In Heroicorum initio, p. 643. B. ed. Pariſ. 1608. multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

[k] *Plinius*] Libro vii. cap. 16. *In Creta, terræ motu rupto monte, inventum eſt corpus ſtans; quod alii Orionis, alii Ëtionis fuiſſe tradunt. Oreſtis corpus Oraculi juſſu refoſſum ſeptem cubitorum fuiſſe monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non ceſſavit minora corpora mortalium, quam priſca, conqueri.* Solinus, cap. 1. *Quis enim non ævo iſto minor parentibus ſuis naſcitur? Priſcorum autem teſtantur molem etiam Oreſtis ſuprema; cujus oſſa, Olympiade quinquageſima et octava Tegeæ inventa a Spartanis oraculo monitis, diſcimus impleſſe longitudinem cubitorum ſeptem. Scripta quoque, quæ ex antiquitate memorias accerſunt in fidem veri, hoc etiam receperunt; quod bello Cretico, cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupiſſent, poſt diſceſſum fluctuum inter plurima humi diſcidia humanum corpus repertum ſit cubitûm trium atque triginta: cujus inſpectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipſum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant oculis potitos.* De molari hominis dente a ſe conſpecto vide Auguſtinum, libro xv. de Civitate Dei, cap. 11.

[l] *Et famulantes ei mentes*] De his vide pulchra, apud Plutarchum, de Iſide, t. ii. p. 360. D. et ſeqq. Maximum Tyrium, Diſſertatione prima, §. 12. et xvi. 8. Julianum, hymno Solis, p. 253. et ſeqq. ed Pariſ. 1630. Ipſum nomen ἀγγέλων in hac re uſurpant, præter Græcos veteris fœderis interpretes, Labeo, apud Auguſtinum, de Civ. Dei, ix. 19. Ariſtides, in Minervam, init. t. i. p. 19. B. ed. Pariſ. 1604. Porphyrius, de Abſtin. iv. 13. et alibi. Jamblichus, de Myſt. ſect. ii. capp. 2. ſeqq. et alibi: Chalcidius, pp. 225, 226. et his omnibus antiquior Hoſtanes citatus Minutio, cap. 26. Heraclitus, teſte quem dixi Chalcidio, p. 346. aſſerit, præmoneri meritos inſtruentibus divinis poteſtatibus.

famulantes ei mentes ab hominum familiari commercio quasi secluderent, [m] post Græcos plurimos refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moses meminit, ubique ferme [n] apud Græcos, [o] et Latinos quosdam legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere; etiam earum, quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde et [p] Varroni

[m] *Post Græcos plurimos refert Catullus*] Epithalamio Pelei et Thetidos, ver. 397.

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiamque omnes cupida de mente fugarunt;
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit extinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Justificam nobis mentem avertere deorum.

[n] *Apud Græcos*] Homerum, Odyss. H'. 206. et Batrachom. ver. 275. Hesiodum, in Theogonia, ver. 185. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum et Plato meminit, de Republica ii. p. 604. E. et segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit, de Legibus iii. init. p. 805. A.

[o] *Et Latinos quosdam legitur*] Vide Ovidium, Metamorphoseon i. 151. et Lucanum, libro iv. 593. et alibi. Seneca, Natur. quæst. 30. fin. lib. iii. ubi de diluvio: *Extinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transierant.*

[p] *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur*] Censorinus, cap. xxi. init. *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum, ab hominum principio ad cataclysmum priorem: quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum, a cataclysmo priore ad Olympiadem primam: quod, quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium, a prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικόν, quia in eo res gestæ veris historiis continentur.* Tempus illud, quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas,

omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ a poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id eſt Moſi convenienter, vetuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, [q] Chaldæorum Beroſus, [r] Aſſyriorum Abydenus, ([s] qui et colum-

quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo, de Mundi immortalitate, p. 743. E.

[q] *Chaldæorum Beroſus*] De quo ſic Joſephus, contra Apionem, i. 19. Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς, ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρησεν· καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Beroſus, antiquiſſima ſcripta ſequens, eadem quæ Moſes narrat de magno diluvio hominumque per id interitu; ac de arca, in qua Nochus generis noſtri auctor ſervatus eſt, cum ea ad cacumina Armeniorum montium ſe applicuiſſet.* Poſt recitatam autem diluvii hiſtoriam hæc verba addidit Beroſus, quæ idem ille Joſephus habet, Antiquæ hiſtoriæ libro primo, capite quarto, §. 6. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας· χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia in Cordyæorum monte pars eſſe ejus navigii, et quoſdam inde bitumen auferre: eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

[r] *Aſſyriorum Abydenus*] Servavit nobis ejus locum Euſebius, libro ix. Præparationis, cap. 12. et Cyrillus, primo adverſus Julianum, p. 8. D. Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν, καὶ Σείσιθρος, ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα· κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας εὐθέως ἐπὶ Ἀρμενίους ἀνάπλεε, καὶ παραυτίκα μιν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ, ἐπέι τε ὕων ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πείρην ποιούμενος εἴκου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν· αἱ δὲ, ἐκδεκομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅκη κατορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπὶ αὐτῇσιν ἕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐντύχεε, (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσοὺς,) Θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Poſt hos imperarunt alii, ac deinde Siſithrus; cui Saturnus præſignificavit ingentem vim imbrium futuram Deſii decima quinta; juſſit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis eſt, abſcondere. Siſithrus hæc cum impleſſet, ſtatim in Armeniam navigavit; ac ſubito eum*

bæ emiſſæ meminit, ut et ex Græcis Plutar-

deprehendit vis divina. Tertia die, poſtquam remiſerat tempeſtas, avium quaſdam emiſit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid viſuræ eſſent e mari extans: illæ vero exceptæ ab immenſo pelago, non habentes ubi conſiderent, ad Siſithrum retro rediere, et poſt eas aliæ: at, cum offenderet tertias, (redierant enim aves alis limo plenis,) dii eum humanis rebus exemerunt: navigium vero in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia. Siſithrus, ut et Ogyges, et Deucalion, nomina ſunt idem aliis linguis ſignificantia, quod Noë Hebraico ſermone, quo ſcripſit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi poſſet, expreſſit Moſes: quomodo ſcilicet Alexander Polyhiſtor Iſaacum Græce ſcribens Γέλωτα vocavit, ut ex Euſebio, P. E. ix. 19. diſcimus: multaque ſunt talia apud Hiſtoricos omnes. Philo, de præmiis et pœnis, p. 707. F. Τῶτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνίδη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, ſub quo magnus ille cataclyſmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuiſſe illud univerſale tradebant Ægyptii, teſte Diodoro, lib. i. 10. ad Italiam etiam pertinuiſſe Plinius, lib. iii. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfuſionem redeam, inſignis eſt ea de re Platonis in Critia locus,

init. p. 1102. F. Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τῶ λόγω δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε· τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὐτὸ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τές τε Αἰγυπτίες, τὰς πρώτας ἐκείνες αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετενηνοχότας· αὐτός τε αὖ πάλιν, ἑκάστε τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus ſermonis limine dicendum vobis, ne miremini ſi Græca ſæpe audiatis virorum barbarorum nomina; cauſam jam intelligetis. Cum Solon carminibus ſuis inſerere hanc narrationem vellet, vim ipſam ſignificationemque nominum perſcrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus iſtis ſcripſerant, in ſuam ea linguam tranſtuliſſe. Ipſe vero, percepta nominis cujuſque ſignificatione, ea ipſa noſtro veſtivit ſermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhiſtoris, quæ ſervavit nobis Cyrillus dicto libro primo adverſus Julianum, p. 8. C. Ὠτιάρτε δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτῦ Ξίσυθρον βασιλεῦσαι Σάρες δεκαοκτώ. Ἐπὶ τότε τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν. Εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν Ξίσυθρον, πρωταγγείλαντος αὐτῷ τῦ Κρόνε τὸ ἐσόμενον, ᾧ ὅτι προσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα, ᾗ ὁμῦ πλησιοῖς ἑρπετοῖς τε καὶ πτηνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperaſſe Xiſuthrum per octodecim annos, quos*

chus,) et [t] Lucianus; qui apud Hierapolim Sy-

Saros vocant. Hujus temporibus fuisse aiunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiante; et fabricandam ipsi Arcam; et in ea ipsi una cum volucribus, reptilibus, ac jumentis navigandum. Assyriis autem, ut et aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, e septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe et præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum אֵל, quod Deum significat, Græci Interpretes Κρόνον ideo vertere, quod is Syris אֵל dicebatur. Philo Byblius Sanchuniathonis interpres, Ἥλιον, τὸν καὶ Κρόνον. Citat Eusebius, P. E. i. 10. apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρόνος, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error est librarii, qui pro Ἥλ, quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Christianis poni solet, posuit Ἰσραὴλ: cum Ἥλ sit, ut diximus, אֵל; quomodo Syri dicunt quod אל Hebræi.

[Non est in hac historia de nihilo, quod Deucalion, qui idem ac Noachus, dicatur *ἀνὴρ πύρρας*, hoc est, אִישׁ אֲדָמָה *vir terræ*, hoc est, agricola, Gen. ix. 20. ubi vide a nobis notata. *Clericus.*]

[s] *Qui et columbæ emissæ meminit, ut et ex Græcis Plutarchus*] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ, t. ii. p. 968. F. Δευκαλίωνί φασι περιεχὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ' ἀποπτᾶσαν. *Columbam aiunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni; cum rediret, tempestatis; ubi emanebat, serenitatis.* Notanda autem et in hoc Plutarchi et in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni et Apollodori libris, et in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro iii. §. 18. vox λάρνακος; quæ plane respondet voci תֵּבָה, quam in hac historia Moses usurpat: neque vero aliter eam vertit Josephus.

[t] *Lucianus*] Libro de Dea Syria, §. 12. cum de templo vetustissimo, quod erat Hierapoli, agere cœpisset, adjungit: Οἱ μὲν δὴ πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθην τὸ ἱερὸν εἰσαφθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο. Δευκαλίωνος δὲ περὶ, λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἑλλήνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. Ἥδε ἡ γενεὰ, οἱ νῦν ἄνθρωποι, ἐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὰ πάντες ὤλοντο· ἔτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖθις ἐκ Δευκαλίωνος ἐις πληθὺν ἀπίκετο. Ἐκείνων δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. Ὑβρισαὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον· ὅτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, ὅτε ξείνους ἐδέκοντο, ὅτε ἱκετέων ἠνείχοντο· ἀνὶ ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. Αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, ἐ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, ἐ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ

riæ vetustissimam ait extitisse historiam et de

ἡ Θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο. Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τῆς εὐσεβείας εἵνεκα. Ἡ δὲ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγίνετο. Λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς ἔσχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ἑωυτῦ, ἐσέβη· ἐσβαίνοντι δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεῦγεα· ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο· καί μιν οὐκ ἐσίνοντο, ἀλλὰ σφίσι μεγάλη διὸς ἔην φιλίη ἐγίνετο· καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔστε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτει. Τὰ μὲν Δευκαλίωνος περὶ Ἕλληνες ἱστορέουσι. Τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι· ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγίνετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο· Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τοῖς ἐγίνετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐσήσατο. Ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καί ἐστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. Εἰ μὲν ὧν πάλαι ἦν μέγα ἐὸν νῦν τοιόνδε ἐγίνετο, ἐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. Σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. Δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ Θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. Φέρουσι δὲ ἐκ ἱρέες μοῦνοι, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη· καὶ πέρηθεν τῆ Εὐφρήτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς Θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δύκεται τὸ χάσμα, μικρὸν ἐὸν, ὕδατος κῆμα πολλόν. Τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ ἐυεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. Ὁ μὲν ὧν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τῷ ἱρῷ τοιόσδε ἐστί. *Plerique a Deucalione Scytha structum aiunt hos templum; eo scilicet Deucalione, cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant: est autem sermo talis. Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio extitisse, sed id periisse stirpitus: qui vero nunc sunt homines secundi esse generis, quod ortum a Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem qui ante fuerant hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumelioši homines cum essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices: ob quas res maxima eis superve-* nit calamitas. *Statim enim terra plurimum aquæ de se extulit, tum vero plurimi de cœlo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, et mare ipsum superfusum est terris; ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentiæ et pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est: quod cum faceret, venere apri, et equi, et leonum genera, et serpentes, et alia quæ in terra pascuntur; bina quæque: ille hæc ad se animantia recepit omnia; quæ*

Arca, et de ſervatis per eam non hominibus modo ſelectis, ſed et de animantibus cæteris. [u] Apud Molonem quoque [x] et Nicolaum Da-

nihil nocuere, ſed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quandiu aqua ſuper terras fuit. Hæc ſunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero, quæ poſt acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis: in ſua regione terræ fuiſſe hiatum, qui aquam abſorpſerit omnem: id ubi factum eſſet, a Deucalione poſitas aras et Junonis templum ſuper illo hiatu. Hiatum ipſe vidi: valde exiguus eſt, ſub templo quod dixi. An olim major fuerit, contractuſque ſit cum tempore, equidem neſcio: id ſcio, quem vidi parvum eſſe. In hiſtoriæ hujus ſignum, quod agunt, hoc eſt. Bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non ſacerdotes tantum, ſed omnis Syria Arabiaque: quin ab Euphrate uſque eunt ad mare homines, omneſque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum: deſcendit in hiatum aqua: et is hiatus, quamvis parvus, immenſam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc aiunt a Deucalione inſtitutum, in calamitatis ſimul et ſalutis partæ memoriam. Talis eſt vetus de templo hoc ſermo.

[u] *Apud Molonem quoque*] Verba ejus tradidit nobis Euſebius, libro ix. Præparationis Evangelicæ, cap. 19. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθὼν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανίσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας ὅσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus exceſſiſſe ex Armenia eum hominem, qui cum liberis ſuis diluvium evaſerat, ejectum rebus ſuis vi indigenarum: eundem, cum loca interjecta tranſiſſet, perveniſſe in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

[x] *Et Nicolaum Damaſcenum*] Ejus verba ex hiſtoriæ Univerſalis libro xcvi. ſic exhibet dicto jam loco Joſephus. Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινύαδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τῇ κατακλυσμῷ λόγος ἔχει περισωθῆναι· καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι· καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι. Γένοιτο δ' ἂν ἔτος, ὅντινα ὁ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Eſt ſuper Minyada* (quam Milyada vocant Strabo, lib. xiv. p. 666. c. et alibi; et Plinius, lib. v. capp. 27, 32.) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama eſt ſervatos eſſe ex cataclyſmo multos: unum vero in Arca vectum ad ſummum ejus jugum appuliſſe: diuque lignorum ejus arcæ manſiſſe reliquias. Hic, credo, is fuerit, cujus Moſes meminit qui Judæis leges condidit.* His ſcriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res

mascenum historia eadem extabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod et in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. [y] Sed et in Americæ partibus, Cuba, Mechoacana, Nicaraga; diluvii, animalium servatorum, quin et corvi et columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [z] quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus, in quo post diluvium subsedit Arca [a] in montibus Gordyæis, ab omni ævo [b] in hunc diem Armeniorum con-

Phœnicias scripsit, et Mnaseas, memorati Josepho, A. J. i. 4. Forte et Eupolemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius, Præparationis lib. ix. cap. 17.

[y] *Sed et in Americæ partibus*] Vide Josephum Acostam et Antonium Herreram.

[z] *Quod Plinio notatum*] Lib. v. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela, i. 11. et Solinus, cap. xxxiv. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

[a] *In montibus Gordyæis*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldæi interpretes; Cordyæos Josephus, Cordæos Curtius, iv. 40. init. Gordyæos scribit Strabo, libro xvi. init. Plinius, lib. vi. cap. 27. et Ptolemæus, v. 13. [Hæc et sequentia, quæ ad Geographiam Sacram et conditores Gentium pertinent, post hæc a Grotio edita, de industria et adcuratius multo perscrutatus est Sam. Bochartus, in Geographia Sacra; unde etiam Grotii ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*]

[b] *In hunc diem*] Monstratas suo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus, lib. iii. §. 19. fin. Epiphanius, contra Nazaræos, t. i. p. 39. c. ed. Paris. 1622. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυέων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquiæ Arcæ Noë monstrantur in Cordyeorum terra.* Chrysostomus, Oratione de perfecta dilectione, t. vi. p. 748. 29. Οὐχὶ καὶ τὰ ὄρη μαρτυρεῖ τῆς Ἀρμενίας, ἔνθα ἡ κιβωτὸς ἱδρύθη; ἆρ' οὐχὶ καὶ τὰ λείψανα αὐτῆς ἕως νῦν ἐκεῖ σώζεται πρὸς ἐ-

ſtante memoria monſtratur. [c] Japetus Europæorum genitor, et inde Ion (aut, ut olim eloquebantur, [d] Javon) Græcorum, Afrorum vero [e] Hammo, nomina ſunt, quæ apud Moſem quoque apparent; ſicut et cæterorum veſtigia in

μετέρων ὑπόμνησιν; *Nonne etiam montes teſtantur Armeniæ, ubi conſedit Arca? nonne etiamnum ipſius ibi reliquiæ ſervantur ad noſtram admonitionem?* Iſidorus, lib. xiv. Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam hiſtoriæ poſt diluvium reſediſſe teſtantur. Unde et uſque hodie ibidem lignorum ejus videntur veſtigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc, quæ habet capite nono, fin. *In Armenia eſt altior mons quam ſit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur*; *et in cacumine illius montis arca Nohæ poſt diluvium primo ſedit.* Adde Geographum Nubienſem, Climat. iv. Part. 6. et Itinerarium Benjamini, p. 61. ed. Lugd. Bat. 1633.

[c] *Japetus*] Eſt ipſa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronuntiabant; qualis differentia et nunc eſt inter Germanos et Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus, c. xi. fin. p. 526. C.

[d] *Javon*] Nam *Ἰάονες* ſæpe eſt apud vetuſtos ſcriptores. Id in Ariſtophanis Acharnenſibus, ver. 104. Perſa pronuntiat *Ἰαονᾶν*. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma; quod poſtea per *υ* ſcribi cœpit, olim ſic F. ita *αὐὼς* erat quod nunc *ἀὼς* et *ἠώς* aurora, *ταυὼς ταὼς* pavus: *Ἰάονας τὰς Ἕλληνας καλοῦσι*, Schol. in Acharn. ver. 106.

[e] *Hammo*] Nam ח per aſpirationem reddere, aut etiam omittere Græci ſolent: ut חצר—מות Ἀδράμυττος, vel Ἀδράμυττος: חכמות *ἀχαμώθ*, apud Irenæum, i. 1. et alios: חברה ſocia, *ἄζρα* Græcis veteribus: חיה *αἰών*: חנה Hanno vel Anno: חני—בעל Hannibal vel Annibal: חצר—בעל Haſdrubal vel Aſdrubal: חשיכם *ἀξαμῖται*. Ων vero Græca eſt deſinentia. Hic non Libyum tantum, ſed et multarum aliarum gentium pater, conſecratus ab ipſis in Jovis ſtellam. Lucanus, ix. 517.

Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus ſit Jupiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt ſacræ literæ, Pſal. lxxviii. 51. cv. 23, 27. cvi. 22. Hieronymus, in traditionibus Hebraicis ad Geneſim, t. iii. p. 856. A. *A quo Ægyptus uſque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

gentium locorumque vocabulis [f] Josephus et

[f] *Josephus et alii observant*] Is, A. J. i. 7. 1. a גמר dicit esse Γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ, libro i. 2. Ex מגוג Scythas, a quibus condita Scythopolis in Syria; et altera urbs, Magog Plinio, lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis et Bambyce. A מדי Medos esse apparet: ab יון, quos diximus Iavonas, Iaonas, Ionas. A תבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus, v. 12. A משך est urbs ipsi, v. 6. memorata Mazaca, cujus et Strabo meminit, lib. xii. p. 537. D. et Plinius, lib. vi. 3. et Ammianus Marcellinus, lib. xx. 9. Adjice huic Moschos nominatos Straboni, lib. xi. p. 492. D. alibique, et Melæ, libro tum primo, cap. 2. tum tertio, cap. 5. quos Moschenos dixit Plinius, lib. vi. cap. 9. et Moschicos montes apud eosdem Melam, i. 19. et Plinium, v. 27. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, et vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס; quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז, corruptus est apud Josephum locus; sed dubitandum non est, quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ et Mysiæ: de qua Strabonem vide, lib. xii. p. 564. D. et Plinium, lib. v. cap. 32. et Ascanius lacus, et ex lacu amnis apud eundem Strabonem, lib. xiv. p. 681. B. et apud Plinium, dicto cap. 32. lib. v. Ascanius portus apud Plinium, lib. v. cap. 30. init. Ascaniæ insulæ eidem, lib. iv. cap. 12. et lib. v. cap. 31. fin. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, A. J. i. 7. Riphatæos dictos aliis; quibus locis Riphaces ponit Mela, lib. i. 2. Ab אלישה esse Αἰολεῖς idem ille nos docet Josephus; et Jerosolymitanus Paraphrastes ei aptipulatur, pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellas terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Josephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut, quæ populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כתים, unde Κίτιον, supra attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi et sibimet ipsis et vicinis, ut Josephi tempore, ita et nunc vocantur: unde et fluvius apud Ptolemæum, iv. 1. et, apud Geographum Arabem, Clim. i. Part. 4. et Clim. ii. Part. 4. urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque a מצרים (qui Μισῶϱ Philoni Byblio, apud Euseb. P. E. i. 10.) Mesori

alii obſervant. Jam vero [g] affectati in cœlum

ſibi ipſis et accolis ii qui Græcis Ægyptii, et menſis apud eos nomen *Μσιρί*: Cedreno terra ipſa *Μεσραΐα*, p. 9. ed. Baſil. 1566. Vere et hoc Joſephus, a פוט eſſe in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis et Plinius, lib. v. cap. 1. *Phut et juxta eum regio Phutenſis uſque in præſens dicitur*, ait Hieronymus, Traditionibus Hebraicis in Geneſim, p. 856. F. eſt non longe a Feſa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Moſi eſt כנען, is contractius Sanchuniathoni, et ex eo Philoni Byblio, Χνᾶ. Invenies id apud Euſebium, lib. i. Præparat. cap. 10. Et terra ipſa ſic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, ἔστως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, ſic appellatur Phœnice.* Et ſuo tempore ait Auguſtinus, libro Expoſitionis epiſtolæ ad Romanos inchoatæ, §. 13. ruſticos ad Hipponem, ſi interrogentur qui eſſent, reſpondere Canaani. Et Meſtraimi et Canaanis nomina ſunt et in Eupolemi loco, ut eum profert Euſebius, Præparat. ix. 17. A רעמה Regæma Ptolemæo in Arabia felice, vi. 7. nimirum ע in γ mutato, ut in Gomorra aliiſque vocibus. A סבא Sabæos deducit Joſephus, notam gentem; quarum et urbs princeps Sabæ Straboni, lib. xvi. p. 771. D. Ubi a סבתה Sabatenos Joſephus ponit, ibi Plinio urbs eſt Sobotale, lib. vi. cap. 28. להבים a Libyum nomine non abit: nec a נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio, lib. vi. cap. 29. Napata Ptolemæo, iv. 7. et viii. tab. 4. Africæ: nec a פתרוסים Pharuſi Plinio, lib. v. 8. Phaurufii Ptolemæo in Æthiopia, iv. 6. A צידן nota urbs omnibus poëtis et hiſtoricis Sidon. A גרגשי oppidum Geraſa Ptolemæo, v. 15. Ab ערקי Arca, urbs Phœnices Ptolemæo memorata, v. 15. et Plinio, lib. v. cap. 18. Ab ארודי Aradus inſula, memorata Straboni, lib. xvi. p. 756. D. Plinio, lib. v. cap. 20. et Ptolemæo in Syria, v. 15. fin. A חמתי Amathus Arabiæ, nominata Joſepho, A. J. xiii. 13. xiv. 5. et B. J. i. 6. Ab עילם Elymæi Medis contigui, apud Strabonem, lib. xvi. init. Plinium, lib. vi. capp. 25, 27, et 34. et apud Livium, lib. xxxvii. 40. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum, lib. iv. 24. Ab אשור Aſſyrii noti omnibus: ut et a לוד Lydi, unde et vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem femet appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam ש modo per σ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור, quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio apud Probum ad Virgilii Georgicon ii. 506. et Sinæ aliis Tinæ. Strabo, lib. xvi. in fine: Λέγει δὲ καὶ τὰς Ἀρίμους

itineris quis non Poëtarum meminit? [h] Sodo-

ὁ ποιητής· ἃς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Nominat Homerus et Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam. Idem Strabo, lib. xiii. p. 627. A. Οἱ δὲ τὰς Σύρας Ἀρίμους δέχονται, ἃς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui et nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo, p. 42. A. Τὰς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρας καλουμένας ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui a nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis Syris dici Arammæos.* Ab עוץ Ausanitis regio apud LXX. Interpretes, in Jobo: Ausitida dixit Aristæus, apud Eusebium, P. E. ix. 25. A חול urbs Chollæ Ptolemæo, v. 15. posita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum, v. 15. et populus Gindareni Plinio, v. 23. in Cœle-Syria. A מוש Masius mons non procul Nisibi, apud Strabonem, lib. xi. p. 527. C. et Ptolemæum in Mesopotamia, v. 18. init. Nomina יקטן, ut et חצרמות, et חולן Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Baisatjaktan, Hadramuth, Chaulan; ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen איפר retinet, ni fallor, Opharus fluvius, et Populus Opharitæ circa Mæotim Plinio, lib. vi. 7. Etiam urbes eas, quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארך est Aracca, quam in Susiane ponit Ptolemæus, vi. 3. unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis, p. 1194. col. 1. E. ed. Paris. 1629. vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכד Acabenen corrupte pro Acadene dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui et alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani manssisse tempora ex libro ejus xxiii. 3. docemur. Terra שנער est Σενααρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiæum Milesium, in loco quem nobis conservavit Josephus, Antiquæ historiæ lib. i. cap. 5. et in Chronico, p. 13. itemque in Præparatione, ix. 15. Eusebius. Scripsit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano: vide v. Βηρυτός. At rursum, ע in γ mutato, Singaram hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia, v. 18. init. nominat; Plinius autem Singaram oppidum, lib. v. cap. 24. hinc Singarana regio Sexto Rufo, in Breviario, §. xxvii. נינוה haud dubie est quæ Græcis contractius Ninos. In Epi-

morum incendium eſt apud Diodorum Sicu-

taphio Sardanapali, apud Diodorum, ii. 23. Strabonem, lib. xiv. p. 672. B. Athenæum, viii. 3. Tzetzem, Chil. iii. 453. et Schol. in Ariſtophanis Avium ver. 1022.

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνε μεγάλης βασιλεύσας.
Ipſe, Nini magnæ modo Rex, nil ſum niſi pulvis.

Eſt id nomen et apud Theognidem, Strabonem, lib. xvi. init. Plinium, lib. vi. cap. 13. cujus verba ſunt: *Fuit et Ninos impoſita Tigri, ad ſolis occaſum ſpectans, quondam clariſſima.* Lucanus, iii. 215. *Et felix, ſic fama, Ninos.* Habet id nomen et Ptolemæus in Aſſyria, vi. 1. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena Straboni, lib. xi. bis, pp. 503. D. et 530. C. deinde initio libri xvi. רסן eſt Reſaina apud Ammian. lib. xxiii. 5. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare poteſt quin (litera ע per γ, ut diximus, reddita) ſit Gaza Palæſtinorum, nominata Straboni, lib. xvi. p. 759. Melæ, lib. i. 11. qui ingentem et munitam admodum vocat; Plinio, libb. v. 13. vi. 28. et alibi. ספרה eſt Heliopolis, urbs Sipparorum in loco Abydeni quem modo produximus: Sipphara Ptolemæo in Meſopotamia, v. 18. אור eſt Ur Caſtellum Ammiano memoratum, libro xxv. 8. חרן Carræ, Craſſorum clade nobiles.

ε *Affectati in cœlum itineris*] Homerus, Odyſſeæ A. 312. Ovidius, i. 152. Metamorphoſeos:

Affectaſſe ferunt regnum cœleſte gigantes.

Vide et Virgilium, Georgicon i. 280. et Lucanum, lib. vii. 145. Frequens eſt apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ ſupra communem altitudinem attolluntur dicantur ὀρανομῆκη, ut apud Homerum ſæpe: ſic et Deut. i. 28. et ix. 1. Sibyllæ neſcio cujus locum de inſana illa turris ſubſtructione agentem citat Joſephus talem, A. J. i. 5. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ὡκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ ὀρανὸν ἀναξησόμενοι δι' αὐτοῦ. Οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν· καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altiſſimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum ſcanſuri. At Dii ventis immiſſis evertere turrim hanc, et ſuam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum eſt nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Euſebius, Præparationis ix. cap. 14. et Cyrillus, lib. i. contra Julianum, p. 9. D. Ἐντὶ δ' οἱ λίγυσι τὰς πρώτας ἐκ γῆς ἀνασχόντας, ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας, καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργων τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλὼν ἐστ' ἤδη τε ἄσσον εἶναι

lum, [i] Strabonem, [k] Tacitum, [l] Plinium, [m] So-

τῇ ὑρανῇ, ᾗ τὰς ἀνέμους θεοῖσι βοᾷόντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τῶν δῆτα ἐρέπτια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους, ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι· μεῖζα δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συσῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos e terra editos homines, cum et viribus et mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam, quo loco nunc est Babylon: cumque jam prope ad cœlum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disjectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis: cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos a Diis linguarum discrepantiam: post id extitisse bellum Saturnum inter et Titana.* Falso autem a Græcis proditum conditam a Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaicis prodidit; ut nos Josephus docet, contra Apionem, i. 20. eundemque errorem refellit tum Philo Byblius, apud Stephanum, v. Βαβυλών; tum Dorotheus Sidonius, (cujus meminit Firmicus, Math. ii. 32.) apud Salmasium, Plin. Exercit. pag. 1227. Vide et quæ de gigantibus et turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius, Præparat. Evangelicæ lib. ix. cap. 17.

[h] *Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum*] Libro xix. 98. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίον τόπος, ἔμπυρος ὢν καὶ δυσώδης, ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπινόσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio, cum igni subardeat sævumque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*]

[i] *Strabonem*] Libro xvi. post Asphaltitæ descriptionem: Τῆ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι, τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. Καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μοασάδα, καὶ σήραγγας πολλαχῆ, καὶ γῆν τεφρώδη, καγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόρρωθεν πλαμὰς ξέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην· ὥστε πιστεύειν τοῖς Θουλαμίοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα· (ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά πως σταδίων·) ὑπὸ σεισμῶν τε, καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίκαυστοι γένοιντο· αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Esse in hoc solo ignem, multa alia indicia afferunt. Nam et petras ostendunt asperas et exustas circa Moasada; tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina, et domicilia sparsim eversa: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ, XIII. olim in ea regione habitatas urbes; (quarum princeps Sodoma fuerit, cujus*

linum. [n] Circumcisionis vetustissimo mori tes-

ambitus etiam nunc ostenditur in LX. *stadia patens*;) *terræ autem motibus, erumpente igne aquisque calidis et bituminosis, extitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt derelictas.*

[k] *Tacitum*] Historiarum v. 7. *Haud procul inde campi, quos ferunt, olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: et manere vestigia, terramque, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.*

[l] *Plinium*] Is Asphaltiten describit, lib. v. cap. 16. et lib. xxxv. cap. 15.

[m] *Solinum*] Cap. 35. edit. Salmasianæ: *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra et in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum; apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuligineni intrinsecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet; quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, et fatiscit in vagum pulverem.*

[n] *Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus*] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe, §. 104. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ, καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, καὶ ἔτοι ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι· Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες οἱ τέτοισιν ἀσυγγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι· καὶ ἔτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ τ' αὐτά. Αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων ἐκ ἔχω ἀσφαλέως εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumciduntur Colchi et Ægyptii et Æthiopes. Phœnices autem, et qui in Palæstina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse: Syri vero qui ad Thermodontem et Parthenium sunt amnem, et Macrones horum vicini a Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt, qui circumciduntur; faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem et Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Judæos vere dicit Josephus, Antiquæ historiæ lib. viii. cap. 4. et contra Apionem priore libro, §. 22. De quibus Judæis Juvenalis, xiv. 99. *præputia ponunt.* Et Tacitus, H. v. 5. *Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur.* Vide et Strabonem, lib. xvii. p. 824. B. Tantum vero abest ut Judæi fassi sint unquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Josepho

timonium præbuerunt Herodotus, [o] Diodorus, [p] Strabo, [q] Philo Byblius: præbent etiamnunc [r] ortæ ab Abrahamo gentes; non Hebræi tan-

didiciſſe circumcidi. Vide ſcriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de ſacris literis Druſius, lib. vi. Præteritorum, ad 1. Corinth. vii. 17. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi, ut Judæis: quod vel Apionis hominis Ægyptii exemplo, apud Joſephum, C. A. ii. 13. diſcas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut et Ariſtophanes, Avibus, ver. 507. ubi Ægyptios et Phœnicas ψωλὰς vocat. Ammonius de Verborum differentiis, ad vocem ἰδεμαῖοι: Ἰδεμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχαῖθεν ἀπ' Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, ſed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumciſi ſunt ex Cethuræ erant poſteris, ut jam dicemus. Colchi et eorum vicini ex Decem ſunt tribubus, quas tranſtulit Salmanaſar. Inde in Thraciam quidam venere. Scholiaſtes ad Ariſtophanis Acharnenſes, ver. 155. Ὀδομάντων. Ἔθνος Θρακικόν· φασὶ δὲ αὐτὸς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum. Gens eſt Thracica: dicuntur autem eſſe Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie Hebræos, ut ſæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumciſio venit in Novum Orbem, ſi vera ſunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur. [Quærunt Eruditi an apud Ægyptios citius, quam apud Hebræos, inſtituta ſit Circumciſio; qua de re vide notata a nobis, ad Geneſ. xvii. 10. *Clericus.*]

[o] *Diodorus*] Libro i. 55. de Colchis: Ὅτι δὲ οὗτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐϛι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος ἔθ νομίμω παρὰ τοῖς ἀποίκοις, καθάπερ ϗ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento ſit, quod circumciduntur et ipſi more Ægyptiorum; quorum mos in hac colonia manſit, ut et apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumciſi ſint, nihilo magis oſtendit circumcifio Colchos illos ab Ægyptiis eſſe, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem, libro iii. 32. Troglodytas circumcifos narrat, Æthiopum ſcilicet partem.

[p] *Strabo*] Libro xvi. p. 776. A. de Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς, καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumciſi, ut Ægyptii.* In eodem libro, p. 761. C. περιτομὰς tribuit Judæis.

[q] *Philo Byblius*] In fabula de Saturno, apud Euſebium, lib. i. cap. 10.

[r] *Ortæ ab Abrahamo gentes*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumciſionis præceptum, etiam Theodotus docuit, in Carmine de Judæis;

tum, sed [s] Idumæi, [t] Ismaëlitæ, [u] et alii. Abra-

unde hos versus nobis Eusebius dedit, lib. ix. Præparationis Evangelicæ, cap. xxii.

Ὃς ποθ' ἥης πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' ἠρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
Σάρῃ ὑποσυλῆσαι πόσθης ἄπο· ᾗ ῥ' ἐτέλεσσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipsum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere: paruit ille.

[s] *Idumæi*] Ab Esavo ita dicti, qui Οὐσωὸς Philoni Byblio, P. E. i. 10. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρᾶν tranftulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo usque pervenit vetus Esavi posterûmque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumciscos ait, ut et Justinus Dialogo cum Tryphone, §. 28. et Epiphanius contra Ebionæos, t. i. p. 160. D. ed. Paris. 1622. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam tempore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

[t] *Ismaëlitæ*] Circumcisi hi ab antiquo, sed eo ætatis anno quo Ismaël. Josephus, lib. i. capp. 12. et 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑσάτῳ ἔτει, ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνε μετὰ τοσαύτας γενεὰς ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον· Ἰσμαήλος γὰρ ὁ κτίσης αὐτῶν τὸ ἔθνος, Ἀβράμε γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Nascitur Abrahamo et Saræ anno sæculi sui ultimo puer, quem ipso die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis observant. At Arabes circumciduntur post annum ætatis tertium et decimum: nam princeps eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcisus est, filius et ipse Abrahami, sed ex ancilla.* Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ et apud Eusebium extat, lib. vi. cap. 11. et in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen, c. 22. Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτὲς λαβεῖν περιτομὴν, ἀκρωτηριαζομένες τὰ μόρια, ᾗ ἑλκωμένες, ᾗ φλεγμονῇ περιτεσομένες ᾗ τραύμασι, ᾗ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ ἰατρῶν δεομένες· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαετεῖς. Τᾶτο γὰρ ἱσόρηται περὶ αὐτῶν. *Nescio quomodo defendere hoc possint, iis qui in Judæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram fiderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera et inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint: at Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse posituram fide-*

hami, Isaaci, Jacobi, Josephi historia Mosi consonans [x] extabat olim [y] apud Philonem By-

rum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio et decimo. Id enim de iis proditum est. Hos Ismaëlitas Epiphanius contra Ebionæos disputans explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, et ab eis accepere Turcæ.

[u] *Et alii*] Nempe illi a Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum, lib. i. cap. 16. quem et Eusebius adducit, Præparationis Evangelicæ lib. ix. cap. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱερῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν· ὅτι ἐκ Χεττούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί· λέγει δὲ αὐτῶν ἓξ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφέρ, Ἄσσυρ, Ἀφρά· ἐξ ἀπὸ Ἄσσυρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε ἐξ Ἀφὶρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὰν ὀνομασθῆναι· τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην ἐξ Ἀνταίου· γήμασθαι δὲ τὴν Ἄφρα θυγατέρα Ἡρακλέα γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Διέδωρον· τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta, Malchas dictus, in Libro de Judæis eadem dicit quæ Moses qui Judæis leges condidit: ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos; quorum tres ab ipso nominantur, Afer, Asur, Afra: ab Asur dictam Assyriam: ab aliis duobus, Afra et Afer, urbem Afram terramque Africam: hos Herculi commilitones fuisse in Libyam et Antæum: Herculem autem, cum Afræ duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine: ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina, excriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi et Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt: at Ἀφὶρ haud dubie est qui Mosi עֵפֶר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phœnicem; cujus et Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in dicto sæpe capite 10. libri primi Præparationis Evangelicæ. Is ipse est Hercules, cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino, cap. 18. commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint; quam et Herodoti habuerunt tempore, et nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia retinent.

[x] *Extabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in Auctuario ad Emendationem temporum, p. 48. Est tamen cur de eo dubitem.

blium ex Sanchuniathone, [z] apud Berosum, [a] Hecatæum, [b] Damascenum, [c] Artapanum, Eu-

[y] *Apud Philonem Byblium*] Quousque fides possit haberi *Sanchoniathoni Philonis* nondum satis liquet. Fidem ejus admodum suspectam fecit vir doctissimus Hen. Dodwellus, in Dissertatione Anglica de Sanchoniathonis Phœnicia historia, edita Londini anno MDCLXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quod in ejus fragmentis sit absurda quædam mistura Deorum Græciæ, Orienti primis temporibus ignotorum, cum Phœnicum Numinibus. Quod pluribus hic diducere non licet, per chartæ angustias. *Clericus.*

[z] *Apud Berosum*] Ejus verba servavit nobis Josephus, Antiquæ historiæ lib. i. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτη γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας, καὶ τὰ ἀρώνια ἔμπειρος. *Post cataclysmum decima stirpe, apud Chaldæos vir extitit justus et eximius, interque cætera cœlestium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio ostendit.

[a] *Hecatæum*] Is librum de Abrahamo scripsit, qui periit; sed extabat Josephi tempore. [Atqui sunt rationes suspicandi confictum hoc opus fuisse. Vide Vossium in Historicis Græcis, lib. i. cap. 10. *Cl.*]

[b] *Damascenum*] Nicolaum illum virum illustrem, amicum et Augusto et Herodi; cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peiresii, in cujus morte et literæ et literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damasceni verba hæc refert Josephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ, ἐπήλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης· μετ' ὀλὺν δὲ χρόνον, μεταναστὰς καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε· καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνε πληθήσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα. Τῆ δὲ Ἀβράμε ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτῆ δείκνυται, Ἀβράμε οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ, supra Babylonem sita, Chaldæorum dicitur: at non multo post tempore, cum sua multitudine etiam hinc emigrans, pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur; ubi et illi habitarunt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstraturque vicus, qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

[c] *Artapanum, Eupolemum, Demetrium*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhistore affert Eusebius in Præp. lib. ix. capp. 16, 17, 18, 21, 23. Loca sunt longiora, quam ut huc transcribam. Ante Eusebium nemo est, qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo structo,

polemum, Demetrium, partim et [d] apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: extat et nunc aliquid [e] apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. [f] Apud eoſdem ferme omnes extat et

de quo agitur, Gen. xxxv. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Byblio habet Euſebius, lib. i. Præparat. cap. 10.

[d] *Apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem*] Certe enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum, Strom. v. p. 259. ed. Sylburg. et Euſebium, libro xiii. cap. 12. legimus:

Οὐ γὰρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μεγογενής τις ἀποῤῥὰξ φύλα ἀνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερὲς, ἓν ἴσῳ τε, κατὰ σφέτερον κνώδακα.
Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille niſi Chaldæo ſanguine cretus:
Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege rotaret,
Et circum terram magnus ſe volveret orbis
Æqualiſque tereſque, intus ſita circumplectens.

Ubi Abrahamus μεγογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam, li. 2. אחד. Ex cognitione autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut jam audivimus. Eupolemus, apud Euſebium, P. E. ix. 17. de eodem: Οὗτος δὴ κατὰ τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe ait ſcientiæ ſideralis, et diſciplinæ inſuper Chaldaicæ.* [Verſus Orphicos vix ferio citare auſim, cum ne Orpheus quidem umquam fuerit, et partim a Judæis, partim a Chriſtianis, multa fint ei tributa, præter ſuperſtitioſa nescio quæ ab Ethnico ſuperſtitioſo ficta. Vide G. J. Voſſium de Poëtica, cap. xiii. *Cl.*]

[e] *Apud Juſtinum ex Trogo Pompeio*] Lib. xxxvi. cap. 2. *Judæis origo Damaſcena, Syriæ nobiliſſima civitas. Poſt Abraham et Iſraël Reges fuere. Reges* hos ut Nicolaüs, ſic Trogus Pompeius dixere; quod in ſuis familiis jus regium obtinuerint. Itaque et Χριστοὶ vocantur, Pſal. cv. 15.

[f] *Apud eoſdem ferme omnes extat et Moſis actorumque ejus memoria*] Vide Euſebium, dicto lib. ix. capp. 26, 27, 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezeciele ibidem citantur, vera ſunt; et partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum, Strom. i. 23. qui ex myſtarum libris affert Ægyptium a Moſe verbis occiſum: et ibidem ex Artapano quædam habet ad Moſem pertinentia, ſed non ſatis ex vero. Juſtinus ex Trogo Pompeio de Moſe, xxxvi. 2. *Dux igitur exulum factus, ſacra Ægyptiorum furto abſtulit: quæ repe-*

Mosis actorumque ipsius memoria. [g] Nam et aqua extractum, et duas a Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His [h] adde Polemonem, [i] et de exitu ex Ægypto

tentes armis Ægyptii domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses, Damascena antiqua patria repetita, Montem Sinan occupat: et quæ sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est: is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, et Sacerdos.

[g] *Nam et aqua extractum, et duas a Deo tabulas ei datas Orphica carmina diserte memorant*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui, litera vicini admodum ductus mutata, pro eo, quod ex Aristobulo Eusebius, Præp. Evang. libro xiii. cap. 12. citat ΤΑΟΓΕΝΗΣ, legere nos jussit ΤΑΟΓΕΝΗΣ; ut versus sic habeant:

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ Θεόθεν γνώμαισι λαῶν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem hæc, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum; postquam dixerat unum Deum esse colendum, rerum omnium artificem ac moderatorem.

[h] *Adde Polemonem*] Videtur is vixisse temporibus Ptolemæi Epiphanis; qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Græcis historicis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait; qui idem liber est, quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus, xi. 8. et xiii. 8. Sunt autem ejus hæc verba: Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φωρώνεως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ, ἔνθα πόλιν Ἀραδίας, ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius, p. 25.

[i] *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone*] Loca sunt apud Josephum, contra Apionem, i. 26, 32, 34. plena mendaciis, utpote profecta a gente semper Judæis infestissima; unde et sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis Hebræos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus, Mose duce; perque Arabum terras postremo perveniisse in Syriam Palæstinam, ibique institutа eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic historiæ aspersere mendaciis scripto-

non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet, Mosem (j qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed et plurimas gentes alias, [k] Idumæos, [l] Arabas, [m] Phœnicas) vel de Mundi ortu et rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem; vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis et [n] Diodorus Si-

res Ægyptii inter se, quidam et secum singuli pugnent, quotque illa sæculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

j *Qui non Ægyptios tantum hostes habebat*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta rescciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adversus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Apionem libro.

k *Idumæos*] Hæredes veteris odii inter Jacobum et Esavum; ad quod nova accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt, Num. xx. 14. et seqq.

l *Arabas*] Illos scilicet ab Ismaële ortos.

m *Phœnicas*] Cananæos scilicet vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

n *Diodorus Siculus*] Is, libro i. 94. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. *Ut Moses, qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω est יהוה; quod eodem modo extulere et oracula, et Orphica antiquis memorata, et hæretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio, P. E. i. 9. discimus, extulere, Ἰευώ: alii Ἰαέ, ut, Strom. v. 6. apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαί, ut apud Theodoretum, Quæst. xv. in Exod. legimus. Nimirum Orientis populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales; unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce τὸ ὄντος significationem vere dictum Philoni, de Vita Mosis, p. 476. E. Præter Diodorum qui Mosis memi-

culus, et [o] Strabo, [p] et Plinius, [q] Tacitus quoque, [r] et poſt eos Dionyſius Longinus de ſer-

nerint, Parænesis ad Græcos, quæ Juſtino aſcribitur, nominat, §. 9. Polemonem, Apionem, Ptolemæum Mendeſium, Hellanicum, Philochorum, Caſtorem, Thallum, Alexandrum Polyhiſtorem: quoſdam horum et Cyrillus, contra Julianum, lib. i. p. 15. C. [De nominis יהוה vera prolatione et ſignificatu pluribus egimus ad Exodum, cap. vi. 3. *Cl.*]

[o] *Et Strabo*] Locus eſt libro ejus xvi. p. 760. D. ubi, quod Ægyptium Sacerdotem Moſem fuiſſe putat, ab Ægyptiis habet ſcriptoribus; ut ex Joſepho, C. A. i. 26. apparet. Addit deinde, dogmata ejus non ſine aliquo errore deſcribens: Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ Θεῖον. Ἔφη γὰρ ἐκεῖνος μὴ ἰδίᾳ δασκειν, ὡς ἔκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι, θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ Θεῖον· οὐδ' οἱ Λίβυες· ἐκ εὖ δὲ ἐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωποπρεπῆ τυποῦντες. Εἷς γὰρ ἔν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν ἢ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. Τίνα τίς ἂν εἰκόνα πλάσειεν σωφρόνως, νοῦν ἔχων, ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν· τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν εἴδως χωρίς. *Cum illo diſceſſerunt multi, divinum in honore habentes. Affirmabat ille docebatque, non recte ſentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: ſed nec Afros; nec Græcos, qui humanas. Nihil aliud eſſe Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque et mare contineret, quod cœlum dicimus et mundum rerumque naturam. Huic, aiebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos ſunt, ſimilem? Abſtinendum ergo ab omni ſimulacrorum effictione; ſed, ſtructo templo inque eo adyto quam magnificentiſſimo, ibi ſine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id perſuaſum. Addit inſtituta ab eo ſacra et ritus nec impenſis gravia, nec lymphatico furore odioſa. Narrat circumciſionem, cibos vetitos, alia: et, cum oſtendiſſet hominem natura ſua animal eſſe ſocietatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina; divina vero efficacius.

[p] *Et Plinius*] Libro xxx. c. 1. *Eſt et alia magices factio a Moſe.* Juvenalis, xiv. 101.

Judaicum ediſcunt et ſervant et metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moſes.

[q] *Tacitus quoque*] Hiſtor. v. 3. ubi, contra Ægyptiorum fabulas, *Unus exulum* dicitur.

[r] *Et poſt eos Dionyſius Longinus*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de ſublimi dicendi genere, cum dixiſſet de Deo loquentes curare debere ut eum nobis magnum ſince rumque et impermiſtum ex hibeant, addit: Ταύτῃ καὶ

monis ſublimitate; Jamnis autem et Mambris, qui in Ægypto Moſi reſtiterunt, [s] præter Thalmudicos [t] Plinius et [u] Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ ac rituum [x] tum alibi

τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θείου δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεός, φησι· τί; Γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. Γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit et is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei poteſtatem digne et conceperit et elocutus fuerit, ſtatim in principio legum hæc ſcribens: Dixit, ait, Deus: Quid? Fiat lux: et facta eſt. Fiat terra: et facta eſt.* Chalcidius multa ex Moſe habet, et de eo, p. 372. ſic loquitur: *Sapientiſſimus Moſes, non humana facundia, ſed divina, ut ferunt, inſpiratione vegetatus.* [Serius vixit Longinus, quam ut ejus auctoritate niti poſſimus, præterquam quod ab Epiſtolis fuit Zenobiæ, mulieri Judææ. *Cl.*]

[s] *Præter Thalmudicos*] In Gemara, titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma ſive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, et colloquium eorum cum Moſe refertur. Accedat Numenius, lib. iii. de Judæis. Verba ejus profert Euſebius, lib. ix. cap. 8. Τὰ δ' ἑξῆς Ἰαμνὴς καὶ Μαμβρὴς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς, ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου· Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν· τῶν τε συμφορῶν, ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ, τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes et Mambres ſacrorum ſcribæ Ægyptii, magicis artibus præſtare crediti, quo tempore exacti ſunt ex Ægypto Judæi: nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi ſunt, ut Muſæo reſiſterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentiſſimo, hi fuere: ac graviſſimas calamitates, a Muſæo in Ægyptum invectas, coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Moſem voce vicina et Græcis uſitata Muſæum vocat, ſicut alii Jeſum Jaſona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenii locum nos remittit Origenes, adverſus Celſum iv. §. 51. Artapanus, apud eundem Euſebium, lib. ix. cap. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes ſupra Memphim*; quibus a rege ait mortem indictam, ni paria Moſi patrarent.

[t] *Plinius*] Dicto jam loco.

[u] *Apuleius*] Apologetico ſecundo, p. 320.

[x] *Tum alibi nonnulla extant*] Ut apud Strabonem, lib. xvi. p. 760. D. Tacitum, Hiſt. v. 4. Theophraſtum productum a Porphyrio de non edendis animalibus ſecundo, §. 26. ubi

nonnulla extant, [y] tum apud Pythagoricos plurima. [z] Veteribus Judæis insigne et religionis

de sacerdotibus et holocaustis; et quarto ejusdem operis, ubi, §. 14. de vetitis edi tum piscibus, tum animantibus aliis. Vide et Hecatæi locum, apud Josephum, primo contra Apionem, §. 22. et apud Eusebium, in Præparat. lib. ix. cap. 4. Legem vitandæ consuetudinis alienigenarum habes in Justini Tacitique historia: de suilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, xiv. 98. Plutarchum, Sympos. iv. c. 5. Macrobium ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco et Levitas et σκηνοπηγίαν reperies.

[y] *Tum apud Pythagoricos plurima*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Josepho, adversus Apionem i. 22. Ταῦτα δ' ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν· ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων εἰς τὴν αὐτοῦ μεθήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque, Judæorum ac Thracum opiniones imitans et sibi vindicans: vere enim vir ille multa Judæorum instituta in suam philosophiam transtulit.* Τὸ ἁγνισμοῖων ἀπέχεσθαι, *abstinere morticinis*, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, p. 298. ed. Lutet. 1585. Porphyrius, epistola ad Anebonem, §. 26. et Ælianus, V. H. lib. iv. cap. 17. id est ex Levit. vii. 15. Deut. xiv. 21. Θεῶν εἰκόνας ἐν δακτυλίοις μὴ φορεῖν, *Deorum imagines in annulis non ferre*, ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium, Hortatione ad Philosophiam, §. 42. et apud Diogenem Laërtium, viii. 17. id ex Decalogi est præcepto secundo. *Quod non posuisti ne tollas*, inter Judaica ponit Josephus, contra Apionem libro altero; inter Pythagorica Philostratus. Jamblichus, Vit. Pythag. §. 99. Ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν. *Arbor mitis et frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur:* ex Deut. xx. 19. Non transeundum locum ubi asinus in genua sederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi Hermippus: origo ex historia, quæ est Num. xxii. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis sumpsisse agnoscebat Porphyrius; ut Theodoretus notat, sermone contra Græcos i. p. 6. partem eorum videbis in Præparatione Eusebii. [Vereor tamen ne Hermippus, aut Josephus, pro *Judæis* deberint dicere *Idæos*, hoc est, sacerdotes Jovis Idæi, in Creta; quos invisit Pythagoras. Vide quæ de iis collegit Joan. Marshamus ad Sæc. x. rerum Ægyptiacarum. *Clericus.*]

[z] *Veteribus Judæis insigne et religionis et justitiæ testimonium perhibent et Strabo, et ex Trogo Justinus*] Strabo quidem, lib. xvi. post Mosis historiam, p. 761. C. Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνῳ μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον, δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς ὡς ἀληθῶς ὄντες. *Successores vero*

et juſtitiæ teſtimonium perhibent et Strabo, et ex Trogo Juſtinus: ita ut jam, quæ de Joſua aliiſque aut reperiuntur aut reperta olim ſunt Hebræorum libris conſentientia, afferre ne opus quidem ſit; cum, qui Moſi fidem habeat, (quæ, niſi inverecunde admodum, negari ei non poteſt,) is omnino crediturus ſit eximia olim prodigia a Deo edita: quod hic præcipue ſpectamus. Poſteriorum vero temporum miracula, puta [a] Eliæ, Eliſæi, et aliorum, eo minus conficta cenſeri debent; quod illis temporibus et innotuiſſet jam magis Judæa, et ob diverſitatem religionis in magno eſſet odio vicinorum, quibus facillimum fuiſſet refellere naſcentem mendacii famam. Jonæ hiſtoria, qui triduo intra cetum fuerit, [b] eſt apud Lycophro-

ad aliquod tempus in iiſdem inſtitutis manſere, juſti vereque religioſi. Idem, paulo ante, eos qui Moſi crediderant ait fuiſſe τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, et εὐγνώμονας, *æqui amantes*. Juſtinus vero ſic, lib. xxxvi. cap. 2. *Quorum* (Regum ſcilicet et Sacerdotum) *juſtitia religione permixta, incredibile quantum coaluere.* Ariſtoteles quoque magnum ſapientiæ et eruditionis teſtimonium Judæo, quem viderat, præbuit; Clearcho teſte, libro ſecundo de Somno, quem excripſit Joſephus, C. A. i. 22. Tacitus inter multa falſa hoc vere, coli ab Judæis *ſummum illud et æternum, neque mutabile, neque interiturum:* id eſt, Deum, ut de iiſdem Judæis agens Dio Caſſius, xxxvii. 17. loquitur, ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, *qui nec voce exprimi, nec a nobis conſpici poſſit.*

[a] *Eliæ*] De cujus Prophetia Eupolemo ſcriptum librum dicit Euſebius, Præp. lib. ix. cap. 30. Ejuſdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Euſebius, cap. xxxix.

[b] *Eſt apud Lycophronem*] Verſus hi ſunt:

Τρισσοτέρῳ λέοντος, ὃν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἡμέλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδήμενος
Τινθῷ λίζηται, ἀφλόγοις ἐπ' ἰσχάραις

nem et Æneam Gazæum: nisi quod subjectum est nomen Herculis; in cujus claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset, [c] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum non minus quam Christianorum hostem, historiæ evidentia coëgit fateri, et [d] viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos, et [e] ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte

Σμήριγγας ἐσάλαξε κωδείας πέδω.
Triveſperi leonis, olim quem ſuis
Malis voravit ſæva Tritonos canis;
Cum vivus intra, ceu coquus, verſans jecur
Imo lebetis in ſine ignibus foco
Sudore totum per caput madeſceret.

Ad quem locum, ver. 33. Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι. *Quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophrasto, p. 26. ed. Gesneri, 1559. ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ἄδεται, διαῤῥαγείσης αὐτῷ τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, a cete voratus et incolumis factus.*

[c] *Notatum Tacito*] Germ. 34. et Servio, ad Æn. viii. 564, 203. tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

[d] *Viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Judæos*] Libro iii. p. 106. C. apud Cyrillum.

[e] *Ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum*] Julianus, in libro Cyrilli decimo, p. 343. C. Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρῃτήσατο. Πῦρ γάρ, φησιν, ἐ κάτεισιν, ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως, τὰς θυσίας ἀναλίσκον. Ἄπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἠλίᾳ τῷ Θισβίτῃ πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas et ſacrificare diffugitis. Nempe, ait, quod ignis de cœlo non deſcendat, ut Moſis tempore, et victimas conſumat. Atqui id ſemel tantum accidit ſub Moſe, et multo poſt tempore cum viveret Elias Theſbita.* Vide et ſequentia de igne cœleſti. Cyprianus, Teſtimoniorum iii. 101. *Item in ſacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cœlo qui ſacrificata conſumeret.* Menander autem in Phœnicum historia meminerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ Elia florente contigit, id eſt, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Joſephum, Antiquæ historiæ lib. viii. cap. 7.

eſt, non modo [f] ſupplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus falſo ſibi arrogarent; ſed [g] plurimos reges, qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, [h] qualis Eſdras atque alii, nunquam auſos eum ſibi honorem arrogare, [i] nec aliquot ſæculis quenquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in aſſeveratione prodigii quaſi perpetui ac publici, id eſt, [k] oraculi

[f] *Supplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus ſibi falſo arrogarent*] Deut. xiii. 5. xviii. 20. et ſeqq.

[g] *Plurimos reges*] Nemo id auſus poſt Davidem.

[h] *Qualis Eſdras*] Ad illa tempora aſcribere ſolent Hebræi: *Hactenus Prophetæ; jam incipiunt Sapientes.*

[i] *Nec aliquot ſæculis quenquam ante Jeſu tempora*] Itaque libro 1. Maccab. iv. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſim, *μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτην τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν*, *donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdem libri c. ix. 27. Καὶ ἐγένετο θλῖψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις οὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſraël, quæ non eſt facta a qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

[k] *Oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat*] Vide Exodi xxviii. 30. Levit. viii. 8. Num. xxvii. 21. Deut. xxxiii. 8. 1. Sam. xxi. 2. xxii. 10, 13, 15. xxiii. 2, 4, 6, 9, 10, 11, 12. xxviii. 6. Adde Nehemiam, vii. 65. Adde Joſephum, lib. iii. 9. Hoc eſt ἐρώτημα δήλων apud Sirachidem, xxxiii. 3. Nam vox δῆλα proprie reſpondet Hebræo אוּרִים; atque ita vertunt LXX. dictis locis, Num. xxvii. 21. 1. Sam. xxviii. 6. et alibi δήλωσιν, ut Exodi xxviii. 30. Levit. viii. 8. תֻּמִּים vero iidem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus, lib. i. 48. in rebus Ægyptiorum deſcribit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου, *ſummum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea, §. 75. Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς

ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis [1] effulgebat; quod duraſſe ad excidium uſque templi primi tam firme a Judæis omnibus ſemper creditum eſt, ut neceſſe omnino ſit eorum majores id habuiſſe compertiſſimum.

§. XVII. *Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus:*

Huic ex miraculis argumento affine eſt alterum, ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum; quæ apud Hebræos plurimæ extant, et

διατροφὴν ἐχορηγῶντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ παραπλήσιοι. Ἐφόρει δ' ὅτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζῴδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο, ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθῆται. *Salaria ad victum reſque alias neceſſarias a Rege judicibus præbebantur: ampliſſima autem ſummo judici. Geſtabat is de collo pendens ex aurea catena ſimulacrum e pretioſis lapidibus, cui nomen Veritas: cauſæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis ſimulacrum ſibi ſummus judex aptaſſet.* Ælianus, Variæ Hiſtoriæ lib. xiv. cap. 34. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν· ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, ᾧ ἐδίκαζεν ἅπαντας· ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδίστατον· εἶχε δὲ ᾧ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, ſacerdotes olim erant: eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat: eum vero eſſe oportebat omnium et juſtiſſimum et parcentem nemini: gerebat autem de collo imaginem ex ſapphiro, eaque imago Veritas dicebatur.* Gemara Babylonica, cap. 1. codicis Joma, ait, in fecundo Templo defuiſſe quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio et Cherubim, ignem cœlitus lapſum, Schecina, Spiritum ſanctum, Urim et Thumim.

[1] *Effulgebat*] Eſt hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multo eſt, Sacerdotem ipſum oracula ore protuliſſe. Vide notata a nobis ad Exod. xxviii. 30. Num. xxvii. 21. *Clericus.*

apertiſſimæ : [m] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem reſtitueret : de excindendo per regem, Joſiam nomine, templo Bethelis, [n] trecentis et amplius annis priuſquam res eveniret. Sic [o] Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia : exitus obſidiónis, qua Chaldæi Hieroſolyma cinxerunt, ab Jeremia : [p] a Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas, [q] inde ad Alexandrum Macedonem ; [r] cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, et Seleucidæ ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [s] maxime vero ab Antiocho illuſtri accepturus eſſet, adeo perſpicue, [t] ut Porphyrius, qui hiſtorias Græ-

[m] *Ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem reſtitueret*] Confer Joſuæ vi. 26. cum 1. Reg. xvi. 34.

[n] *Trecentis et amplius annis*] ccclxi. ut Joſephus putat, Antiquæ hiſtoriæ lib. x. c. 5.

[o] *Cyri quoque nomen ipſum ac res—ab Eſaia : exitus—ab Jeremia*] Eſ. capp. xliv, xlv. Jer. capp. xxxvii, xxxviii. Implementum vide capp. xxxix et lii. Et prophetiæ et implementi teſtimonium ex Eupolemo affert Euſebius, Præparat. lib. ix. cap. 39.

[p] *A Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas*] Daniel. ii. 32, 39. v. 28. vii. 5. viii. 3, 20. x. 20. xi. 2.

[q] *Inde ad Alexandrum Macedonem*] Dicto cap. ii. 32 et 39. vii. 6. viii. 5, 6, 7, 8, 21. x. 20. xi. 3, 4.

[r] *Cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, et Seleucidæ*] Capp. ii. 33, 40. vii. 7, 19, 23, 24. viii. 22. xi. 5—20.

[s] *Maxime vero ab Antiocho illuſtri accepturus eſſet*] vii. 8, 11, 20, 24, 25. viii. 9—14, 23—26. xi. 21—45. xii. 1—3, 11. Hæc loca ſicut nos exponunt Joſephus, lib. x. cap. 12. xii. cap. 11. et de Bello Judaico, lib. i. cap. 1. Chryſoſtomus, ii. adverſus Judæos, t. vi. p. 330. 31. Joſephi utens teſtimonio : et Polychronius, p. 111. ſeqq. in fragmentis Græcorum Patrum ad calcem Latinæ verſionis Commentarii in Danielem H. Broughtoni adjectis, ed. Baſil. 1599. Græcorumque alii.

[t] *Ut Porphyrius* &c.] Vide Hieronymum paſſim ad Danielem.

cas ſuo adhuc tempore extantes cum vaticiniis iſtis contulit, aliter ſe expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, poſt eventum fuiſſe ſcripta: quod perinde eſt, quaſi quis neget, quæ ſub Virgilii nomine extant et pro Virgilianis habita ſunt ſemper, ab ipſo ſcripta Auguſti ævo. Non enim de iſto quod dicimus magis unquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his poſſunt oracula plurima et clariſſima [u] apud Mexicanos et Peruanos; quæ Hiſpanorum in eas terras adventum, et ſecuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[x] Referri huc poſſunt et ſomnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui et in ſe et in cauſis ſuis ſomniantibus erant plane incogniti, ut ad caſum aut cauſas naturales referri, niſi inverecunde, non poſſint; cujus ge-

[u] *Apud Mexicanos et Peruanos*] Mira ſane ſunt quæ de iſtis oraculis referunt [Garcilazzo de la Vega. *Cl.*] Inca, Acoſta, Herrera, alii. Vide et Petrum Ciezam, tomo ii. rerum Indicarum.

[x] *Referri* &c.] Quæ hic habentur non tam probant Deum eſſe, qui curet res humanas, quam rebus humanis intereſſe potentiores hominibus naturas inconſpicuas: quod tamen qui credunt, facile etiam Deum eſſe credunt. Neceſſe alioqui non eſt omnia, quæ ſunt præter ordinem naturæ, Deo ipſi tribui; quaſi per ſe omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. Vix etiam aufim hiſtoriolas de Spectris in re tam ſeria adferre; cum ſuſpectæ omnino ſint, niſi iis qui omnia credere parati ſunt. Illa etiam per ignem ſumpta experimenta incertiſſima ſunt. *Clericus.*

neris illuſtria exemplа ex probatiſſimis ſcriptoribus [y] libro de anima Tertullianus congeſſit: et [z] ſpectra, non viſa tantum, ſed et loqui audita; tradentibus hæc hiſtoricorum etiam illis qui a ſuperſtitioſa credulitate abſunt longiſſime, et noſtri quoque ævi teſtibus qui in Sina quique in Mexicana et aliis Americæ partibus vixere. Neque ſpernenda publica illa [a] ad tac-

[y] *Libro de anima Tertullianus*] Cap. xlvi. ubi notabilia refert ſomnia Aſtyagis, Philippi Macedonis, Himerææ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pyctæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum et apud Val. Max. lib. i. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæſare, P. Decii et T. Manlii Conſulum, T. Atinii, M. Tullii in exilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœſi, matris Dionyſii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Caſſii Parmenſis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Athenienſis, Arcadis cujuſdam. Sunt et notabilia apud Ciceronem, de Divinatione, i. 22. ſeqq. nec indignum memoratu quod Plinius habet, lib. xxv. cap. 2. de matre in Lacetania militantis. Adde illa Antigoni, et Ertuculis qui Oſmanidarum generis auctor, in Monitis Lipſianis, lib. i. cap. 5. mon. 5. et alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus, Voluminis V. libro iv. titulo de Inſomniis, p. 1368.

[z] *Spectra, non viſa tantum, ſed et loqui audita*] Vide Plutarchum, vita Dionis, p. 958. D. et Bruti, p. 1000. F. et de eodem Bruto Appianum, Civilium quarto, p. 668. B. ed. Pariſ. 1592. et Florum, lib. iv. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo, Annalium xi. 21. quæ eadem hiſtoria eſt in Epiſtola Plinii xxvii. libri vii. ſimul cum altera, de eo quod vidit Athenis philoſophus ſapiens et intrepidus Athenodorus. Vide et quæ apud Valerium Maximum, lib. i. cap. 8. præſertim de Caſſio homine Epicureo exterrito ad conſpectum Cæſaris a ſe occiſi; et apud Lipſium, Monitorum lib. i. cap. v. mon. 5. Multas hiſtorias tales congeſſerant Chryſippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius ſecundo libro de Animarum immortalitate; memorante Origene, contra Celſum quinto, §. 57.

[a] *Ad tactum igniterum vome-*

tum ignitorum vomerum innocentiæ examina; quorum tot Germanicarum nationum hiſtoriæ, ipſæque leges meminerunt.

§. XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur:*

Nec eſt quod quiſquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conſpici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim eſt ad probationem divinæ providentiæ, factum id eſſe aliquando; qua ſemel conſtituta, conſequens eſt, ut tam provide ac ſapienter nunc credatur Deus abſtinere a talibus, quam olim ea uſurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges univerſo datas, de rerum curſu naturali et futurorum incertitudine, temere aut ſemper excedi; ſed tum

rum innocentiæ examina] Vide teſtimonia hac de re congeſta a Franciſco Jureto, ad epiſtolam Ivonis Epiſcopi Carnutenſis 74. Quam autem id antiquum ſit, docet Sophocles Antigone, ver. 270. ubi ſic Thebanus de ſe et ſociis loquitur:

"Ημεν δ' ἕτοιμοι χ' μύδρους αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν, χ' θεὺς ὀμνύναι μοτεῖν,
Τὸ μήτι δρᾶσαι, μήτι τῷ ξυνειδέναι.
In hoc parati tangere ardentes fumus
Maſſas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus eſſe nec reos, nec conſcios.

Docet et, ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim ſpectata ferunt, Strabo, lib. v. p. 226. C. Plinius, Hiſt. natur. lib. vii. cap. 2. et ad Virgilium, xi. 787. Æneidos, Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi poſſe arbitror quæ contra telorum jactus tutandis corporibus uſurpari videmus. Vide et, de iis qui exacta ob religionem lingua locuti, teſtes certiſſimos Juſtinianum, l. *Quas Gratias.* lib. i. cap. 27. *de Officio Præfecti prætorio Africæ*; Procopium, Vandalicorum i. cap. 8. Victorem Uticenſem, libro de Perſecutionibus, i. 6. Æneam Gazæum, Theophraſto, p. 48.

demum, cum digna incidiſſet cauſa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo id eſt in Judæa reſidebat, et adverſus circumfuſam impietatem novis ſubinde præſidiis muniendus erat; aut cum Chriſtiana religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto per totum orbem primum ſpargi debuit.

§. XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia:*

Solent nonnulli ut de divina providentia dubitent moveri, conſpectu ſcelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, ſi qua eſſet, opus futurum fuiſſe. Sed facilis eſt reſponſio: cum hominem Deus condidiſſet liberum ad bene maleque agendum, ſibi reſervata bonitate plane neceſſaria atque immutabili; [b] æquum haud

[b] *Æquum haud fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium*] Tertullianus, adverſus Marcionem, ii. 6, 7. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem conceſſa eſt illi; ut ſui dominus conſtanter occurreret, et bono ſponte ſervando, et malo ſponte vitando. Quoniam et alias poſitum hominem ſub judicio Dei oportebat juſtum illud efficere de arbitrii ſui meritis, liberi ſcilicet: cæterum nec boni nec mali mereces jure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inventus, non voluntate. In hoc et lex conſtituta eſt, non excludens, ſed probans libertatem, de obſequio ſponte præſtando, vel tranſgreſſione ſponte committenda: ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur conſequens erat, uti Deus ſecederet a libertate ſemel conceſſa homini, id eſt, contineret in ſemetipſo et præſcientiam et præpotentiam ſuam; per quas interceſſiſſe potuiſſet, quominus homo, male libertate ſua*

fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum, quæcunque ſunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis conſtitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam et promiſſis, earum nulla a Deo prætermittitur. Sed nec malitiæ effectus finit, quo poſſent, evagari: unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri unquam potuit. Quæ vero permittuntur ſcelera, non carent interim ſuo fructu; cum adhibeantur, ut attingere ſupra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos qui extra virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his qui magnos in virtute profectus fecerunt. [c] Poſtremo et ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſura ſolent ſolvere; ut de iis fiat quod Deus voluit, qui fecerunt quod Deus noluit.

frui aggreſſus, in periculum laberetur. Si enim interceſſiſſet, reſcidiſſet arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiſerat. Tractat hoc ipſum erudite, ut ſolet, Origenes, quarto contra Celſum, §. 3. ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἐκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν θείαν. *Virtuti humanæ ſi auferas libertatem, ipſam ejus naturam ſuſtuleris.*

[c] *Poſtremo*] De hac tota re vide notata ad §. viii. *Clericus.*

§. XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, et (quod multos infirmos ſolet offendere) boni quidam malorum violentia oppreſſi non vitam modo agunt ærumnoſam, ſed et mortem ſæpe ſubeunt, et quidem infamem; non ideo mox tollenda eſt a rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis eſſe oſtenditur; ſed potius [d] cum ſapientiſſimis viris ita colligendum eſt:

§. XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus:*

Cum Deus curet actiones juſtuſque ſit, et ita interim fiant, expectandum eſt aliquod poſt hanc vitam judicium; ne aut inſignis improbitas ſine pœna, aut magna virtus ſine ſolatio præmioque maneat. [e] Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt.

[d] *Cum ſapientiſſimis viris*] Ut Stoicis; de quorum ſententia vide Senecam in libro de Providentia, et M. Ant. Mureti ad eum præfationem. Adi et Diſſertationes Arrianeas Epicteti. *Clericus.*

[e] *Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt*] Qui argumentum hoc fuſius tractatum volet legere, recurrat ad Chryſoſtomum, ad 2. Cor. cap. iv. ver. 8, 9. Hom. 9. in Ethico, t. iii. p. 599. eundem, tomo vi. p. 690. contra eos qui a dæmonibus aiunt res humanas adminiſtrari, fin. et quarto ſermone de Providentia, t. vi. p. 872.

§. XXII. *Quod confirmatur traditione*;

Quæ antiquiſſima traditio a primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pœne omnes manavit: ut [f] ex Homeri carminibus apparet, et [g] ex Philoſophis non Græcorum tantum, ſed et Gallorum veterum [h] quos Druidas vocabant, et [i] Indorum quos Brachmanes; et ex iis, [k] quæ de Ægyptiis [l] et Thraci-

[f] *Ex Homeri carminibus apparet*] Maxime in ea parte, quæ νεκυΐα dicitur; cui addi poſſunt ſimiles νεκυΐαι apud Virgilium, Æn. vi. Senecam in Œdipode, Act. 3. Lucanum, vi. fin. Statium, Theb. lib. v. et quod eſt 1. Sam. xxviii.

[g] *Ex Philoſophis*] Pherecyde, Pythagora, ac Platone, omnique horum ſchola. His Empedoclem et oracula plurima adjungit Juſtinus, Apologetico ii. §. 18. Anaxagoram et Xenocratem Theodoretus, Serm. v. p. 73.

[h] *Quos Druidas vocabant*] Docebant hi non interire animas; teſte Cæſare, lib. vi. 13. de bello Gallico. Strabo, lib. iv. p. 197. D. de iiſdem: Ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ ἔτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi et cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide et Lucanum, lib. i. 455. *Cl.*]

[i] *Et Indorum quos Brachmanes*] Quorum ſententiam ſic exprimit nobis Strabo, lib. xv. p. 713. A. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων εἶναι· τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον, καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam eſſe quaſi recens concepti fœtus ſtatum: mortem vero partum eſſe ad eam quæ vere vita eſt, planeque beatam, iis ſcilicet qui ſapientiam ſectati fuerint.* Vide et inſignem de hac eorum ſententia locum, libro iv. Porphyrii de non edendis animalibus, §. 18.

[k] *Quæ de Ægyptiis*] Herodotus, Euterpe, §. 123. Ægyptiorum eſſe ait dogma: ὡς ἀνθρώπῳ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι: *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius, in proœmio, §. 11. Tacitus, lib. v. 5. hiſtor. de Judæis: *Corpora condere quam cremare e more Ægyptio. Eademque cura, et de infernis perſuaſio.* Vide de anima Oſiridis Diodorum Siculum, i. 85. et Servium, ad vi. Æneidem, init. cujus pleraque ab Ægyptiis deſumpta ait.

[l] *Et Thracibus*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Joſepho protulimus. Mela, lib. ii. 2. de Thracibus: *Alii redituras*

bus, quin et Germanis, ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin et de judicio divino poſt hanc vitam plurima extitiſſe videmus non apud Græcos tantum, [m] ſed et apud Ægyptios et [n] Indos; ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, [o] Plutarchus docent: quibus addi poteſt traditio de Mundo hoc conflagraturo; quæ olim [p] apud Hyſtaſpen et Sibyllas, nunc quoque

putant animas obeuntium: alii, etſi non redeant, non extingui tamen, ſed ad beatiora tranſire. De iiſdem Solinus, cap. x. init. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non extingui, ſed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ ſignis funera proſequendi, et his ſcriptoribus memoratus, et Valerio Max. lib. ii. cap. vi. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaſte Ariſtophanis modo diximus, Hebræorum quoſdam jam olim veniſſe in Thraciam.

[m] *Sed et apud Ægyptios*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis ſumpta ait Diodorus Siculus, lib. i. §. 96. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

[n] *Indos*] In quorum ſententiis ponit Strabo, lib. xv. p. 713. C. τῶν καθ' ἅδου κρίσεων, *de judiciis quæ apud inferos exercentur.*

[o] *Plutarchus*] De his qui ſero a Deo puniuntur, t. ii. p. 548. ſeqq. et de facie in orbe Lunæ, p. 943. ſeqq. Vide et egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Euſebio, Præparationis Evangelicæ lib. xi. 36.

[p] *Apud Hyſtaſpen et Sibyllas*] Teſtis Juſtinus, Apologetico altero, §. 20. et Clemens, Stromateon vi. 5. unde et illud ſumptum quod ex tragœdia citatur, Strom. v. p. 258. ed. Sylburg.

Ἔσται γὰρ, ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ· ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ'. Ἐπὰν δ' ἄρ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φρῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ' ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum ſpreta furens
Terras et illis quicquid eſt ſublimius
Depaſcet ardor. Inde cum defecerit

[q] apud Ovidium [r] et Lucanum [s] et Indos Siamenſes reperitur: cujus rei indicium [t] et Aſtrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, et alia longinqua loca primum ventum eſt, re-

Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exuſtus aër paſcet aligerum genus.

[Mallem hæc omiſſa, cum nemini non ſuſpecta ſint *Hyſtaſpis* et *Sibyllarum* ſcripta. *Clericus.*]

[q] *Apud Ovidium*] Metamorphoſeon i. 256.

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, et mundi moles operoſa laboret.

[r] *Et Lucanum*] Libro i. 72.

——— *Sic cum compage ſoluta*
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: miſtis
Sidera ſideribus concurrent: ignea pontum
Aſtra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, et, obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poſcet ſibi: totaque diſcors
Machina divulſi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera ſideribus incurrent, et, omni flagrante materia, uno igne quicquid nunc ex diſpoſito lucet ardebit.* [Fuit hæc ſententia Stoicorum, de qua vide ad lib. ii. 10. *Cl.*]

[s] *Et Indos Siamenſes*] Vide Ferdinandum Mendeſium.

[t] *Et Aſtrologis notatum*] Copernico, Revolutionum lib. iii. cap. 16. Joachimo Rhætico, ad Copernicum; Gemmæ Friſio, de Struct. rad. aſtr. et geom. cap. 16. Vide et Ptolemæum, lib. iii. cap. 4. magnæ Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, idque ipſum loqui mundum, et *occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari*, ait Cyprianus ad Demetrianum, init. [Propior fit Terra Soli quando eſt in Periheliis, hoc eſt, cum circa extrema minoris Axis Parabolæ ſuæ verſatur. Quamvis iiſdem ſemper diſtantiis accedat Terra, tamen hinc liquet, ſi Deus velit, propius eam poſſe accedere, et a Sole, ſi ita Deo videretur, incendi; quod contingit Cometis. *Clericus.*]

perta ibi quoque eadem de animis et judicio ſententia.

§. XXIII. *Cui nulla ratio repugnet,*

[u] Neque vero ullum poteſt reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam vete-

[u] *Neque vero ullum* &c.] Res hæc adcuratius aliquanto, ex meliore philoſophandi ratione, tractari poſſet, ſi per anguſtiam chartæ liceret. 1. Definienda eſſet *mors animi*, quæ contingeret ſi aut ipſa animi ſubſtantia in nihilum redigeretur; aut ſi tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum ſuarum uſu omni deſtitutus eſſet. Sic et res corporeæ interire dici poſſunt, ſi earum ſubſtantia deſinat eſſe; aut ſi forma ita deſtruatur, ut ſpecies ipſa earum pereat: veluti cum plantæ comburuntur, aut putrefiunt, quod et animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi ſubſtantiam perire, cum ne corpora quidem ulla intereant, ſed tantum dividantur, et diſjiciantur eorum particulæ. Nec probet etiam quiſquam animum definere, poſt mortem hominis, cogitare, qua in re ſita eſt animi vita; non ſequitur enim, deſtructo corpore, deſtrui animum, cujus ſubſtantiam corpoream eſſe nemo probarit. 3. Sed nec poſſumus etiam oſtendere, rationibus certe philoſophicis ex natura ipſa animi deductis, contrarium, quia nobis non eſt nota. In nihilum quidem mens natura ſua non redigitur, ut nec corpora. Opus eſt hanc in rem actione ſingulari Creatoris. Verum poſſet forte ſine cogitatione ulla et ſine memoria eſſe, qui ſtatus vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed ſi animus, corpore diſſoluto, in eo ſtatu in æternum maneret, nec umquam ad priſtinas cogitationes ſuas et memoriam rediret; tum nulla ratio reddi poſſet Divinæ Providentiæ; quam tamen, argumentis antea allatis, eſſe prorſus conſtat. Dei bonitas, ac juſtitia, amorque Virtutis et odium Vitii, quæ ei ineſſe nemo dubitare queat, inania eſſent nomina; cum Deus intra brevia et exigua bona hujus vitæ beneficentiam ſuam coërceret; Vitiumque et Virtutem nullo diſcrimine haberet, bonis et malis in æternum æque intereuntibus, nec in hac vita præmia aut pœnas ullas recte vel ſecus factorum videntibus. Quo pacto, Deus definiret eſſe Deus, hoc eſt, perfectiſſima natura: ſublatoque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere poſſemus; ut ſatis oſtendit Grotius, argumentis qui-

rem, tam late patentem traditionem refellat. Nam, quæ perire cernimus omnia, ea pereunt aut oppoſitu contrarii validioris, ſicut frigus perit vi magna caloris; aut ſubtractione ſubjecti a quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu cauſæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum poteſt de animo dici. Non primum: quia nihil poteſt dari, quod animo ſit contrarium; imo ea eſt ejus natura peculiaris, ut, quæ inter ſe contraria ſunt, ea pariter et eodem tempore in ſe capiat ſuo, id eſt, intellectuali modo. Non ſecundum: quia nec ſubjectum eſt ullum, a quo pendeat animi natura. [x] Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum. At id non eſſe, ex eo apparet, quod, cum vires quæ corpori inhærent agendo laſſentur, ſolus animus actione laſſitudinem non contrahit: item [y] cor-

bus omnia a Deo creata eſſe demonſtravit. Igitur quandoquidem eſt Deus, iſque amans Virtutis et Vitii oſor, ſunt quoque animi hominum immortales, præmiiſque et pœnis alterius vitæ reſeruantur. Sed pluribus hæc diduci oporteret. *Clericus.*

[x] *Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum*] Id non eſſe bene probat Ariſtoteles ex ſenibus, libro de Anima i. cap. 4. Idem, lib. iii. cap. 4. Anaxagoram laudat, quod νῦν ἀμιγῆ dixerit, *mentem impermixtum aliquod*: nimirum, ut res alias poſſit cognoſcere.

[y] *Corporis vires læduntur a nimia excellentia rei objectæ*] Ariſtoteles, libro iii. de Anima, cap. 4. Ὅτι δ' οὐχ ὅμοια ἡ ἀπάθεια τῷ αἰσθητικῷ ᾧ νοητικῷ, φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων ᾧ τῆς αἰσθήσεως. Ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τῆ σφόδρα αἰσθητοῦ· (οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων ὄψεως ὁρᾶν ὅτι ὁσφρᾶσθαι·) ἀλλ' ὁ νοῦς, ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητόν, οὐχ ἧσσον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον. Τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν ἐκ ἄνευ σώματος, ὁ

poris vires læduntur a nimia excellentia rei objectæ, ut visus a Solis luce; at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras a materia abstractas, circa universalia, [z] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea quæ locis ac temporibus definita sunt; quæ est natura corporis: at animus etiam circa infinitum et æternum. Quare, cum in operando animus a corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet: nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde quam ex operationibus colligi nequit. Sed nec tertius ille percundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, a qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii soleant. Quod si quam omnino velimus esse causam unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis: quæ ex parte potestatis nunquam deficit; ex

δὲ νῦς χωριστός. Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis et intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis ipsaque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit; (id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores;) at mens, ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo et magis. Id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid a corpore separabile. Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione, libro xv. cap. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

[z] *Eo redditur perfectior*] Et quæ magis animum a corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

parte autem voluntatis eam deficere, hoc eſt, velle Deum ut extinguatur animus, nullo poteſt probari argumento.

§. XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta ſunt non levia in contrarium, datum homini [a] dominium in ſuas actiones, appetitus immortalitatis inſitus, conſcientiæ vis conſolantis ſe ob actiones bonas quamvis moleſtiſſimas, et ſpe quadam ſuſtentantis; [b] contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem, tanquam ſenſu imminentis judicii: quam vim [c] ſæpe nec peſſimi tyranni

[a] *Dominium in ſuas actiones*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei et naturarum immortalium: Θνητὸν δὲ ἀδὲν ἀθάνατον οἶδε, ait Salluſtius Philoſophus, cap. 8. *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autem ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave, quod non Dei cauſa animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed infatigabilem, et in infinitum patentem, et ſic Deo ſimilem; quæ differentia hominis a cæteris animantibus etiam Galeno notata, Protrept. cap. 1.

[b] *Contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem*] Plato, de Republica primo, p. 573. E. Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ ἐσήει. *Cum jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

[c] *Sæpe nec peſſimi tyranni intra ſe extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt*] Teſtis illa Tiberii ad Senatum epiſtola: *Quid ſcribam vobis, Patres Conſcripti, aut quomodo ſcribam, aut quid omnino non ſcribam hoc tempore, Dii me Deæque pejus perdant quam perire quotidie ſentio, ſi ſcio.* Qua recitata, addit Tacitus, Annalium vi. 6. *Adeo facinora atque flagitia ſua ipſi quoque in ſupplicium verterant: Neque fruſtra præſtantiſſimus ſapientiæ firmare ſolitus eſt, ſi recludantur tyrannorum mentes, poſſe aſpici laniatus et ictus; quando, ut corpora verberibus, ita ſævitia, libidine, malis conſultis, animus*

intra se extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt; ut multis exemplis apparet.

§. XXV. *Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam:*

Quod si animus et ejus est naturæ quæ nullas habeat in se intereundi causas, et Deus multa nobis signa dedit quibus intelligi debeat velle ipsum ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitas: et hoc est, quod Plato et Pythagorici dixerunt, [d] bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi.

§. XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera Religio.*

Qualis autem ea sit felicitas, et quomodo comparetur, possunt quidem homines conjec-

dilaceretur. Plato est is quem hic indicat Tacitus; qui, de Republica nono, p. 733. E. de tyranno: Πίνης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίσηται διάσασθαι, καὶ φύσει γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφοδρωμῶντα καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mœroris et cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia, p. 348. seqq. Suetonius, cap. 67. eam quam dixi Tiberii epistolam recitaturus, sic præfatur: *Postremo semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo, ver. 504. describens:

——*pectus inustæ*
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

[d] *Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi*] Quod a Platone accepere Stoici: notat Clemens, Strom. v. p. 253.

turis indagare; ſed, ſi quid ejus rei a Deo patefactum eſt, id pro veriſſimo et certiſſimo haberi debet: quod cum Chriſtiana religio ſupra alias ſe nobis afferre polliceatur; ſitne ei fides habenda, ſecunda hujus operis parte examinabitur.

Addendum ſuperiori notæ, poſt *redundat*, p. 2. fin.

Cæterum ii, quos nomine adpellat, nondum præclarum hoc argumentum concoxerant, quamvis pio animo ſcripſerint.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§. I. *Ut probetur hunc titulum Chriſtianæ Religioni competere,*

SECUNDUS igitur liber (fuſis ad Chriſtum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus ſui auxilia ſubminiſtret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant) conſilium explicat, non hoc eſſe, ut omnia dogmata Chriſtianiſmi tractentur; ſed ut oſtendatur, religionem ipſam Chriſtianam veriſſimam eſſe atque certiſſimam: quod ſic orditur.

Oſtenditur Jeſum vixiſſe:

Jeſum Nazarenum vixiſſe quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio,

non tantum Chriſtiani per omnes terrarum oras ſparſi conſtantiſſime profitentur; ſed et Judæi omnes, qui nunc ſunt, et qui unquam poſt illa tempora ſcripſerunt: teſtantur idem et Pagani, hoc eſt nec Judaicæ nec Chriſtianæ religionis Scriptores; ut [a] Suetonius, [b] Tacitus, [c] Plinius junior, et poſt hos multi.

[a] *Suetonius*] Claudio, cap. 25. ubi *Chreſto* ſcribitur pro *Chriſto*, quia nomen illud Græcis et Latinis notius.

[b] *Tacitus*] Libro XV. 44. ubi de Chriſtianorum ſupplicis: *Auctor nominis ejus Chriſtus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum ſupplicio affectus erat.* Ubi *flagitia et odium generis humani* nihil aliud ſunt, quam falſorum Deorum neglectus: quam eandem cauſam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit; et Plinius major, cui, XIII. 4. Judæi dicuntur *gens contumelia numinum inſignis.* Nimirum Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, ſed in actibus fingerent, ſervarentque tanquam legibus juſſa, credentes cultum magis ad morem quam ad rem pertinere. Varronis et Senecæ hac de re ſententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Auguſtinum, lib. IV. cap. 31. et lib. VI. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jeſum, qui a Pontio Pilato ſupplicio affectus eſt, jam Neronis tempore a multis etiam Romæ pro Chriſto habitum. Confer quæ apud Juſtinum ſunt, Apologetico II. §. 48. de hac hiſtoria; ubi Imperatores et Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis noſſe iſta poterant.

[c] *Plinius junior*] Epiſtola omnibus obvia, quæ libri decimi eſt XCVII. cujus et Tertullianus, Apologetico, cap. 2. meminit, et Euſebius, in Chronico, ad Olymp. 221. Ubi vides Chriſtianos carmen Chriſto, quaſi Deo, dicere ſolitos, obſtrictoſque inter ſe, non in ſcelus aliquod, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent. Pervicaciam et inflexibilem in iis obſtinationem culpat Plinius, in hoc uno quod deos appellare et ſimulacris numinum thure ac vino ſupplicare, ac Chriſto maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi poſſent. Epiſtola, quæ ei reſpondet, Trajani eum ait re ipſa manifeſtum facere Chriſtianum ſe non eſſe, qui diis Romanis ſupplicet. Hiſtoriam quandam de Jeſu etiam apud Numenium Pythagoricum ex-

§. II. *Eundem affectum morte ignominiosa:*

Eundem Jesum a Pontio Pilato Judææ præside cruci affixum, omnes itidem Christiani, quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [d] fatentur et Judæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo post tempore extiterunt [e] acta Pilati quibus id constaret, ad quæ Christiani nonnunquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi id unquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; ut quæ tot, non dicam hominum, sed populorum inter se discordantium testimoniis approbetur.

titisse docet nos Origenes, contra Celsum quarto, §. 51.

[d] *Fatentur et Judæi*] Qui eum vocant תלוי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

[e] *Acta Pilati*] Vide Epiphanium in Tessarescædecatitis, §. 1. t. 1. p. 420. A. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla umquam genuina fuisse. *Clericus.*]

§. III. *Et tamen poſt mortem adoratum :*

[f] Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum, ut Dominum, coli : neque noſtris tantum aut actis paulo ante temporibus, ſed et ſuperioribus ; uſque dum ad ætatem rei geſtæ proximam veniatur : puta ſub Neronis imperio ; quo tempore plurimos Chriſti venerationem profeſſos ob id ipſum affectos ſupplicio, is quem diximus Tacitus, et alii teſtantur.

§. IV. *Etiam a viris ſapientibus : cujus rei cauſam aliam eſſe non poſſe, quam miracula ab ipſo edita :*

Fuerunt autem ſemper inter cultores Chriſti plurimi, et judicio præditi, et literarum non rudes : quales (ut de Judæis nunc taceamus) [g] Sergius Cypri præſes, [h] Dionyſius Areopagita, [i] Polycarpus, [k] Juſtinus, [l] Irenæus, [m] Athenagoras, [n] Origenes, [o] Tertullianus, [p] Cle-

[f] *Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum, ut Dominum, coli*] Tractat hoc fuſius Chryſoſtomus, ad 2. ad Cor. v. 7. hom. 8. in Ethico, t. 3. p. 596.

[g] *Sergius Cypri præſes*] Act. xiii. 12.

[h] *Dionyſius Areopagita*] Act. xvii. 34.

[i] *Polycarpus*] Qui martyrium paſſus in Aſia anno Chriſti CLXVIII. juxta Euſebium, Chron. Can. ad Ol. CCXXXVI. 3.

[k] *Juſtinus*] Qui pro Chriſtianis ſcripta edidit anno Chriſti CXLII. Vide eundem Euſebium, ad Ol. CCXXX. 1.

[l] *Irenæus*] Floruit Lugduni anno Chriſti CLXXXIII.

[m] *Athenagoras*] Athenienſis hic fuit. Floruit autem circa annum Chriſti CLXXX. ut ex libri inſcriptione apparet.

[n] *Origenes*] Floruit circa annum Chriſti CCXXX.

mens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, (præsertim cum prope omnes in aliis religionibus educati essent, nec in Christiana quicquam esset aut honoris aut commodi,) nulla potest causa reddi præter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram et firmis testibus subnixam fuisse famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de sanatis sola voce et quidem palam morbis gravibus atque inveteratis, de visu reddito ei qui cæcus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum millium quæ id testari poterant, de mortuis in vitam revocatis, et quæ plura sunt ejusmodi: quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita a Christo prodigia aliqua [q] neque Celsus [r] neque Julianus, cum in Christianos scri-

[o] *Tertullianus*] Celeber anno Christi CCVIII.

[p] *Clemens Alexandrinus*] Circa idem tempus. Vide Eusebium, ad Ol. CCXLV. 4. CCXLVI. 3.

[q] *Neque Celsus*] Cujus verba apud Origenem, lib. ii. 48. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν θεῦ, ἐπεὶ χωλὰς καὶ τυφλὰς ἐθεράπευσε. *Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos et cæcos sanavit.*

[r] *Neque Julianus*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis a Cyrillo, lib. vi. p. 191. E. Εἰ μή τις οἴεται τὰς κυλλὰς καὶ τυφλὰς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μειζόνων ἔργων εἶναι. *Nisi quis existimat inter maxima esse opera, claudos et cæcos integritati restituere, et dæmonio correptos adjurare in vicis Bethsaida aut Bethania.*

berent, negare ausi fuerint; [s] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur.

§. V. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ ascribi possint; sed omnino a Deo sint profecta.*

Naturali vi non patrata fuisse quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce aut contactu morbi graves, et quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Evangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse; quia pleraque opera palam gesta sunt, [t] inspectante populo, et in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita; et ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus ut oportet expensis, omnino sequitur, quod et Judæi fatentur, opera hæc processisse a virtute aliqua plusquam humana; id est, a spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse

[s] *Hebræi vero in Thalmudicis aperte fatentur*] In titulo Aboda Zara.

[t] *Inspectante populo*] Act. xxvi. 26. Luc. xii. 1.

profecta hæc opera inde probatur, quod doctrina Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli: abſtrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales ſpiritus delectantur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicunque ea doctrina recepta eſt, collabi Dæmonum cultum [u] et artes magicas, et unum Deum coli cum deteſtatione Dæmonum: quorum vim ac poteſtatem Chriſti adventu infractam, [x] Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quenquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, et quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ aut bonitati ipſius Dei ullo modo convenit, ut paſſus credatur aſtu Dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis et ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, et multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, a bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera; jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe et ad

[u] *Et artes magicas*] Quarum et libri hortatu diſcipulorum Jeſu combuſti: Act. xix. 19.

[x] *Porphyrius ipſe agnovit*] Locus eſt apud Euſebium, Præparationis lib. v. cap. 1. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ἤσθετο. *Ex quo Jeſus coli cœptus eſt, publicam Deorum opem nemo ſenſit.*

Dei honorem pertinuiſſe; cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum ipſique glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur; ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit, abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, a legibus ſuis non niſi ob cauſam, et quidem gravem, recedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt cur hæc facta ſint, quam ea quæ a Chriſto allata eſt: nempe [y] ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea aſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo; Deum hoc egiſſe ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [z] qui induci

[y] *Ut doctrinæ ipſius*, &c.] Adde eventum ipſum, quo factum eſt ut tanta Humani Generis pars Chriſtianam religionem amplecteretur, oſtendiſſe rem Deo tanti fuiſſe, ut propterea miraculis eam initio confirmaret. Si tot fecerat, in gratiam unius Gentis, nec ita magnæ; Hebræam intelligo; quanto magis conſentaneum bonitati ejus fuit tantæ Humani Generis parti, in denſiſſimis tenebris jacenti, cœleſtem hanc lucem impertiri? *Clericus.*

[z] *Qui induci non poſſent ut legis a Moſe datæ partem ullam omitterent*] Vide Act. xv. Rom. xiv. Hieronymus, in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti CXXV. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Jeruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, ii. 45. *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, et ex*

non poſſent ut legis a Moſe datæ partem ullam omitterent, (quales fuerunt qui Nazareni et Ebionæi dicebantur,) nihilominus Jeſum, ut miſſum cœlitus magiſtrum, agnoſcerent.

§. VI. *De ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.*

Miraculis a Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius, poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, ſed ut præcipuum fuæ fidei fundamentum, afferunt omnium locorum et temporum Chriſtiani: quod fieri non potuit, niſi qui primi Chriſtianam fidem docuerunt, certo auditoribus ſuis perſuaſerint, rem ita geſtam. Certo autem perſuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, niſi affirmarent ſemetipſos oculatos rei teſtes eſſe: ſine qua affirmatione, nemo mediocriter ſanus illis habuiſſet fidem; præſertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis conſtaret. Affirmatum hoc ab ipſis magna conſtantia, etiam libri ipſorum [a] et aliorum docent: imo ex libris apparet, provocaſſe eos [b] ad teſtes quingentos, qui Jeſum

circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem. Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis et Ebionitis agit, t. i. pp. 38, 126. Nazareni non eſt nomen partis alicujus; ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur: Act. xxiv. 5.

[a] *Et aliorum*] Etiam Celſi, qui adverſus Chriſtianos ſcripſit. Vide Origenem, lib. ii. 55.

[b] *Ad teſtes quingentos*] Pau-

poſt mortem redivivum conſpexerint. Non eſt autem mos mentientium, ad tam multos teſtes provocare : neque fieri poteſt, ut in falſum teſtimonium tam multi conſpirent. Et, ut alii teſtes non fuiſſent quam duodecim illi notiſſimi Chriſtianæ doctrinæ primi propagatores, ſufficere hoc debebat. Nemo gratis malus eſt. Honorem ex mendacio ſperare non poterant, cum honos omnis eſſet penes Paganos aut Judæos, a quibus ipſi probris et ignominia afficiebantur : non divitias, cum contra hæc profeſſio ſæpe et bonorum, ſi qua eſſent, damno mulctaretur ; atque, ut hoc non fuiſſet, tamen Evangelium doceri ab ipſis non poſſet, niſi omni bonorum temporalium cura omiſſa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipſa Evangelii prædicatio laboribus, fami, ſiti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama duntaxat inter ſuos tanti non erat, ut propterea homines ſimplices, et quorum vita ac dogma a faſtu abhorrebat, tantam malorum vim ſubirent : neque vero ſperare ullo modo poterant tantum progreſſum ſui dogmatis, cui et intenta commodis ſuis natura et ubique imperantium auctoritas repugnabant, niſi ex divino

lus, 1. ad Corinth. xv. 6. quoſdam eorum eo tempore mortuos eſſe dicit: ſed horum quoque liberi et amici ſuperſtites audiri poterant, ac teſtari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, ſcribente iſta Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

promiſſo. Accedat, quod etiam hanc qualemcunque famam nullo modo durabilem ſibi poterant promittere; cum (Deo de induſtria ſuum in hoc conſilium celante) [c] mundi totius exitium, quaſi de proximo imminens, opperirentur: quod et ipſorum et ſequentium Chriſtianorum ſcripta apertiſſimum faciunt. Reſtat ergo, ut religionis ſuæ tuendæ cauſa mentiti dicantur: quod omnino, ſi res recte expendatur, dici de illis non poteſt. Nam aut religionem illam veram ex animi ſententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidiſſent veram, imo ſi non credidiſſent optimam, nunquam hanc elegiſſent omiſſis religionibus aliis magis tutis magiſque honoratis: imo, quamvis veram, profeſſi non eſſent, niſi et profeſſionem ejus credidiſſent neceſſariam: præſertim cum et facile prævidere poſſent, et experimento ſtatim diſcerent, hanc profeſſionem poſt ſe trahere mortem immenſi agminis; cui ſine juſta cauſa cauſam dare, a latrocinii ſcelere non abſcedebat. Quod ſi crediderunt religionem ſuam veram, imo et optimam, et profitendam omnino, et quidem poſt Magiſtri ſui mortem; ſane id fieri non potuit, ſi fefelliſſet eos Magiſtri ſui de ſua reſurrectione pollicitatio:

[c] *Mundi totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur*] Vide 1. Theſſal. iv. 15, 16. 1. Cor. xv. 52. Tertullianus, de Monogamia, cap. 3. *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit.* Hieronymus, ad Gerontiam, t. i. p. 94. H. *Quid ad nos, in quos fines ſæculorum decurrerunt?*

nam [d] id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rurſum religio omnis, præſertim vero Chriſtiana, [e] mendacium ac falſum teſtimonium, maxime in divinis rebus, prohibet : non potuerunt ergo religionis, et quidem talis, amore ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adverſariis quidem culpatæ, et quibus nihil objicitur [f] præter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium a confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt ; at, ut ob falſum, quod falſum eſſe norit, tam dura pati velit non unus aliquis, ſed plures quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, et vita et ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo

[d] *Id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem*] Fuſius hoc argumentum exequitur Chryſoſtomus, ad 1. Corinth. i. in fine, Hom. v. in Ethico.

[e] *Mendacium ac falſum teſtimonium, maxime in divinis rebus, prohibet*] Matth. xii. 36. Joh. viii. 44, 55. Eph. iv. 25. Rom. ix. 1. 2. Cor. vii. 14. xi. 31. Gal. i. 20. Col. iii. 9. 1. Tim. i. 10. et ii. 7. Jac. iii. 14. Matth. xxii. 16. Marc. xii. 14. Luc. xx. 21. Joh. xiv. 16. Eph. v. 9. et alibi.

[f] *Præter ſolam ſimplicitatem*] Etiam Celſus. Vide Origenem, lib. i. 27.

quoque dici poteſt, qui Chriſtum in cœlo regnantem a ſe conſpectum [g] palam prædicavit: [h] cum nihil eruditionis Judaicæ ipſi deeſſet, nec ſpes honorum ſi patrum viam inſtitiſſet; contra vero ob illam profeſſionem et odiis cognatorum ſuorum ſubjacere, et toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

§. VII. *Solutio adverſus objectionem ſumptam ab eo, quod Reſurrectio videatur impoſſibilis.*

Sane tantis ac talibus teſtimoniis fidem detrahere nemo poteſt, niſi dicat, rem ipſam talem eſſe, ut nullo modo fieri poſſit; qualia ſunt quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [i] Id autem hac de re dici non poteſt.

[g] *Palam prædicavit*] 1. Cor. xv. 8. 2. Cor. xii. 4. Adde quæ diſcipulus Pauli Lucas ſcribit, Act. ix. 4, 5, 6. et xxii. 6, 7, 8.

[h] *Cum nihil eruditionis Judaicæ ipſi deeſſet*] Act. xxii. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius diſcipulus fuit Paulus, neque legis tantum, ſed et eorum, quæ a magiſtris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphan. pp. 149, 361.

[i] *Id autem hac de re dici non poteſt*] Reſponſio ſeptima ad objecta de Reſurrectione in Juſtini operibus, p. 210. A. ed. Lut. Par. 1615. Ἄλλο τὸ πάντη ἀδύνατον, ᾧ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. Πάντῃ μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ· τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῷον. Τίνα τέτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλωσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; Ἀλλ' οἱ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδὴς ἐστιν ὁ λόγος· ἡ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ· οἱ δὲ ἀνισάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίσωνται. Εἰ δὲ τῷ τινί· ἀλλὰ τῷ Θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud eſt quod omnino eſt impoſſibile, aliud quod alicui. Omnino impoſſibile, ut dimetiens par ſit lateri: alicui impoſſibile,*

Poſſet ſane, ſi quis eundem tempore eodem et vixiſſe et mortuum fuiſſe pronuntiaret. Cæterum, ut mortuo vita reddi poſſit, præſertim per ejus efficaciam qui vitam primum homini dedit, cur pro impoſſibili habeatur [k] nihil cauſæ eſt. Neque vero viri ſapientes id impoſſibile crediderunt; cum [l] Eri Armenio id eveniſſe ſcripſerit Plato, mulieri cuidam [m] Heraclides Ponticus, [n] Ariſtæo Herodotus, [o] alii Plutar-

quomodo naturæ eſt impoſſibile ſine ſemine animans producere. Utri horum duorum impoſſibilis generum reſurrectionem conferunt qui ei non credunt? Si priori, falſa eſt illatio: neque enim nova creatio hoc facit, ut dimetiens par ſit lateri: reſurgunt autem homines per novam creationem. At ſi intelligunt id quod alicui impoſſibile eſt; certe Deo poſſibilia ea omnia, quæ impoſſibilia tantum alicui. De diſcrimine hoc impoſſibilium vide quæ docte notat Maimonides, Ductoris Dubitantium parte iii. cap. 15.

[k] *Nihil cauſæ eſt*] Adcuratioris Philoſophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile eſſe intellectu animal in utero matris formari, quam mortuum ad vitam revocari. Verum homines indocti non mirantur quod ſolent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; ſed fieri poſſe non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

[l] *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis extat de Republica decimo, p. 761. B. tranſcriptus Euſebio, Præparatione Evangelica, libro xi. cap. 35. Hiſtoriæ autem ipſius memoria apud Valerium Maximum, lib. i. cap. 8. exemplo externorum primo; in Protreptico quod eſt inter Juſtini Opera, §. 27. apud Clementem, Strom. v. §. 9, 14. apud Origenem, lib. ii. 16. contra Celſum; apud Plutarchum, Sympoſiacon ix. 5. apud Macrobium, initio ad Somnium Scipionis.

[m] *Heraclides Ponticus*] Ejus erat liber Περὶ Ἄνου, cujus meminit Diogenes Laërtius, in Procœmio, §. 12. et Empedocle, viii. 61. et Galenus, vi. 5. de locis affectis. De eo ſic Plinius, lib. vii. cap. 52. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, ſeptem diebus feminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius, loco poſteriore.

[n] *Ariſtæo Herodotus*] Melpomene, §. 14. Vide et Plinium, Hiſtoriæ Naturalis libro vii. cap. 52. et Plutarchum,

chus : quæ, ſive vera ſive falſa ſunt, oſtendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam poſſibili.

§. VIII. *Reſurrectione Jeſu poſita, evinci dogmatis veritatem.*

Quod ſi nec impoſſibile eſt ut Chriſtus in vitam redierit, et ſatis magnis teſtimoniis id conſtat, (quibus convictus Judæorum Magiſter [p] Bechai veritatem hujus rei agnovit,) is ipſe autem Chriſtus, ut et ſui et alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino ; ſane ſequitur, ut dogma id verum ſit : cum divinæ juſtitiæ ac ſapientiæ adverſetur, tam excellenti modo eum ornare qui falſum in re tanta commiſiſſet : præſertim vero, cum ipſe ante mortem ſuam et mortem, et mortis genus, et reditum ſuum in vitam prædixiſſet ſuis ; et quidem addito, [q] hæc ideo eventura ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.

Romulo, t. i. p. 35. D. et Heſychium de Philoſophis, init.

[o] *Alii Plutarchus*] Theſpeſio. Habet hoc Plutarchus libro de ſera Dei vindicta, t. ii. p. 563. B. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis ſervavit Euſebius, Præp. lib. xi. cap. 36. et Theodoretus, Serm. xi. p. 159.

[p] *Bechai*] Optandum fuiſſet locum a Grotio fuiſſe prolatum ; quamvis enim ratiocinatio ducta a reſurrectione Chriſti minime indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujuſquam alius, Judæi forte ejus auctoritate poſſent moveri. *Clericus.*

[q] *Hæc ideo eventura ut de ſui dogmatis veritate conſtaret*] Vide Joh. xiii. 19. xiv. 29. Luc. xxiv. 46, 47.

§. IX. *Christianam religionem præstare aliis omnibus:*

Et hæc quidem ex factis ipsis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, (quod nunquam ei in mentem veniet, qui et Deum esse et curare res conditas credat, et hominem consideret tum intellectu eximio tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii ita et pœnæ in ipso esse materiam,) aut hæc admittenda religio; non tantum ob factorum testimonia de quibus jam egimus, verum etiam ob ea quæ religioni sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus sæculis ac nationibus proferri possit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo quo propagari jussa est admirabilior.

§. X. *Præmii propositi excellentia:*

Nam, ut a præmio, id est, a fine homini proposito, incipiamus, (quia id, ut dici solet, in executione est ultimum, sed intenditur primum,) [r] Moses in religionis Judaicæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil

[r] *Moses in religionis Judaicæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona*] Vide Deut. xi. et xxviii. Hebr. viii. 6.

promiſit ſupra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copioſam, victoriam de hoſtibus, longam et valentem ſenectam, poſteros cum bona ſpe ſuperſtites. Nam, ſi quid eſt ultra, id umbris obtegitur, aut ſapienti ac difficili ratiocinatione colligendum eſt: quæ cauſa fuit, cur multi qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut [s] Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projicerent. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque a Chaldæis et Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, [t] valde ea de re hæſitanter loquebantur; [u] ut ex Socra-

[s] *Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projicerent*] Matth. xxii. 23. Luc. Act. xxiii. 8. Joſephus, A. J. xviii. 2. Σαδδουκαῖοι τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi, B. J. ii. 7. ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν ᾗ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de eiſdem, Comment. in dictum Matthæi locum: *Animam putabant interire cum corporibus.*

[t] *Valde ea de re hæſitanter loquebantur*] Notatum hoc Chryſoſtomo, 1. ad Cor. cap. i. 25. t. iii. p. 263.

[u] *Ut ex Socratis diſſertationibus*] In Platonis Phædone, p. 48. B. Νῦν δὲ εὖ ἴσθι, ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθοὺς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διϊσχυρισαίμην. *Hoc ſciatis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea, p. 68. C. Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι. Εἰ δὲ μηδὲν ἔσται τελευτήσαντι· ἀλλ' ἓν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν, τὸν πρὸ τοῦ θανάτου, ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος· ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ, (κακὸν γὰρ ἂν ἦν,) ἀλλ' ὀλίγου ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si vero mortuo nihil ſupereſt; hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus: hic autem meus error non manebit, (id enim malum foret,) ſed paulo poſt interibit.* Tertullianus, de Anima, init. *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fi-*

tis dissertationibus, ex scriptis [x] Tullii, [y] Senecæ, [z] aliorumque apparet. Et, cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme afferebant certi. Nam, quæ afferunt, pleraque [a] nihil magis de homine quam de bestiis procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, [b] si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis aut argumentis certis niteretur, et tamen negari non posset quin homini finis aliquis esset propositus, eo perducti

ducia compertæ veritatis. Idem in Socrate observat Parænesis, quæ est inter Opera Justini, §. 36.

[x] *Tullii*] Ut Tusculanarum i. 12. *Expone igitur mihi, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si id minus obtinebis, (est enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde, §. 21. *Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita fit, (nihil enim pugno,) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum?* Postea, §. 34. *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus, post disputationem de animo, dictum Lactantius, libro vii. cap. 8. 9. *Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.*

[y] *Senecæ*] Epistola lxiii. fin. *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus periisse præmissus est.*

[z] *Aliorumque*] Generaliter Justinus Martyr, colloquio cum Tryphone, §. 5. Οὐδὲν ἂν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι· οὐδὲ γὰρ ἅ, τι ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

[a] *Nihil magis de homine quam de bestiis procedunt*] Ut illud Socratis sive Platonis: *quod se movet, æternum est.* Vide Lactantium dicto jam loco.

[b] *Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt*] Ut Brachmanes olim, et nunc quoque: a quibus hausit Pythagoras et ejus Schola.

ſunt alii ut dicerent, [c] virtutem ſibi eſſe præmium, et ſatis beatum eſſe ſapientem etiam in Phalaridis tauro. Sed et hoc non ſine cauſa aliis diſplicuit: qui ſatis videbant, [d] in ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum, felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam; niſi verborum ſonum, ſine rerum ſenſu, ſequi liberet: ideoque bonum ſupremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas ſenſibus perciperetur. Sed hæc quoque ſententia a plurimis, et quidem efficaciter, refutata eſt: ut quæ honeſtum omne, cujus ſemina quædam in animo condita habemus, extingueret; hominemque ad ſublimia erectum dejiceret in cenſum pecudum, quæ pronæ nihil niſi terreſtre reſpiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Chriſtus veram

[c] *Virtutem ſibi eſſe præmium, et ſatis beatum eſſe ſapientem etiam in Phalaridis tauro*] Vide Ciceronem, Tuſculanarum ii. 7. et Lactantium, lib. iii. Inſtitutionum, cap. 27. 4. ubi contra hanc ſententiam fortiter diſputat; ut et Auguſtinus, epiſtola lii.

[d] *In ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum, felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam*] Lactantius, lib. iii. cap. 12. 7. *Virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus eſt.* Et mox, cum Senecæ adduxiſſet locum: *Sed et Stoici, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quenquam beatum poſſe. Ergo virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus, ut recte dictum eſt, beatam vitam facit. Non eſt igitur, ut aiunt, propter ſeipſam virtus expetenda; ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem vita præſens et corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubjecta per corpus.* Bene Plinius, Hiſtoriæ Naturalis lib. vii. cap. 40. *Mortalium nemo felix.*

finis cognitionem intulit, promittens sectatoribus suis post hoc ævum vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, (de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua extabat,) verum etiam corpori: et id quidem justissime; ut corpus, quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, [e] ut epulæ quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi, [f] et concubitus quos sibi promittunt Mahumetistæ; (sunt enim hæc caducæ vitæ propria, mortalitatis remedia; illud quidem ad singulorum animantium conservationem, hoc vero ad durationem generum;) sed in corporibus vigor perpetuus, et plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio, sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, et si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione, laudibusque occupata; in summa, majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint.

[e] *Ut epulæ quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi*] Loca adducentur infra, ad librum v.

[f] *Et concubitus quos sibi promittunt Mahumetistæ*] Alcoranus, Azoara ii, v, xlvii, liv, lxv, lxvi.

§. XI. (*Solvitur obiter objectio inde ſumpta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant:*)

Solet hic, præter eam objectionem cui jam ante reſpondimus, alia afferri; quaſi omnino fieri nequeat, ut quæ diſſoluta ſunt hominum corpora in eandem compagem redeant: ſed hoc ratione nulla nititur. [g] Cum enim inter pleroſque Philoſophos conſtet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diverſarum ſpecierum capacem; quis dicat, aut Deum neſcire quibus in locis, etiam longiſſime diſtantibus, ſint materiæ ejus quæ ad humanum corpus pertinuit partes; aut deeſſe ei potentiam, qua eas reducat atque recomponat, idemque faciat in ſuo univerſo, quod in fornacibus aut vaſis facere Chymicos videmus, ut quæ congenera ſunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, ſpecie quantumvis mutata, res tamen ad originis ſuæ formam redeat; ejus et in rerum na-

[g] *Cum enim*, &c.] Si cui ſequentia Grotii verba non ſatisfaciant, ei reſponderi queat, minime neceſſarium eſſe, ut eadem ſit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in ſepulcrum illata eſt. Neque enim minus fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, ſi ſit idem animus; quam fuit idem homo ſenex decrepitus, et infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem forte ſuperſit in ſene ejus materiæ quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Reſurgere corpus* dici optime poteſt, cum ſimile ex terra a Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus eſt ut in nimias anguſtias nos redigamus, dum ταυτότητα materiæ nimis rigide defendimus. *Clericus.*

tura exempla ſunt, ut in arborum animantiumque ſeminibus. Neque inſolubilis eſt ille qui a multis nectitur nodus, de humanis corporibus quæ in ferarum aut pecudum alimenta tranſeunt; quibus ita paſtis homines iterum paſcantur. Nam eorum quæ comeduntur pars maxima non in corporis noſtri partem abit, ſed in excrementa aut acceſſiones corporis, quales ſunt et pituita et bilis; et de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuſo aëre multum abſumitur: quæ cum ita ſint, Deus, qui etiam mutorum animantium genera ita curat ut nullum eorum intereat, poteſt humanis corporibus ſingulari quadam cura proſpicere; ut, quod inde ad aliorum hominum eſcam pervenit, non magis in ſubſtantiam eorum vertatur, quam ſolent venena aut medicamenta; eoque magis, quod quaſi naturaliter conſtet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id ſi non ſit, et aliquid, quod poſteriori corpori aliunde acceſſerit, inde debeat decedere; non hoc tamen efficiet ut non idem ſit corpus: [h] cum etiam in hac vita major

[h] *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio*] Alfenus, in L. Proponebatur. D. de Judiciis: *Quod ſi quis putaret partibus commutatis aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipſi non iidem eſſemus, qui abhinc anno fuiſſemus: propterea quod, ut Philoſophi dicerent, ex quibus particulis minimis conſtiterimus, hæ quotidie ex corpore noſtro decederent, aliæque extrinſecus in earum locum accederent.* Seneca, Epiſtola lviii. *Corpora noſtra rapiuntur fluminum more: quicquid vides currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet.*

contingat particularum mutatio; [i]imo et papilio insit in verme, et herbarum substantia aut vini [k]in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in veterem magnitudinem. Certe, cum et hæc et alia multa non incommode poni possint, nulla est causa cur inter impossibilia ha-

Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum. Vide quæ pulchre hac de re differit Methodius; cujus verba nobis servavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat, numeris xii, xiii, xiv, xv. p. 534.

[i] *Imo et papilio insit in verme*] Ovidius, ultimo Metamorphoseon, ver. 372.

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam, Historiæ Naturalis lib. ix. cap. 51. de Ranis: *Mirumque semestri vita resolvuntur in limum, nullo cernente; et rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere natæ.* Libro x. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro xi. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hyeme serventur, deinde sole verno torreantur, ac siculneo cinere toto die foveantur, putent revivisere.* Ibidem, cap. 22. de bombycibus: *Et alia horum origo e grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombylius: ex ea necydalus: ex hoc in sex mensibus bombyces.* Ibidem, cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudosque.* Cap. 26. de cicadis: *Fit primo vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa solstitia evolant.* Cap. 32. *Multa autem insecta et aliter nascuntur. Atque Asilus imprimis ex rore: invidet hic raphani folio primo vere, et spissatus sole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, et triduo mox eruca, quæ adjectis diebus crescit immobilis; duro cortice, ad tactum movetur araneæ. Hæc eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.* Cap. 36. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita.*

[k] *In minimo aliquo*, &c.] Si Grotius in hoc nostrum ævum dilatus fuisset, plenius esset loquutus; cum constet omnia animalia, cujuscumque generis, ex ovo nasci in quo sunt formata, ut plantæ omnes in seminibus, quamvis summæ tenuitatis. Sed hoc nihil ad resurrectionem, non enim ex similibus primordiis corpora renascentur. *Clericus.*

beatur reſtitutio diſſoluti corporis; cum viri eruditi, [l] Zoroaſter apud Chaldæos, [m] Stoici prope omnes, [n] et inter Peripateticos Theopompus, eam et fieri poſſe et futuram credide-rint.

[l] *Zoroaſter apud Chaldæos*] Vide Clementem, Strom. v. p. 255.

[m] *Stoici prope omnes*] Clemens, Strom. v. p. 235. Οἴδεν γὰρ ὅτος, ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως πρωϊὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιίστοντες. *Norat enim ille*, (Heraclitus,) *eloctus e barbara philoſophia, Mundum a malis hominibus purgatum iri per ignem, quod* ἐκπύρωσιν *poſtea Stoici dixere; qui et per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes, lib. v. adverſus Celſum, §. 20. Φασὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γίνεσθαι· καὶ ἐξῆς αὐτοῦ διακόσμησιν, πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Aiunt de porticu Philoſophi, poſt ſæculorum circuitus fieri incendium univerſi; deinde ejuſdem formationem, quæ eadem omnia habeat.* Poſtea: Κἂν μὴ ἀναμάζωσιν ἂν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν. *Quanquam igitur reſurrectionis non uſurpant vocabulum, rem tamen agnoſcunt.* Addit hic Origenes Ægyptios, §. 21. Chryſippus de Providentia, citatus Lactantio, lib. vii. Inſtitutionum, cap. 23. 3. Τότε δὲ ἅτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν ἐλυμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστῆσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita ſe habeat, apparet non eſſe impoſſibile, ut et nos poſt mortem, ſæculorum certis circuitibus evolutis, reſtituamur in eum in quo nunc ſumus ſtatum.* Vide, ſi vacat, Nathanaëlem Carpentarium, Liberæ Philoſophiæ exercitatione xvi.

[n] *Et inter Peripateticos Theopompus*] De quo Diogenes Laërtius, initio libri, §. 9. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδοῇ τῶν Φιλιππικῶν· ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τὰς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus vero etiam octavo Philippicorum; qui revicturos homines ex magorum ſententia tradit, immortaleſque futuros, et omnia in ſuis iiſdem ſemper manſura nominibus.*

§. XII. *Præceptorum eximia ſanctitate; circa Dei cultum,*

Secundum, quo Chriſtiana religio omnes alias, quæ aut ſunt, aut fuerunt, aut fingi poſſunt, exuperat, eſt ſumma ſanctitas præceptorum; tum in iis quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum ſacra ferme per totum orbem terrarum, ut late oſtendit [o] Porphyrius, et noſtri etiam ſæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut et humano ſanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges ſuſtulerunt; ut apparet ex iis, quæ [p] de victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos, de Græco et Græca, [q] Gallo et Galla mactatis Jovi La-

[o] *Porphyrius*] De abſtinentia ab eſu animalium, lib. ii. Unde multa ſumpſit Cyrillus, iv. contra Julianum, pp. 124, 128. ſeqq.

[p] *De victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos*] Meminit Plutarchus, Themiſtocle, p. 119. A. et Pauſanias, ix. 8. vii. 21. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Leſbiorum, Phocæenſium habes apud Clementem, Protreptico, p. 12.

[q] *Gallo et Galla mactatis Jovi Latiari*] Antiquum in Italia homines immolare, docet nos libro i. 16. Dionyſius Halicarnaſſenſis: quamdiu id manſerit, Plinius, libro xxviii. cap. 2. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defoſſos, aut aliarum gentium cum quibus tum res eſſet, etiam noſtra ætas vidit.* Manſit mos ad Juſtini et Tatiani tempora. Juſtinus enim ſic, Apologetico i. 12. Romanos alloquitur: Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ ἐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιουμένου. *Ut ei quod vos colitis idolo; cui non tantum ratione carentium animantium ſanguis aſpergitur, ſed et humanus, no-*

tiari legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniſſima fuere omnis obſcœnitatis; ut apparuit, poſtquam, ſemel perrupta arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exequuntur [r] Clemens Alexandrinus, [s] et alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, [t] quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaica religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen, [u] ne pronus ad idololatriam populus a vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habe-

biliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrûm occiſorum hominum affundente ſanguinem. Tatianus vero, §. 29. Εὑρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cum compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, et per homicidium fuſo ſanguine oblectari.* Porphyrius, ii. 56. ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi; ut ex Cicerone pro M. Fonteio, cap. 10. et ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus, p. 171. B. Eum ſuſtulit inde Tiberius, memorante Plinio, lib. xxx. cap. 1. De Britannis eundem ibi Plinium vide; et Dionem, Nerone, lxii. 7. et Solinum, cap. xxii. de Slavis vero Helmoldum, lib. i. cap. 53. Porphyrius, libro de non eſu animantium ſecundo, §. 56. manſiſſe ad ſuam ætatem ait, et in Arcadia et Carthagine, imo et ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id eſt, Romæ, ſacrum nominans Jovis Latialis.

[r] *Clemens Alexandrinus*] In Protreptico, p. 5. ſeqq.

[s] *Et alii*] Maxime Arnobius, lib. v.

[t] *Quibus intereſſe Catonem puduit*] Martialis, initio Epigrammatum i. Gellius, x 13. Valerius Maximus, lib. ii. c. 10. 8.

[u] *Ne pronus ad idololatriam populus a vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habebant, oneratus eſt*] Hanc cauſam talium præceptorum reddit et Maimonides, D. D. iii. 29. ſeqq. quem ſequitur Joſephus Albo.

bant, oneratus eſt: qualia ſunt pecudum mactationes, circumciſio, exacta quies ſabbati, et ciborum aliquammultorum interdictio: quorum nonnulla mutuati ſunt Mahumetiſtæ, addita vini prohibitione. At Chriſtiana religio Deum, ut mentem puriſſimam, [x] pura mente colendum docet; [y] et iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Sic [z] non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates; [a] non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari; non pecudum ſanguinem aut adipem Deo ſacrare, ſed, ſi opus ſit, [b] pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem; et, [c] quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potuſve generibus abſtinere, ſed [d] utroque uti cum modo qui ſanitati conveniat; [e] interdum et jejuniis ſubactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad ſublimia feratur. Præcipua vero

[x] *Pura mente colendum docet*] Joh. iv. 24.

[y] *Et iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, *cultus rationi conſentiens*, Rom. xii. 1. Adde Philipp. iv. 8.

[z] *Non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates*] Rom. ii. 28, 29. Philipp. iii. 3.

[a] *Non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari*] 1. Cor. v. 8.

[b] *Pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem*] 1. Corinth. x. 16. Hebr. xii. 4. 1. Petr. ii. 21.

[c] *Quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere*] Matth. vi. 4. Luc. xii. 33. Rom. xii. 8. 2. Cor. ix. 7.

[d] *Utroque uti cum modo qui ſanitati conveniat*] Luc. xxi. 34. Rom. xiii. 13. Eph. v. 18. Gal. v. 21. 1. Tim. iv. 3. 1. Petr. iv. 3.

[e] *Interdum et jejuniis ſubactum corpus animo addicere*] Matth. vi. 18. xvii. 21. 1. Corinth. vii. 5.

pars religionis ubique oſtenditur poſita [f] in pia fiducia; [g] qua compoſiti ad fidele obſequium [h] in Deum toti recumbimus, [i] ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem: [k] unde et ſpes exurgit, [l] et verus amor tum Dei tum proximi; quo fit ut præceptis ipſius pareamus, [m] non ſerviliter pœnæ formidine, [n] ſed ut ipſi placeamus, [o] ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem ac [p] remuneratorem. [q] Precari vero jubemur, non ut divitias aut honores nanciſcamur, et quæ alia multum optata plurimis male ceſſerunt; ſed primum quidem ea quæ Deo ſunt glorioſa, nobis vero de rebus caducis ea quæ natura deſiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcunque in partem

[f] *In pia fiducia*] Ut Joh. xii. 44.

[g] *Qua compoſiti ad fidele obſequium*] Luc. xi. 28. Joh. xiii. 17. et ſequentibus. Rom. i. 5. 1. Cor. vii. 19. 1. Petr. i. 2.

[h] *In Deum toti recumbimus*] Matth. xxi. 21. 2. Tim. i. 12.

[i] *Ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem*] Rom. iv. 20. 2. Cor. vii. 1. Gal. iii. 29.

[k] *Unde et ſpes exurgit*] Hebr. vi. 11. Rom. viii. 24. xv. 4.

[l] *Et verus amor tum Dei tum proximi*] Gal. v. 6. 1. Theſſ. iii. 6.

[m] *Non ſerviliter pœnæ formidine*] Rom. viii. 15.

[n] *Sed ut ipſi placeamus*] Hebr. xii. 28.

[o] *Ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem*] Rom. viii.

[p] *Ac remuneratorem*] Coloſſ. iii. 24. 2. Theſſ. i. 6. [Adde et: ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo digniſſima eſſe, et naturæ noſtræ ita convenire, ut meliora, aut æque conveniéntia alia nemo comminiſci poſſit. Itaque et grati animi cauſa, et quod optima ac præſtantiſſima ſint ejus præcepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ eſſent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipſius facti turpitudinem. Hoc demum eſt Deo filiorum, non ſervorum inſtar parere. *Clericus.*]

[q] *Precari vero jubemur*] Matth. vi. 10.

res ceciderit ſecuri: ea vero, quæ ad æterna ducunt omni ſtudio: nempe retro commiſſorum veniam; in poſterum auxilium Spiritus, quo firmati adverſus minas omnes atque illecebras in pio curſu perſtemus. Hic eſt Dei cultus in religione Chriſtiana, quo certe nihil excogitari poteſt Deo dignius.

§. XIII. *Circa ea officia humanitatis quæ proximo debemus etiam læſi,*

Similia ſunt quæ adverſus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata nihil ſpirat niſi arma, armis propagatur. Sic et Laconum inſtituta (quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo) tota ad vim bellicam fuiſſe directa, [r] notat et in culpa ponit Ariſtoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit eſſe naturale; cum contra verum

[r] *Notat et in culpa ponit Ariſtoteles*] Polit. vii. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν. Ἐπαινέσεις γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τῷ νομοθέτῃ τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν· ἃ μὲν κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo et qui poſterius ſcripſerunt, oſtenderunt ejuſdem ſe eſſe ſententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum reipublicæ, admirantur propoſitum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod et ratione refelli facile poteſt, et ipſis factis refutatum nunc apparet.* Euripides, Andromacha, ver. 724. Ariſtoteli præierat:

—— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα, καὶ μάχης ἀγών·
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴσχε μηδενὸς βελτίονες.
—— *ſi vis Martia*
Vobis, Lacones, abſit, et ferrè decus;
Spectatur ultra, quod ſit eximium, nihil.

fit, inter homines a natura amicitiam ac societatem conſtitutam. [s] Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri; occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas quo tantum nomen niſi bellis, [t] ſæpe manifeſte injuſtis, ([u] ut de bello in Sardiniam [x] et Cyprum ipſi fatentur,) conſecuta eſt? Et certe generatim, ut a præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum eſt, [y] latrocinia extra

[s] *Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri; occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari*] Senſus ex Senecæ epiſtola 95. et de Ira, lib. ii. cap. 8. et ex Cypriani epiſtola ſecunda.

[t] *Sæpe manifeſte injuſtis*] Petronius, p. 45. ed. Franc. 1629.

—ſi quis ſinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hoſtis erat——

[u] *Ut de bello in Sardiniam*] Vide Polybium, Hiſtoriarum iii. 28.

[x] *Et Cyprum ipſi fatentur*] Florus, lib. iii. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falſo; ut victor gentium populus, et donare regna conſuetus, Publio Clodio tribuno duce, ſocii vivique Regis confiſcationem mandaverit.* Meminit ejuſdem rei Plutarchus, Catone, p. 776. Appianus, lib. ii. Civ. p. 441. Dion, lib. xxxviii. 30. Vide eundem Florum, de Bello Numantino et de Cretico.

[y] *Latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam*] Thucydides, lib. i. 5. Οὔ γὰρ Ἕλληνες ποτὲ ἦλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵτε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγεμόνων ἀνδρῶν ἃ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τῷ σφετέρῳ αὐτῶν ἕνεκα, καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς· καὶ προσκίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις ᾠκισμέναις ἥρπαζον, καὶ τὸν πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο· οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον. Δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινὲς ἔτι καὶ νῦν οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν τὰς πύσεις τῶν πλεόντων πανταχῇ ὁμοίως ἐρωτῶντες, ἐ λῃσταί ἐσιν· ὡς οὔτε ὧν ψυθόνονται ἀπαξιόντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς ἦν εἰδέναι οὐκ οἰκειδιζόντων. Ἐληίζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους· καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας, καὶ Αἰτωλοὺς, καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον.

fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam. [2] Ultionis exactionem Ariſtoteles et Cicero in virtutis parte ponunt: [a] gladiatorum

Olim quippe Græci, non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per inſulas vivebant, poſtquam ſæpius alii ad alios navibus tranſire cœperunt, ad latrocinandum ſe contulerunt; ad quam rem viri illuſtres duces ipſis erant, partim quæſtus ſui cauſa, partim ut victum ſuppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes et per vicos ſparſas, diripiebant eas, maximamque partem hinc ſe alebant; nondum infami eo vitæ genere, quin et nonnihil habente gloriæ. Manifeſtum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent ſtrenue id facere; et vetuſti Poëtarum, apud quos frequentes ſunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones eſſent: nimirum, quod nec defugituri id nomen illi eſſent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipſa quin etiam terra continente, ſpoliabant alii alios: et nunc quoque magna portio Græcorum ſic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas, et vicina terrarum. Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, eſt apud Homerum, Odyſſea T. ver. 3. ubi Scholiaſtes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ ληστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut et gloriæ duceretur.* Juſtinus, lib. xliii. cap. 3. de Phocenſibus: *Studioſius mare quam terras exercuere: piſcando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hiſpanis vide Plutarchum, Mario, p. 408. D. et Diodorum, lib. v. 34. de Tyrrhenis Servium, ad viii. 51. et x. 14. Æneid. de Germanis Cæſarem, B. G. vi. 22. Tacitum, Ann. xii. 27. Saxonem Grammaticum, lib. x.

[2] *Ultionis exactionem Ariſtoteles et Cicero in virtutis parte ponunt*] Ariſtoteles, de moribus ad Nicomachum, iv. 11. Δοκεῖ γὰρ ὁ μὴ ἀλγεῖν ἐπὶ λυπηροῖς μὴ ὀργιζόμενός τε ὢν εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προσπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδώδες. *Videtur talis et ſenſu et dolore carere; et, cum non iraſcatur, vindictæ eſſe negligens. Servile, ſi contumelioſe tractaris, id tolerare.* Cicero autem, de Inventione, ii. 22. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim aut contumeliam defendendo aut ulciſcendo propulſamus.* Ad Atticum, ix. 12. *Odi hominem, et odero: utinam ulciſci poſſem.* Ad. Quir. cap. ix. *Sic ulciſcar facinora ſingula, quemadmodum a quibuſque ſum provocatus.*

[a] *Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant*

mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum : [b] exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos sane lex melior, sanctior disciplina ; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa : [c] ut vis in populos septem id meritos ; qua non contenti [d] omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti ; [e] cujus signa nunc etiam in ipsorum precibus adversus Christianos conceptis apparent. At [f] dolorem suum talionis judicio exequi, homicidam propinqui sui privata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi vero lex omnino [g] prohibet injuriam, sive verbis sive rebus factam, reponere ; ne, quam in aliis improbamus malitiam, rur-

publica Paganorum] Vide Lactantium, lib. vi. 20. 11. Tertullianum, de Spectaculis, cap. 19.

[b] *Exponere liberos quotidianum*] Justinus, Apologetico ii. 27. seqq. Tertullianus, Apologetico, cap. 9. Vide et Lactantium, lib. vi. Institutionum, cap. 20. 19. et Terentii Hecyram, iii. 3. 40. iv. 1.

[c] *Ut vis in populos septem id meritos*] Exodi xxxiv. 11, 12. Deut. vii. 1, 2.

[d] *Omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerson : non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bachai.

[e] *Cujus signa etiam nunc in precibus adversus Christianos conceptis apparent*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. et librum Germanicum Antonii Margaritæ ; Maimonidem, ad xiii. Articulos, ubi perdendos ait qui eis non credunt. Et dictum est in ore Judæorum : *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci, in Bereschith rabba : et Thalmud, in Baba Kamma, et Baba Bathra.

[f] *Dolorem suum talionis judicio exequi*] Levit. xxiv. 20. Deut. xix. 21.

[g] *Prohibet injuriam, sive verbis sive rebus factam, reponere*] Matth. v. 38, 44.

ſum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, ſed et malis; [h] ad Dei exemplum, a quo Solem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona.

§. XIV. *Circa conjunctionem maris et feminæ,*

Conjunctio maris cum femina, per quam propagatur genus humanum, digniſſima res eſt legum cura. Quam partem neglectui habitam a Paganis haud mirum eſt, cum eorum quos colerent [i] Deorum ſtupra et adulteria narra-

[h] *Ad Dei exemplum, a quo ſolem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona*] Matth. v. 45.

[i] *Deorum ſtupra et adulteria*] Euripides, Ione, ver. 436.

—— Νεᾶτητός δέ μοι
Φοῖβος· τὶ πάσχει, παρθένας βίᾳ γαμῶν·
Προδίδωσι παῖδας ἃ τεκνέμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. Μὴ σύγ' ἀλλ', ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἀρτᾶς δίωκε. Καὶ γὰρ ὅστις ὢν βροτῶν
Κακὸς πέφυκει, ζημιῶσιν οἱ θεοί·
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἶδ' (ἢ γὰρ ἔστι, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι)
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ, ᾧ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὃς ὐρανῷ κρατεῖ,
Ναὸς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

—— *Monendus, ſi tamen fas eſt mihi,*
Apollo: per vim virginum minuit decus:
Quoſque ipſe fevit liberos, interfici
Clam patitur. Ah ne tu iſta: ſed, quando imperas,
Honeſta ſequere. Si quis eſt mortalium
Qui ſcelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum eſt, vos, ſuas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si (quod futurum non erit, dicam tamen)
Hominibus æquo ſtupra luere tis modo,
Neptunus, et tu, rexque ſupremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

rentur. Quid quod et [k] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [l] postea Antinous: quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses et gentes alias etiam pro licito; a Græciæ autem Philosophis in id laboratum videtur, [m] ut rei turpi honestum no-

Vide hæc fuse tractata, apud Clementem, Protreptico, p. 5. seqq. Athenagoram, Leg. §. 21. Tatianum, §. 8. Arnobium, lib. iv. p. 132. seqq. Nazianzenum, i. contra Julianum, p. 104. seqq. edd. Paris. 1609, 1630. Theodoretum, Sermone iii. p. 42. seqq.

[k] *Concubitus marium cum maribus*] Hæc quoque vide apud Clementem et Theodoretum, dictis locis.

[l] *Postea Antinous*] Meminit Justinus, Apologetico ii. 29. Clemens, Protreptico, p. 14. 42. Origenes, libro contra Celsum tertio, §. 36. et octavo, §. 8. Eusebius, Historiæ Ecclesiasticæ iv. 8. Theodoretus, octavo, p. 115. et Historici illorum temporum.

[m] *Ut rei turpi honestum nomen imponeretur*] Ita sane censent non Lucianus tantum, libello de Amoribus, §. 24. sed et Gregorius Nazianzenus, Oratione iii. contra Julianum i. p. 78. C. et ad eum Elias Cretensis, col. 408. D. et Nonnus; Cyrillus, contra Julianum libro vi. p. 187. seqq. et late Theodoretus, Sermone xii. ad Græcos, p. 174. seqq. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum e libro de Vita Contemplatrice, p. 694. F. Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος, ὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν, αὐτὸ μόνον· (ἐπισκληροῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως·) ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ ὁμιλίας Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀσεισμοῦ παρέληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros insanientium; (tales enim cupiditates lege naturæ explentur;) sed virorum in sexus ejusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere et Amore cœlesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur.* Tertullianus, de Anima, init. Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens; nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

men imponeretur. Inter eoſdem Græciæ Philoſophos præſtantiſſimi, [n] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar? [o] cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale: quanto æquius ne ſanctiſſimum animal homo incerto ſemine naſcatur, extinctis etiam parentum et liberorum inter ſe affectibus! Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet; ſed et [p] plures uni concedit uxores, [q] et marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit: quod et hodie uſurpant Mahumetiſtæ, et olim Græci ac Latini; tanta licentia, ut et uxores ad tempus utendas aliis darent [r] Lacones et Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices; et eum, qui attentavit mulieris cujuſquam pudicitiam vel

[n] *Communione mulierum laudata*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica, v. p. 655. ſeqq.

[o] *Cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale*] Plinius, lib. x. cap. 34. *Ab his columbarum geſta ſpectantur maxime, ſimili ratione. Mores iidem, ſed pudicitia illis prima, et neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium caſtitate conjugali vide Porphyrium, de non eſu animantium tertio, §. 11.

[p] *Plures uni concedit uxores*] Apparet id, Deut. xvii. 16, 17. xxi. 15. 2. Sam. xii. 8. Sic legem intelligunt Hebræi; et Chryſoſtomus, 1. ad Cor. xi. hom. xxvi. in Ethico; Auguſtinus, de doctrina Chriſtiana, libro iii. cap. 12. et veterum alii. Joſephus legis peritiſſimus, Antiquitatum xvii. 1. 2. Πάτριον, ἐν τ' αὐτῷ πλέοσιν ἡμῶν συνοικεῖν. *Mos nobis patrius, eodem tempore plures habere uxores.*

[q] *Et marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit*] Deut. xxiv. 1, 2, 3, 4. Levit. xxi. 14.

[r] *Lacones et Cato*] Vide Herodotum, libro vi. 62. Plutarchum, Lycurgo, p. 49. et Catone Uticenſi, p. 771.

oculis libavit, [s] reum habet; inſpectore cordis Deo judice concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua ſit et inſolubilis; [t] merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubie eſt utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut [u] Germani et Romani. [x] Sequuntur et hoc Chriſtiani; ut ſcilicet animus ab uxore in ſolidum marito datus [y] æquali retributione penſetur, [z] rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen, neu diverſæ matres diſcordiam liberis inferant.

[s] *Reum habet; inſpectore cordis Deo judice concupiti, nec peracti criminis*] Matth. v. 28.

[t] *Merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem*] Matth. v. 32. xix. 9.

[u] *Germani et Romani*] Græcos etiam addere potuit; quibus pleriſque, certe privatis, ſingulæ fuerunt uxores. *Clericus.*

[x] *Sequuntur et hoc Chriſtiani*] Paulus Apoſtolus, 1. Cor. vii. 4. Lactantius, Inſtitutionum vi. 23. 23. Hieronymus, adverſus Oceanum, epiſt. 83.

[y] *Æquali retributione penſetur*] Bene enim Salluſtius, Jugurthino, cap. lxxx. *Apud eos, qui plures uxores habent, levis iſta ducitur neceſſitudo; quod animus multitudine diſtractus nullam pro ſocia obtinet, omnes pariter viles ſunt.* Ammianus, de Perſis, l. xxiii. 6. *Per libidines varias caritas diſperſa torpeſcit.* Claudianus, bello Gildonico, ver. 441.

—— *Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ;
Sed numero languet pietas.

[z] *Rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen, neu diverſæ matres diſcordiam liberis inferant*] Utrumque recte concepit et expreſſit Euripides, Andromacha, ver. 464.

§. XV. *Circa uſum bonorum temporalium,*

Ad uſum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus: furta videmus a gentibus paganis quibuſdam, [a] ut Ægyptiis [b] et Spartiatis, permiſſa: et qui privatis non permiſerunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani; [c] quibus ad caſas redeundum dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale; ſed [d] fœnus tamen in extraneos permiſſum, ut eorum ingenio ſe lex aliquatenus aptaret; [e] quæ propterea legem ſervantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [f] Chriſtiana lex non modo omne injuſtitiæ genus, et in quoſvis, prohibet; [g] ſed et vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere: quia ſcilicet non ſufficiat animus noſter ad duo ſedulo curanda; quæ ſingula hominem totum requirant, et ſæpe in contraria conſilia nos trahant: deinde vero, et in quæ-

[a] *Ut Ægyptiis*] Diodorus Siculus, Hiſtoriarum libro i. 80.

[b] *Et Spartiatis*] Plutarchus, Lycurgo, p. 50. E.

[c] *Quibus ad caſas redeundum eſſe dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent*] Verba hunc in ſenſum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius, in Epitome, cap. 1.

[d] *Fœnus tamen in extraneos permiſſum*] Deut. xxiii. 20.

[e] *Quæ propterea legem ſervantibus, inter cætera, divitias pollicebatur*] Levit. xxvi. 5. Deuter. xxviii. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

[f] *Chriſtiana lex non modo omne injuſtitiæ genus, et in quoſvis, prohibet*] Matth. vii. 12. Epheſ. v. 3.

[g] *Sed et vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere*] Matth. vi. 24. et ſeqq. xiii. 22. Luc. viii. 14. 1. Tim. vi. 9.

rendis et in ſervandis divitiis, [h] ſollicitudo ſervitutem quandam et cruciatum ſecum ferat; quæ ipſam voluptatem, quæ ex divitiis ſperatur, corrumpant: [i] ea vero, quibus natura contenta eſt, et pauca ſint, et facile ſine magno labore aut impendio parentur. Quod ſi quid tamen Deus ultra indulſerit, non hoc in mare projicere jubemur, [k] ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; ſed ſupplere inde hominum aliorum inopiam, [l] ſive donando, [m] ſive dando mutuum id rogantibus; [n] ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium [o] theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Chriſtianorum primi; [p] cum uſque ex Macedonia et A-

[h] *Sollicitudo ſervitutem quandam et cruciatum ſecum ferat*] Matth. vi. 34. Philipp. iv. 6.

[i] *Ea vero, quibus natura contenta eſt, et pauca ſint, et facile ſine magno labore aut impendio parentur*] 1. Tim. vi. 7, 8.

[k] *Ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt*] Habet hoc de Ariſtippo Laërtius, ii. 77. et Suidas; de Cratete Philoſtratus, vit. Apollonii, i. 10.

[l] *Sive donando*] Matth. v. 42.

[m] *Sive dando mutuum id rogantibus*] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

[n] *Ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores et diſpenſatores credant*] 1. Tim. vi. 17, 18.

[o] *Theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat*] Matth. vi. 20.

[p] *Cum uſque ex Macedonia et Achaia ea mitterentur, quæ*

chaia ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevarent: non aliter, quam ſi orbis totus una eſſet familia. Atque hic illa quoque cautio in Chriſti lege additur, [q] ne qua repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret: [r] cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit. Ac ne quis, ut fieri ſolet, obtendat tenacitati ſuæ velum, quaſi metuat ne ipſe olim ſenex, aut a calamitate aliqua deprehenſus, ſuis rebus opus habeat; [s] promittit lex curam ſpecialem pro his, qui illa præcepta ſervaverint: et, quo magis confidant, in mentem illis revocat [t] conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis floribuſque: rem vero fore indignam; ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini, non credamus ultra quam dum pignori incumbimus.

§. XVI. *Circa jusjurandum,*

Perjurium vetant leges aliæ: [u] hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino

Palæſtinorum egeſtatem ſublevarent] Rom. xv. 25, 26. et ſeqq. 2. Cor. ix. 1, 2, 3, 4. Philipp. iv. 18.

[q] *Ne qua repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret*] Matth. vi. 1, 2. Luc. xiv. 12.

[r] *Cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit*] Matthæus, dicto jam loco.

[s] *Promittit lex curam ſpecialem pro his, qui illa præcepta ſervaverint*] Matth. vi. 32. Luc. xii. 7. xxi. 18.

[t] *Conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis floribuſque*] Matth. vi. 26, 28.

[u] *Hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri*] Matth. v. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. v. 12.

vult abſtineri; et ita coli veracitatem in quovis ſermone, [x] ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem.

§. XVII. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri poteſt, aut in Græcorum philoſophicis ſcriptis aut in ſententiis Hebræorum aliarumve gentium, quod non hic contineatur, et quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta [y] de modeſtia, [z] temperantia, de [a] bonitate, [b] de morum honeſtate, [c] de prudentia, [d] de officio magiſtratuum et ſubditorum, [e] parentum et liberorum, [f] dominorum et ſervorum, [g] item conjugum inter ſe; maxime vero de vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt, [h] cupiditatibus ſcilicet honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida bre-

[x] *Ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem*] Matth. dicto jam loco.

[y] *De modeſtia*] 1. Petr. iii. 3.

[z] *Temperantia*] Tit. ii. 12. 1. Tim. ii. 9.

[a] *Bonitate*] 2. Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloſſ. iii. 12. 1. Cor. xiii. 4.

[b] *De morum honeſtate*] Phil. iv. 8. 1. Tim. ii. 2. iii. 4. Tit. ii. 7.

[c] *De prudentia*] Matth. x. 16. Eph. i. 8.

[d] *De officio magiſtratuum et ſubditorum*] 1. Tim. ii. 2. Rom. xiii. 1. Petr. ii. 13, 17.

[e] *Parentum et liberorum*] Coloſſ. iii. 20, 21. Epheſ. vi. 1, 2, 3, 4.

[f] *Dominorum et ſervorum*] Epheſ. vi. 5—9. Coloſſ. iii. 22—25.

[g] *Item conjugum inter ſe*] Epheſ. v. 22—25, 28, 33. Coloſſ. iii. 18, 19. 1. Tim. ii. 12.

[h] *Cupiditatibus ſcilicet honorum et gloriæ*] Matth. xviii. 4. xxiii. 12. Luc. xiv. 11. xviii. 14. Joh. v. 44. Epheſ. iv. 2. Coloſſ. ii. 18, 23. 1. Joh. ii. 16. Philipp. ii. 3. 1. Theſſ. ii. 6. 1. Petr. i. 24. v. 5.

vitate admirabilis; [i] ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos; [k] id eſt, ut alteri faciamus quod nobis velimus fieri.

§. XVIII. *Solvitur objectio ſumpta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.*

Opponat forte aliquis, contra dogmatum Chriſti excellentiam quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam; unde orta ſit et ſectarum multitudo. Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere; partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos; de quibus convenit, et unde ad ambigua argumentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur; non item an, ſi æqualibus æqualia demantur, quæ remanent ſint æqualia: idemque in Phyſicis, Medicina, et aliis Artibus videre eſt. Sic et diſcrepantia illa opinionum inter Chriſtianos impedire nequiit, quominus de præcipuis, id eſt, [l] de præceptis

[i] *Ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos*] Matth. xxii. 37, 39. Marc. xii. 30. Luc. x. 27, Rom. xiii. 9—11. Galat. v. 14. Jac. ii. 8.

[k] *Id eſt, ut alteri faciamus quod nobis velimus fieri*] Matth. vii. 12. Luc. vi. 31. Laudabat hoc Imperator Alexander. Vide Dionem; et qui Latine Vitam ejus Imperatoris ſcripſit, §. 51.

[l] *De præceptis*] Adde etiam de dogmatibus neceſſariis, quibus præceptorum obſervatio

illis ex quibus Chriſtianam religionem maxime commendavimus, ſatis conſtet: eorumque certitudo hoc ipſo emicat, quod, qui odiis inter ſe inflammati quærunt diffidendi materiam, eo progredi non auſint, ut hæc negent a Chriſto imperata; ne illi quidem ipſi, qui vitam ſuam ad eam normam nolunt componere. Quod ſi quis etiam his velit contradicere; par habendus ſit Philoſophis, qui nivem albam negarunt. Nam, ut hi ſenſu refelluntur, ita illi conſenſu omnium gentium Chriſtianarum; et librorum quos ſcripſerunt Chriſtianæ religionis primi, ac primis proximi, et deinceps ſecuti doctores; etiam illi, qui ſuam in Chriſtum fidem morte teſtati ſunt. Nam, quod hi omnes ut Chriſti dogma agnoſcunt, id omnino pro tali habendum eſt ab æquo rerum judice: ſicut Platoni, Xenophonti, aliiſque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis; Stoicorum ſcholæ, de his quæ Zeno tradidit.

§. XIX. *Probatur amplius præſtantia Chriſtianæ religionis, ex præſtantia ipſius Magiſtri:*

Tertium, quo Chriſtianam religionem omnibus aliis, quæ ſunt aut fingi poſſunt, præſtare diximus, eſt ipſe modus, quo tradita fuit

nititur; qualia ſunt quæ memorantur in antiquiſſimis ſymbolis, qualia extant apud Irenæum et Tertullianum, et quale eſt *Apoſtolicum*, ut nunc vocatur. Quod paullo plenius oſtendimus in Libello hiſce ſubjecto, *de eligenda inter diſſidentes Chriſtianos ſententia*, §. iv. *Clericus*.

ac propagata: qua in parte, prima eſt inſpectio de ipſo dogmatis auctore. Græcæ ſapientiæ auctores nihil ferme certi ſe afferre ipſi fatebantur: quippe [m] veritatem velut in puteo demerſam; et [n] mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipſorum præterea [o] nemo non aliquo vitio obſitus: [p] alii Regum adulatores, [q] alii ſcortorum amoribus addicti, [r] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter ſe magnum argumentum, [s] rixæ de verbis, aut

[m] *Veritatem velut in puteo demerſam*] Democriti eſt ἐν βυθῷ ἀλήθεια; memoratum et aliis, et Ciceroni in Academicis, i. 12.

[n] *Mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis*] Ariſtoteles, Metaphyſicorum ii. cap. 1. Ὥσπερ γὰρ αἱ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, ὅτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita et animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

[o] *Nemo non aliquo vitio obſitus*] Maximo conſenſu omnium laudatur Socrates. At ejus ſummam iracundiam, quæ in dictis et in factis ſe oſtenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus, ſexto adverſus Julianum, p. 185. B.

[p] *Alii Regum adulatores*] Plato, Ariſtippus.

[q] *Alii ſcortorum amoribus addicti*] Marium Zeno, Stoicæ ſectæ princeps; Feminarum prope omnes; Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Ariſtippus. Athenæus, libro xii. 21. p. 544. et xiii. 6. pp. 588, 589. Laertius, vi. 13, 17. iii. 31. v. 3. x. 4—7. ii. 74, 75. Lactantius, iii. 15. et alibi, teſtes. Theognis ipſe de ſe, multis in locis.

[r] *Alii caninæ impudentiæ*] Dicti inde Cynici.

[s] *Rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus*] Bene id notatum Timoni Phliaſio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κακὴ ἐλλίγχεια, γαστέρες οἷον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων ἐπλάνησθε;
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.

Mortales miſeri, probra peſſima, nil niſi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?

nullius momenti rebus; frigoris vero in Dei cultu, quod et qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito aliis, et quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [t] religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice. De præmio quoque pietatis nihil aſſeverabant certi: [u] quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Ma-

O homines, tumidis inflati faſtibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενεὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος·
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἔς τε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Aſpera lis quædam provenit inania clamans,
Incenſi in cædes odii ſoror atque miniſtra;
Quæ, cæca huc illuc circumque voluta, ſupremum
Mortales capite incurrit, ſpemque injicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τοὺς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ, σιγῶσι χολωθεὶς,
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λαλήν· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs, atque exoſa ſilentes:
Unde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem, Strom. v. p. 235. apud Euſebium, in fine Præparationis; et apud Theodoretum, Sermone ii. p. 24.

[t] *Religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice*] Xenophon, Memorabilium i. 3. 1. oraculum recitat, quo jubentur Dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſupra citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum (ut Plato dixit in Timæo, p. 1047. et alibi; et Porphyrius, loco qui eſt apud Euſebium, Præparat. lib. iv. cap. 8.) periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus differere. Ejus autem periculi metum Græca et Latina et barbara philoſophia pluris fecit, quam veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, ne quis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus Martyr, Paræneſi ad Græcos, §. 25.

[u] *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet*] Vide quæ attulimus ſupra.

humetes, late ſparſæ religionis auctor, [x] projectus ad libidinem per omnem vitam ne a ſuis quidem negatur. Tum verò nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium in epulis et Venere poſitum, id vere extiturum; cum ipſius in corpus vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur; [y] cum et legationem ad Regem Ægyptium a Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, [z] et ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem ſuis promiſit, præmiorum vix quicquam ipſe conſecutus eſt, deſertis in locis [a] jactatus perpetuis ſeditionibus, [b] neque ingreſſus in terram illam felicem. At Chriſtus [c] peccati omnis expers a ſuis deſcribitur, [d] nec ab aliis ul-

[x] *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne a ſuis quidem negatur*] Vide quæ dicentur libro vi.

[y] *Cum et legationem ad Regem Ægyptium a Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit*] Exodi iv. 2, 10, 13, 14.

[z] *Et ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit*] Num. xx. 12.

[a] *Jactatus perpetuis ſeditionibus*] Exod. xxxii. Num. xi, xii, xiv, xvi, xx, xxv.

[b] *Neque ingreſſus in terram illam felicem*] Num. xx. 12. Deut. xxxiv. 4.

[c] *Peccati omnis expers a ſuis deſcribitur*] Joh. viii. 46. x. 32. 2. Cor. v. 21. 1. Petr. ii. 22. Hebr. iv. 15. Pietatem ejus etiam oraculo, apud Gentes auctoritatem habente, laudatam oſtendemus ad librum iv.

[d] *Nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur*] Notatum id Origeni, libro iii. 23. contra Celſum.

lius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero [e] quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi a Deo mandata erant implevit fideliter, [f] in vita omni simpliciſſimus, [g] injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus, (quod in ipso crucis supplicio ostendit,) amantiſſimus hominum, etiam inimicorum, etiam a quibus ad mortem actus fuerat, [h] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, ejus ipse compos factus excellentiſſimo modo et perhibetur, et certa fide comprobatur. In vitam enim redditum [i] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [k] in cœlum evectus est, spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores et [l] linguarum quas non didicerant loquela, [m] et aliis mirifi-

[e] *Quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse*] Bene Lactantius, fine Institutionum: *Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit; ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

[f] *In vita omni simpliciſſimus*] 1. Petr. ii. 22.

[g] *Injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus*] Matth. xxvi. 50, 52. Joh. xviii. 23. Act. viii. 32.

[h] *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur*] Luc. xxiii. 34.

[i] *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. 1. Epist. i. 1. Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. 1. Cor. xv. 3—8.

[k] *In cœlum evectus est, spectantibus duodecim*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 51, 52. Actor. i. 9—11. Adde Actor. vii. 55. ix. 3—5. xxii. 6. 1. Cor. xv. 8.

[l] *Linguarum quas non didicerant loquela*] Actor. ii. 3, 4. x. 46. xix. 6. 1. Cor. xii. 10, 28, 30. xiii. 1, 8. xiv. 2, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

[m] *Et aliis mirificis virtutibus donavit*] Actor. iii, v, viii, ix, x, xi, xiii, xiv, xvi, xix, xx, xxi, xxviii. Rom. xv. 19. 2. Cor. xii. 12. Hebr. ii. 4. Ostendunt hujus rei veritatem et Justinus, cum Tryphone dis-

cis virtutibus donavit; [n] ita ut facturum se discedens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere supra cæteras; quod ejus Magister, quæ jussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus.

§. XX. *Ex admirabili propagatione istius religionis;*

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut, si Deo ulla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset pateret quam latissime. Id autem contigit religioni Christianæ: quam ipsi videmus per Europam omnem, [o] ne Septentrionis quidem receſſibus exclusis, doceri; [p] nec minus per Asiam omnem, [q] etiam ejus insulas in Oceano; [r] per Æ-

putans, §. 85. et Irenæus, lib. ii. 56. Tertullianus, Apologetico, cap. xxiii. Origenes, adversus Celsum vii. 8. Lactantius, iv. 21. et alii.

[n] *Ita ut facturum se discedens promiserat*] Joh. xiv. 12. xvii. 18. Marc. xvi. 17.

[o] *Ne Septentrionis quidem receſſibus exclusis*] Vide Adamum Bremensem, et Helmoldum, et qui de Islandia scripsere.

[p] *Nec minus per Asiam omnem*] Vide Acta Conciliorum Universalium.

[q] *Etiam ejus insulas in Oceano*] Vide Osorium, in Lusitanicis.

[r] *Per Ægyptum quoque*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ec-

gyptum quoque, [s] per Æthiopiam, [t] et alias aliquot Africæ partes; [u] postremo et per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed et olim factum, ostendunt omnium temporum historiæ, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata [x] de itineribus ac miraculis Thomæ, [y] Andreæ, aliorumque Apostolorum. Jam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur, apud Britannos, Germanos, aliasque ultimas gentes, [z] notant Clemens, [a] Tertullia-

clesiastica vetere, (ac nominatim Eusebio, vi. 34.) ex liturgia Coptitarum.

[s] *Per Æthiopiam*] Vide Franciscum Alvaresium.

[t] *Et alias aliquot Africæ partes*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, et Conciliorum per Africam Acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtexitur.

[u] *Postremo et per Americam*] Vide Acostam et alios de rebus Americanis.

[x] *De itineribus ac miraculis Thomæ*] Vide Abdiam, libro ix. Eusebium, Historiæ Ecclesiasticæ lib. i. in fine, et libro iii. capite primo: et instio libri iii. Ruffinum, libro x. cap. 9. Adde Osorium et Linschotium, de rebus Indiæ Orientalis; et Freitam, de imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulchrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

[y] *Andreæ*] Eusebius, dicto libro iii. initio; et Origenes ad Gen. apud Euseb. H. E. iii. 1.

[z] *Notant Clemens*] Christum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. vi. fin. p. 296.

[a] *Tertullianus*] Adversus Judæos, cap. vii. *In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? cui enim et aliæ gentes crediderunt; Parthi, Medi, Elamitæ; et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphyliam; immorantes Ægyptum; et regionem Africæ, quæ est trans Cyrenem, inhabitantes; Romani, et incolæ: tunc et in Hierusalem Judæi, et cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates, et Maurorum multi fines; Hispanorum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes; et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; et Sarmatarum, et Dacorum; et Germanorum, et*

nus, [b] et alii. Quæ eſt religio, quæ cum tam

Scytharum; et abditarum multarum gentium, et provinciarum et inſularum multarum nobis ignotarum; et quæ enumerare minus poſſumus: in quibus omnibus locis Chriſti nomen, qui jam venit, regnat. Mox oſtendit quanto latius Chriſti regnum ſuis temporibus, id eſt, fine ſæculi ſecundi, patuerit, quam olim Nabuchodonoſoris et Alexandri, aut Romanorum: *Chriſti autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus ſupra enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Aſiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

[b] *Et alii*] Irenæus, Tertulliano vetuſtior, lib. i. cap. 3. *Nam, etſi in mundo loquelæ diſſimiles ſunt, virtus traditionis una et eadem eſt. Et neque hæ quæ in Germania ſunt fundatæ Eccleſiæ aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hæ quæ in Iberis ſunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi ſunt conſtitutæ: ſed, ſicut Sol creatura Dei in univerſo mundo unus et idem eſt, ſic et lumen, prædicatio Veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire.* Origenes, Homilia ad Ezechielem iv. 1. *Confitentur et miſerabiles Judæi hæc de Chriſti præſentia prædicari: ſed ſtulte ignorant perſonam, cum videant impleta quæ dicta ſunt. Quando enim terra Britanniæ, ante adventum Chriſti, in unius Dei conſenſit religionem? quando terra Maurorum? quando totus ſemel orbis?* Arnobius, libro ii. p. 48. *Virtutes ſub oculis poſitæ, et inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipſo fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas ſubdidit appetitionum flammas; et ad unius credulitatis aſſenſum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus diſſimillimas nationes. Enumerari enim poſſunt atque in uſum computationis venire ea quæ in India geſta ſunt apud Seras, Perſas, et Medos: in Arabia, Ægypto; in Aſia, Syria; apud Galatas, Parthos, Phrygas; in Achaia, Macedonia, Epiro; in inſulis et provinciis omnibus, quas Sol oriens atque occidens luſtrat: ipſam denique apud dominam Romam.* Athanaſius, in Epiſtola Synodica quæ apud Theodoretum eſt, libro iv. cap. 3. Eccleſias Chriſtianas commemorat Hiſpaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Myſiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Iſauriæ, Lyciæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus, adverſus Græcos Sermone viii. p. 111. de Apoſtolis ſic loquitur: Ἥνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτοις, νῦν

lata poſſeſſione poſſit contendere? nam, ſi Pa-

δὲ παρ' ἐκείνους ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἱσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ' οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοιγε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ, ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant; modo Romanis loquentes, modo Hiſpanis, aut Gallis: at, poſtquam ad eum iverunt a quo miſſi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus; non Romani tantum, et qui Romana amant imperia, et ab ipſis reguntur; ſed et Perſæ, et Scythæ, et Maſſagetæ, et Sauromatæ, et Indi, et Æthiopes, et, ut ſummatim rem eloquar, omnes qui ſunt intra oras habitabiles.* Idem, Sermone ix. p. 129. converſis gentibus annumerat Perſas, Maſſagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caſpios, Scythas. Hieronymus, epitaphio Nepotiani, Chriſtianis annumerat Indos, Perſas, Gothos, Ægyptios, Beſſos, et pellitos populos: in epiſtola ad Lætam, Indos, Perſas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi et Luciferiani Dialogo, Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chryſoſtomus, Homilia vi. in Ethico, ad priorem ad Corinthios, ii. 1—5. Πῶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν Βαρβάρων, καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν, καὶ πρὸς αὐτὰ τοῦ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo vero quæ ab iis ſcripta ſunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipſos denique fines Oceani perveniſſent; niſi auctores illi fide digni fuiſſent?* Idem, poſteriore Homilia in Pentecoſten, t. v. p. 612. 36. Ἔρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus ſanctus in linguarum ſpecie, dividens unicuique orbis regiones quas inſtituerent; et per conceſſum linguæ donum, velut codicillis quibuſdam, definiens terminos mandati ipſis magiſtralis imperii.* Idem, oratione egregia Chriſtum eſſe Deum, init. t. vi. p. 622. 43. Ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω· καὶ ταῦτα, ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non eſt meri hominis tantum orbis brevi ſpatio peragrare terra marique, ad*

ganiſmum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant; (alii enim aſtra, alii elementa, alii pecudes, alii res non ſubſiſtentes;) nec eadem ex lege, nec ullo communi magiſtro. Judæi ſparſi quidem, ſed gens una; nec poſt Chriſtum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur et Chriſtiana religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in partibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtiani.

§. XXI. *Conſiderata infirmitate ac ſimplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt*;

Sequitur et hoc videamus, quibus inſtrumentis progreſſus fecerit Chriſtiana religio; ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita pleroſque homines comparatos eſſe, ut regum et potentum exempla facile ſequantur; eoque magis, ſi lex etiam et coactio adſit: hinc Paganicarum religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At, qui Chriſtianam religionem primi docuerunt, non modo

res tales tali modo vocare homines, mala conſuetudine occupatos, imo a tanta malitia poſſeſſos; et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, ſed et Perſas, et omnes barbarorum gentes. Vide et quæ ſequuntur lectu digniſſima.

ſine imperio omni fuerunt, ſed et fortunæ humilis, piſcatores, textores, et ſi quid his ſimile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [c] non tantum per omnes Romani imperii partes, ſed ad Parthos quoque et Indos pervenit. Nec tantum ipſo initio, ſed per tria ferme ſæcula, privatorum opera, ſine minis ullis, ſine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi qui imperia obtinebant, promota eſt hæc religio; [d] ita ut, antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet. Apud Græcos qui morum præcepta tradiderunt, aliis ſimul artibus reddebant ſe commendabiles; ut Geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum hiſtoria, Stoici dialectica ſubtilitate, numerorum et concentuum cognitione Pythagorici: multis affuit et admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars talis nulla; [e] ſermo ſimpliciſſimus et ſine illecebris ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione pro-

[c] *Non tantum per omnes Romani imperii partes*] Rom. xv. 19.

[d] *Ita ut, antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet*] Jam ſuo ævo Tertullianus dixerat, Apologetico, cap. xxxvii. *Heſterni ſumus, et veſtra omnia implevimus; urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

[e] *Sermo ſimpliciſſimus*] Prudenter id notatum Chryſoſtomo, 1. ad Cor. i. 17. Hom. iii. et Theodoreto, poſt recitata jam verba, p. 111.

ferens: quæ cum per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula affuiſſe, aut arcanam Dei actionem aſpirantem negotio, aut utrumque.

§. XXII. *Et maximis impedimentis, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut a profitenda deterrerent.*

Cui conſiderationi et hæc addenda eſt, quod qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant a certa norma religionis vacuum ac proinde ductilem, ut qui Paganica ſacra, et Mahumetis legem primi ſuſceperunt; multoque minus antecedente quadam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione et unius Dei cognitione ad legem Moſis acceptandam idonei erant redditi; ſed contra impletum opinionibus, et conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante cum iſtis novis inſtitutis; educati ſcilicet, legumque et parentum auctoritate confirmati in ſacris Paganicis, aut Judaicis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima ſcilicet mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus eam ob cauſam ferenda aut metuenda conſtabat. Cum enim a malis talibus abhorreat humana natura; ſequitur, ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu

Chriſtiani: acceſſerunt mulctæ, et bonorum publicationes, et exilia: ſed levia hæc: damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: ſupplicia vero ad mortem tam frequentia, ut teſtentur illorum temporum ſcriptores nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed [f] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ; quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque hæc ſævitia, quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, et his ipſis non ubique, ad Conſtantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias. Græci Paganique cæteri, ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos, mortem ob ſuum dogma perpeſſos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti; mulieres, vir-

[f] *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ*] Domitius Ulpianus nobilis Juriſconſultus libros ſeptem ſcripſit, quibus pœnis affici deberent Chriſtiani. Lactantius meminit, libro v. cap. 11. 19.

gines, adoleſcentes; quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis: ſicut et pauci ſunt quorum nomina in Martyrologiis extant, [g] præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, et tantum in cumulum recenſentur. Accedit, quod levi aliqua ſimulatione, puta thuris jactu in aram, plerique ſe liberare a tali pœna potuerunt; quod de illis dici non poteſt, qui, qualemcunque ſenſum in corde premerent, certe in factis conſpicuis ad vulgi mores ſe aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem ſubiiſſe non aliis tribui poſſit, quam Judæis et Chriſtianis: ac ne Judæis quidem, poſt Chriſti tempora: ante ea vero paucis, ſi cum Chriſtianis comparentur; quorum plures in una aliqua provincia pro Chriſti lege ſupplicium tolerarunt, quam unquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manaſſis et Antiochi tempora redigitur. Quare, cum Chriſtiana religio hac quoque in parte tam immenſum cæteras excellat, merito aliis anteponenda eſt. Ex illa tanta multitudine omnis generis ſexuſque ho-

[g] *Præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, et tantum in cumulum recenſentur*] Ut maſſa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Auguſti: plurimi in Africa ſub Severo: ſub Valeriano, Antiochiæ, et in Arabia, Cappadocia, et Meſopotamia: in Phrygia, in Ponto ſub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaide, Tyro, Treveris ſub Diocletiano: in Perſide ſub Cabada, Sapore: quorum fine nominibus mentio in Martyrologio.

minum tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam; quæ alia cogitari non potest, quam lux veritatis et Dei Spiritus.

§. XXIII. *Respondetur his, qui plura et validiora argumenta requirunt.*

Si quis allatis hactenus argumentis pro Christiana religione satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret; scire debet, [h] pro rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera; alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quæstio; in quo genere sane standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis historiæ usus periit, medicinæ quoque pars magna; sed et omnis quæ inter parentes liberosque est pietas, [i] ut quos haud aliter nos-

[h] *Pro rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera*] Aristoteles, Ethicorum ad Nicomachum lib. i. 3. Αἰγοιτο δ' ἂν ικανῶς, εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ' ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit, ubi ea explicabitur quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum i. parte posteriore, capite ultimo: Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum, ex Platonis sententia, p. 220. *Credulitatem omnes doctrinas præcedere; maxime cum non quorumlibet, sed magnorum et prope divinorum virorum sit assertio.*

[i] *Ut quos haud aliter noscamus*] Homerus, Odyss. A. 216.

camus. [k] Voluit autem Deus id quod credi a nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tanquam obedientiam a nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam, remque perſuadendam homini non pertinaci; ut ita ſermo Evangelii tanquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cum ea quæ diximus argumenta tam multos probos, eoſdemque ſapientes in aſſenſum traxerint; hoc ipſo liquet, apud cæteros incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo [l] quod nolint verum videri id quod af-

— *Οὐ γὰρ πω τις ἐὸν γνοὺς αὐτὸς ἀνέγνω.*
— *Generis nemo ſibi conſcius ipſe eſt:*

Exactiſſimo ſcilicet ſciendi genere.

[k] *Voluit autem Deus*, &c.] Duo ſunt genera dogmatum, in religione Chriſtiana; quorum altera poſſunt philoſophice demonſtrari, altera non poſſunt. Priora ſunt exiſtentia Dei, creatio Mundi, Dei providentia, et ſanctitas atque utilitas ejus præceptorum; quæ omnia poſſunt demonſtrari, ſuntque a Grotio et aliis ita demonſtrata, ut neceſſe ſit ea admitti, niſi Rationi nuncius remittatur. Attamen adfectus, qui iis contrarii ſunt, obſtant ne ab Incredulis admittantur; quia, ſi vera agnoſcerentur, ii adfectus eſſent exuendi, quod nolunt iis dudum adſueti. Poſteriora ſunt facta hiſtorica, quibus veritas Evangelii nititur, et quæ ſunt a Grotio expoſita et hiſtoricis argumentis probata. Ea etiam firma argumenta haberentur ab Incredulis, quemadmodum probationes omnium Hiſtoriarum, quas non negant, quamvis non viderint; niſi eadem adverſaretur ratio, ab adfectibus petita, qui obſtant ne ea admittantur, quibus admiſſis, inolitis conſuetudinibus eſſet valedicendum. Vide libellum noſtrum Gallicum, *de Incredulitate*. Clericus.

[l] *Quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur*] Tractat hoc pulchre Chryſoſtomus, 1. Cor. cap. iii. Hom. vii. in principio. Idem,

fectibus ſuis adverſatur: quod ſcilicet durum illis ſit, honores et alia commoda parvi ducere; quod faciendum ſit, ſi ea recipiant quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quod multas alias narrationes hiſtoricorum pro veris habeant, quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet; non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis, qualia habet Chriſti hiſtoria; partim confeſſione Judæorum qui nunc ſuperſunt, partim iis qui ubique reperiuntur Chriſtianorum cœtibus, quorum omnino cauſam aliquam extitiſſe oportuit. Cumque illa religionis Chriſtianæ tam diuturna continuatio, et tam late diffuſa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri poſſit; ſequitur, ut tribuenda ſit miraculis: aut, ſi quis miraculis neget id factum, [m] hoc ipſum, quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo.

ad Demetrium, t. vi. p. 140. 21. Τὸ ἀπιστεῖν ταῖς ἐντολαῖς, ἐκ τῆ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia ad implenda quæ præcepta ſunt venit.*

[m] *Hoc ipſum, quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo*] Tractat hoc argumentum Chryſoſtomus, 1. ad Corinth. cap. i. in fine, t. iii. p. 272. 15. et Auguſtinus, de Civitate Dei libro xxii. cap. 5.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§. I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

QUI jam his quæ allata ſunt argumentis, aut ſiqua præter hæc ſunt alia, perſuaſus eam quam Chriſtiani profitentur religionem veram optimamque crediderit; ut partes ejus omnes ediſcat, mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam religionem continentes, quos Novi Teſtamenti aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, ſi quis neget illis libris eam religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant; cum omni ſectæ, ſive bonæ ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod aſſerunt hoc aut illo libro ſua dogmata contineri: ſicut Mahumetiſtis credimus, Mahumetis religionem

contineri Alcorano. Quare cum ſupra jam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ, ſimulque conſtet eam ipſam his libris contineri; ſatis vel hoc ſolo aſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet; primum illam ponemus uſitatam apud æquos omnes judices regulam, ut, qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per ſæcula receptum, [a] ei incumbat onus afferendi argumenta Scripto fidem derogantia: quod ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis.

§. II. *Libros, qui nomina præſcripta habent, eorum eſſe quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo Scripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, ejus eſſe ſcriptoris cujus titulo inſigniuntur: quia ſcilicet primi illi, puta Juſtinus, Irenæus, [b] Clemens, ac deinceps alii, ſub his ipſis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod [c] Tertullianus aliquot librorum ip-

[a] *Ei incumbat onus afferendi argumenta Scripto fidem derogantia*] Baldus, in rubrica de Fide inſtrumentorum. Vide et Gailium, lib. ii. Obſ. cxlix. num. 6. et 7. et quos ibi profert.

[b] *Clemens*] Exſtat tantum Clementis Ep. ad Corinthios; ubi loca quidem Novi Teſtamenti proferuntur, ſed ſine nomine Scriptorum. Itaque potuiſſet Clementis nomen omitti; imo etiam Juſtini, qui nomina addere non ſolet. *Clericus.*

[c] *Tertullianus*] De præſcriptione adverſus hæreticos, cap. xxxvi. *Age jam qui voles curioſitatem melius exercere in negotio ſalutis tuæ, percurre Eccleſias Apoſtolicas; apud quas*

ſa archetypa ſuo adhuc tempore ait extitiſſe: quodque omnes Eccleſiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti eſſent, receperunt: neque aut Pagani aut Judæi unquam controverſiam moverunt; quaſi non eorum eſſent opera, quorum dicebantur: [d] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea, quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta. Homeri aut Virgilii eſſe, quæ eorum dicuntur, nemo ſanus dubitat; ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum teſtimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus ſtandum eſt teſtimonio prope omnium, quotquot per orbem ſunt, gentium!

§. III. *De libris olim dubitatis ſublatam dubitationem.*

Sunt ſane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti; ut [e] Petri altera, ea quæ Jacobi eſt, et Judæ, duæ

ipſæ adhuc cathedræ Apoſtolorum ſuis locis præſident; apud quas ipſæ authenticæ literæ eorum recitantur. Quidni ipſa manus Apoſtolorum tum extiterit, cum Quintilianus, i. 7. dicat ſuo tempore extitiſſe manum Ciceronis; Gellius, ii. 3. Virgilii ſuo tempore?

[d] *Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea, quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta*] Extat locus libro Cyrilli decimo, init. p. 327. A. [Vide et adnotata a nobis, in Diſſertatione de IV. Evangeliis *Harmoniæ Evangelicæ* ſubjecta. *Clericus.*]

[e] *Petri altera*] De hac tamen ipſe Grotius dubitabat; cujus dubitationis rationes ipſe reddidit, initio adnotationum ad eam Epiſtolam. Sed quam-

ſub nomine Joannis Preſbyteri, Apocalypſis, et ad Hebræos epiſtola: ſed ita tamen, ut a multis Eccleſiis ſint agniti; quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſacris utuntur: unde credibile eſt Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe; poſtea autem de rei veritate edoctas ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit; cum nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

§. IV. *Libris ſine nomine conſtare auctoritatem ex qualitate ſcriptorum.*

Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos, eo ſolo nomine quod neſciatur ejus ſcriptor; ac ſimiliter duabus epiſtolis Joannis et Apocalypſi, quod dubitent nonnulli an earum ſcriptor Joannes ſit Apoſtolus, an alius quis ejus nominis. [f] In ſcriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos re-

vis una aut altera Epiſtola in dubium revocaretur; nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla fidei Chriſtianæ pars, quæ abunde alibi tradita eſt, periret. *Clericus.*

[f] *In ſcriptoribus*] Aptius dixeris, *in ſcriptis*, ſeu libris; et hæc fuit mens Grotii, ut ſequentia oſtendunt. *Clericus.*

cipimus quorum ſcriptores neſcimus, ut de bello Alexandrino Cæſaris; nempe quia videmus eum, quiſquis fuit, et illis vixiſſe temporibus, et rebus interfuiſſe. Sic etiam cum qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, et prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, et donis Apoſtolicis fuiſſe præditos; ſufficere id nobis debet. Nam, ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis Scriptis etiam nomina, rem dicat minime credibilem; eos ſcilicet, qui ubique veritatis ac pietatis ſtudium inculcant, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantum apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed [g] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

§. V. *Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe; quia notitiam habebant eorum quæ ſcribebant,*

Conſtare ergo debet, libros Novi Fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut a talibus quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem conſtet illis et nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi; ſequetur, ut quæ ſcripſerunt vera ſint; cum omne falſum aut ab ignorantia, aut a mala voluntate debeat proficiſci. Matthæus, Joan-

[g] *Romanis etiam legibus capite puniebatur*] L. Falſi nominis. D. de lege Cornelia. Paulus, libro v. ſententiarum, tit. xxv. §. 10. et 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum, librorum ejus fine; et apud Capitolinum, in Pertinace, cap. x.

nes, Petrus, Judas ex ſodalitio illorum duodecim fuere, quos Jeſus vitæ ſuæ ac dogmatum teſtes elegerat; [h] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit. Idem de Jacobo dici poteſt; qui aut Apoſtolus fuit, aut, ut alii volunt, [i] proximus conſanguineus Jeſu, et ab Apoſtolis conſtitutus Hieroſolymorum Epiſcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ ſibi ab ipſo Jeſu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res a ſe geſtas falli ipſe potuit, aut etiam Lucas [k] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas quæ de vita ac morte Jeſu ſcripſit facile ſcire potuit, natus in locis proximis, per ipſam Palæſtinam peregrinatus; [l] ubi et locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant. Haud dubie præter Apoſtolos, quibuſcum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jeſu ſanati, et qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito et Suetonio credimus de iis quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquiſitioni confidamus; quanto huic ſcriptori æquius eſt

h *Ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit*] Joh. xv. 27. Idem, 1. Epiſt. i. 1. Actor. i. 21, 22.

i *Proximus conſanguineus Jeſu*] Ita et alii ſentiunt non pauci, et ubique Chryſoſtomus. Vide et Joſephum, A. J. xx. 8. [Adde et Euſebium, H. E. lib. ii. cap. 1. et 23. *Clericus.*]

k *Individuus ei itinerum comes*] Vide Actor. xx. et ſeqq. Coloſſ. iv. 14. 2. Tim. iv. 11. Philem. 14.

l *Ubi et locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant*] In procœmio Evangelicæ hiſtoriæ.

credi, qui ſe omnia ab ipſis qui inſpexerant hauſiſſe dicat! [m] Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem; ita ut quæ ſcripſit ille habenda ſint, quaſi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipſe dictaſſet: præter quod, quæ ille ſcribit, etiam in Apoſtolorum Scriptis reperiuntur pene omnia. Neque falli potuit Apocalypſeos ſcriptor in iis viſis, [n] quæ ſibi divinitus immiſſa dicit; [o] aut ille ad Hebræos in iis, quæ profitetur ſe aut a Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.

§. VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum quod diximus, non fuiſſe ipſis mentiendi voluntatem, connexum eſt cum eo quod ſupra tractavimus, cum generatim Chriſtianæ religionis et hiſtoriæ reſurrectionis Chriſti fidem aſtrueremus. Qui teſtes ex parte voluntatis refellunt, neceſſe eſt aliquid afferant, quo voluntatem credibile ſit a vero dicendo diverti. Id autem hic dici non poteſt. Nam, ſi quis objiciat ipſorum cauſam agi, videndum erit cur ipſorum ſit hæc cauſa: non ſane commodi conſequendi, aut vitandi periculi alicujus gra-

[m] *Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem*] Irenæus, lib. iii. cap. 1. Clemens in Hypotypoſeon libris, citatus in Eccleſiaſtica Euſebii hiſtoria, vi. 14.

[n] *Quæ ſibi divinitus immiſſa dicit*] Apoc. i. 1, 2. iv. 1. et ſequentibus; xxii. 18, 19, 20, 21.

[o] *Aut ille ad Hebræos in iis, quæ profitetur ſe aut a Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe*] Hebr. ii. 4. v. 14. xiii. 7, 8, 23.

tia; cum hujus professionis causa et commoda omnia amitterent, et nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam; quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant et [p] dogmata pietatis ubique pleniffima, et vita ipsorum nunquam ullius mali facinoris accusata, ne ab inimiciffimis quidem; qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent: [q] ut de omnium fuga in Christi periculo, [r] de Petro ter negatore.

§. VII. *Astruitur scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint:*

Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit, editis prodigiis;

[p] *Dogmata pietatis ubique pleniffima*] Et mendacio infesta: Johan. xiv. 17. xv. 26. xvi. 13. xvii. 17, 19. xviii. 37. Actor. xxvi. 25. Rom. i. 25. 2. Thess. ii. 10. 1. Joh. i. 6, 8. ii. 4. 21. 2. Cor. vi. 8. Eph. iv. 15, 25. Coloss. iii. 9. Apoc. xxii. 15. 2. Cor. xi. 31. Gal. i. 20. Vide quam sollicite Paulus distinguat quæ a se sunt, et quæ a Domino, 1. Cor. vii. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, 2. Cor. xii. 2.

[q] *Ut de omnium fuga in Christi periculo*] Matth. xxvi. 31. 56.

[r] *De Petro ter negatore*] Matth. xxvi. 69. et sequentibus; Marc. xiv. 66. et sequentibus; Luc. xxii. 54. et sequentibus.

[s] quæ cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publice aſſeverarunt, additis perſonarum locorumque nominibus et circumſtantiis cæteris ; ita ut facillime poſſet a Magiſtratibus, inquiſitione facta, veritas aut falſitas aſſeverationis detegi : inter quæ dignum obſervatione eſt, quod et [t] de linguarum quas non didicerant uſu apud multa hominum millia, et de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod ſcirent iis temporibus Judæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, et Romanos iniquos admodum : qui nullam omiſſuri eſſent ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi aut Pagani unquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita ; [u] imo Petri miracula Phlegon, Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus ſuis commemoravit ; et ipſi Chriſtiani in his libris, quibus fidei ſuæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præſidibus reddunt, [x] facta hæc tan-

[s] *Quæ cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publice aſſeverarunt*] Vide tota Acta Apoſtolica ; 2. Cor. xii. 12.

[t] *De linguarum quas non didicerant uſu*] Loca ſupra producta ſunt.

[u] *Imo Petri miracula Phlegon, Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus ſuis commemoravit*] Libro xiii. Teſtis Origenes, contra Celſum ii. 14. Eſt autem hic ipſe Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus et de hominibus longævis habemus.

[x] *Facta hæc tanquam notiſſima, et de quibus dubitari non poſſet, affirmant*] Loca ſunt plurima, maxime apud Ori-

quam notiſſima, et de quibus dubitari non poſſet, affirmant: imo et [y] apud ſepulchra eorum vim mirificam duraſſe per aliquot ſæcula, aperte prædicant; cum non neſcirent, ſi id falſum eſſet, facillime a magiſtratibus cum ipſorum pudore ac ſupplicio revinci poſſe. Fuit vero prodigiorum apud ſepulchra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum teſtes, [z] ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint.

genem. Vide totum cap. viii. Auguſtini libro xxii. de Civitate Dei.

[y] *Apud ſepulchra*] Miracula apud ſanctorum virorum ſepulcra tum cœperunt jactari, cum, rerum potientibus Chriſtianis, lucro cœperunt eſſe iis, in quorum Eccleſiis ſepulta erant Martyrum, aliorumve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti; ne certis miraculis, una cum dubiis aut commentitiis, fides detrahatur. Notum eſt quot fabulæ a iv. ſæculo narratæ ſint, hac de re. Sed Origenes ejuſmodi miraculorum non meminit. Quin et, lib. vii. 8. contra Celſum, ait *ſigna Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jeſu, et poſt ejus adſcenſionem plura oſtenſa; poſtea vero pauciora. Verumtamen*, inquit, *nunc quoque ſunt ejus veſtigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo et huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τῦ ἁγίυ πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτῦ, πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· καλὸν δ' οὖν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero ſæculo poſt Origenem, cum minus opus erat, tot facta eſſe miracula? Certe iv. et v. ſæculi miraculis tam fides, ſine flagitio, detrahi poteſt; quam, ſine impudentia, Chriſti et Apoſtolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non ſine periculo, prædicari potuerunt: illa non ſine periculo rejici, nec ſine utilitate eorum, qui forte fingebant, credi. Quod magnum eſt diſcrimen. *Clericus.*

[z] *Ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint*] Vide Cyrillum, lib. x. contra Julianum; et Hieronymum, adverſus librum Vigilantii, t. ii. p. 409. G.

§. VIII. *Et ſcriptis inde, quod ibi multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata*;

Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus; ſed et alia ſuppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant. Multa enim in illis prædicta apparent, de rebus quas homines ſuapte vi noſſe non quirent, quæ ipſo eventu mire ſunt confirmata: [a] ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione; [b] de duratione ejus perpetua; [c] de ea rejicienda a Judæis pleriſque, [d] amplectenda vero ab extraneis; [e] de odio Judæorum in profitentes hanc religionem; [f] de ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis; [g] de obſidione et excidio Hieroſolymorum ac Templi, [h] ſummiſque Judæorum calamitatibus.

[a] *Ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione*] Matth. xiii. 33. ſeqq. Luc. x. 18. Joh. xii. 32.

[b] *De duratione ejus perpetua*] Luc. i. 33. Matth. xxviii. 20. Joh. xiv. 16.

[c] *De ea rejicienda a Judæis pleriſque*] Matth. xxi. 33. et ſeqq. xxii. in principio. Luc. xv. 11. et ſeqq.

[d] *Amplectenda vero ab extraneis*] Iidem in locis; ac præterea, Matth. viii. 11. xii. 21. xxi. 43.

[e] *De odio Judæorum in profitentes hanc religionem*] Matth. x. 17.

[f] *De ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis*] Matth. x. 21, 39. xxiii. 34.

[g] *De obſidione et excidio Hieroſolymorum ac Templi*] Matth. xxiii. 38. xxiv. 16. Luc. xiii. 34. xxi. 24.

[h] *Summiſque Judæorum calamitatibus*] Matth. xxi. 33. et ſeqq. xxiii. 34. xxiv. 20.

§. IX. *Tum etiam ex cura quam decebat a Deo ſuſcipi, ne falſa ſcripta ſubjicerentur.*

Ad hæc addo : quod ſi recipimus curare Deum res humanas, et maxime eas quæ ad honorem ſuum cultumque pertineant ; non poteſt fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propoſitum erat quam Deum pie colere, paſſus ſit falli mendacibus libris. Jam vero quod, poſt ſubortas tot in Chriſtianiſmo ſectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros aut omnes aut pleroſque, exceptis paucis qui nihil ſingulare continent, amplecteretur ; magnum eſt argumentum, quo credatur nihil illis libris potuiſſe opponi : cum illæ ſectæ tantis inter ſe odiis exarſerint ; ut quicquid his placuiſſet, aliis ob id ipſum diſpliceret.

§. X. *Solutio objectionis, quod multi libri a quibuſdam rejecti fuerint.*

Fuerunt ſane inter eos, qui Chriſtiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos ſuo peculiari dogmati videbant adverſari : puta, qui aut Judæorum odio [1] Deum Judæorum mundi opificem et legem maledictis inſectabantur ; aut contra

[1] *Deum Judæorum mundi opificem et legem maledictis inſectabantur*] Vide Irenæum, lib. i. cap. 29. Tertullianum, contra Marcionem i. 6. Epiphanium, de eodem, t. i. p. 365. A.

formidine malorum, quæ Chriſtianis erant ſubeunda, [k] latere volebant ſub nomine Judæorum, [l] quibus impune licebat ſuam religionem profiteri. Sed hi ipſi [m] ab omnibus aliis qui ubique erant Chriſtianis abdicati ſunt [n] illis temporibus, cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto tolerarentur. Horum Chriſtianiſmi adulteratorum prius illud genus ſatis refutatum arbitror ſupra; cum oſtendimus unum eſſe verum Deum, cujus opificium ſit mundus: et ſane ex ipſis etiam libris, quos illi, ut Chriſtiani aliquo modo videantur, recipiunt, ([o] quale eſt imprimis Lucæ Evangelium,) ſatis

[k] *Latere volebant ſub nomine Judæorum*] Vide Gal. ii. 11. vi. 13, 14. Philip. iii. 18. Irenæum, lib. i. cap. 26. Epiphanium, de Ebionæis, t. i. p. 126. A.

[l] *Quibus impune licebat ſuam religionem profiteri*] Actor. ix. 20. xiii. et eo libro ſæpe. Philo, contra Flaccum, p. 753. et de Legatione, p. 785. Joſephus paſſim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. lib. i. C. de Judæis. Tertullianus, Apologetico, cap. xviii. *Sed et Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur ſabbatis omnibus.*

[m] *Ab omnibus aliis qui ubique erant Chriſtianis abdicati ſunt*] Tertullianus, adverſus Marcionem i. 21. *Nullam Apoſtolici cenſus Eccleſiam invenias, quæ non in creatore chriſtianizet.*

[n] *Illis temporibus, cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto tolerarentur*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri vi. Adde Irenæi epiſtolam ad Victorem, apud Euſebium, H. E. v. 24. et Nicephorum, iv. 39. et quod de ea in Catalogo, t. i. p. 287. ſcribit Hieronymus. Cyprianus, Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes.*

[o] *Quale eſt imprimis Lucæ Evangelium*] Oſtendit id manifeſtiſſime Tertullianus, adverſus Marcionem libro iv. cap. 6. ſeqq.

patet, eundem Deum, quem Moſes et Hebræi coluerunt, a Chriſto prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi et ſunt et dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram eſſe eorum inverecundiam qui Pauli auctoritatem elevant: cum nemo fuerit Apoſtolorum, qui plures Eccleſias inſtituerit; et cujus tot miracula narrata ſint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis eſſet facti inquiſitio. Quod ſi miracula edidit; quid cauſæ eſt, cur non et de viſis cœleſtibus acceptaque a Chriſto inſtitutione ipſi credamus? Quod ſi Chriſto tam carus fuit; ut quicquam doceret Chriſto ingratum, id eſt, falſum, fieri non poteſt. Quodque unum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis parta a ritibus per Moſem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei cauſa fuit: [p] cum et circumciſus eſſet ipſe, [q] et pleraque legis ultro obſervaret; [r] religionis autem Chriſtianæ cauſa multa et faceret difficiliora, et duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat expectandum; [s] atque eadem et faciendi et fe-

[p] *Cum et circumciſus eſſet ipſe*] Philip. iii. 5.

[q] *Et pleraque legis ultro obſervaret*] Actor. xvi. 3. xx. 6. xxi. 21. et ſeqq.

[r] *Religionis autem Chriſtianæ cauſa multa et faceret difficiliora, et duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat expectandum*] 2. Cor. xi. 23. et ſeqq. et paſſim in Actis. Vide et 1. Cor. ii. 3. 2. Cor. xi. 30. xii. 10.

[s] *Atque eadem et faciendi et ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis*] Actor. xx. 29. Rom. v.

rendi auctor esset discipulis suis : quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum ; qui pro sabbato [t] singulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundum legem impendiis [u] bonorum omnium ferre jacturam, [x] et pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, [y] sibi a Petro, Joanne, et Jacobo in signum consensus datas dexteras : quod ni verum fuisset, nunquam ausus esset dicere; cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo quos dixi exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus (supra ea quæ modo diximus de miraculis quæ scriptores ediderunt, et de singulari Dei curatione circa res hujus generis) æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur : quippe cum aliis quibusvis historicorum libris, quibus nulla ejus generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium afferatur; quæ hic certe nulla est.

3. viii. xii. 12. 2. Cor. i. 4, 8. ii. 4. vi. 4. 1. Thess. i. 6. 2. Thess. i. 6.

[t] *Singulos dies divino cultui impendere docebantur*] Act. ii. 46. v. 42. 1. Tim. v. 5. 2. Tim. i. 3.

[u] *Bonorum omnium ferre jacturam*] 2. Cor. vi. 4. xii. 10.

[x] *Et pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare*] Rom. viii. 36. 2. Cor. iv. 11. Philip. i. 20.

[y] *Sibi a Petro, Joanne, et Jacobo in signum consensus datas dexteras*] Gal. ii. 9. Adde 1. Cor. xv. 11. 2. Cor. xi. 5. xii. 11.

§. XI. *Solutio objectionis; quaſi his libris contineantur impoſſibilia,*

Nam ſi quis dicat, quædam in his libris narrari quæ fieri non poſſint; [z] cum jam ſupra oſtenderimus, eſſe quædam quæ ab hominibus præſtari non poſſint, a Deo autem poſſint, (quæ ſcilicet nullam in ſe repugnantiam includunt,) atque earum rerum in numero eſſe etiam illas quas maxime miramur prodigioſas virtutes, et mortuorum in vitam revocationem, evaneſcit iſta objectio.

§. XII. *Aut a ratione diſſona.*

Neque magis audiendi ſunt, ſi qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri quæ a recta ratione diſſonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, ſapientia valentium; qui horum librorum auctoritatem ſecuti ſunt, jam inde a primis temporibus. Tum vero quæcunque in primo libro oſtenſa ſunt congruere rectæ rationi; (puta Deum eſſe, et quidem unicum, perfectiſſimum, immenſæ virtutis, vitæ, ſapientiæ, bonitatis; facta ab ipſo quæcunque ſubſiſtunt; curam ejus ad opera omnia, præſertim ad homines pertingere; poſſe eum, etiam poſt hanc vitam, præmia reddere ſibi obtemperantibus; frænum injiciendum ſenſuum cupiditatibus;

[z] *Cum jam ſupra oſtenderimus*] Libro ii.

cognationem esse inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant;) omnia hæc in his libris apertissime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura aut de ejus voluntate, [a] solo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed et singulorum philosophorum placita. Neque vero id mirum. Nam si [b] de mentis suæ natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur; quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente definire aliquid cupientibus? [c] Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere quas libere velle potest, id suapte conjectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato [d] horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo. Jam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale revera esse majoribus testimoniis constet, quam

[a] *Solo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax*] Matth. xi. 27. Rom. xi. 33, 34, 35. 1. Cor. ii. 11, 16.

[b] *De mentis suæ natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur*] Vide in operibus Plutarchi librum iv. cap. 2. seqq. de Placitis Philosophorum; Stobæum, in Physicis, cap. xl.

[c] *Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi*] Habet id Tacitus, Annalium vi. 8.

[d] *Horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo*] Locus est Phædone, p. 64. D. paria in Timæo, p. 1047. D. Bene Ambrosius, Ep. xii. t. v. col. 199. K. ed. Paris. 1614. *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

ea ſunt quæ in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abeſt ut probetur, ne aſſeritur quidem, Deum quicquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet: neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut plane ſunt mediæ, aut certe non omnino per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora aliter imperatum aut permiſſum fuit; id his libris non obſtat, [c] cum in talibus legibus poſteriores prioribus derogent.

§. XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur.*

Solet a nonnullis objici, eſſe quandam in his libris interdum ſenſuum diſcrepantiam. Sed contra, quiſquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate poſſe adjici;

[c] *Cum in talibus legibus poſteriores prioribus derogent*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus:* dictum eſt Modeſtini, L. ultima. D. de Conſtitutionibus principum. Tertullianus, de Exhortatione Caſtitatis, cap. vi. *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis prævalere.* Idem, Apologetico, cap. iv. *Veterem et ſqualentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum et edictorum ſecuribus truncatis et cæditis.* Et de Baptiſmo, cap. xiii. *In omnibus poſteriora concludunt, et ſequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus, Symp. ix. Quæſt, xiii. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis et in legibus, et in contractibus ac pactis, poſteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut hiſtoriæ momentum in ſe habent, manifeſtiſſima eſt ubique conſenſio: qualis nulla alibi inter ejuſdem ſectæ ſcriptores reperiatur, [f] ſive Judæos ſumas, [g] ſive Græcos Philoſophos, [h] aut Medicos, [i] ſive Romanos Juriſconſultos: in quibus omnibus ſæpiſſime reperias non modo pugnare inter ſe qui ſectæ ſunt ejuſdem, [k] ut Platonem et Xenophontem; ſed et [l] eundem ſæpe ſcriptorem nunc hoc nunc illud, velut ſui oblitum aut quid ſtatuat incertum, aſſeverare. At hi de quibus agimus ſcriptores credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Chriſti vita, morte, reditu in vitam: ſumma ubique eſt eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumſtantias et ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut

[f] *Sive Judæos ſumas*] Quorum diverſiſſimas ſententias tum alibi videas, tum apud illarum literarum doctiſſimum Manaſſem Iſraëlis filium, libris de Creatione et Reſurrectione.

[g] *Sive Græcos Philoſophos*] Vide dictum modo librum de Placitis Philoſophorum.

[h] *Aut Medicos*] Vide Galenum, de Sectis, et de Secta optima; et Celſum, initio de re medica: tum vero Spagiricos adde.

[i] *Sive Romanos Juriſconſultos*] Nota olim diſcordia Sabinianorum et Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum et ſequentes eum, quique Cujacium et alios literatiores ſequuntur. Vide et Gabrielii ſententias communes, communiores, communiſſimas.

[k] *Ut Platonem et Xenophontem*] Vide epiſtolam Xenophontis ad Æſchinem Socraticum, p. 1000. D. ed. Lut. Par. 1625. Athenæum, xi. 15. p. 504. ſeqq. Laërtium, Platonis vita, iii. 34. Gellium, libro xiv. 3.

[l] *Eundem ſæpe ſcriptorem nunc hoc nunc illud, velut ſui oblitum aut quid ſtatuat incertum, aſſeverare*] Oſtendere id multi in Ariſtotele: in Romanis Juriſconſultis alii.

non deſit commoda conciliatio, ſed nos lateat ob res ſimiles diverſis temporibus geſtas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis aut loci plura nomina, et ſi quid his ſimile eſt. Imo hoc ipſum ſcriptores illos ab omni doli ſuſpicione liberare debet; [m] cum ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat. Quod ſi ex levi aliqua diſcrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet; jam nulli libro, præſertim hiſtoriarum, credendum eſſet: cum tamen et Polybio, et Halicarnaſſenſi, et Livio, et Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis et veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos.

§. XIV. *Solutio objectionis ex teſtimoniis extrinſecis; et oſtenſum, ea magis eſſe pro his libris.*

Alius reſtat modus teſtimonia refellendi, ex contrariis extrinſecus teſtimoniis. At ego

[m] *Cum ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat*] Hoc eſt quod dicit Imperator Adrianus, videndum in teſtibus utrum unum eundemque meditatum ſermonem attulerint, L. teſtium. D. de Teſtibus. Speculator, lib. i. partic. 4. de Teſte, §. 1. n. 81. Exactiſſima circumſtantiarum omnium notitia in teſte non eſt neceſſaria. Vide Luc. i. 56. iii. 23. Joh. ii. 6. vi. 10, 19. xix. 14.

cum fiducia affirmo, talia repertum non iri; nisi forte eo referre quis velit dicta multo post natorum, et quidem talium qui, inimicitias adversus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quanquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jesum cruci affixum, ab ipso et discipulis ejus miracula patrata, et Hebræi et Pagani memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Joanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio extant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum a Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea, quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sævitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Extabant olim et libri tum privatorum, [n] ut Phlegontis, [o] tum et

[n] *Ut Phlegontis*] Libro xiii. Chronicorum sive Olympiadum, his verbis: Τῷ Δ. ἔτει τῆς CB. Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρας ϛ'. τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι· σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέσεψε. *Quarto autem anno* CCII. *Olympiadis, magna et excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cœlo visæ sint: terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subvertit.* Habes hæc in Chronico Eusebii et Hieronymi. Sed et Origenes meminit, tract. xxxv. ad Matthæum, et adversus Celsum, ii. 33.

[o] *Tum et Acta publica*] Tertullianus, Apologetico, cap. xxi. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

Acta publica ad quæ Christiani provocabant; quibus constabat [p] de eo fidere quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, et solis deliquio contra naturam pleniſſimo lunæ orbe, circa tempus quo Christus crucis supplicio affectus est.

§. XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut excriptorum incuria aut perversa cura literæ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed [q] ini-

[p] *De eo fidere quod post Christum natum apparuit*] Chalcidius Platonicus, in Commentario ad Timæum, p. 219. *Est quoque alia sanctior et venerabilior historia; quæ perhibet ortu stellæ cujusdam non morbos mortesque denuntiatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldæorum profecto sapientes viri, et consideratione rerum cœlestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei; repertaque illa majestate puerili, veneratos esse, et vota Deo tanto convenientia nuncupasse.*

[q] *Iniquum est, ob talem*, &c.] Liquet hoc hodie quam maxime ex adcuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, et præsertim ex editione Joannis Millii. Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia, quæ quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religionis quod adtinet, antea credita ex libris Novi Testamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Testamenti Libris,

quum eſt, ob talem, quæ per multa tempora non poteſt non accidere, exemplorum diverſitatem, tali inſtrumento aut libro moveri controverſiam; cum et mos poſtulet et ratio, ut, quod plurima et antiquiſſima exempla oſtendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo aut alio quovis modo omnia exempla vitiata, et quidem in iis quæ ad dogma aut inſigne aliquod hiſtoriæ caput pertinerent, nunquam probabitur; neque enim aut inſtrumenta ſunt quæ id doceant, neque teſtes illorum temporum: quod ſi quid, ut jam modo dicebamus, ſerius multo dictum eſt ab iis qui in horum librorum diſcipulos atrociſſima odia exercebant; id pro convitio, non pro teſtimonio habendum eſt. Et ſufficere quidem hæc quæ diximus poſſent adverſus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt; [r] cum qui id affirmet, præſertim adverſus Scripturam diu lateque receptam, is quod intendit probare ipſe debeat: at nos, quo magis pateſcat illius objectionis vanitas, oſtendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum eſſe, nec potuiſſe fieri. Evicimus ſupra libros eorum eſſe Scriptorum, quorum nomina præferunt: quo poſito, ſequitur non eſſe alios libros pro aliis ſuppoſitos.

idem de Vetere Teſtamento dictum cenſeri poteſt. *Clericus.*

[r] *Cum qui id affirmet, præſertim adverſus Scripturam diu lateque receptam, is quod intendit probare ipſe debeat*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam, cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars a cæteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet: quod nunc nusquam conspicitur; imo, ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero, ut primum Apostolorum aliquis aut virorum Apostolicorum aliquid edidit, dubium non est quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem et studium conservandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumpserint; quæ proinde sparsa sint, quam late patebat Christianum nomen per Europam, Asiam, et Ægyptum, quibus in locis Græcus sermo vigebat: imo et archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesimum servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum sed et communi Ecclesiarum diligentia, [s] falsariam manum recipere. Adde jam, quod proximis statim sæculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum; quæ versiones etiamnum extant, et a Græcis libris in

[s] *Falsariam manum*] Quæ omnia nimirum exemplaria pervaderet, et versiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus suis perverse addicti, exemplaria sua corrumpere; quod non Marcion modo fecit, sed et librarii nonnulli rectius sentientes: quod ostendimus in Arte nostra Critica, part. iii. sect. 1. cap. 14. *Clericus.*

nulla alicujus momenti re diſcrepant. Jam vero habemus et Scripta eorum, qui ab Apoſtolis ipſis aut ab eorum diſcipulis inſtituti fuerunt; qui loca non pauca ex his libris afferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, ſenſu. Neque vero quiſquam fuit in Eccleſia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quicquam volenti paritum fuiſſet: quod ſatis oſtendunt Irenæi, Tertulliani, et Cypriani liberæ diſſenſiones ab iis, qui in Eccleſia maxime eminebant. Poſt hæc quæ dixi tempora, ſecuti ſunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii; qui, poſt diligentem inquiſitionem, hos libros, ut in originaria ſua puritate perſtantes, receperunt. Jam et illud, quod de diverſis Chriſtianorum ſectis modo dicebamus, huc quoque aptari poteſt; illas omnes, ſaltem quæ Deum mundi opificem et Chriſtum legis novæ auctorem agnoſcunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod ſi qui inſtituiſſent partem aliquam interpolare, eos tanquam falſarios cæteri detuliſſent. Neque vero ullam ſectam id unquam habuiſſe licentiæ ut hos libros mutando ad ſua placita aptaret, vel inde ſatis colligas, quod omnes ſectæ et adverſus omnes hinc ſibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus quam ad totos libros pertinet; ei non convenire, ut fiverit Deus tot millia hominum pietatis ſtudioſa et æter-

nam ſalutem ſincero propoſito quærentia, induci in eum errorem quem vitare omnino non poſſent. Et hæc quidem pro Novi Fœderis libris dicta ſunto; qui ſi ſoli extarent, ſatis eſſet unde veram religionem diſceremus.

§. XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nunc, cum Deo viſum fuerit etiam Judaicæ religionis, quæ vera olim fuit et Chriſtianæ non exigua teſtimonia præbet, inſtrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem ſuam aſtruere. Eſſe autem hos libros eorum quorum dicuntur, pari modo conſtat quo id de noſtris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide digniſſimi: qualis et Eſdras; qui eos in unum volumen collegiſſe creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Moſis commendationem dicta ſunt ſupra. Neque vero pars tantum illa prima a Moſe tradita, ut primo libro oſtendimus, ſed et recentior hiſtoria multos Paganorum habet aſtipulatores. Sic [t] Davidis et Solomonis no-

[t] *Davidis et Solomonis nomina, et fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales*] Vide quæ ex iis recitat Joſephus, Antiquæ hiſtoriæ lib. viii. c. 2. ubi addit, volentem exempla habere epiſtolarum, quas inter ſe ſcripſere Solomo et Iromus, petere ea poſſe a publicis Tyri archivorum cuſtodibus. [Noli tamen hoc credere, ſed vide quæ diximus ad 1. Reg.

mina, et fœdera cum Tyriis præferebant Phœ-

v. 3. *Cl.*] De Davide locus eſt inſignis ex IV. hiſtoriarum Damaſceni, Joſepho citatus, Antiquæ hiſtoriæ lib. vii. cap. 6. Μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις, Ἄβδος ὄνομα, πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκῶ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε· πόλεμον δ' ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτη τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶτο, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. Τελευτήσαντος δ' ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἑκάστου παρὰ τῷ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὄνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. Μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμάχεσθαι βουλόμενος τὴν τοῦ προπάτορος ἥτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρῖτιν καλουμένην. *Multo poſt hæc tempore indigenarum quidam, Adadus nomine, præpollens factus, et Damaſcum et Syriæ præter Phœnicen cætera regno tenuit: ſed, ſuſcepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurriſſet, poſtremo ad Euphratem commiſſo victus eſt, præſtantiſſimus regum habitus animi virtute et roboris excellentia. Eo mortuo, poſteri ejus in decem ſtirpes regnarunt, ſimulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt; quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum, cum multum invaluiſſet, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus eſt.* Priorem hiſtoriæ hujus partem habes 2. Sam. viii. 5. 1. Chron. xviii. poſteriorem 1. Reg. xx. ubi Joſephum vide. Adadus ille Joſepho *Ader* dicitur, *Adores* Juſtino ex Trogo, xxxvi. 2. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euſebius, Præparat. Evang. lib. iv. cap. 30. Idem Joſephus, eodem lib. viii. 2. et priore contra Apionem, §. 17. hunc locum profert ex Dii hiſt. Phœnicia: Ἀβιήλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος ἐβασίλευσεν. Οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ ἐποίησε· καὶ τῷ Ὀλυμπίῳ Διὸς τὸ ἱερὸν, καθ' ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν· ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν. Τὸν δὲ τυραννεύσαντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον αἰνίγματα, καὶ παρ' αὐτῷ λαβεῖν ἀξιῶν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι· εἶτα δὲ Ἀβδήμονόν τινα, Τύριον ἄνδρα, τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα πολλὰ τῷ Εἰρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα. *Abibalo mortuo, regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipſamque urbem veterem fecit majorem; etiam Jovis Olympii templum, quod ſeorſim in inſula erat, aggerato quod intercedebat ſpatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis: ac Libano aſcenſo, ibi ad templorum ſtructuram arbores cecidit. Aiunt et qui Hie-*

nicum Annales. [u] Nabuchodonosori [x] et alio-

rosolymis tuno regnabat Solomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, et cupiisse ab ipso alia accipere: sed Iromum, cum ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependisse: postea vero Abdemonum, hominem Tyrium, solvisse ea quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia; quæ cum solvere Solomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas. Addit deinde Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: *Τελευτήσαντος δ' Ἀβιλάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. Οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. Ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελὼν ἔκοψεν ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας· καθελὼν τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. Τό τε τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀσάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν· πρῶτα τε τῷ Ἡρακλεῖ ἔγειρσιν ἐποιήσατο, ἐν τῷ Περιτίῳ μηνὶ· εἶτα τὸ τῆς Ἀσάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευεν μὴ ἀποδιδῶσι τοὺς φόρους· ὃς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ, πάλιν ἀνίερεψεν. Ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμονος παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα ἃ ἐπέστασσε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. Ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τότε τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως ἔτος.* Τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζαρος ὁ υἱός· ὃς, βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά. Μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τότε υἱὸς, βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. Τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν· ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δέκα δύο. Μεθ' ὃν Ἄσαρτος ὁ Δελαιασάρτου ὃς, βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. Μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμος, βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. Οὗτος ἀπώλετο ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος· ὃς, λαῶν τὴν βασιλείαν, ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. Τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀσάρτης ἱερεὺς· ὃς, βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξήκοντα ὀκτώ. Τοῦτον διεδέξατο Βαδέζορος υἱὸς· ὃς, βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα πέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἓξ. Τοῦτε διάδοχος γέγονε Μάττηνος ὁ υἱὸς· ὃς, βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. Τοῦτε διάδοχος γέγονε Φυγιαλίων· βιώσας δὲ ἔτη πενήκοντα ἓξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἑπτά. Ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἐβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα. Mortuo Abibalo, successit in regnum filius ejus Iromus; qui vixit annos XXXIV. Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit, quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit e monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta; templisque veteribus dejectis, fecit nova. Etiam Herculis et Astartes delubra sacravit: sed Herculi prius, mense Peritio; deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit tributa non solventibus: eosque sibi*

rum Chaldæorum Regum Berosus non minus,

cum subjecisset, reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa a Solomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic putatur. Mortuo Iromo, regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus; qui vixit annos XLIII. *regnavit* VII. *Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat regnavit annos* XII. *Post quos Astartus Delæastarti filius; qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic a fratre Phelete occisus fuit: qui, accepto regno, imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes; regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus; qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Phygmalion: vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, sed contractiorem, posuit Theophilus Antiochenus, libro ad Autolycum tertio, §. 22. Tertullianus, Apologetico, capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva; Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum: advocandi municipes eorum, per quos notitia subministrata est. Aliqui Manethon Ægyptius, et Berosus Chaldæus; sed et Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, et Rex Juba, et Apion, et Thallus.* Iromi illius et Solomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, et Lætum in Phœnicicis extitisse ait Clemens, Strom. 1. p. 140. fin. unde corrigendus Tatianus; apud quem, §. 37. Χαῖτος pro Λαῖτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates, et Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur 1. Reg. xix. 15. 2. Reg. viii. 13. xii. 17. xiii. 3, 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata; tradente Josepho, Antiquæ historiæ libro ix. cap. 2. est idem nomen apud Justinum ex Trogo, xxxvi. 2. De Salmanasare (qui decem tribus in servitutem avexit, ut narratur 2. Reg. xvii. 3. et sequentibus; et Samariam cepit, 2. Reg. xviii. 9.) locus est Menandri quem diximus Ephesii, apud Josephum, libro eodem nono, cap. 14. Καὶ Ἐλουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. Οὗτος, ἀποστάντων Κιτταίων, ἀναπλεύσας προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. Ἐπὶ τούτους πέμψας ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν· ὅστις, σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων,

quam Hebræi libri, meminerat. [y] Qui Va-

ἀνεχώρησεν ὀπίσω. Ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν, καὶ Ἄρκη, καὶ ἡ Παλαίτυρος, καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. Διὸ Τυρίων οὐχ' ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτακοσίους· αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δέκα δύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. Ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. Ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν, οἳ διακολύσουσι Τυρίους ἀρύσασθαι· καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γενόμενον ἐκαρτέρησαν, πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν. *Elulæus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos, qui ab imperio suo defecerant, classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicenque omnem bello incursavit: mox tamen, pace cum omnibus facta, rediit retro. Etiam descivere a Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Assyrio Regi dediderunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit; cum accepisset a Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos: in quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina et aquæ ductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent: toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant.* Addit Josephus eodem loco, ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum extitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis. Sennacheribi (qui Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit; ut narratur 2. Reg. xviii. 13. 2. Paral. xxxii. 1. Esai. xxxvi. 1.) et nomen et expeditiones in Asiam et Ægyptum in Berosi Chaldaicis repertas, testatur idem ille Josephus, lib. x. cap. 1. ejusdem Σαναχερίβου Sennacheribi meminit et Herodotus, libro ii. §. 141. vocatque Arabum et Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum Regis mentio est 2. Reg. xx. 12. et Esaiæ xxxix. ejusdem nomen in Berosi Babylonicis extitisse, testatur Josephus, Antiquæ historiæ lib. x. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, (quæ historia est 2. Reg. xxiii. 29. 2. Paral. xxxv. 22.) meminit dicto libro ii. 159. his verbis: Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Judæos vocat Herodotus, ut et alii) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

[u] *Nabuchodonosori*] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus, Antiquæ historiæ x. 11. et adversus Apionem, lib. i. §. 19. conferendus cum Eu-

phres Ægypti rex Jeremiæ, [z] Apries est Hero-

febio; qui et in Chronico circa hæc tempora, et Præparationis libro ix. cap. 40. et 41. hunc, et qui sequetur Abydeni, locum producit: Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτῦ Ναβοπαλλάσαρος, ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, ἃ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι πακοπαθῆν, συσῆσας τῷ υἱῷ Ναβυχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. Συμμίξας δὲ Ναβυχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ συραταξάμενος, αὐτῦ τε ἐκράτησε, καὶ τὴν χώραν ἐξῆρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτῦ βασιλείαν ἐποίησε. Τῷ τε πατρὶ αὐτῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ, κατὰ τῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι, ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον, ἔτη βεβασιλευκότι ἐπτὰ καὶ εἴκοσι ἐννέα. Αἰσθόμενος δὲ μετ' ὀ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβυχοδονόσορος, κατασήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τὰς αἰχμαλώτως Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων, μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγίνετο διὰ τῆς ἐρήμε εἰς Βαβυλῶνα. Καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικέμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρεμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τῆ βελτίστε αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρε τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενόμενος συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι· αὐτὸς δ', ἀπὸ τῶν ἐκ τῆ πολέμε λαφύρων τό, τε Βήλε ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχεσαν ἐξαρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἐξωθεν προσχαρισάμενος ἐκ ἀνακαινίσας, ὡρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τὸς πολιορκῦντας τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλες, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τάτων, τὸς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθε καὶ ἀσφάλτε, τὸς δὲ ἐξ αὐτῆς πλίνθε. Καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τὰς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύασε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάγημα ἐκ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσαι, ἐάν τις ἐξηγῆται πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δέκα πέντε. Ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τάτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδὲς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξεργάσατο, ἃ κατασκευάσας τὸν καλύμενον κρεμαστὸν παράδεισον· διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαβάσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις. Μετὰ τὸ ἄρξασθαι τῦ προειρημένε τείχυς ἐμπεσὸν εἰς ἀῤῥωσίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία. *Cum audisset pater ejus Nabopallasarus, eum, qui in Ægypto Syriaque Cœle et Phœnice præpositus fuerat, Satrapen defecisse; ipse, ferendis laboribus*

doto. Jam [a] Cyri, et ſucceſſorum ejus [b] ad

per ætatem impar, filio Nabuchodonoſoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut deſertorem bello peteret. Hic autem, cum eum aggreſſus eſſet prælio, ipſum cepit, regionemque omnem iterum ſub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallaſarus, cum morbum contraxiſſet, in urbe Babylone de vita decederet; poſtquam regnarat annos XXIX. *Nabuchodonoſor poſt id, ſimul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amicis quibuſdam commiſit captivos ex Judæis Phœnicibus ac Syris et ex Ægypti populis, una cum exercitu rebuſque aliis ſervari dignis reportandos Babylonem: ipſe cum comitibus paucis, breviore per deſertum via, Babylonem ſe contulit. Ibi cum reperiſſet res a Chaldæis adminiſtrari, et ipſum regnum aſſervari ab eorum potiſſimo, totumque patris quod fuerat imperium adeptus eſſet; captivis conſpectis, juſſit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias aſſignari: ipſe vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, inſtauravit eum in modum, ne poſſent poſthac qui ad obſidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi; ternaque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere et bitumine, partim ex latere ſolo. Bene munita urbe, portiſque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, ſupereminentem et altitudine et omni ſplendore, quem longum ſit exequi: ſuffecerit dicere, hoc opus, et magnitudine et omni rerum paratu eximium, intra dies perfectum eſſe quindecim. In hac regia ex lapide ſublimia extulit ambulacra, ſpeciemque dedit montibus perſimilem, omnis etiam generis arboribus ibi conſitis, addito et paradiſo penſili; quod uxor ejus, in Mediæ locis educata, montium aſpectu delectaretur. Sed interhæc opera morbo implicitus mox de vita exceſſit, cum regnaſſet annos* XLIII. Uxor illa Nabuchodonoſori eſt Nitocris Herodoto, libro ejus primo, §. 185. ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendatorum appendice, p. 14. Interpretatur hæc Curtius, libro v. 4. ſeqq. quem vide: partim et Strabo, lib. xv. p. 687. A. et Diodorus, libro ii. 10. Beroſus, ex quo hæc et alia ſupra protulimus, Beli Sacerdos fuit poſt Alexandri Magni tempora; cui ob divinas prædictiones Athenienſes publico in gymnaſio ſtatuam inaurata lingua ſtatuere: memorante Plinio, Hiſtoriæ Naturalis libro vii. cap. 37. Librum ejus *Babyloniva* vocat Athenæus, xiv. 10. p. 639. C. Tatianus, §. 36. (qui et ipſe Nabuchodonoſori Beroſum meminiſſe affirmat,) et Clemens, *Chaldaica*, Strom. i. p. 142. Ex iis Rex Juba profitebatur accepiſſe ſe quæ de rebus Aſſyriis ſcripſit; ut notat*

Darium uſque, pleni Græcorum libri. Mul-

Tatianus. Meminere ejus et Vitruvius, ix. 7, 9. et Tertullianus, Apologetico, cap. xix. et ſcriptor Chronici Alexandrini, circa initium. Nabuchodonoſori mentionem alteram ex Abydeno Aſſyriorum ſcriptore nobis tradidit Euſebius, tum in Chronico, p. 41. tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc ſunt. Μεγασθένης δέ φησι Ναβȣχοδρόσορον, Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην ϛρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τȣ̃ Πόντȣ κατοικίσαι. Μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη Θεῷ ὅτεῳ δή· φθεγξάμενος δὲ εἶπεν ȣ̃τως· Ἐγὼ Ναβȣχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλȣσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορὴν, τὴν ȣ̃τε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, ȣ̃τε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένȣσι. Ἥξει Πέρσης ἡμίονος, τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι· ἐπάξει δὲ δȣλοσύνην· ȣ̃ δὴ συναίτιος ἔϛαι Μήδης, τὸ Ἀσσύριον αὔχημα. Ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δȣ̃ναι τȣ̀ς πολιήτας, χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην ἀϊϛῶσαι πρόῤῥιζον· ἢ μιν ἄλλας ὁδȣ̀ς ϛραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμȣ, ἵνα ȣ̃τε ἄϛεα ȣ̃τε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νομὸν ἔχȣσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μȣ̃νον ἀλώμενον· ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι. Ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιϛο. *Megaſthenes auctor eſt Nabuchodroſorum Hercule ipſo fortiorem fuiſſe; belloque uſque in Africam et Hiſpaniam illato, quos inde deportaverat collocaſſe ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conſcendiſſet, numine aliquo afflatum eum hæc prædixiſſe: Ego Nabuchodroſorus, O Babylonii, imminentem vobis prænuntio calamitatem; quam ut arceant Parcæ, nunquam eas aut Belus generis noſtri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Perſicus veniet mulus; qui, veſtris Diis auxiliantibus, ſervitium imponet: hujus mali adjutor erit Medus, Aſſyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare abſorptum funditus interimat; aut ipſe alio raptus erret per ſolitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla ſint veſtigia, ubi feræ paſcantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes fauceſque ſolus vagetur: utinamque et ego felicem exitum ſortitus fuiſſem, priuſquam hæc animo meo obverſarentur. Hæc ubi effatus erat, ſtatim diſparuit.* Confer hæc poſtrema cum iis, quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonoſoro habemus. Prima illa ex Megaſthene etiam Joſephus habet, libro x. Antiquæ hiſtoriæ, cap. 11. et ait extare Indicorum iv. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonoſoro Euſebius, P. E. ix. 41. Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην· Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χῶραν ἑκάϛῳ ἀπονεί-

taque alia ad Judæorum gentem pertinentia

μενται· καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δὲ ἀνευρεθῆναι· ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβεχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἰὸν χαλκόστυλον. *Fama eſt ubi nunc eſt Babylon omnia aquam fuiſſe, dictam Mare: id ſuſtuliſſe Belum, agroſque diſtribuiſſe viritim, et mœnia circumjeciſſe Babyloni, quæ tempus aboleverit: nova autem mœnia ſtructa a Nabuchodonoſoro; eaque manſiſſe ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Poſtea: Ναβυχοδονόσορος δὲ, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῶ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρησι· τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀκράκανον. Ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα σταδίους, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἅρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. Ἐπεξείχισε δὲ ἀπὸ τῆς ἰουβρᾶς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, ἐς Τερηδόνα πόλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων ἐσβολάς· τά τε βασιλήϊα δένδροις ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας. *Nabuchodonoſorus, ubi in imperium ſucceſſerat, Babylona munivit trinis mœnibus intra dies quindecim; et Narmalcam amnem qui divergium eſt Euphratis, ſimulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum foſſam effecit, quæ in ambitu haberet paraſangas* XL. *in altum vicies quantum patent ſparſæ manus; appoſuitque ſepta, quibus apertis irrigaretur ager: ea ſepta appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repreſſit; Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus; regiam præterea inſtruxit arboribus, quas paradiſos penſiles vocant.* Confer Danielem, iv. 30. Strabo, libro XV. p. 687. A. ex eodem Megaſthene hoc affert: Ναυυχοδρόσορον δὲ, τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέης μᾶλλον, καὶ ἕως ἐπὶ ἐλάσαι. *Nabuchodonoſorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas veniſſe cum exercitu.* Fuere et alii qui ejus Regis hiſtoriam attigere, ſed quorum nunc nomina tantum ſuperſunt; Diocles Perſicorum ſecundo, Philoſtratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis; qui Tyrum ab eo obſeſſam ait per annos XIII. ut Joſephus nos docet, tum Antiquæ hiſtoriæ dicto jam loco, tum adverſus Apionem priore, §. 20. et 21. ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: Ἐπὶ Ἐλωλαίου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβυχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. Μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. Μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν· καὶ ἐδίκασαν αὐτοὶ, Ἐνιλίβαλος Βασλάχυ μῆνας δύο, Χήλβης Ἀβδαίου μῆνας δέκα, Ἄβδαρος ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς· Μύτγονος καὶ Γεράστρατος τῆ Ἀβδηλίμυ δικασταὶ ἔτη ἕξ· ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. Τέτυ τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Μίρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος· καὶ

affert Josephus, in libris contra Apionem; qui-

ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. Τύτῳ τελευτήσαντος, μετεπέμψατο τὸν ἀδελφὸν αὐτῦ Ἐίρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν. Ἐπὶ τύτῳ Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν. *Ithobalo apud Tyrios regnante, Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos* XIII. *Post hunc regnavit Baal annos* X. *Post hunc judices constituti sunt; qui Tyrum rexere, Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdæi menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses tres: Mytgonus et Geraſtratus Abdelimi judices fuere per annos sex; sed medio inter hos tempore annum unum cum poteſtate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo, miſere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent: regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo, advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Perſas potens fuit.* Hæc ſuputatio quam pulchre cum ſacris libris congruat, vide Joſephum dicto contra Apionem libro, §. 21. Sequitur ibidem apud Joſephum de Hecatæo, §. 22. Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀναστάσεις εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Noſtrorum ille multa millia ait a Perſis Babylonem tranſlata.* Et de bello Sennacheribi, et de deportatione per Nabuchodonoſorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem, Strom. i. p. 146. [Hecatæi auctoritas parum ad rem facit, cum ſit ſpurius. Vide Ger. Joan. Voſſium, de Hiſtoricis Græcis. *Clericus.*]

[x] *Et aliorum Chaldæorum Regum Beroſus non minus, quam Hebræi libri, meminerat*] Apud Beroſum poſt modo prolata hæc ſequebantur, Joſepho duobus quos indicavimus locis id referente. Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτῦ Εὐιλμαραδουχος. Οὗτος προσὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβελευθεὶς ὑπὸ τῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτῦ Νηριγλισσορόορ, ἀνηρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. Μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβελεύσας αὐτῷ Νηριγλισσορόορ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. Τύτῳ υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας, παῖς ὢν, μῆνας ἐννέα· ἐπιβελευθεὶς δὲ, διὰ τὰ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπελυμαίνεθη. Ἀπολομένῳ δὲ τύτῳ, συνελθόντες οἱ ἐπιβελεύσαντες αὐτῷ κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυσάσεως. Ἐπὶ τύτυ, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπῆς πλίνθυ καὶ ἀσφάλτυ κατεκοσμήθη. Οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προελθὼν Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας. Αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτῦ, ἀπαντήσας μεθ' ἧς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν. Κῦρος δὲ, Βαβυλῶνα καταλαβόμενος, καὶ

bus jungi possunt, [c] quæ ex Strabone et Trogo

συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι διὰ τὸ λίαν αὐτῷ στραγματικὴν ᾗ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. Τῷ δὲ Ναβοννήδῃ ἐκ' ὑπομείναντι τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησαμένος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δὸς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν ἔν, τὸ λοιπὸν τῷ χρόνῳ διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέτρεψε τὸν βίον. *Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum iniquæ ac per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Nerigliſſoroori qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit; postquam per annos regnaverat duos. Eo sublato, regni compos factus interfector ejus Nerigliſſoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laboroſoarchodus, puer adhuc, regnum tenuit menses novem: sed, quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo, cum inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui et ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante, meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere et bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus et septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus; reliquaque Asia subacta, in Babyloniam perrexit. Adventu ejus cognito, Nabonnidus occurrit magno et ipse exercitu; prælioque facto victus, cum paucis fugit, concluſitque se in urbem Borſippenorum. Cyrus autem, Babylone capta, conſtituit exteriora ejus munimenta diruere; quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borſippum proficiſcitur, ad obſidendum Nabonnidum. Verum is obſidionis non tolerans se dedidit: Cyrus benigne exceptum a Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam juſſit. Atque ibi Nabonnidus, tranſacto vitæ cætero, diem ſuum obiit.* Abydeni, post ea quæ modo attulimus de Nabuchodonoſoro, verba hæc nobis servavit Eusebius dictis locis: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλαρεχὸς ἐβασίλευσε. Τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισσάρης λέγεται παῖδα Λαβοσσωάρασκον. Τέτε δὲ ἀποθανόντος βαιῷ μόρῳ, Ναβανίδαχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, νεοσηκόντα οἱ ἐδέν. Τῷ δὲ Κῦρος, ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἠγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipſi fuerat, Neriglisſares, filium reliquit Laboſſoaraſcum. Hoc violenta morte extincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt, cum rege mortuo nullo junctum ſanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepiſſet, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iſte nominatur, 2. Reg. xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum, in dicta Appendice ad Emend. Temp. pp. 14. ſeqq. Iſta de

ſupra attulimus. Nos vero, qui Chriſtiani ſu-

Babylone a Cyro capta congruunt cum iſtis Herodoti, i. 190. Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος· συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἐσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν ἐς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit: Babylonii autem educto contra exercitu eum expectarunt. At poſtquam Cyrus urbi appropinquavit; pugnarunt cum eo Babylonii, ſed prælio victi in intima urbis ſe receperunt.* Cum quibus confer Jeremiam, li. 20, 30, 31. de fuga ad Borſippa eundem Jeremiam, li. 30. De exiccato amnis alveo Herodotus conſentit Jeremiæ, li. 32. Verba Herodoti, i. 191. Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι, ἐσαγαγὼν ἐς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος· τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοήσαντος τῷ ποταμῷ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum paluſtrem deducta; ac ſic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea, quæ de Beleſi Chaldæo narrat Diodorus, lib. ii. 24. ſeqq. ad Danielem poſſint referri, (cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר, Dan. i. 7.) cogitemus. [Veritas eorum, quæ de Chaldæis Regibus in Scriptura leguntur, egregie confirmatur Chronologia Canonis Aſtronomici Nabonaſſari; de quo vide Joan. Marſhamum, in Chronico Canone. *Clericus.*]

y *Qui Vaphres Ægypti rex Jeremiæ*] Ita Septuaginta et Euſebius vertunt, quod in Hebræo, Jeremiæ xliv. 30. eſt חפרע. Fuit is Nabuchodonoſoro coævus.

z *Apries eſt Herodoto*] Lib. ii. 161.

a *Cyri*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum, lib. ii. 33. ſeqq. Cteſiam Perſicis, apud Photium, cod. lxxii. Juſtinum, libro i. cap. 5. et ſeqq. Sub Cyro jacta Templi Hieroſolymitani fundamenta, ſub Dario conſummatum opus, Beroſo teſte probat Theophilus Antiochenus, iii. 29.

b *Ad Darium uſque*] Codomannum. Vide eoſdem, et Æſchylum Perſis, et ſcriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario ſummus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. xii. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam; narrante Joſepho, Antiquæ hiſtoriæ libro xi. 8. 5. His ipſis temporibus vixit Hecatæus Abderita, celebratus Plutarcho, libro de Iſide, p. 353. B. et Laërtio, in Pyrrhone, ix. 69. Is de Judæis librum ſcripſit ſingularem; unde egregiam et urbis Hieroſolymorum et Templi deſcriptionem deprompſit Joſephus, adverſus Apionem libro priore, §. 22. quem locum habet et Euſebius, Præparationis Evangelicæ lib. ix. cap. 4. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Ariſtotelis verbis Judaicam ſapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaicarum teſtes Joſephus dic-

mus, omnino non eſt quod de eorum librorum fide dubitemus; cum ex illis pene ſingulis teſtimonia extent in libris noſtris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Chriſtus, cum plurima in legis doctoribus et temporis ſui Phariſæis reprehenderet, unquam eos accuſavit falſimoniæ in libros Moſis aut Prophetarum commiſſæ, aut quod ſuppoſitis mutatiſve libris uterentur. Poſt Chriſti tempora Scripturam in iis quæ momentum habent vitiatam, neque probari poteſt; neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ poſtea: et ex his quoque, poſt conceſſum a Cyro reditum, multi in terris exteris ſubſederunt. [d] Macedones in Alexandriam magnis commo-

to libro nominat Theophilum, Theodotum, Mnaſeam, Ariſtophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem, et alios.

[c] *Quæ ex Strabone et Trogo ſupra attulimus*] Libro i.

[d] *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt*] Hecatæus Joſepho deſcriptus, in libro priore contra Apionem, §. 22. de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) ᾠκίσθησαν μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ φασιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexandri mortem in Ægyptum et Phœnicen migrarunt, ob exortas in Syria ſeditiones.* Adde Philonem, in Flaccum, p. 752. B. Ὅτι ἓκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες, ἀπὸ τῆς πρὸς Λιβύην καταβάσεως μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria et regione circumſita habitare, ab Africæ deſcenſu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joſephum, libro xii. cap. 2, 3. et ſequentibus; lib. xiii. cap. 4—8. xviii. 10. Et ha-

dis eos invitarunt. Antiochi sævitia, Asmonæorum civilia arma, externa Pompeii et Soffii multos disjecerunt. Plena Judæis erat [e] Cyrenaica: plenæ urbes Asiæ, [g] Macedoniæ, [h] Lycaoniæ; etiam insulæ [i] Cyprus, [k] Creta, atque aliæ. Jam [l] Romæ numerus eorum ingens vel [m] ex Horatio, [n] Juvenali, et [o] Martiali dis-

bebant Judæi Alexandriæ jus civitatis: Josephus, xiv. 17.

[e] *Cyrenaica*] Josephus, Antiquæ historiæ libro xvi. 10. et alibi. Act. vi. 9. xi. 20.

[f] *Urbes Asiæ*] Josephus, xii. 3. xiv. 17. xvi. 4. Act. xix.

[g] *Macedoniæ*] Act. xvii.

[h] *Lycaoniæ*] Act. xiv. 19.

[i] *Cyprus*] Act. xiii. 5.

[k] *Creta*] Act. ii. 11.

[l] *Romæ*] Josephus, xviii. Historiæ Antiquæ, cap. 5. Act. xviii. 2. xxviii. 17.

[m] *Ex Horatio*] Lib. i. Sat. iv. fin.

—— *Nam multo plures sumus: ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. v. 100.

—— *Credat Judæus Apella.*

Sat. ix. 69.

—— *Hodie tricesima sabbata*, &c.

[n] *Juvenali*]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,

Et quæ sequuntur, Sat. xiv. 96.

[o] *Martiali*] iv. 4. 7.

Quod jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut vii. 29. 5. et 34. 4. xi. 95. xii. 57. 13. Adde Rutilium, Itinerarii libro i. 395.

Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi:
Latius exciſæ peſtis contagia ſerpunt,
Victoreſque ſuos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum, de Civitate Dei libro vi. cap. 11. *Sceleratissimam* gentem vocat tantum ob legum, quæ Dei unius cultum damnabant, neglectum, ut supra notavimus: quo nomine et Socratem culpabat Major Cato. Adde latissime sparsi Judæi nominis testem Philonem, in Legatione, p. 791. F. Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ ὅπερ ἐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγῃ δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη· κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας, ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινὶ δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa*

catur. Tam diffitis inter se cœtibus imponi nulla arte potuit; nec magis ipsi in falsum convenire. Adde quod, [p] trecentis ferme ante Christum annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum sermonem ab his, qui LXX. dicuntur, versi sunt; ita ut jam et a Græcis, sermone quidem alio at sensu in summam eodem, possiderentur, eoque minus mutationem reciperent. Quin et in Chaldaicum, et in Hierosolymitanum translati sunt iidem libri; [q] partim paulo ante, [r] partim non multo post Christi tempora. Secutæ deinde versiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis; quas cum illa interpretum LXX. Origenes contulit, et post eum alii, nulla historiæ aut rerum pondus habentium diversitate. Philo Caligulæ ævo floruit: Josephus ad Vespasianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea afferunt, quæ nos hodieque legimus. His autem ipsis tem-

gens est hominum numero; quam non ut cæteras una continet attributa regio, sed paulo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor. Dion Cassius, libro xxxvii. 17. de Judæorum genere: Κωλυθῆναι μὲν πολλάκις, αὐξηθῆναι δὲ ἐπὶ πλεῖστον· ὥστε καὶ παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐνεγκῆσαι. *Cohibita sæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut et libertatem Institutorum suorum evicerit.*

[p] *Trecentis ferme ante Christum annis*] Vide Aristæum; et Josephum, libro xii. 2.

[q] *Partim paulo ante*] Ut ab Onkelosо, forte et ab Jonathane.

[r] *Partim non multo post*] Ut a scriptore Thargumi Hierosolymitani; et Josepho cæco, aut quisquis ille est qui Jobum, Psalmos, Proverbia, et quæ Hagiographa dicuntur, vertit; unus, sive plures.

poribus magis magisque spargi cœpit Christiana religio: quam professionem [s] multi Hebræi erant, [t] multi Hebræas literas addidicerant; quibus proinde promptum fuit, si quid a Judæis falsi fuisset admissum, (in parte, inquam, insigni,) id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere apertumque facere. At non modo id non faciunt; sed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere testimonia plane in eum sensum, quo apud Hebræos extant: quos sane Hebræos cujusvis potius criminis, quam, non dicam falsi, sed vel negligentiæ circa hos libros convincas; [u] cum eos summa religione describere ac conferre soleant, etiam ut literas quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco et hoc minime spernendum non mutatæ per Judæos de industria Scripturæ argumen-

[s] *Multi Hebræi erant*] Aut vicini Hebræis; ut Justinus, qui fuit Samarita.

[t] *Multi Hebræas literas addidicerant*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

[u] *Cum eos summa religione describere ac conferre soleant*] Josephus, priore contra Apionem, §. 8. Δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ, πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν. Τοσούτῳ γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, ὅτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, ὅτε ἀφελεῖν αὐτῶν, ὅτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cum enim tot sæcula transierint; nemo aut addere quicquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus.* Vide legem, Deut. iv. 2. Thalmudem, titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc sunt de temporibus, quæ Massorethorum ætatem sequuta sunt. Alioquin antea, et stante Republica et post eam eversam a Chaldæis, non tam diligentes fuisse, quam vulgo creduntur, liquet cum ex Lud. Cappelli Critica Sacra, tum ex virorum doctorum commentariis in V. T. adeoque ex ipsis Grotii adnotationibus. Nos quoque ad libros historicos V. T. rem demonstravimus. *Clericus.*]

tum, quod Chriſtiani ex iis ipſis quos Judæi legunt libris evincunt, et quidem, ut confidunt, valide, ſuum Magiſtrum Jeſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Judæorum majoribus jam olim ſit promiſſus. Quod vel maxime ne fieri poſſet caviſſent Judæi, poſt ortum inter ipſos et Chriſtianos certamen ; ſi unquam in eorum poteſtate fuiſſet, mutare quæ vellent.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§. I. *Refutatio ſpecialior Religionum a Chriſtiana diſcrepantium:*

QUARTUS liber (initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt) oſtendit, ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere; ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed et aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi verſantur, opem ferat, et eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conatos facere libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refutationem: ſed tamen, cum ſingula religionum genera

quæ ſe Chriſtianis opponunt, Paganiſmus puta, Judaiſmus, et Mahumetiſmus, præter id quod inter ſe habent commune, proprios quoſdam errores habeant, et peculiaria quædam argumenta quæ nobis ſoleant opponere; non abs re fore, ſi ſpecialem adverſus hæc ſingula diſputationem inſtituamus, rogatis lectoribus, ut et a ſtudiis, et a longa conſuetudine, tanquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda ſunt, cognoſcant.

§. II. *Ac primum Paganiſmi. Unum tantum eſſe Deum: Mentes creatas bonas eſſe, aut malas: Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei.*

Ac primum adverſus Paganos dicimus: ſi plures Deos ſtatuant æternos et æquales, id jam primo libro ſatis refutatum; cum docuimus, unum duntaxat eſſe Deum rerum omnium cauſam. Quod ſi Deorum nomine vocent mentes creatas homine ſuperiores, eas aut bonas eſſe aut malas. Si bonas dicant, primum conſtare ipſis deberet hoc, an bonæ ſint; [a] ne forte periculoſe labantur, inimicos pro

[a] *Ne forte periculoſe labantur, inimicos pro amicis, tranſfugas pro legatis recipientes*] 2. Cor. xi. 14. Porphyrius, ſecundo de abſtinendo ab animatis, §. 41, 42. Διὰ μὲν τοι τῶν ἐναντίων ᾗ ἡ ἄπασα γοητεία ἐκτελεῖται. Τέτμες γὰρ μάλιστα ᾗ τὸν προεῤῥῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες· ἅτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατευ-

amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero ratio exigit, ut evidens aliquod in ipso cultu discrimen sit inter Deum summum et has mentes. Deinde sciendum esse, quis inter eas mentes sit ordo, quid a quaque boni expectari possit, quo quamque honore affici velit rex summus: quæ omnia cum desint in

γίας ἀποβῆσαι. Δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. Ἀκολασία γὰρ πᾶσα, καὶ πλέτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων· καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. Τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον· βούλονται γὰρ εἶναι θεοί, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppositos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos spiritus et eorum præsidem maxime colunt: possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra et alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quærunt. Omnis enim mala libido, et opum spes et gloriæ ab his maxime spiritibus; præcipue vero fraudes. Mendacium enim his proprium: Dii siquidem esse volunt; et qui eorum princeps est, Deus ipse haberi.* Idem, Epistola ad Anebonem Ægyptium, §. 24. Οἱ δὲ εἶναι μὲν ἔξωθεν πίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον καὶ θεὸς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων· καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι· ἐπὶ ἐις τά γε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ ἐστὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν παθάπαξ συμβαλέσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι τοῦτο· ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι, καὶ πωθάζειν καὶ ἐμπαίζειν πολλάκις τοῖς ἐις ἀρετὴν ἀφικνουμένοις· πλήρεις τε εἶναι τύφου, καὶ χαίρειν ἀτιμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentiæ inserviens, multiforme, versutum; quod modo Deos simulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas: eoque modo omnia eos posse immittere, quæ bona quæque mala habentur: ad vera autem bona, quæ in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam; sed male uti otio, ludificari et impedire eos qui in via sunt ad virtutem: plenos esse fastus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius, libro iv. adversus Nationes, p. 127. *Si Magi, haruspicum fratres, suis in actionibus memorant antitheos sæpe obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt.* Idem sensus est, ne nimium multa transcribam, apud Jamblichum, de mysteriis Ægyptiorum lib. iii. cap. 31. et libro iv. capp. 7, 13.

ipsorum religione ; satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat, quantoque facerent tutius si ad unius Dei summi cultum se transferrent : (quod sapientis hominis esse officium, [b] etiam Plato dixit :) eoque magis ; quia, cum bonæ mentes Dei summi ministræ sint, [c] non possit eas non sibi addictas habere qui Deo utatur propitio.

§. III. *Malos spiritus adoratos a Paganis probatur, et ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas sed malas fuisse mentes quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, [d] quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei; imo eum cultum quantum poterant sustulerunt, aut saltem omnibus modis se summo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus et populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia et adulteria canere, et Epicureis divinam providentiam e rebus tollere, neque ulla esset religio alia tam ritibus dissona quæ non in societatem admitteretur, ut

[b] *Etiam Plato dixit*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes, contra Celsum viii. 4.

[c] *Non possit eas non sibi addictas habere qui Deo utatur propitio*] Pulchre hoc exequitur Arnobius, libro iii. init.

[d] *Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei*] Bene hoc exequitur Augustinus, de Civitate Dei libro x. cap. 14, 16, 19.

Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thuſca ſacra Romæ; ſoli Judæi paſſim [e] deridiculo erant, ut ex Satyris et epigrammatis apparet, [f] interdum et relegabantur: [g] Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis. Cujus rei non alia poteſt reddi cauſa, quam quod hæ duæ ſectæ unum Deum venerarentur; cujus honori recepti Dii adverſabantur, non tam inter ſe quam illius æmuli. Tertio, ex modo cultus, qui bonam honeſtamque mentem non deceat; [h] per ſanguinem humanum, [i] per nudorum hominum in templis curſationem, per ludos [k] et ſaltationes plenas ſpurcitiæ: qualia nunc etiam conſpiciuntur apud Americæ et Africæ populos, Paganiſmi tenebris obſitos. Imo, quod eſt amplius, et olim fuerunt et nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur; [l] ut

[e] *Deridiculo erant*] Ut curti, recutiti, ſabbatarii, nubium et cœli adoratores, clementes in porcos.

[f] *Interdum et relegabantur*] Joſephus, xviii. 5. Tacitus, Annalium ii. 85. Seneca, epiſtola cix. Actor. xviii. 1. Suetonius, Tiberio, cap. xxxvi.

[g] *Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis*] Tacitus, Annalium xv. 44. quo et illa pertinent Juvenalis, i. 155.

—— *Tæda lucebis in illa,*
Qua ſtantes ardent qui fixo
gutture fumant,
Et latus mediam ſulcus diducit arenam.

[h] *Per ſanguinem humanum*] Vide quæ hac de re dicta lib. ii. 12.

[i] *Per nudorum hominum in templis curſationem*] Ut in Lupercalibus. Livius, lib. i. 5. Plutarchus, Antonio, p. 921. B. et alii.

[k] *Et ſaltationes plenas ſpurcitiæ*] Ut in Floralibus. Ovidius, Faſtorum iv. 945. ſeqq. et v. 183. ſeqq. Adde Tatianum, §. 22. Origenem, octavo contra Celſum, §. 60.

[l] *Ut Arimanium Perſæ*] Plu-

Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, [m] Vejoves Latini, et nunc alios Æthiopum et Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quam teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas in eo quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, et in ſe continet rebellionis crimen; cum debitus regi honos non modo ei ſubtrahitur, ſed et in deſertorem ejus atque hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id a bonitate alienum eſſet: nam [n] clementia, ut juſta ſit, ſuos habet limites; et ubi ſcelera modum excedunt, pœnam juſtitia ex ſe quaſi neceſſario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos ſe dicant malis mentibus præſtare obſequium: cum is, qui ſumme bonus eſt, ſit etiam ſumme communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod ſi eſt, ſequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia ſua, jus ſupremum habeat; ita ut ab earum nulla aliquid poſſit fieri, quod ipſe plane impedire cupiat. Quibus poſitis, facile colli-

tarchus, de Iſide et Oſiride, p. 369. E. Diogenes Laërtius, in præfatione, §. 8. [Vide Thomam Stanleium, de Philoſophia Perſarum: et quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

[m] *Vejoves Latini*] Cicero, iii. 24. de natura Deorum: Gellium, v. 12.

[n] *Clementia, ut juſta ſit, ſuos habet limites*] *Quomodo diliges, niſi timeas non diligere?* Tertullianus, adverſus Marcionem, i. 27.

gitur, ei, qui Deum ſummum ac ſumme bonum faventem habeat, malos ſpiritus non amplius nocere poſſe, quam Deus ille, boni alicujus cauſa, velit pati ut fiat. Neque vero a malis ſpiritibus quicquam impetrari poteſt, quod non rejiciendum ſit: quia [o] malus, bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus; et [p] hoſtium munera inſidiæ ſunt.

§. IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganiſmo.*

Fuerunt et Pagani, et ſunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere ſe aiunt. Sed primum, hic quoque cultus diſtinguendus notis conſpicuis fuerat a ſummi Dei cultu: tum vero, inanes ſunt ad illos preces, niſi ab illis animis aliquid nobis tribui poſſit; de quo nihil cultoribus conſtat, nec quicquam eſt, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuiſſe inſignes; ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri, et probitatis ipſi

[o] *Malus, bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus*] Syri mimi ver. 402. ed. Francof. 1610.

[p] *Hoſtium munera inſidiæ ſunt*] Sophocles, in Ajace, ver. 674.

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα, κ' οὐκ ὀνήσιμα.

Damnoſa ab hoſte dona, quin nec dona ſunt.

placentis ignominiam redundet; [q] dum vitiis, satis per se abblandientibus, addit ex religione commendationem.

§. V. *Contra cultum exhibitum astris, et elementis.*

[r] Vetustior isto fuit cultus astrorum, et, quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, aëris, terræ: ne ipse quidem magno vacans errore. Nam cultus religiosi pars maxima sunt preces; quæ adhiberi, nisi stulte, non possunt nisi apud naturas intelligentes. Tales autem non esse eas quæ elementa dicimus, sensu quodammodo apparet. De astris siquis aliud affirmaverit, nihil habebit quo id probet; cum ex astrorum operationibus, quæ naturarum sunt indices, nihil tale possit colligi: imo contrarium satis aperte colligitur ex motu, non vario qualis est eorum quæ voluntatem habent liberam, [s] sed rato atque præscripto. Jam vero alibi osten-

[q] *Dum vitiis, satis per se abblandientibus, addit ex religione commendationem*] Exemplum vide in Eunucho Terentiana, Actu iii. scena 5. 43. Cyprianus, epistola ii. §. 6. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris et religiosa delicta.* Augustinus, ep. ccii. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitæ perversitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur et describuntur literis eorum.* Chalcidius, ad Timæum, p. 221. *Itaque factum, ut, pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo et ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

[r] *Vetustior*] Sunt rationes, quæ suadeant Idololatriam cœpisse a cultu Angelorum et Animorum humanorum; quas vide in Indice Philosophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria*. Clericus.

[s] *Sed rato atque præscripto*] Quo argumento motus qui-

i

dimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo et ſimiliorem parte ſui potiore, et cariorem eſſe; ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat; quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

§. VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indigniſſimum, quod et [t] ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim. Quanquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur: cum nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcripturaque explicent, neque opera diverſorum generum faciant, neque ejuſdem generis opera diverſo modo; multo minus numerorum, dimenſionum, cœleſtiumque curſuum cognitionem aſſequantur. [u] Contra vero,

dam rex Peruanus negabat Solem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incarum.

[t] *Ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim*] De quibus Philo, in Legatione, p. 783. D. Οἱ κύνας, καὶ λύκους, καὶ λέοντας, καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα ἠρίᾳ καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοποιοῦντες. *Qui canes, lupos, leones, crocodilos, aliaque aquatica, terreſtria, volucria animantium pro Diis habent.* Adde longam ea de re Diſſertationem, lib. i. 83. ſeqq. Diodori Siculi.

[u] *Contra vero, homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces, capit ſolertia ingenii ſui*] Euripides, Æolo; ex Plutarcho, de Fortuna, p. 98, E. de Solertia Animalium, p. 959. D. et ex Stobæo, Serm. lii. p. 360. init.

homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces, capit ſolertia ingenii ſui; partim etiam ſub leges ſuas ſubigit, ut elephantas,

Βραχύ τοι σθένος ἀνδρός·
Ἀλλὰ ποικιλίαις φρασὶ πάντα
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Vis exigua eſt, quamcunque homini
Natura dedit: ſed conſiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cæloque, domant.

Antiphon, apud Ariſtotelem:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει κρατούμεθα.

Natura quorum ſuperat, arte hæc vincimus.

Non male hinc explices, quod eſt Gen. i. 26. et Pſal. viii. 6. Latiorem hac de re diſſertationem qui deſiderat, videat Oppianum, initio quinti de piſcatu; et Baſilium, in Hexaëmeron Homilia x. Origenes, contra Celſum libro iv. 78. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς, τινὰ τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον ὃ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. Ἡμεῖς γάρ, οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ ἐς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τὰς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν· τὰ μὲν πεφυκότα τιθασεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, ὅτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἰσάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτι μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὸ τοιαῦτα θηρία κατασκλεισμένα· ὅτε δὲ χρῄζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, ὕστως αὐτὰ ἀναιρεῖμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ὄγρια τῶν ζώων. Ὅπλα δὲ πάντα τῷ λογικῷ ζώῳ, καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῷ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas, quam validum nobis auxilium datum eſt intellectus; quantoque præſtet omnibus armis, quibus inſtructas feras videmus. Nos enim, corpora habentes multo imbecilliora, et immenſum minora aliquorum animantium corporibus, horum tamen potimur vi mentis, et elephantes illos tantos venamur: quæque ſunt ita nata ut manſueſcere poſſint, ea noſtræ naturæ manſuetæ ſubdimus: quæ vero aut talia non ſunt, aut nullam ex manſuetudine utilitatem nobis promittunt; ea cum noſtra ſecuritate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus concluſa; ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam manſueta animalium interficiamus. Apparet igitur a ſummo opifice facta cuncta ſerva animanti ratione utenti, et agnato ei intellectui.* Claudius Neapolitanus, apud Porphyrium, de non eſu animantium primo, §. 19. ſic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

leones, equos, boves; ex iis, quæ maxime ſunt noxia, utilitates ſibi deducit, ut medicamenta ex ſerpentibus; hunc certe uſum ex omnibus habet, quem ipſæ ignorant, quod corporum compagem ſitumque partium ſpeculatur, et, tum ſpecies tum genera inter ſe comparans, hic quoque ſuam dignitatem diſcit, quanto humani corporis perfectior cæteris nobiliorque ſtructura eſt: quæ ſi quis recte conſideret, tantum abeſt ut pro Diis animantia colat cætera, potius ſeſe illorum quaſi Deum quendam ſub ſummo Deo conſtitutum arbitrabitur.

§. VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus, quæ ſubſtantiæ non ſunt.*

Adoratas legimus a Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non ſubſiſtunt, ſed aliarum rerum ſunt accidentia. Nam (ut ſcæva illa, [x] Febrim, Impudentiam, et ſimilia, omittam) Sanitas nihil eſt aliud, quam partium corporis recta temperies: Fortuna bona, ſimilitudo eventus cum hominis deſiderio: Affectus vero, (quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia,) ex conſideratione rei, vel bonæ vel malæ, facilis vel difficilis, motûs quidam in ea animi parte, quæ corpori per ſanguinem maxime connectitur; qui ſui juris non ſunt, ſed Voluntatis tanquam Dominæ imperio ſubſunt,

[x] *Febrim, Impudentiam*] Cicero, de Legibus, ii. 11.

certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero (quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem Prudentia, in periculis subeundis Fortitudo, in abstinentia alieni Justitia, in voluptatum moderatione Temperantia, et porro alia) pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ; quæ ipsæ ut augeri, ita et neglectu minui, imo et interire in homine possunt. [y] Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tanquam virtute prædito judicium; quod sæpe et malis contingit, et bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. [z] Hæc ergo, cum non sub-

[y] *Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus*] Cicero, dicto loco; Livius, lib. xxvii. 25.

[z] *Hæc ergo, cum non subsistant*, &c.] Posset forte aliquis cultum hunc Ethnicorum sic interpretari; ut diceret ab iis non tam res, quæ vocibus vulgo significantur, quam vim divinam unde manant, aut Ideas quasdam quæ sunt in Dei intellectu, cultas fuisse. Sic *Febrim* coluisse dici possent, non eam quæ morbus est et in corpore humano sedem habet; sed vim immittendæ et sedandæ Febris, quæ Deo inest: *Impudentiam*, non vitium hominum animis inhærentem; sed Dei mentem, quæ patitur Impudentiæ hominum aliquando quidpiam non male cedere, eamque coërcere et pœnis adficere potest. Similia de ceteris dici queant, ut de Amore, Metu, Ira, Spe, quæ *Adfectus* sunt; quos Deus incitare, aut cohibere potest: vel de *Virtutibus*; quæ sunt in Divino Nomine perfectæ, et quarum tenues tantum adumbrationes in hominibus videmus, ex Ideis earum Virtutum, quæ consummatissimæ Deo sunt, prognatas: deque *Honore*; qui non tam est existimatio hominum, quam Dei ipsius suffragatio, qua Virtutem in honore esse apud homines vult. Sed Ethnici ipsi numquam sunt rem ita interpretati; et absurdum est, sub nominibus obscuris et quæ plebem fallere possunt, Dei adtributa et Ideas, quasi personas quasdam, colere. Simplicius et rectius multo fuit

ſiſtant, ac proinde rebus ſubſiſtentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro Diis colere a recta ratione alieniſſimum eſt; cum ob hæc ipſa is colendus ſit, a quo hæc dari conſervarique poſſunt.

§. VIII. *Solutio objectionis Paganorum, ſumptæ a miraculis apud ipſos;*

Solent a Paganis ad religionis ſuæ commendationem miracula afferri: ſed adverſus quæ multa excipi poſſint. Nam, qui ſapientiſſimi inter ipſos Paganos fuere, multa horum, [a] ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta, [b] planeque conficta, rejiciunt. Quædam, quæ facta dicuntur, contigerunt in receſſu, nocte, coram uno aut altero; quorum oculis falſa rerum ſpecie per aſtus ſacerdotum imponi facile potuit. Sunt et alia, quæ admirationem tantum ſui conciverunt apud ignaros rerum natura-

ipſum Numen, ſine ambagibus, venerari. *Clericus.*

[a] *Ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planeque conficta, rejiciunt*] Livius, initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur; ea nec affirmare, nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati; ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat.*

[b] *Planeque conficta, &c.*] Multo ſatius eſſet in hac reſponſione adquieſcere, quam concedere miracula, aut ea quæ a miraculis ſecernere vulgo homines non poterant, facta eſſe. Talia ſunt oracula, prodigia, et curationes morborum; quæ, ſi facta eſſent, a veris miraculis vix diſtingui quiviſſent, certe a vulgo hominum. Vide hac de re dicta a nobis in Prolegomenis Hiſt. Eccleſiaſticæ, ſect. ii. cap. 1. *Clericus.*

lium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [c] quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanæum valuisse, a multis proditum est. Non negem, conspecta et quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici: sed talia tamen quæ vim vere Divinam, id est, omnipotentem non desiderarent; cum ad eas sufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent diffita transferre, et quamvis diversa componere ad effectus tales qui homines in stuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam religionem, jam ex iis, quæ supra diximus, apparet: tum inde etiam, [d] quod certis carminibus invitos se cogi

[c] *Quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanæum valuisse, a multis proditum est*] Tatianus, §. 16. Εἰσὶ μὲν ἂν καὶ νόσοι καὶ ῥάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης· δαίμονες δὲ αὐτοὶ τέτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφωσιν. *Sunt enim morbi et dissidia quædam in materia hac nostra: ea cum eveniunt, dæmones eorum causas sibi ascribunt.*

[d] *Quod certis carminibus invitos se cogi dicerent*] Oraculum Hecates, apud Porphyrium, in Eusebio, P. E. v. 8.

Ἦλυθον εἰσαΐσσα τίς πολυφραδμονος εὐχῆς,
Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε θεῶν ὑποδημοσύνησι.
Advenio precibus sapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu reperere Deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θέοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπίδησας ἀνάγκῃ;
Cujus egens Hecaten me summo ex æthere tractam
Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eundem:

dicerent; cum tamen inter ſapientiſſimos etiam Paganorum conſtet, in verbis nullam talem vim eſſe poſſe ſitam, ſed ſuadendi tantum, idque pro modo ſignificationis. Eſt et illorum nequitiæ indicium, quod [e] in amorem ſæpe hujus aut illius hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant; aut vana pollicitatione aut effectu injurioſi, [f] cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant. Neque eſt quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum ut mira quædam a pravis Spiritibus ederentur; [g] cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui a veri Dei cultu pri-

Κλῦθί μευ ἀκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.
Invitum me audi, quando me lege ligaſti.

Hi ſunt *ſecretarum artium ritus, quibus affantur neſcio quas poteſtates*; ut Arnobius loquitur, libro ii. p. 49. fin. κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς ποιοῦντες, *quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent*; ut Clemens explicat, Protr. p. 18. init. Minarum formula eſt apud Jamblichum, in Myſteriis Ægyptiorum, lib. vi. cap. 5—7. Habet eadem Lucanus, lib. ix. 158. ſeqq. in verbis Minoris Pompeii; et ex Porphyrio Euſebius, lib. v. cap. 10. Præparat. Alias formulas comminationum habes, apud Lucanum, ubi de Erichtho, vi. 730. ſeqq. agit; et Papinium, ubi de Tireſia, Theb. iv. 500. ſeqq.

[e] *In amorem ſæpe hujus aut illius hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant*] Vide Pharmaceutriam Theocriti et Virgilii. Vide Porphyrii confeſſionem apud Euſebium, lib. v. Præparat. cap. 7. et apud Auguſtinum, libro x. de Civitate Dei, cap. 11. Vide eundem Porphyrium, lib. ii. 42. de non eſu animantium; et Origenem, contra Celſum lib. vii. 69.

[f] *Cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant*] L. ejuſdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis et Veneficis. L. ſi quis aliquid ex metallo. §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus, ſententiarum lib. v. tit. xxiii.

[g] *Cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui a veri Dei cultu pridem defecerant*] Deut. xiii. 3. 2. Theſſ. ii. 9, 10. Epheſ. ii. 2, 3.

dem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum insigne bonum secum afferebant. Nam et si qui visi sunt in vitam revocati; non permanserunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod si quid aliquando a divina pollentia procedens in Paganorum conspectu apparuit; non tamen prædictum est, id eventurum ad probandam ipsorum religionem: unde nihil impedit, quo minus divina efficacia causas sibi longe alias propositas habuerit. Exempli causa, si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum; factum id est, [h] ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur, lectus quippe Deo judiciorum ipsius in Judæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ existere potuerunt, [i] quæ cum Religione nihil haberent commune.

[h] *Ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur*] Tacitus, Historiarum iv. 81. *Multa miracula evenere, quis cœlestis favor et quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat ante, Historiarum i. 10. *Occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium, post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus fic præfatur, cap. 7. *Auctoritas et quasi majestas quædam, ut scilicet inopinato et quasi novo principi, deerat: hæc quoque accessit.* Eundem Suetonium vide paulo ante, cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano, libro belli Judaici iii. cap. 27. Τῷ Θεῷ διεγείροντος αὐτὸν ἐὶς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis ei sceptra præsignificante.*

[i] *Quæ cum Religione*, &c.] Sed vide examen miraculorum, quæ in gratiam Vespasiani et Hadriani facta finguntur, Histor. Ecclesiasticæ nostræ sæcul. ii. ann. 138. *Clericus.*

§. IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari poſſunt et ad id ſolvendum, quod de oraculis opponunt; præcipue quod diximus, meritos eos homines ut ſibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetuſtiſſima traditio ſuggerit. Tum vero, [k] verba oraculorum ferme ambigua, et quæ facile interpretationem ex qualicunque eventu acciperent. Quod ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum: cum aut talia ſint quæ ex cauſis naturalibus jam exiſtentibus præſentiri poterant, [l] ſicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo quod plerumque evenit conjectari, [m] quod et

[k] *Verba oraculorum ferme ambigua*] Vide Œnomai hac de re loca apud Euſebium, lib. v. cap. 20—26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. *Flexiloqua et obſcura* oracula Apollinis dicit Cicero, de Divinatione, ii. 56. *Utrum eorum accidiſſet*, inquit, *verum oraculum fuiſſet.* [Multa oracula poſt eventum forte ficta ſunt, nec paucæ ſunt rationes ſuſpicandi multas fraudes adhibitas a vatibus. Qua de re elegantiſſimum libellum Gallice ſcripſit D. de Fontenelle, quem vide; ut quæ ad eum defendendum dicta ſunt Bibliothecæ Selectæ Vol. xiii. et quæ Latine, ante omnes, ea de re ſcripſit Anton. van Dale in libro de Oraculis. *Cl.*]

[l] *Sicut Medici quidam venturos Morbos prædixerunt*] Chalcidius, ad Timæum, p. 275. *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur: prædicente aliquo propitio dæmone, qui ſit eorum omnium quæ deinceps ſequuntur ſcius; perinde ut ſi Medicus, juxta diſciplinam medendi, dicat vel exitium vel ſanitatem.* Et terræ motus Anaximander et Pherecydes. Plin. lib. ii. cap. 79.

[m] *Quod et a rerum civilium peritis factum ſæpe legimus*] Scriptor vitæ Attici, §. 16. *Ei rei ſunt indicio* (*præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem,* [Cicero] *qui in vul-*

a rerum civilium peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam apud Paganos aliquorum vatum opera usus est Deus ad ea prædicenda, quæ causas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt [n] quæ apud Maronem extant Ecloga quarta, ex Sibyllinis carminibus deprompta; [o] quibus ille,

gus jam sunt editi) sexdecim volumina epistolarum, ab Consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat; et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit; sed etiam quæ nunc usu veniunt, vecinit ut vates. Cicero vere de seipso, Fam. libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non prædicente me. Quare quum, ut augures et astrologi solent, ego quoque augur publicus ex meis superioribus prædictis constitui apud te auctoritatem augurii et divinationis meæ; debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror; sed habeo alia signa, quæ observem..* Sic Solon prædixit a Munychia maxima mala Athenis fore: Thales, in vico tunc despecto forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus, Solone, p. 84. F.

[n] *Quæ apud Maronem extant Ecloga quarta*] Vide Augustinum, de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

[o] *Quibus ille, id nescius*, &c.] *Sibyllarum* vaticinia omnia aut dubia, aut conficta esse jam satis constat. Ideoque nollem Virgilium, Sibyllæ interpretem, quasi vaticinia per imprudentiam fundentem haberi; ut Caipham, qui nescius est vaticinatus. Sibylla nescio quæ, aut potius qui sub ejus larva latebat, ætatem auream prædixerat redituram; ex eorum sententia, qui omnia renovatum iri putabant, et similia iterum eventura: qua de re vide quæ dixit Grotius, lib. ii. 10. et notas ad eum locum. Itaque nec Sibylla hac in re vates fuit, nec Virgilius vaticinia de Christo exscripsit,

id nescіens, Christi adventum et beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat, [p] pro rege agnoscendum qui vere rex noster esset, et [q] ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur. [r] Apollinis oraculum [s] apud

Vide Servium ad locum, et Is. Vossii illius Eclogæ interpretationem. *Clericus.*

[p] *Pro rege agnoscendum qui vere rex noster esset*] Cicero meminit, ii. 54. de Divinatione.

[q] *Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur*] Suetonius, de Vespasiano cap. 4. Tacitus, Historiarum v. 13.

[r] *Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur*] Vide Augustinum, de Civitate Dei lib. xix. cap. 23. et Eusebium, Præparationis ix. cap. 10. Idem Porphyrius, in libro de Oraculis, apud Eusebium, P. E. ix. 10. Τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ Θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos, et Hebræos.* Paræneticus ad Græcos, inter Justini opera, hoc citat oraculum, §. 11, 24.

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι Θεὸν ἀγνῶς.
Soli Chaldæi sapiunt, et Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud, §. 38.

Ὃ πρῶτον πλάσας μερόπων,
Ἀδάμ τε καλίσσας.
Qui primum finxit mortalem,
Adamque vocavit.

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo; quæ ex Porphyrio transcripsit Eusebius, in Evangelica Demonstratione, lib. iii. 7.

Οστῆ μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίη τετιημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.
Morte carere animas exutas corpore novit
Quemcunque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illius quæ longe excelluit omnes.
Σῶμα μὲν ἀθανάτοισι βασάνοις αἰεὶ προβέβληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς ἠράνιον πόλον ἵζει.
Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
Ast anima ascendit cœlestia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus, libro xix. cap. 23. de Civitate Dei; ubi et aliud affert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

[s] *Apud Porphyrium*] Possunt hæc recte dici in *Porphyrium*,

Porphyrium legitur; quo ait, cæteros Deos aërios esse Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, jam tales esse desinunt; si non parent, suum Deum mendacii accusant. Adde jam, quod, si Spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent vivendi normam; et certam fidem fecissent remunerationis, quæ maneret ita viventes: quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra, [t] laudati sæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi; [u] pugilibus decreti honores divini; [x] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [y] ad mala lucra captanda, [z] ad cædes faciendas: quæ multis exemplis demonstrari possent.

eosque qui paria de iis Oraculis sentiebant; et quasi argumentum *ad hominem*, ut loquuntur Dialectici, proferri. Sed, cum ficta non esse hæc oracula non constet, imo vero graves sint rationes credendi commenticia esse, apud Christianos vim nullam habere possunt. *Clericus.*

[t] *Laudati sæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi*] Vide ea quæ affert Œnomaüs, apud Eusebium, Præparationis Evangelicæ lib. v. capp. 32. et 35.

[u] *Pugilibus decreti honores divini*] Ibidem, cap. 34. de Cleomede. Habet hoc et Origenes, contra Celsum iii. 3.

[x] *Pellecti homines in amores etiam non legitimos*] Ostendimus jam supra, §. 2.

[y] *Ad mala lucra captanda*] Vide Eusebium, Præparationis lib. v. cap. 22.

[z] *Ad cædes faciendas*] Œnomaüs oracula hujus generis recitat; quæ reperies dicto jam Eusebii libro, cap. 19. et 27.

§. X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit, ſimul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis, præter ea quæ ſupra ſunt allata, argumentum ſuppeditat contra ſe Pagana religio; eo quod, ubicunque humana vi deſtituta eſt, plane concidit, tanquam ſublato quo uno ſtabat. Nam, ſi oculos circumferas per quotquot ſunt Imperia Chriſtianorum aut Mahumetiſtarum, videbis Paganiſmi nullam niſi in libris memoriam. Imo docent hiſtoriæ, etiam illis temporibus cum Imperatores aut vim et ſupplicia, ut priores, aut eruditionem et ſolertiam, ut Julianus, adhiberent ad ſuſtentandam religionem Paganicam, in dies ei aliquid deceſſiſſe: non oppoſita vi ulla; non generis fulgore; (fabri enim filius a vulgo Jeſus habebatur;) non literarum flore, cujus expers fuit oratio Chriſti legem docentium; non donis; (pauperes quippe illi erant;) non ulla aſſentatione, cum contra omnia commoda ſpernenda, nihil non adverſi ejus legis cauſa ..' andum dicerent. Vide quanta fuerit Paganiſmi imbecillitas, cum talibus auxiliis deſtructus ſit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit ad illam doctrinam; ſed et ipſi Spiritus ad Chriſti nomen [a] exceſſerunt e cor-

[a] *Exceſſerunt e corporibus*, 16. viii. 7. xvi. 18. *compreſſerunt vocem*] Actor. v.

poribus, compreſſerunt vocem, et interrogati de ſilentii cauſa [b] dicere ſunt coacti, nihil ſe poſſe ubi Chriſtus invocaretur.

§. XI. *Reſponſio ad id, quod religionis ortus et interitus aſtrorum efficaciæ aſcribitur.*

Fuere Philoſophi, qui ut ortum ita interitum religionis cujuſque aſtris aſcriberent. Sed ipſa, quam iſti ſcire ſe profitentur, ſideralis ſcientia tam diverſis ſub normis traditur; [c] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipſum, certi eſſe nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex naturali neceſſitate cauſarum ſequuntur: ſed de his, [d] qui ab humana procedunt voluntate; quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit. Quod ſi ex impreſſione tali neceſſario ſequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [e] quam ſentimus ipſi,

[b] *Dicere ſunt coacti, nihil ſe poſſe ubi Chriſtus invocaretur*] Tertullianus, Apologetico, c. 23. Vide et Lucianum, Pſeudomanti, §. 25, 38. Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν· καὶ σῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant Babylas et alii Chriſtiani martyres. Vide Chryſoſtomum, contra Gentiles, t. v. p. 460. 13.

[c] *Ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipſum, certi eſſe nihil*] Vide egregiam hac de re Bardeſanis Syri Diſſertationem; quam reperies apud Euſebium, Præparationis lib. vi. cap. 10. et eam; quam in Philocalia de Origene collecta, cap. xxiii.

[d] *Qui ab humana procedunt voluntate; quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit*] Vide Alexandri Aphrodiſæi hac de re librum.

[e] *Quam ſentimus ipſi*] Euſebium vide, Præparat. Evang. lib. vi. cap. 6.

fruſtra eſſet data; [f] omniumque legum præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata, cum neque culpa neque meritum eſſe poſſit in eo quod plane ſit inevitabile. Tum vero, cum actiones voluntatis malæ quædam ſint, ſi certa neceſſitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœleſtibuſque corporibus vim talem Deus attribuerit; jam ſequetur, Deum, qui perfectiſſime bonus eſt, [g] malitiæ moralis veram eſſe cauſam: et (cum lege poſita profiteatur ſe deteſtari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inſeruerit ipſis rebus) velle eum duo, quæ inter ſe ſunt contraria; ut idem fiat, et non fiat: et peccari in eo, quod quis agat divino impulſu. [h] Probabilius ab aliis dicitur,

[f] *Omniumque legum præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata*] Juſtinus, Apologetico ii. §. 43. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. *Niſi enim electione libera facultatem habet humanum genus, ut turpia fugiat, honeſta ſumat; in neutram partem ipſi aſcribenda actionis cauſa.* Vide et quæ ibidem ſequuntur. Tatianus, §. 7. Ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως—ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός· ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται, κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas: ut qui malus eſt puniatur juſte, quippe ſua culpa factus improbus; qui vero juſtus eſt laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re diſputationem in Timæo, pp. 235—280.

[g] *Malitiæ moralis veram eſſe cauſam*] Contra quam dixit Plato, de Republica x. p. 763. E. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Cauſa penes optantem: Deus extra culpam:* ut vertit in Timæo Chalcidius, p. 245. quod cum Moſe congruere ait Juſtinus dicto loco, §. 44.

[h] *Probabilius*] Sed omnium veriſſime qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Aſtris agnoſcunt; præter ca-

aſtrorum influxibus aërem primum, deinde et corpora noſtra contingi; et qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, et iis obſequi ſæpe. Verum hoc, ita conceſſum, nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus, quæſtionem. Nam Chriſti religio, cum homines vel maxime abducat ab iis quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit; ac proinde nec e vi ſiderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum [i] eximunt a ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt; quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque et literis aliquam vim damus, adverſus corporis contagium; fuerunt ſemper inter Chriſtianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero ſiderum effectus, ut doctiſſimi fatentur, certas mundi plagas reſpiciunt, et temporarii ſunt: hæc autem religio jam per mille ſexcentos annos durat; nec in una, ſed in diffi-

lorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum proprie nihil faciunt. *Clericus.*

[i] *Eximunt a ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos*] Zoroaſter, in Oraculis, fol. 10. p. 2. ed. Ven. 1593. Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus, Καρπῷ, ε'. p. 204. Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποτρέψασθαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Poteſt vir ſapiens multas aſtrorum efficientias avertere.*

tiſſimis mundi partibus, et quæ longe ſub alio ſunt ſiderum poſitu.

§. XII. *Oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari a ſapientibus Paganorum: et, ſi quid in ea eſt difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent quo Chriſtianam religionem oppugnent, quod ejus partes ſingulæ tantæ ſunt honeſtatis, ut ſuapte luce animos quaſi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint qui dixerint ſingula, quæ noſtra Religio habet univerſa: utpote [k] Religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe

[k] *Religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam*] Menander, apud Clem. Strom. v. p. 258. Euſeb. P. E. xiii. 13.

Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους δίκαιος ὤν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.

Deo ſacrifica ſemper ingenio probo,
Neu tu album veſtem magis quam mores induas.

Cicero, de Natura Deorum ii. 28. *Cultus autem Deorum eſt optimus, idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus pleniſſimuſque pietatis; ut eos ſemper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur.* Idem, de Legibus ii. 10. *Caſte jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo ſunt omnia.* Perſius, Satyra ii. 71.

Quin damus id ſuperis, de magna quod dare lance
Non poſſit magni Meſſalæ lippa propago;
Compoſitum jus faſque animi,
ſanctoſque receſſus
Mentis, et incoctum generoſo pectus honeſto?
Hoc cedo, ut admoveam templis, et farre litabo.

Qui verſus reſpicere videntur Pythiæ oraculum, quod eſt apud Porphyrium, de non eſu animantium ſecundo, §. 16. ubi aliquid a viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro, §. 19. hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν δὲ ἰσθῆτα μὲν λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὸν ἀμφιεσαμένοις, ἐκ ἀρκεῖν νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν· ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἰσθῆτός τινες λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν

positam: [1] adulterum esse etiam, qui adulte-

διαφέρειν νομίζουσιν· ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. Ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγέγραπτο·

Ἁγνὸν χρὴ νηοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
Ἔμμεναι· ἁγνείη δ' ἔστι, φρονεῖν ὅσια.

Nunc vero candida quidem amictos veste, sed corpore impuro, idoneos negant qui pure sacrificent: ubi vero et corpore et vestitu nitentes quidam animum interim a malis purum non habent, et sic ad sacra accedunt; id nihil referre existimant: quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut quicum ipsi sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat:

Castus odorati venias ad limina templi,
Fas jubet: at castum est, sancta fovere animo.

Et aliquanto post, sectione scilicet 34. Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὡς τὶς ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον, ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. Διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος· οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti. Quare nec sermo illi convenit, qui voce exprimitur; ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem, §. 46. Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς, ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι, καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα· ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, et sine macula calcei; in templo vero summo Patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam e pellibus vestem, eaque quam castissima versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam, §. 60. Πεισθεὶς δὲ, ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων· μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν· πῶς οὐ σώφρων, καὶ ὅσιος, καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui vero persuasus est, victimis illis non egere Deos, sed ad animum spectare offerentis; optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de diis tum de rebus sententiam; quomodo non is temperans, pius, justusque evadat?* Ubi tria ista nota, quæ apud Paulum, Tit. ii. 12. σωφρόνως, καὶ δικαίως, καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, juste, et pie.* Zaleucus, in legum anteloquio, apud Diodorum Siculum, xii. 20. Ἔχειν

rium committere voluit: [m] non reponendam injuriam: [n] uni marito unam uxorem jungen-

τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας· ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι. *Omnis malitiæ pura mens esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis et impendiis, sed justis et honestis bonorum actionibus.* Seneca, Lactantio prolatus, lib. vi. Institutionum, cap. 25. 3. *Vultisne Deum cogitare magnum et placidum et majestate leni verendum, amicum et semper in proximo? Non immolationibus et sanguine multo colendum; sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi, congestis in altitudinem saxis, extruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eundem habes apud Dionem Prusæensem, Oratione tertia, p. 45. ed. Lutet. 1604. Thucydides, lib. i. 70. Μήτε ἑορτὴν ἄλλο τι ἡγεῖσθαι, ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι. *Neque diem festum aliud quid putare, quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus nonne omnem diem festum habet?*

[l] *Adulterum esse etiam, qui adulterium committere voluit*] Ovidius, Amor. iii. 4. 5.

Quæ, quia non licuit, non facit; illa facit.
Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est:
Omnibus exclusis, intus adulter erit.

Seneca pater, Contr. vi. decl. 8. *Inceste est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* Philosophus, de Benefic. iv. 14. *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, et non sibi.*

[m] *Non reponendam injuriam*] Plato, Critone, p. 36. E. Maximus Tyrius, Dissertatione secunda. Menander, apud Stobæum, Serm. v. init.

Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὅστις ἀδικεῖσθαι καλῶς ἐπίσταται βροτῶν.
O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariston Spartianus, apud Plutarchum, Ap. Lac. p. 218. A. Dicenti cuipiam, regium esse amicis bene, inimicis male facere; imo, inquit, amicis bene facere, inimicos amicos reddere. Et apud eundem, p. 978. F. Dion ille, Siciliæ liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit; sed si quis, injuria affectus, sit exorabilis et clemens in eos qui peccarunt.

[n] *Uni marito unam uxorem jungendam*] Vide quæ supra ex Sallustio et aliis ad hanc rem attulimus. Euripides, Andromache, ver. 177.

—— οὐδὲν γὰρ καλὸν,
Δυοῖν γυναιξὶν ἄνδρ' ἓν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέπουσης εὐναίαν κύπριν

dam : [o] fœdus matrimonii debere esse perpetuum : [p] hominis officium esse homini cuivis benefacere, [q] præsertim egenti : [r] juramento, quantum fieri potest, abstinendum : [s] contentos

Στέργειν, ὅτις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

—— *non etenim decet,*
Unum imperare feminis binis virum :
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.

In ejusdem tragœdiæ choro, ver. 464. seqq. plura sunt in hunc sensum.

[o] *Fœdus matrimonii debere esse perpetuum*] Quale fuit apud Romanos, ad annum urbis vicesimum et quingentesimum ; Valerio Maximo teste, lib. ii. cap. 1. 4. Anaxandrides in hunc sensum, apud Stobæum, serm. lxxii. init.

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.

Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

[p] *Hominis officium esse homini cuivis benefacere*] Terentius, Heautontimorumeno, i. 1. 25.

Homo sum : humani nihil a me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim. D. De Justitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus*, apud Erasmum, Adag. Chil. i. Cent. i. 69. ex Plinio, N. H. ii. 7. Cicero, de Officiis primo, §. 16. *Hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes*, societatem esse ait.

[q] *Præsertim egenti*] Horatius, lib. ii. Sat. 2. 103.

Cur eget indignus quisquam te divite ?

In Mimo, ver. 94.

Bona comparat præsidia misericordia.

[r] *Juramento, quantum fieri potest, abstinendum*] Pythagoras, in vita apud Jamblichum, §. 47. Μηδενὶ καταχρήσασθαι τῶν Θεῶν εἰς ὅρκον· ἀλλὰ τοιάντας παρεχειρίζεσθαι λόγους, ὥστε καὶ χωρὶς ὅρκων εἶναι πιστούς. *Jurejurando nullo Deo abuti : tali vero quemque sermone uti, ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles, pag. 29. seqq. M. Antoninus, lib. iii. 5. in viri boni descriptione : Μήτε ὅρκῳ δεόμενος. *Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles, Œdipode Coloneo, ver. 677.

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκῳ γ', ὡς κακὸν, πεισώσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius, de legendis Græcorum libris, t. i. p. 498. B. ed. Paris. 1638.

[s] *Contentos nos in victu et vestitu esse debere ad naturam necessariis*] Euripides, apud Athenæum, iv. 15. Stob. Serm. v.

nos in victu et vestitu esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, et reditu corporum in vitam supra ostendimus. Sic Plato, a Chaldæis edoctus, [t] divinam naturam distinguit in Patrem, Mentem paternam, (quam et Dei germen vocat, Mundi opificem,) et Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνοιν,
Δήμητρος ἀκτῆς σώματός θ' ὑδρηχόου;
Ἄπερ πάρεισι, καὶ πίφυχ' ἡμᾶς τρέφειν.
Homini quid est necesse præterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex?
Quæ sunt parata semper, et vitæ satis.
Lucanus, iv. 381.
— *Satis est populis fluviusque Cereseque.*
Aristides: Ἔσθητος γὰρ, οἶμαι, καὶ σκέπης, καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus nimirum habemus veste, tecto, et alimentis.*

[t] *Divinam naturam distinguit*] Plato, epistola ad Dionysium, p. 1269. F. Vide et Proclum in Timæum, lib. iii. Theol. Platon. cap. 18. seqq. Primum principium Plato vocat *Patrem*; secundum principium, *omnium Causam et Præsidem*; in epistola ad Hermiam, Eraștum, et Coriscum: idipsum *Mentem* vocat Plotinus, libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων: Numenius, Δημιουργὸν *Opificem*, item *Filium*: Amelius, Λόγον. Ut videre est apud Eusebium, libro xi. cap. 17—19. Vide et Cyrillum, libro contra Julianum iii, iv, et viii. pagg. 97, 145, 274. Chalcidius, ad Timæum, pag. 277. primum nominat *summum Deum*; secundum, *Mentem*, vel *Providentiam*; tertium, *Animam Mundi*, vel *Mentem secundam*. Mox tria hæc sic discriminat: *Jubens, Ordinans, Intimans*. De secundo sic idem, p. 135. *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens; quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus summo a Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant*, ait Servius, ad Eclogam ix. 75. Unde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles, primo de Cœlo, in ipso initio. [Copiosius de hisce egit vir longe doctissimus Rod. Cudworthus,

divinam jungi posse, [u]Julianus, tantus Christianorum hostis, credidit; et exemplum dedit in Æsculapio, quem volebat ad tradendam hominibus medendi artem de cœlo veniisse. Crux Christi multos offendit: at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et vero, lætius esse honestum quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere. [x]Plato de Republica secundo, quasi præ-

Anglici Operis, de Systemate intellectuali mundi, lib. i. cap. 4. quod consuluisse non pœnitebit. *Clericus.*]

[u] *Julianus, tantus Christianorum hostis, credidit*] Libro vi. p. 200. A. Ὁ γὰρ Ζεὺς, ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς, ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν, διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς, ἐνέφηνεν. Οὗτος, ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἐνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Jupiter, inter ea quæ intellectu percipiuntur, de se Æsculapium genuit: eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero, ex cœlo in terram progressu facto, unica specie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus viii. p. 287. D. Γένος εἶναί τι θεῶν, ᾧς δὴ καὶ πρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam Deorum esse, quod suo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum sententia, vide Plutarchum, viii. Symp. quæst. 1. Adde his locum Actorum, xiv. 11.

[x] *Plato de Republica secundo, quasi præscius, ait*] Græca sic habent, p. 594. B. Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδιλευθήσεται. Unde Cicero illud sumpsit, et in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur; manus ei denique afferantur, effodiantur oculi; damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius memorat, lib. v. Institutionum, cap. 12. 5. Idem, libro vi. cap. 17. 28. hunc nobis locum Senecæ servavit: *Hic est ille homo honestus; qui, sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quam bene.* Talem nobis et Euripides ob oculos ponit istis versibus, in Syleo; apud Philonem, Quod omnis probus liber, p. 672. F. et Eusebium, P. E. vi. 6.

Πίμπρα, πάταξον σάρκας, ἐμπλήσθητί μου

ſcius, ait, ut vere juſtus exhibeatur, opus eſſe ut virtus ejus omnibus ornamentis ſpolietur; ita ut ille habeatur ab aliis pro ſceleſto, illudatur, ſuſpendatur denique. Et certe, ſummæ patientiæ exemplum ut extaret, aliter obtineri non poterat.

Πίνων κελαινὸν αἷμα· πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς εἶσιν ἄτρα, γῆ τ' ἄνεισ' ἐς αἰθέρα,
Ποὶν ἐξ ἐμοῦ σοι ϑῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure hæc cremaque membra, et impletor mei
Potans rubentem ſanguinem: in terram prius
Deſcendet æther, terra ſe in cœlum feret,
Quam noſter unquam ſermo aduletur tibi.

Tali vere convenit illud Æſchyli, Platoni memoratum dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστ', ἀλλ' εἶναι θέλει·
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπέμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ πεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Namque allaborat eſſe, non credi optimus;
Sulcos profundos corde demeſſos gerens,
Unde illa ſeſe pulchra conſilia exerunt.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§. I. *Refutatio Judaiſmi, incipiens ab allocutione ad Judæos.*

QUALE eſt, quod ex obſcuro ſpecu enitentibus paulatim ſe oſtendit, inter lucem tenebraſque medium; talem ſe nobis ex denſa Paganiſmi caligine gradum moventibus Judaiſmus offert, pars et primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, [a] eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus et per Prophetas et per Angelos ſuos inviſere ſolebat: ex eadem gente

[a] *Eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum*] Sumpta hæc, et quæ ſequuntur, ex Rom. ix, x, xi. Adde Matth. xv. 24.

natum Meſſiam, et primos Chriſtianiſmi doctores: ipſorum eſſe arborem, cui nos ſumus inoculati: cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei; quæ nos non minus ipſis veneramur, ac cum Paulo ſuſpiria pro ipſis ad Deum emittimus, orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum, ablato [b] velamento quod vultui eorum impendet, clare nobiſcum viſuri ſunt [c] complementum legis; cumque, ut habent veterum vaticinia, noſtrum, qui alienigenæ ſumus, quilibet [d] Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Iſaaci, et Jacobi.

§. II. *Oſtenditur, Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum exiſtiment in cauſa aliena quod in ſua æquum judicent. Si quis Paganus ab ipſis quærat, cur credant miracula a Moſe facta; nihil dicant aliud, quam inter ſuos adeo perpetuam conſtantemque ejus rei fuiſſe famam, ut non potuerit, niſi ex teſtimonio eorum qui vidiſſent, proficiſci. Sic [e] ab Eliſæo auctum apud vi-

[b] *Velamento*] 2. Cor. iii. 14—16.

[c] *Complementum legis*] Rom. iii. 21. viii. 4. x. 4. xiii. 8. Gal. iii. 24.

[d] *Hebræi viri pænulam*] Zachariæ viii. 20. et ſequentibus: Eſaiæ ii. 2. xix. 18. et 24. Michææ iv. 2. Oſeæ iii. 4, 5. Rom. xi. 25.

[e] *Ab Eliſæo auctum apud viduam olcum*] 2. Reg. iv.

duam oleum, [f] purgatum ſubito a mala ſcabie Syrum, [g] hoſpitæ filium ad vitam revocatum, et ſimilia alia credunt Judæi; non aliam ſane ob cauſam, quam quod teſtes bonæ fidei id proditum ad poſteros tranſmiſerunt. [h] De Eliæ vero in cœlum raptu, unius Eliſæi, tanquam viri omni exceptione majoris, teſtimonio fidem habent. At nos de Chriſti aſcenſu in cœlum [i] duodecim proferimus teſtes vitæ inculpatæ; [k] de Chriſto poſt mortem in terris viſo, multo plures: quæ ſi vera ſunt, verum ſit neceſſe eſt et Chriſti dogma: planeque nihil a Judæis pro ſe afferri poteſt, quod non et nobis pari aut potiori jure poſſit aptari. Sed, ut teſtimonia omittamus, res prodigioſas a Chriſto factas [l] ipſorum Thalmudiſtarum et Judæorum confeſſio eſt: quod ipſum ſufficere debet. Neque enim poteſt Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

[f] *Purgatum ſubito a mala ſcabie Syrum*] Ibidem, cap. v.

[g] *Hoſpitæ filium ad vitam revocatum*] Dicto cap. iv.

[h] *De Eliæ vero in cœlum raptu*] Dicto libro, cap. ii.

[i] *Duodecim proferimus teſtes*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 52. Actor. cap. i.

[k] *De Chriſto poſt mortem in terris viſo, multo plures*] Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. Joh. xx, xxi. 1. Cor. xv. 6.

[l] *Ipſorum Thalmudiſtarum et Judæorum confeſſio eſt*] Vide quæ allata ad librum ii. 4.

§. III. *Solvitur, quod objiciunt facta hæc miracula ope dæmonum;*

At, ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia ſupra jam refutata eſt; eo quod ubi Chriſti dogma innotuit, omnis poteſtas Dæmonum confracta eſt. Quod addunt aliqui, didiciſſe Jeſum in Ægypto magicas artes; ſpeciem veri multo minorem habet quam ſimilis Paganorum adverſus Moſem accuſatio, [m] quam apud Plinium [n] et Apuleium videmus. Nam fuiſſe Jeſum unquam in Ægypto, non conſtat niſi ex diſcipulorum libris; qui addunt, infantem adhuc inde rediiſſe: at, Moſem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegiſſe, [o] et ipſius [p] et aliorum narratione certum eſt. Sed et Moſem et Jeſum valide purgat hoc crimine lex utriuſque, [q] tales artes diſerte vetans ut Deo inviſas. Tum vero ſi Chriſti et ejus diſcipulorum tempore uſquam aut in Ægypto aut alibi extitiſſet ars ulla magica, qua poſſent ea fieri quæ de Chriſto prædicantur, muti omnes ſubito

[m] *Quam apud Plinium*] Libro xxx. cap. 1.

[n] *Et Apuleium*] Apologetico ii. p. 318. ed. Lugd. Bat. 1594.

[o] *Et ipſius*] Exod. ii. iv. et ſequentibus.

[p] *Et aliorum narratione certum eſt*] Manethonis, Chæremonis, Lyſimachi apud Joſephum contra Apionem primo; Juſtini, Taciti.

[q] *Tales artes diſerte vetans*] Exod. xxii. 18. Levit. xx. 6, 27. Num. xxiii. 23. Deut. xviii. 10. 1. Sam. xxviii. 9. 2. Reg. xvii. 17. xxi. 6. Act. xiii. 8—10. xvi. 18. xix. 19.

ſanari, claudis greſſio, cæcis viſus dari; Imperatores, [r] Tiberius, [s] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendiſſent. Et ſi verum eſt [t] quod tradunt Judæi, ſenatores magni Synedrii gnaros fuiſſe magicarum artium, ut reos poſſent convincere; ſane (cum iidem Jeſu inimiciſſimi fuerint, et honori ejus maxime per miracula creſcenti invidentes) aut opera ſimilia ex eadem arte edidiſſent ipſi, aut certis argumentis apertum feciſſent ipſius opera non aliunde proficiſci.

§. IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jeſu aſcribunt nomini cuidam arcano, quod a Solomone in Templo poſitum duo leones per mille et amplius annos cuſtodierint, quodque ab Jeſu ſublectum ſit; non mendaciter modo, ſed et impudenter confictum eſt: cum de illis leonibus, re maxime inſigni atque admiranda, nec libri Regum, nec Paralipomena, nec Joſephus quicquam prodant; ſed nec Romani,

[r] *Tiberius*] Tacitus, Annalium vi. 20. Suetonius, ejus vita, capp. lxiii. et lxix.

[s] *Nero*] De quo Plinius, libro xxx. cap. 2. in Magiæ hiſtoria: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Poſtea; *Nemo unquam ulli arti impenſius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non diſcendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum a Tiridate rege.

[t] *Quod tradunt Judæi*] Thalmud; titulo de Synedrio, et titulo de Sabbato.

qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

§. V. *Ostenditur, divina fuisse Jesu miracula; quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

Verum posito, a Christo edita esse prodigia; (quod Judæi fatentur;) dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus, Deut. xviii. futurum, ut post Mosem alii quoque Prophetæ a Deo excitarentur, iisque obediendum a populo; nisi id fieret, graves pœnas denuntians. [u] Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia: neque enim illustriora alia animo concipi possunt. At Deut. xiii. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit; ei non credendum, si populum ad novum Deorum cultum pelliciat: nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum a Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter se [x] Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei [y] qui miracula faciat creden-

[u] *Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia*] Et futurorum prædictiones, quæ et ipsæ prodigiis recte accensentur. Deut. xviii. 22.

[x] *Hebræi interpretes*] Vide Mosem Maimonidem, et alios productos in Conciliatore Manassis, quæstione iv. ad Deuteronomium.

[y] *Qui miracula faciat*] Cujusque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus, v. adversus Judæos, p. 360. fin. et seqq. et sermone Christum esse De-

dum, extra quam ſi a veri Dei cultu abducat; quia in eo ſolo caſu prædictum ſit, ne miraculis quamvis ſpecioſis fides habeatur. Jeſus autem non modo falſos Deos coli non docuit; [z] ſed contra hoc tanquam crimen graviſſimum diſerte vetuit, docuitque nos et Moſis et qui eum ſecuti ſunt Prophetarum ſcripta venerari: quare nihil eſt, quod miraculis ejus objici poſſit.

§. VI. *Solutio objectionis ſumptæ ex diſcrepantia inter legem Moſis et legem Jeſu: ubi oſtenditur lege Moſis perfectiorem aliam dari potuiſſe:*

Nam quod quidam objiciunt, legem Jeſu aliqua in parte a Moſis lege diſcrepare; id non ſufficit. Nam ipſi Hebræorum doctores normam hanc ponunt; [a] ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et ſane poteſtas leges condendi, quæ penes Deum fuit cum per Moſem

um, p. 630. ſeqq. in tomo vi. Saviliano.

[z] *Sed contra hoc tanquam crimen graviſſimum diſerte vetuit*] Marc. xii. 29, 32. Joh. xvii. 3. Act. xv. 20. 1. Cor. v. 10, 11, 13. vi. 9. x. 7. xii. 2. 2. Cor. vi. 16. 1. Theſſ. i. 9. 1. Joh. v. 21.

[a] *Ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari*] Ponitur hæc regula in Thalmude, titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſuæ violata lex Sabbati, Joſ. vi. 14, 15. Et extra locum lege præſcriptum ſacrificarunt prophetæ; ut Samuel, 1. Sam. vii. 17. xiii. 8. et Elias, 1. Reg. xviii. 38.

daret præcepta, poſtea ab eo non abiit: nec quiſquam, qui ſuo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum eſſe immutabilem objiciunt, id nihil eſt: non enim de intrinſeca Dei natura, ſed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus ſenectute, æſtas hyeme: quæ omnia Dei ſunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permiſit, [b] unius arboris fructu interdixit: nempe, quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [c] Abrahamo imperavit, ut filium mactaret. Victimas ſeorſim a Tabernaculo [d] alias vetuit, alias accepit. Nec ſequitur, ſi bona fuit lex per Moſem data, nullam dari potuiſſe meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire, ad ætatis vitia connivere, cruſtulo eos ad diſcendum allicere: at ubi proceſſit ætas; corrigitur ſermo, inſtillantur virtutis præcepta, oſtenditur quæ ſit honeſti pulchritudo, quæ ejus præmia. [e] Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri ſancti vitam ſecuti ſunt illis præceptis excellentiorem. Moſes, qui ultionem doloris partim manu partim judicio exigi permittit, ipſe, atrociſſimis injuriis vexatus, [f] precatorem ſe

Jeremiah. 31 V. 32

[b] *Unius arboris fructu interdixit*] Gen. ii. 17.

[c] *Abrahamo imperavit, ut filium mactaret*] Gen. xxii. 2.

[d] *Alias vetuit, alias accepit*] Diximus modo de hac re.

[e] *Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta*] Heb. viii. 7.

[f] *Precatorem ſe pro inimicis*

pro inimicis conſtituit. Sic [g] David defectori filio parci vult, [h] maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum, [i] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis aperte propoſita ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, [k] legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe; quæ æterna præ-

conſtituit] Exod. xxxii. 11—13, 31. Num. xi. 2. xii. 13. xiv. 13. et ſeqq. xxi. 7, 8. Deut. ix. 18, 26. xxxiii.

g *David defectori filio parci vult*] 2. Sam. xviii. 5.

h *Maledicta in ſe jacta fert patienter*] 2. Sam. xvi. 10.

i *Ad majorem populi partem aptantur leges*] Origenes, adverſus Celſum iii. 79. "Ωσπερ ἴλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τὰς καλλίστας ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους· ὅτι ἃ τὰς ἀληθάπᾶς καλλίστας, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τὰς καλλίστας. *Quomodo quidam legum conditor dixit, interroganti an optimas dediſſet leges civibus; non omnium dediſſe ſe optimas, ſed quantum fieri poterat.* Porphyrius, lib. i. 28. de non eſu animantium, de legum conditoribus: Εἰ δὲ ἔτοι, πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες, καὶ ἃ πρόσοιντ' ἂν χ οἱ πολλοὶ, (οἷς τὰ ἐκτὸς, ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, χ τὰ τῆ σώματος ὡσαύτως ὑπέληπ[αι,) νομοθετοῦσιν· τί τις, τὸν τούτων παραφέρων νόμον, ἀνατρέπει βίον; *Quod ſi illi, reſpicientes ad vitam illam quæ ſecundum naturam eſt et media vocatur, et ad ea quæ capiant homines, (qui externa, quæque in corpore fita ſunt, bona malaque exiſtimant,) leges condidere; in quo lædit vitam, qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

k *Legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe; quæ æterna præmia non ſub umbris, ſed aperte proponeret: quod lege Chriſti factum videmus*] Hebr. vii. 19, 22. viii. 6. 2. Tim. i. 10.

mia non ſub umbris, ſed aperte proponeret: quod lege Chriſti factum videmus.

§. VII. *Ab Jeſu in terris obſervatam legem Moſis; nec poſt abolita niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant:*

Notandum hic obiter, ad vincendam iniquitatem Judæorum qui Jeſu coævi fuerunt, Jeſum peſſime ab ipſis tractatum, et ſupplicio deditum; cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet afferri. [l] Circumciſus erat: [m] cibis utebatur Judaicis, [n] veſtitu ſimili: [o] purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: [p] paſchata, et alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato; [q] oſtendit, non tantum ex lege [r] ſed et ex receptis ſententiis, talia opera ſabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [s] legum quarundam abrogationem, cum, morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus ſancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos; iiſque rebus oſtendiſſet adeptum ſe [t] po-

[l] *Circumciſus erat*] Luc. ii. 21.

[m] *Cibis utebatur Judaicis*] Gal. iv. 4, 5.

[n] *Veſtitu ſimili*] Matth. ix. 20.

[o] *Purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes*] Matth. viii. 4. Marc. i. 44. Luc. v. 14.

[p] *Paſchata, et alios dies feſtos religioſe obſervabat*] Luc. ii. 41. Joh. ii. 13, 23. vii. 2. xi. 56. xii. 1.

[q] *Oſtendit, non tantum ex lege*] Matth. xii. 5.

[r] *Sed et ex receptis ſententiis, talia opera ſabbato non interdicta*] Matth. xii. 11.

[s] *Legum quarundam abrogationem*] Actor. x. Coloſſ. ii. 14.

[t] *Poteſtatem regiam*] Actor. ii. 36. Apoc. i. 5.

teſtatem regiam, [u] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium, capite iii. et vii. collato etiam capite viii. et xi. qui prædixerat fore, ut, paulo poſt deſtructa regna Syriæ et Ægypti, (quorum poſterius ſub Auguſto contigit,) Deus regnum daturus eſſet [x] homini qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, et quidem nunquam deſiturum. Pars vero illa legis, cujus neceſſitas a Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſui natura honeſtum; ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus. Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent; [y] omnibus populis non uni eas præſcripſiſſet Deus, et ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, et quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii et Deo eximie

[u] *In qua continetur legis condendæ auctoritas*] Jacob. i. 25.

[x] *Homini qui plebeius videretur*] Dan. ii. 45. vii. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam ſignificat. Et ſic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut et Iacchiadæ notatum, ad Dan. x. 16.

[y] *Omnibus populis non uni eas præſcripſiſſet Deus*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſe ſe referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exod. xxiii. 19. xxxiv. 26. Deut. xxvi. 2. et ſeqq. Item Deut. xii. 5. et ſeqq. xiv. 23. et ſeqq. Item Exod. xxiii. 17. xxxiv. 22—24. Deut. xvi. 16. De ſacrificiis legem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non et alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud, in titulo de Synedrio, et titulo Chagiga; Maimonides, ad Deut. xxxiii. et Bachai.

cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam; neque eo minus acceperunt teſtimonium et ſuæ in Deum fiduciæ, et amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt, neque Jonas Ninevitas; nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta; [z] ſive ob vitandum aliquod malum in quod proni erant Judæi, ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe; quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quicquam afferri poteſt, quo probetur Deum ſe aſtrinxiſſe ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua; [a] eadem voce utuntur ſæpe et homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent non eſſe annalia, [b] aut certis temporibus, puta, belli, pacis, caræ annonæ,

[z] *Sive ob vitandum aliquod malum in quod proni erant Judæi*] Rituales ſupra modum, eoque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim Prophetæ: maxime Ezechiel, xvi.

[a] *Eadem voce utuntur ſæpe et homines*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de Diverſis prædiis, libro xi. et alibi ſæpe.

[b] *Aut certis temporibus, puta, belli, pacis, earæ annonæ, accommodata*] L. Valerius apud Livium, lib. xxxiv. 6. *Quas tempora aliqua deſiderant leges, mortales, et temporibus ipſis mutatas video: quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic et Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [c] quandiu in locis desertis ageret populus; [d] alia astricta habitationi terræ Cananææ: ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat; quo intelligi possit, non debere ea usquam aut unquam intermitti, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi; qui sciant in lege sua [e] jus perpetuum et servitutem perpetuam vocari, quæ duret a Jubilæo ad Jubilæum: [f] Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi, sive magnus Jubilæus. Quid quod Novi Fœderis olim ineundi promissio apud Prophetas Hebræos extat? ut

[c] *Quandiu in locis desertis ageret populus*] Ut Exod. xxvii. Deut. xxiii. 12.

[d] *Alia astricta habitationi terræ Cananææ*] Ut Deut. xii. 1, 20. xxvi. 1. Num. xxxiii. 52.

[e] *Jus perpetuum et servitutem perpetuam*] Exod. xxi. 6. 1. Sam. i. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Josephus Albo, lib. iii. Fundamentorum, capite 16. Etiam sacerdotium Phineæ dicitur עד עולם, Psal. cvi. 30, 31. *εἰς τὰς αἰῶνας*, Sirachidæ xlv. 24 *ἱερωσύνη αἰωνία*, 1. Macch. ii. 54.

[f] *Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi*] In Pereck Chaleck, et alibi; idque ex Esaia, lxi. 2. [*Pereck Cheleck* est cap. xi. Libri Thalmudici de Synedriis. Verum illic non occurrit quod habet Grotius, certe in textu Mischnæ. Accuratiores hasce citationes esse oportuit. *Cl.*]

Sed verba Eliæ in hujusce capitis *Gemara* Grotius respicere videtur; qui, cum LXXXV. Jubilæos numeraverit, addit: וביובל האחרון בן דוד בא. *Et in Jubilæo ultimo veniet filius Davidis.* Vide p. 346. fin. ed. Cocceii. *O.*

[g] Jeremiæ xxxi. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus; neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis discant, apertam enim omnibus fore: præterea veniam se daturum ante delictorum. Quæ res ferme ita se habet; ac si rex aliquis, post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabiliendam sublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, et in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Hæc quanquam sufficiant; euntes per partes singulas sublatæ legis ostendemus eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

§. VIII. *Ut sacrificia, quæ nunquam per se Deo placuerunt;*

Præcipuum, et quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia; de quibus multi Hebræi sentiunt, prius [h] ab hominum ingenio ea ex-

[g] *Jeremiæ* xxxi.] ver. 31. et seqq.

[h] *Ab hominum ingenio ea excogitata*] Chrysostomus, xii. de Statuis, t. vi. p. 543. de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμῳ περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένῳ ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' εἰκοθὲν καὶ παρὰ τῆ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia, sacrificium illud obtulit.* In Responsis ad Orthodoxos, in operibus Justini, ad Interrogatum lxxxiii. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τῆ νόμῳ κατὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε· κἂν φαίνεται ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum, qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit; quanquam patet talia acceptasse Deum, et acceptando ostendisse*

cogitata quam a Deo jussa. Certe id apparet, Hebræos multorum rituum fuisse appetentes: [i] ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret; vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posteri plus æquo hæc æstimarent, tanquam per se Deo grata et veræ pietatis partem; reprehensi sunt per Prophetas. [k] *Sacrificiorum causa*, inquit Deus apud Davidem Psalmo qui est apud Hebræos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocausta alia super alia mihi mactes; ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quicquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo et volucres et feras: ita ut, si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi, inquam, cujus est hoc Universum, et quicquid in*

carum sibi esse eum qui offerebat. [Copiosius hac de re egit Joan. Spencerus, de Leg. Ritualibus Jud. lib. iii. diss. 2. quam vide. *Cl.*]

[i] *Ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret; vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides, in Ductore dubitantium, lib. iii. cap. 32. Tertullianus, adversus Marcionem ii. 18. *Sacrificiorum quoque onera et operationem, et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi Deus talia proprie sibi desideraverit; qui tam manifeste exclamat: Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? et quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, qua populum pronum in idololatriam et transgressionem ejusmodi officiis religioni suæ voluit astringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos; sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

[k] *Sacrificiorum*, &c.] Paraphrasis hæc est Grotiana Psal. l. non translatio ad verbum. Talia sunt et sequentia. *Cl.*

eo conſpicitur. Putaſne veſci me carne pingui, aut bibere hircorum ſanguinem? imo laudem Deo ſacrifica, et vota redde. Sunt inter Hebræos qui hæc eo dici aiunt, quod qui ſacrificia illa offerebant animo vitaque impuri eſſent: at aliud docent quæ attulimus verba, rem ſcilicet per ſe nihil habere Deo gratum. Et, ſi ſeriem totam Pſalmi conſideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi, populo mi:* hæc docentis ſunt. Poſtea, (finitis, quæ attulimus,) ut fieri ſolet, ad impios ſermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eundem ſenſum oſtendunt loca alia, ut Pſal. li. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non eſt; neque holocauſtis delectaris. Sed quod vere tibi placet ſacrificium, eſt animus culpæ ſuæ ſenſu dejectus: mentem enim quaſi fractam atque contritam, O Deus, non deſpicis.* Simile eſt illud, Pſal. xl. *Victima et oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfoſſa aure tibi mancipas; non exigens aut holocauſtum, aut victimam piacularem. Itaque reſpondi, En adſum: ac tanquam ex pacto conſcripto faciam quod velis; quæ voluptas mea eſt: lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: ſed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præſertim vero miſericordiam tuam atque fidem celebro in numeroſo cœtu.* Apud Eſaiam, cap. i. ſic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias*

me tenet holocauſtorum ex arietibus, et adipis quamvis pinguiſſimi. Nec amo ſanguinem, ſive ille juvencorum eſt, ſive agnorum, ſive hœdorum; ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo ſubdialia impuraretis? Apud Jeremiam vero, vii. locus eſt huic geminus, et ejus interpres. *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Iſraëlis. Holocauſta veſtra congerite cum victimis, et ipſi earum carne veſcimini. Nam quo primum tempore majores veſtros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocauſtis et victimis. Sed hoc eſt quod illis ſerio edixi, ut mihi obedientes forent: ſic me fore Deum ipſorum, ipſos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipſis eram imperaturus. Sic omnia ipſis proſpere eventura.* Apud Oſeam hæc ſunt Dei verba, cap. vi. *Beneficentiam in homines multo* [1] *acceptiorem habeo, quam ſacrificium: de Deo recte ſentire, ſupra omnia eſt holocauſta.* Apud Michæam vero, cap. vi. cum quæſtio eſſet inſtituta, quomodo quiſpiam Deum ſibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis; reſpondet Deus: *Dicam tibi quid ſit vere bonum, mihique gratum: nimirum,* [m] *ut ſuum cuique reddas, ut*

[1] *Acceptiorem habeo, quam ſacrificium*] Ita et Chaldæus interpres hunc locum exponit.

[m] *Ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, et ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas*] Itaque aiunt Judæi, legis præcepta numero 10 CII. ab Eſaia contracta in ſex, xxxiii. 15. a Michæa hoc loco in tria: ab Eſaia in duo, lvi. 1. ab Abacuco in unum, ii. 4. item ab Amoſo, v. 6.

bene aliis facias, et ut Deo humilem ac submissum te præbeas. Quibus ex locis cum appareat, sacrificia non esse earum rerum in numero quas Deus per se aut primario velit; populus vero, irrepente paulatim, ut fit, prava superstitione, in illis posuerit potissimam pietatis partem, et victimis suis crediderit peccata satis compensari; quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suapte natura mediam, sed cujus usus jam in vitium fluxerat; [n] cum Rex quoque Ezechia a Mose erectum æreum serpentem confregerit, ideo quod populus eum religioso cultu venerari cœpisset? Neque vaticinia desunt, quæ sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura prædixerint: quod facile quivis intelliget, qui modo considerarit, secundum Mosis legem sacrificare soli Aaronis posteritati concessum, idque duntaxat in solo patrio. Jam vero, Psalmo cx. secundum numerum Hebræum, promittitur rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione; qui rex idem et sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero, cap. xix. dicit, altare visum iri in Ægypto; ubi non tantum Ægyptii, sed Assyrii quoque, et Israëlitæ Deum sint culturi: et capite lxvi. ait, futurum ut longissime dissiti et omnium sermonum populi, non minus quam Israëlitæ, munera Deo

[n] *Cum Rex quoque Ezechia a Mose erectum æreum serpentem confregerit*] 2. Reg. cap. xviii. ver. 4.

offerant; et ex ipsis quoque constituantur, qui sint sacerdotes et Levitæ: [o] quæ omnia, stante Mosis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [p] Malachiam, cap. i. Deus, futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum munera: ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari; suffitumque sibi fieri; et puriſſima sibi offerri. Daniel vero, cap. ix. Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens, *abolebit*, inquit, *sacrificium et munus*. Neque verbis tantum sed et rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi præscripta per Mosem sacrificia; cum jam, per annos amplius mille quingentos, patiatur Judæos esse sine Templo, sine altari, sine certo generum censu unde constare possit, qui sint qui sacra facere rite possint.

§. IX. *Item ciborum discrimen,*

Quod de sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus et de ea, qua ciborum certa genera

[o] *Quæ omnia, stante Mosis lege, fieri non poterant*] Adde locum Jeremiæ, iii. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini; neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam; neque visitabunt Arcam; neque ultra, ut nunc, fiet.*

Ibid.] Ne ipsi quidem Judæi legem suam observare amplius potuerunt, ex quo late sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Jerosolimam conferrent, ex Lege, Exod. xxiii. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea lex scribi non potuit, nisi populo non magno, eique a Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

[p] *Malachiam, capite* i.] Vide hujus loci luculentam paraphrasim apud Chrysostomum, ii. adversus Judæos, t. vi. p. 335.

interdicuntur. Conſtat ergo, poſt magnum diluvium [q] Noæ ejuſque poſteris a Deo jus datum quolibet victu utendi: quod jus proinde non ad Japetum tantum, et Chamum; ſed et ad Semum, ejuſque poſteros Abrahamum, Iſaacum, Jacobum tranſiit. Sed cum poſtea populus in Ægypto pravis ſuperſtitionibus ejus gentis imbutus eſſet; tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit: [r] ſeu quod

[q] *Noæ ejuſque poſteris a Deo jus datum quolibet victu utendi*] Obſtare videtur mentio animalium mundorum et immundorum in diluvii hiſtoria. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum eſt, ad eos quibus nota lex; aut immunda intelligi debent ea, quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus, Hiſtor. iv. 60. Niſi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis paſcuntur animantibus.

[r] *Seu quod illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, et ex illis aruſpicium facerent*] Origenes, libro iv. contra Celſum, §. 92. Δαίμονές τινες φαῦλοι ἐξ (ἵν' ὕστως ὀνομάσω) Τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τὰς ἐν ὑρανῷ ἀγγελὰς γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ ὑρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι, ἔχοντές τε τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, (ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιούτων ἔργων καταγινόμενοι,) βυλόμενοι ἀπάγειν τὸ ἀληθινὸν Θεὸν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα· καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ὃ βύλονται, ὅτε βύλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιῶνδε ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πατήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε· ἵν' ἄνθρωποι, διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι· πίσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, πρὸς τὰς ὄρνεις, τὰς δράκοντας, ἵπι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους. Καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται· ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοσοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ ἡ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὶ κακίαν ἔσαν, ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. Ὅθεν, εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως πεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι· ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρως, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ θείου

illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, et ex illis aruſpicium facerent; [s] ſeu quod in lege

μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones, et (ut ſic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen et cœleſtes Angelos ſe geſſere, ideoque e cœlo ejecti ſunt, circa corporum craſſiora et impuriora in terris ſe agitant; cumque habeant aliquam circa futura perſpicaciam, (ut qui a terrenis corporibus ſint liberi, et in talibus negotiis multum verſati,) hoc unice ſtudentes humanum genus ut abducant a vero Deo, inſinuant ſe in animantium fera ac rapacia maxime, deinde et in callidiora; et ea, quoties volunt, quo volunt movent: aut etiam talium animantium vim imaginoſam incitant ad hos aut illos volatus motioneſve; ut homines, capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem; ſed cogitationibus ſuis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes et lupos. Obſervatum enim eſt harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri; non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in manſuetis animantium, quantum prava iſta animantia poſſunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod iſta habent vitio ſimile, non vitium proprie, ſed quaſi vitium. Quamobrem, ſi quid aliud in Moſe miratus ſum, etiam hoc dignum miratu affirmabo: quod, cum percepiſſet naturas animantium adverſas, ſive a Deo edoctus ea quæ ad animantia et ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronuntiavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur; contra vero omnia ea pura, quæ extra illum eſſent cenſum.* Similia habet Theodoretus, Sermone vii. adverſus Græcos, init. p. 102. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit, apud Joſephum, contra Apionem, i. 26. Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις εἰθισμένοις ἐναντιούμενα. *Cum plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia*: et quod Tacitus de Judæis, Hiſt. v. 4. *Profana illis omnia, quæ apud nos ſacra.* Deinde: *Cæſo ariete, velut in contumeliam Ammonis: bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

[s] *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur*] Barnabas in Epiſtola, cap. viii. Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα

illa umbratica certis animantium generibus

ἰχθῦν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ· τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. Πέρας γέ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· Καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. Ἄρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. Τὸ οὖν χοίριον πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις. Ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. Καὶ χοῖρος, ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει· καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. Οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. Οὐ μή, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. Καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. Οὐ μή, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμένοι τῷ θανάτῳ· ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν. Πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· οὐ μή, φησι, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. Ἀλλὰ καὶ τὴν γαλὴν ἐμίσησε καλῶς· οὐ μὴ γάρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις· τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· Καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος· Καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε· καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπάγην. Ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. Ἀλλ' εἶπε Μωσῆς· φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν, καὶ μαρυκώμενον. Τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. Καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. Τί οὖν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου, καὶ τηρούντων· μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη

certa hominum vitia notarentur. Non esse

ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τῶν κυρίων. Τί δὲ τὸ δικηλᾶν; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν πάτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. Βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, nè vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat; in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur præceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est, quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis, qui porcis sunt similes. Nam, dum luxu diffluunt, obliviscuntur domini sui: ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam et porcus, ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: et rursum, ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum. Hoc dicit: ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quærere; sed aliena rapiunt injuste factis suis, infidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium: sic et animantia illa otiosa, dum desident, speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit: ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii, et morti servantur: sicut piscium illi soli qui damnentur in fundo natant; nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit. Cur vero? id est: ne fias puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior: quot enim habet annos, totidem et cavernas. Sed nec hyæna, ait, vescere. Id est: nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? hoc enim animal quotannis mutat naturam; et nunc mas fit, nunc fœmina. Sed et mustelam merito odio habuit. Nimirum hoc monet: noli similis esse illis, quos audimus ore infamia patrare; neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est: at illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir, qui non ambulavit in consilio impiorum: nimirum quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi: Et in via peccatorum non stetit: nimirum ut illi, qui, cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit: nimirum ut volucres, quæ raptui imminent. Habete et ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis, et ruminans. Quid ait? qui ci-*

præcepta hæc univerſalia, apparet exemplo ejus quod conſtitutum eſt de carne beſtiæ fato ſuo mortuæ, Deut. xiv. ut Iſraëlitis quidem ea veſci non liceret, [t] incolis autem liceret; quos quidem incolas Judæi omnibus officiis, tanquam Deo commendatos, proſequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magiſtri aperte tradiderunt, [u] Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, et ſuillam non minus puram fore quam bubulam. Et certe cum ex omnibus populis unum ſibi colligere Deus voluit; æquius fuit ut libertatem, quam ut

bum ſumit, agnoſcitque altorem ſuum, et in eo acquieſcens lætatur. Bene dixit, ad præceptum reſpiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis, qui Dominum timent; iis, qui in corde meditantur, quod accepere in verbis, præceptum; iis, qui loquuntur juſta Dei, eaque ſervant; iis, qui norunt meditationem opus eſſe lætitiæ, et qui ſermones divinos ruminant. Quid vero bifidum ungulis? quia vir juſtus in hoc ævo ambulat, et alterum ævum expectat. Vide quam pulchre leges dederit Moſes. Laudat hæc Barnabæ Clemens, Strom. v. p. 244. Habes autem multa partim his eadem, partim ſimilia, in Philone, libro de Agricultura; et libro, Pejorem inſidiari meliori: quæ longum eſſet tranſcribere. Similia ex Ariſtæo habet Euſebius, P. E. lib. viii. cap. 9.

[t] *Incolis autem liceret*] Piis ſcilicet, ſed non circumciſis: de quibus agitur et Levitici xxii. 25. xxv. 40, 47. et in Thalmudicis titulis de Rege, et Synedrio; et apud Maimonidem, libro de Idololatria.

[u] *Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, et ſuillam non minus puram fore quam bubulam*] Ita R. Samuel, in Mecor Chaim. Thalmud, in titulo Nida, legem ait non manſuram niſi ad tempora Meſſiæ. Notandum etiam quoſdam Judæorum Magiſtros, inter quos eſt Bachai, ſentire leges de cibis vetitis proprias eſſe terræ Palæſtinæ, nec extra eos fines quenquam illis obligari: multa etiam animantium nomina quid ſignificent, aut ignotum eſſe Judæis, aut inter ipſos controverſum; quod credi non debet permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

ſervitutem in rebus talibus communem faceret.

§. X. *Et dierum*;

Sequitur inſpectio feſtorum dierum. Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficii a Deo accepti; cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Jam vero Propheta Jeremias, xvi. et xxiii. capite, ait, tempus venturum, quo nova multoque majora beneficia iſtius beneficii memoriam ita obſcurent, ut ejus vix ulla mentio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt; iis quoque confidere populum cœpiſſe: tanquam, his bene obſervatis, non magni ducenda eſſent quæ de cætero peccarentur. Unde, Eſaiæ cap. i. Deus ait ſe calendas ipſorum, et dies feſtos faſtidire; et oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De Sabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale et perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de Sabbato; [x] præceptum recordandi, Exod. xx. 8. [y] et præceptum obſervandi, Ex-

[x] *Præceptum recordandi*] זכור. שמור. Diſtinctio eſt Moſis Gerundenſis, et Iſaaci Aramæ.

[y] *Et præceptum obſervandi*] [*Obſervare* et *recordari* idem

od. xxxi. 13. Præceptum recordandi impletur religiosa memoria mundi conditi: præceptum observandi situm est in exacta abstinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit; atque ei haud dubie [z] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Isaac, Jacob: quorum quidem postremorum cum multæ peregrinationes legantur, [a] nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi; quod post exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam postquam eductus ex Ægypto populus, et feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium; ex eo tempore imperata est exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio est in collectione mannæ, Exod. xxxv. 2. Levit. xxiii. 3. Et hoc sensu causa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. v. 15. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem, nullam ipsis a laboribus respirationem indulgentium; ut dictis locis videre est. Verum est,

sunt apud Mosem, in hoc negotio; ut ostendimus ad Deut. v. 1. Vera tamen est res ipsa, quæ hic agitur. *Clericus.*]

[z] *Paruerunt viri pii ante legem*] A quibus etiam ad Græcos septimæ diei veneratio aliqua pervenit; ut notatum Clementi, Strom. v. p. 256. Vide quæ huc pertinentia diximus, libro i. 16.

[a] *Nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi*] Hoc sensu, illorum temporum pios σαββατίσαι, id est, sabbata observasse, negat Justinus cum Tryphone disputans, §. 19. et Tertullianus, adversus Judæos, duobus locis, capp. 2, 4.

[b] hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas; quia ſcilicet una debebat eſſe totius populi quieſcentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet; quod multis in locis vocatur ſignum, atque etiam fœdus ſpeciale inter Deum et Iſraëlitas, ut Exod. xxxi. 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto inſtituta ſunt non eſſe talia ut nunquam ceſſare debeant, ſupra jam oſtendimus ex promiſſo majorum multo beneficiorum. Adde quod, ſi lex de quiete Sabbati fuiſſet ab initio lata, et eo ſenſu ut tolli nunquam poſſet, ſane prævaluiſſet illa lex in conflictu aliarum legum; quod nunc contra ſe habet: nam [c] circumcidi infantes recte in Sabbato, conſtat; [d] ſicut et ſtante templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipſi Hebræorum magiſtri oſtendunt; cum aiunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato: quod probant exemplo captæ Hierichuntis die Sabbati, imperante Joſua. Meſſiæ autem temporibus diſcrimen dierum ſublatum iri, non

[b] *Hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas*] Non etiam alios, qui extra Judæam præcepta poſteris Noæ data obſervabant. Ita ſentiunt Hebræi.

[c] *Circumcidi infantes recte in Sabbato, conſtat*] Proverbium Hebraicum: מילה דוחה את השבת. *Circumciſio pellit Sabbatum.* Vide Joh. vii. 22.

[d] *Sicut et ſtante Templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur*] Num. xxviii. 9.

male eorundem nonnulli oſtendunt ex Eſaiæ loco, lxvi. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus ſit Dei cultus a Sabbato ad Sabbatum, a novilunio ad novilunium.

§. XI. *Circumciſionem quoque externam:*

Veniamus ad circumciſionem; quæ ſane Moſe eſt antiquior, quippe Abrahamo imperata ejuſque poſteris. Sed hoc ipſum præceptum inchoatio fuit fœderis per Moſem publicati. Sic enim dixiſſe Deus Abrahamo legitur, Geneſ. cap. xvii. *Dabo tibi et poſteritati tuæ terram, in qua peregrinus egiſti; terram, inquam, Cananæam in poſſeſſionem duraturam. Tu ergo fœdus meum ſerva; tu, inquam, et poſteritas tua per ſæcula. Hoc eſt fœdus inter me, et vos, veſtramque poſteritatem; ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam ſupra intelleximus in hujus fœderis locum ſucceſſurum fœdus novum, et quidem commune populis omnibus; quam ob cauſam ceſſare etiam debuit neceſſitas illa notæ diſcriminatricis. Eſt et hoc manifeſtum, in præcepto circumciſionis contineri myſticam quandam et excellentiorem ſignificationem: quod oſtendunt Prophetæ, [e] cum jubent cor circumcidi; quo ſpectant Jeſu præcepta omnia. Quare et promiſſa circumciſioni addita ſimili modo neceſſe eſt ad majus aliquid referantur: nem-

[e] *Cum jubent cor circumcidi*] Deut. x. 16. xxx. 6. Jer. iv. 4.

pe illud de poſſeſſione terreſtri, [f] ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ; quæ nunquam apertius quam per Jeſum facta eſt: et [g] de Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam; quod profecto non niſi per Evangelium contigit. Mirum autem non eſt, umbras deſtinati operis auferri, opere impleto. [h] Dei vero gratiam huic ſigno non aſtrictam fuiſſe ſatis hinc diſcas, quod non vetuſtiores tantum, ſed et ipſe Abrahamus adhuc incircumciſus Deo placuit; [i] et toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit, Deo ob id nihil expoſtulante.

[f] *Ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ*] Hebr. iv.

[g] *De Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam*] Gen. xvii. 5. Rom. iv. 11, 13, 16, 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

[h] *Dei vero gratiam huic ſigno non aſtrictam fuiſſe*] Ὅτι ἐις σημεῖον ἡ περιτομὴ αὐτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης, ait Juſtinus, Colloquio cum Tryphone, §. 23. *Siquidem iſta veſtra circumciſio in ſignum data erat, non in opus juſtitiæ.* Irenæus, lib. iv. cap. 30. init. *Quoniam autem et circumciſionem, non quaſi conſummatricem juſtitiæ, ſed in ſigno eam dedit Deus, ut cognoſcibile perſeveret genus Abrahæ; ex ipſa Scriptura diſcimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne maſculinum veſtrum, et circumcidetis carnem præputii veſtri, et erit in ſignum teſtamenti inter me et vos.*

[i] *Et toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit*] Joſuæ v. 4—6.

§. XII. *Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat cur magnas gratias agerent Jesu et ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent [k] per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent; sed, si præcepta Jesu omnis honestatis pleniffima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis [l] sequi quem vellent vivendi modum: [m] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est ut evidenter ostendatur, inique a Judæis rejecta Jesu dogmata prætextu illo legis ritualis.

§. XIII. *Probatio adversus Judæos ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.*

Soluta hac objectione, quæ prope unica mi-

k *Per dona ac miracula Mosi nihil cedentia*] Miracula Messiæ majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben Gerson: quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

l *Sequi quem vellent vivendi modum*] Actor. xvi. 3. xxi. 24. Rom. xiv. 1. Cor. ix. 20. Gal. v. 6. Colosſ. iii. 11.

m *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent*] Act. xv. Gal. i. 6. ii. 3, 14. iv. 10. vi. 12.

raculis Jesu opponi solet; veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos sunt idonea. Constat inter nos et ipsos, in Prophetarum vaticiniis, supra multos qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse asserimus: illi venturum expectant. Supereſt, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoscimus.

§. XIV. *Ostenditur eum jam venisse ex præsignificatione temporis,*

Daniel, [n] cui summæ pietatis testimonium Ezechiel præbuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem, Angelo dictante, cap. ix. conscriptum

[n] *Cui summæ pietatis testimonium Ezechiel præbuit*] xiv. 14. xxviii. 3. Josephus de Daniele, fine libri x. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συνπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παρεδόξως ὡς ἐνί τινι τῶν μεγίστων ἐυτυχήθη Προφητῶν· ᾗ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε ἦν δόξα παρὰ τῶν βασιλέων ᾗ τῷ πλήθει, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. Τὰ γὰρ βίβλια, ἃ αὐτὸς συγγραψάμενος κατέλιπεν, ἀναγινώσκεται παῤ ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν· καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν, ὅτι ἀμίλητα τῷ Θεῷ. *Omnia illi supra fidem, et quantum maximorum Prophetarum ulli, succedebant: dumque vixit, in summa gratia ac honore fuit apud reges et populum; et, postquam mortuus est, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos a se conscriptos reliquit; quorum testimonio credimus, fuisse Danieli cum Deo commercium.*

reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, [o] quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni; nec adeſt is, quem Judæi expectant: nec quenquam alium nominare poſſunt, in quem id tempus quadret: In Jeſum autem tam bene convenit, ut [p] magiſter Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, aperte jam tum dixerit, non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ a Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſupra attigimus; [q] de imperio in omnes nationes dando

[o] *Quin adeſſet Meſſias*] Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam, conſentiunt magni Judæorum magiſtri Salomon Jarchi, Rabbi Joſue citatus ab Abeneſdra, et Saadias. Sic et Rabbi Joſe, qui excidium Templi vidit, Meſſiæ tempus adveniſſe dicebat: ut teſtatur R. Jacob, in Caphthor.

[p] *Magiſter Hebræus Nehumias*] Par fuiſſet Grotium unde hæc haberet ſignificaſſe. A Judæo quodam accepiſſe ſe ait, niſi me fallit memoria, in Epiſt. quadam ad fratrem Gulielm. Grotium. *Clericus.*

Ipſa Grotii verba, non ad Fratrem ſed ad Cl. Sarravium ſcripta, hæc ſunt: *Neæhumiæ illius Magiſtri Hebræi, Viri Ampliſſime, mentio fit in Thalmudicis: ni fallor, eſt in titulo de Synedrio. Oſtendit iſtum mihi locum olim Hagæ Stoctoxus. Puto ejus fieri mentionem et in Abenada ad Danielem.* Vide Sarravii epiſtolas anno 1654. Araufioni editas, pag. 52. Locum, a Stoctoxo ſic oculis ſubjectum, certe legit Noſter, non fide accepit: quæſitum vero in *Synedrio* non reperimus. *Abenadam* conſulat lector eruditus, cui vacet, et liber ſit in promptu. *O.*

[q] *De imperio in omnes nationes dando divinitus*] Lapidem illum, cujus percuſſu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda eſſet, Meſſiam eſſe, tradidit R. Levi ben Gerſon: et regnum illud, cæ-

divinitus, [r] poſtquam Seleuci et Lagi poſteritas regnare deſiiſſet: quarum poſterior in Cleopatra deſiit, non multo antequam Jeſus naſceretur. Tertia nota eſt dicto cap. ix. apud Danielem, quod poſt Meſſiæ adventum excindenda eſſet urbs Hieroſolyma; quod de excidio urbis vaticinium [s] ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem: unde ſequitur, tempus Meſſiæ adventui præſtitutum jam tum præteriiſſe. Eodem pertinet, quod ~~apud Aggæum, cap. ii.~~ Deus Zorobabelem Ethnarcham et Jeſum Joſedeciden Pontificem Maximum, mœſtos quod viderent excitatum a ſe templum non reſpondere magnitudini prioris templi, ſolatur hoc promiſſo; futurum ut major honos iſti Templo, quam priori, contingeret: quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici poſſe, hiſtoria horum

tera regna abſumpturum, eſſe regnum Meſſiæ, docent Rabbi Solomo, R. Abenefdra, et R. Saadia: Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam, R. Levi ben Gerſom, et Saadia.

[r] *Poſtquam Seleuci et Lagi poſteritas regnare deſiiſſet*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum, §. 17.

[s] *Ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιήλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθήσεται. Ταῦτα πάντα ἐκεῖνος, Θεῷ δείξαντος αὐτῷ, συγγράψας κατέλειπεν· ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας, καὶ τὰ συμβάντα σκοπεῖν τε, θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιήλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum ſcripſit imperio, et fore ut ab eo gens noſtra vaſtetur. Hæc omnia ille, Deo indicante, perſcripta reliquit; ita ut non poſſint, qui iſta legunt et eventus conſiderant, non admirari Danielem ob honorem a Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in excidio Templi fecundi, etiam Iacchiades docet, ad Dan. ix. 24.

temporum in ſacris literis et apud Joſephum, collata cum ea quæ eſt de Templo Solomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magiſtri annotant, duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori, quæ priori affuerant; [t] conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, et divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus; [u] cum pacem ſuam, id eſt, gratiam et benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit. Latius autem exequitur Malachias, cap. iii. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in Templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati Templi poſterioris) [x] *Dominus ille quem vos deſideratis, internuntius ille fœderis, deliciæ veſtræ.* Venire ergo debuit Meſſias, ſtante Templo ſecundo: [y] quo nomine apud Hebræos venit totum illud

[t] *Conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, et divinum afflatum*] In titulo de Documentis. Gemara Hieroſolymitana, cap. 3.

[u] *Cum pacem ſuam, id eſt, gratiam et benevolentiam, in eo Templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit*] Notandum eſt quod præcedit: *Veniet deſiderium omnium Gentium, et implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis, quæ jam addimus ex Malachia; ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum ſungantur vice. Venire debuiſſe Meſſiam in Templum ſecundum, ſenſit Rabbi Akiba; multique alii, teſte Rabbino Solomone.

[x] *Dominus ille quem vos deſideratis*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Meſſia exponunt.

[y] *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum, a Zorobabele ad tempus Veſpaſiani*] Ut in Thalmude, capite ultimo de Synedrio, et titulo Juma, et titulo Roſch Haſchana.

ævum, a Zorobabele ad tempus Veſpaſiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruinis reſuſcitatum fuit, [z] ſed paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri. Et ſane tam conſtans apud Hebræos et vicinos fuit opinio, illis temporibus expectandum Meſſiam; ut [a] multi Herodem, [b] alii Judam Gauloniten, [c] alii alios qui circa Jeſu tempora vixerunt pro Meſſia haberent.

§. XV. (*Cum ſolutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi,*)

Sentiunt ſe premi his argumentis de Meſſiæ adventu Judæi: quæ ut eludant, nonnulli ai-

[z] *Sed paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri*] Philo, de Mundo incorruptibili, p. 746. B. Οὐ γὰρ δήπουθέν ἅ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο· ἀλλ' ἅ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταὐτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt, utique interitui obnoxium eſt; ſed cujus omnes partes ſimul et eodem tempore pereunt.* Adde L. Proponebatur. D. de Judiciis. et L. Quid tamen. §. in navis. D. Quibus modis uſusfructus amittatur.

[a] *Multi Herodem*] Hi Herodiani, Matt. xxii. 16. Marc. iii. 6. viii. 15. xii. 13. Tertullianus, in hæreticorum enumeratione, init. *Cum his etiam Herodianos, qui Chriſtum Herodem eſſe dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius, Her. xx. t. 1. p. 45. ſeq. quibuſcum convenit vetus ad Perſium Scholiaſtes, Sat. v. 180. *Herodes apud Judæos regnavit tempore Auguſti, in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis obſervabant, ut etiam Sabbata; quo die lucernas accenſas et violis coronatas in feneſtris ponunt.*

[b] *Alii Judam Gauloniten*] Vide Joſephum, xviii. 1. Act. v. 37.

[c] *Alii alios*] Act. xxi. 38. Joſephus plura exempla habet temporibus Felicis, lib. xx. 6. et poſt excidium quædam, ut B. J. vii. 38.

unt ſua peccata in cauſa fuiſſe quo minus promiſſo tempore adveniret. [d] Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit; cum hoc quoque prædictum eſſet, [e] ob plurima et maxima populi peccata urbem excindendam paulo poſt Meſſiæ tempora? Adde quod Meſſias venturus erat hac quoque de cauſa, [f] ut corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam afferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur, cap. xiii. fore tunc fontem apertum domui Davidis, et Hieroſolymitis omnibus, ad peccata abluenda: et apud ipſos Hebræos receptum eſt Meſſiam appellare

[d] *Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari*] Id diſerte affirmat R. Jochanan, in Schemoth Rabba; et R. David Kimchi, in Pſal. cviii. 5. Bene de Daniele Joſephus, libro x. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι Προφῆται· ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, ἐις ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim ſolum futura prædixit toto vitæ ſuæ tempore, ut et alii Prophetæ; ſed et tempus definivit, quo quæque eventura erant.* Nulla conditione ſuſpenſum fuiſſe decretum de Meſſia illo tempore mittendo, apparet et ex Malachiæ iii. 1. Præterea, cum novi fœderis auctor deberet eſſe Meſſias, ut et ibi Malachias et alii Prophetæ oſtendunt; non potuit ejus adventus ſuſpendi a conditione obſervati fœderis, quod antiquatum venerat.

[e] *Ob plurima et maxima populi peccata urbem excindendam paulo poſt Meſſiæ tempora*] Dan. ix. 24.

[f] *Ut corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam afferret*] Eſaias, liii. 4. et ſequentibus: Jeremias, xxxi. 31. et ſequentibus: Ezechiel, xi. 19, 21.

[g] ISCH COPHER, hoc eſt, placatorem. Plane autem a ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id, quod præciſe ei morbo erat deſtinatum.

§. XVI. *Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo quod dicimus, adveniſſe pridem in terras Meſſiam, ipſe etiam ſenſus Judæos poteſt convincere. [h] Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quandiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent: [i] contra, ſi adverſus eam graviter delinquerent, exilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt. Quod ſi tamen aliquo tempore preſſi malis, et pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediiſſent; ſe miſericordia populi tactum iri, effecturumque ut, quamvis in ultimas mundi plagas diſperſi, redirent in patriam: ut videre eſt, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. et Nehemiæ i. Atqui jam anni ſunt mille et ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent; [k] et,

[g] *Iſch Copher*] איש כופר Vide Chaldæum paraphraſten, Cant. i. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum, dicit R. Judas, in Chaſidim; R. Simeon, in Bereſchith Rabba.

[h] *Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quandiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent*] Exod. xv. Levit. xviii. Deut. vi, vii, xi, xxviii.

[i] *Contra, ſi adverſus eam graviter delinquerent, exilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt*] Levit. xxvi. Deut. iv, xi, xxviii.

[k] *Et, ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt*

ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti, etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie: [l] quod ab Ammiano Marcellino, ſcriptore non Chriſtiano, eſt proditum. Cum olim populus graviſſimis ſceleribus ſe contaminaſſet, liberos paſſim ſacrificaſſet Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas et pupillos expilaret, inſontem ſanguinem magna copia funderet; ([m] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant;) paſſus eſt exilium, ſed [n] non diutius annis ſeptuaginta: atque interea non omiſit Deus [o] per Prophetas illos alloqui et ſolari ſpe reditus, [p] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [q] ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta, nulla

impediti] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Juliano: Chryſoſtomus, ii. adverſus Judæos, t. vi. pp. 333, 334.

[l] *Quod ab Ammiano Marcellino, ſcriptore non Chriſtiano, eſt proditum*] Libro xxiii. 1. Chryſoſtomus, ii. adverſus Judæos, t. vi. p. 334. 33. Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλὺς ἀνθρώπους, ὃ μὲν ἀλλὰ καὶ τὺς λίθους τῦ τότε ἐκείνε. *Ignis e fundamentis exiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapidas.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem, in Matthæum Homilia iv. t. ii. p. 20. et Sermone Chriſtum eſſe Deum, t. vi. p. 639.

[m] *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant*] Eſai. i. 17. iii. 14, 15. v. 23. xi. 2, 3. lix. lxv. Amos, ii. 6. Jer. ii, iii, v, vii. 31. viii, ix, xi, xvi, xxii. Ezech. ii, vi, vii, viii, xvi, xxii, xxiv. Dan. ix. Michæas, ii. 1—3.

[n] *Non diutius annis* LXX.] Objicit hoc R. Samuel, in epiſtola ad R. Iſaacum.

[o] *Per Prophetas illos alloqui et ſolari ſpe reditus*] Jer. xxx, xxxi, xxxiii. Ezech. xxxvi, xxxvii.

[p] *Indicato etiam ejus tempore*] Jerem. xxv. 12. xxix. 10.

[q] *Ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta*] Thalmud, in Baba Bathra.

futuri reditus ſignificatio: magiſtri ipſorum, quaſi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas et ridicula dogmata delapſi ſunt; quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, et cum iis quæ Moſes ſcripſit conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [r] de Dei fletu quod urbem paſſus ſit excindi, [s] de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, [t] de Behemotho et Leviathane, [u] multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi nec ad falſorum Deorum cultus deflexerunt ut olim, nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: [x] Deum vero et precibus et jejuniis certant placare; nec exaudiuntur. Quæ cum ita ſe habeant, omnino ex duobus alterum ſtatuendum eſt; aut fœdus illud per Moſem factum omnino eſſe abolitum, aut teneri Judæorum univerſi-

[r] *De Dei fletu quod urbem paſſus ſit excindi*] Præfatio Ecka Rabthi. Similia in Thalmude; titulo Chagiga, in Debarim Rabba, et in Berachoth.

[s] *De ejus quotidiana diligentia in legenda lege*] Thaanith, Aboda Zara.

[t] *De Behemotho et Leviathane*] Thalmud, Baba Bathra; Paraphraſtes Chaldæus, ad Cant. Canticorum viii. 2.

[u] *Multiſque rebus aliis*] Quorum multa tranſcripſit Chriſtianus Gerſon, in ſuo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Meſſia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

[x] *Deum vero et precibus et jejuniis certant placare*] Quod ſi ipſis credendum eſt; optime de Deo merentur, Meſſiam falſum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

tatem gravis alicujus peccati tot jam per ſæcula durantis: quod quale ſit, ipſi dicant; aut, ſi dicere non poſſunt, nobis credant, peccatum illud eſſe contempti Meſſiæ, qui ante advenerit quam hæc mala ipſis contingere cœperunt.

§. XVII. *Probatur Jeſus eſſe Meſſias, ex his quæ de Meſſia prædicta fuerunt.*

Et hæc quidem, ut diximus, oſtendunt, veniſſe jam ante tot ſæcula Meſſiam: addimus nos, non alium eum eſſe quam Jeſum. Nam quicunque alii pro Meſſia haberi ſe voluerunt, aut habiti ſunt, nullam reliquerunt ſectam, in qua ea opinio perſeveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut, qui Adriani temporibus Meſſiam ſe dixit [y] et doctiſſimis quibuſdam impoſuit, [z] Barchochebæ ſectatores ſe profitentur. At Jeſu qui nomen dent, ex quo ipſe in terris fuit, in hunc diem fuerunt [a] ſuntque plurimi; nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet. Poſſem hic multa alia

[y] *Et doctiſſimis quibuſdam impoſuit*] Ut Rabbi Akibæ. Thalmud, in titulo de Synedrio; et liber Zemach David.

[z] *Barchochebæ*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Juſtino, Apol. ii. 31. Mentio ejus apud Euſebium, H. E. iv. 6. Hieronymum, contra Ruffinum iii. t. ii. p. 535. C. Oroſium, Hiſt. vii. 13. Thalmudico titulo de Synedrio; in Bereſith Rabba; apud Rabbinos Johannem, et Abrahamum Sálmanticenſem; et alios, multis in locis.

[a] *Suntque plurimi; nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet*] Vide quæ hac de re allata ad librum ſecundum, §. 20.

afferre olim de Meſſia prædicta aut credita, quæ in Jeſu eveniſſe credimus; cum de aliis ne aſſeverentur quidem: quale eſt, [b] quod ex Davidis fuit poſteritate; [c] quod ex virgine natus eſt, [d] edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus; [e] quod natus eſt Bethlehemi; [f] quod dogma ſuum ſerere cœpit in Galilæa; [g] quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit. Sed uno contentus ſum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex [h] Davidis, [i] Eſaiæ, [k] Zachariæ, [l] Oſeæ vaticiniis manifeſtiſſimum eſt, Meſſiam non tantum Judæorum, ſed et aliarum

[b] *Quod ex Davidis fuit poſteritate*] Pſal. lxxxix. 4. Eſa. ix. 7. xi. 10. Jerem. xxiii. 5. Ezech. xxxiv. 24. Mich. v. 2. Matth. i. 1, 20. ix. 27. xii. 23. xv. 22. xx. 30, 31. xxi. 9, 15. xxii. 42. et ſeqq. Marc. x. 47. xii. 35, 36, 37. Luc. i. 27, 32, 69. ii. 4, 11. xviii. 38, 39. xx. 42, 44. Joh. vii. 42. Actor. xiii. 34. xv. 16. Rom. i. 3. 2. Tim. ii. 8. Apoc. v. 5. xxii. 16.

[c] *Quod ex virgine natus eſt*] Eſa. vii. 14. Matth. i. 18, 22, 23. Luc. i. 35.

[d] *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat*] Matth. i. 20.

[e] *Quod natus eſt Bethlehemi*] Mich. v. 2. Matth. ii. 1—6. Luc. ii. 4.

[f] *Quod dogma ſuum ſerere cœpit in Galilæa*] Eſai. ix. 1. Matth. iv. 12, 13. Marc. i. 14. Luc. iv. 14—16. et alibi ſæpe.

[g] *Quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit*] Eſaias, xxxv. 5. lxi. 1. Matth. xi. 5. Luc. iv. 18. et alibi paſſim. Adde quod mortuos reſuſcitavit, quod inter præcipuas Meſſiæ notas ponit R. Levi ben Gerſon.

[h] *Davidis*] Pſal. ii. 8. xxii. 28. lxviii. 32. lxxii. 8, 17.

[i] *Eſaiæ*] ii. 2. xi. 10. xiv. 1. xix. 18. xxvii. 13. xxxv, xlii, et xliii. præcipue xlix. 6. li. 5. lii. 15. liv, lv. 4, 5. lx. 3. et ſeqq. lxv. 1, 2. lxvi. 19. et ſeqq.

[k] *Zachariæ*] ii. 11. viii. 20. et ſeqq. ix. 9—11. xiv. 16.

[l] *Oſeæ*] ii. 23.

gentium magiſtrum fore : [m] per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum, et ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jeſu adventum, ſub falſis cultibus totus fere orbis jacebat : deinde paulatim evaneſcere illi cœperunt ; nec ſinguli tantum homines, ſed et populi et reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, ſed Jeſu diſcipulis eorumque ſucceſſoribus : ita [n] populus Dei factus eſt qui ante non erat, et impletum eſt quod per Jacobum prædictum fuerat, Geneſ. xlix. antequam plane tolleretur civilis poteſtas a poſteris Judæ, venturum Silo ; quem [o] Chaldæus et alii interpretes Meſſiam exponunt, [p] cui parituræ eſſent etiam exteræ gentes.

[m] *Per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum*] Eſa. ii. 18, 20. xxxi. 7. xlvi. 1. Sophonias, i. 4—6. Zach. xiii. 2.

[n] *Populus Dei factus eſt qui ante non erat*] Oſeæ ii. 23.

[o] *Chaldæus*] Tam Jonathan, quam Hieroſolymitanæ paraphraſeos ſcriptor : item Thalmudici, titulo de Synedrio, Bereſith Rabba ; Jakumus, ad Pentateuchum ; Rabbi Solomo, et alii. שבט, quod nunc Judæi volunt eſſe virgam caſtigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן : et Græcis eodem ſenſu ἄρχων : Aquilæ σκῆπτρον : Symmacho ἡγούμενος. שילה autem per בנו *filius ejus* exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bachai, R. Salomo, Abeneſdra, et Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chryſoſtomum, Sermone Chriſtum eſſe Deum, t. vi. p. 625.

[p] *Cui parituræ eſſent etiam exteræ gentes*] Vide dictum locum Eſaiæ xi. 10. qui huic lucem affert.

§. XVIII. *Solutio ejus, quod dicuntur quædam non impleta:*

Opponi hic a Judæis ſolet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non conſpiciantur impleta. Sed quæ adducunt obſcura ſunt, aut diverſam recipiunt ſignificationem: propter quæ non debent deſeri ea quæ ſunt manifeſta; qualia ſunt ſanctitas præceptorum Jeſu, præmii excellentia, et in eo proponendo ſermo perſpicuus: quibus cum accedant miracula, ſufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [q] quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent, recte intelligenda, opus ſæpe eſt Dei quibuſdam auxiliis; quæ merito illis ſubtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipſi quidem ignorant: et ſi cui conferre libeat interpretes veteres, [r] qui in Babylonico exilio aut alioqui circa Jeſu tempora extiterunt, cum his, qui ſcripſerunt poſtquam Chriſtianorum nomen in odio apud Judæos eſſe cœpit; inveniet explicationes novas repertas partium ſtudio, cum olim receptæ eſſent

[q] *Quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent*] Eſaias, xxix. 11. Daniel, xii. 4, 9. et ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem differit Chryſoſtomus, Sermone ii. Cur obſcurum ſit Vetus Teſtamentum, t. vi. p. 658. ſeqq.

[r] *Qui in Babylonico*, &c.] Videtur Grotius reſpicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Teſtamenti, atque ex ſententia Judæorum loqui; a quibus antiquiores habentur, quam ſunt. Vide Brian. Waltoni Proleg. in Bibl. cap. xii. *Cler.*

aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris literis non ex proprietate verborum, [s] sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant: [t] ut cum Deus descendisse dicitur; cum ei [u] os, [x] aures, [y] oculi, [z] nares tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum explicemus et pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt: [a] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum; lusurum cum anguibus infantem; [b] montem Dei surrecturum supra montes alios; venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quædam promissa, quæ ex antecedentibus aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebræis promisit Deus, si Messiam missum reciperent eique parerent: quæ si non eveniunt, habent ipsi quod sibi imputent. Quædam vero etiam definite et sine conditione pro-

[s] *Sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant*] Quomodo Maimonides, in libro Jad, locum Esaiæ xi. 6. de Messiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit, ad ipsum Esaiæ locum, David Kimchi: qui et similia habet, ad Jerem. ii. 15. v. 6.

[t] *Ut cum Deus descendisse dicitur*] Ut Gen. xi. 5. xviii. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimonidem, Ductoris dubitantium parte i. cap. 10. et ii. 29. et seqq. et eundem, ad Deuter. ubi de Rege. Messiæ res fore cœlestes, ait liber Cabalisticus Nezaël Israël.

[u] *Os*] Ut Jeremiæ ix. 12.

[x] *Aures*] Ut Psal. xxxi. 2. xxxiv. 15.

[y] *Oculi*] Loco Psalmi proxime citato.

[z] *Nares*] Psalm. xviii. 8. Jer. xxxii. 37.

[a] *Lupum cum agno*] Dicto loco Esaiæ xi. 6. et seqq.

[b] *Montem Dei surrecturum supra montes alios*] Esai. ii. 2. Mich. iv. 1. et seqq.

miſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt expectari. Conſtat enim etiam apud Judæos, [c] tempus ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſæculorum.

§. XIX. *Et ad id quod opponitur, de humili ſtatu et morte Jeſu:*

Offendit multos humilis Jeſu fortuna: inique vero; cum in ſacris literis paſſim dicat Deus, [d] erigi a ſe humiles, et ſuperbos ſterni. [e] Jacob, extra ſe nihil præter baculum ferens, Jordanem tranſiit: rediit eodem, maxima vi pecoris ditatus. Moſes exul, pauper, pecora paſcebat; [f] cum ei in rubo Deus apparuit, populique ſui ductum ei mandavit. [g] David itidem, gregem paſcens, ad regnum vocatur: multiſque aliis exemplis talibus plena eſt ſacra hiſtoria. De Meſſia vero legimus, fore eum [h] lætum pauperibus nuntium; [i] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum: ſed acturum leniter; ita ut parcat arundini concuſſæ, et in ellychnio fumigante alat quod

[c] *Tempus ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſæculorum*] Perek Chelek, p. 97. 1

[d] *Erigi a ſe humiles, et ſuperbos ſterni*] 1. Sam. ii. 8. Pſal. xxxiv. 18. Prov. xi. 2. Eſaias, lvii. 15. lxvi. 2.

[e] *Jacob, extra ſe nihil præter baculum ferens, Jordanem tranſiit, &c.*] Gen. xxxii. et ſeqq.

[f] *Cum ei in rubo Deus apparuit*] Exod. iii.

[g] *David itidem, gregem paſcens, ad regnum vocatur*] 1. Sam. xvi. 7, 11.

[h] *Lætum pauperibus nuntium*] Eſaias, lxi. 1. Matth. xi. 5. Adde Zach. ix. 9.

[i] *Non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum: ſed acturum leniter*] Eſa. xlii. 2—4. Matth. xii. 19, 20.

reſtat caloris. Neque magis cætera ejus mala, et mors ipſa inviſum eum cuiquam facere debent. Nam ſæpe a Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [k] ut Lothus a Sodomæ civibus, ſed interficiantur quoque, manifeſtum eſt [l] exemplo Abelis parricidio enecti, [m] Eſaiæ diſſecti, [n] Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipſi Judæi Pſalmum canunt lxxix. in quo hæc verba ſunt: *Dederunt ſervorum tuorum cadavera in cibum volucrium*; *reliquias eorum, quos tu, O Deus, amas, beſtiis: ſanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hieroſolymorum*; *nec quiſquam fuit, qui eos ſepeliret*: et quæ ſequuntur. Ipſum vero Meſſiam debuiſſe per ærumnas et mortem pervenire ad regnum ſuum, et ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba, [o] capite liii. animum volet attendere: *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, et vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo aſpectante, tanquam tener furculus, tanquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu*

[k] *Ut Lothus a Sodomæ civibus*] Gen. xix.

[l] *Exemplo Abelis parricidio enecti*] Gen. iv.

[m] *Eſaiæ diſſecti*] Ita habet Judæorum traditio; ad quam reſpicit ſcriptor ad Hebræos, xi. 37. et Joſephus, x. 4. Chalcidius, in Timæum, p. 263. fin. *Cum Prophetæ a conſceleratis, unus membratim ſectus, alter obrutus ſaxis.*

[n] *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum*] 2. Maccab. vii. Joſephus, libro Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, §. 9—14.

[o] *Capite* liii.] Quem locum de Meſſia interpretantur Chaldæus Paraphraſtes; et Gemara Babylonica, titulo de Synedrio.

ejus nihil pulchri, nihil decori; nec, si aspiceres, quicquam erat quod oblectaret: contemptui patebat, et inter homines erat velut abjectissimus; multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes se ab eo avertebant: tanto erat despicatui, nulloque in pretio. Sed vere [p] *nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tanquam de cœlo tactum, a Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina.* [q] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos, ut oves, aberravimus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur. Et tamen, cum opprimeretur et gravissime cruciaretur, vocem non emisit: sicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post judicium, e medio sublatus est: sed rursus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum ex hoc loco, in quo nos vivimus, creptus est: sed hoc malum ei evenit, ob populi mei scelera. Ad mortem usque et sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum; cum tamen nemini feciſſet injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eo usque eum passus est*

[p] *Nostros ille morbos pertulit*] Morborum voce quævis mala intelligi, docet ad hunc locum Abarbaniel.

[q] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est*] De Messia hæc explicat Rabboth, et Salomon Jarchi; ad Gemaram, titulo de Synedrio.

conteri, doloribuſque affici; *tamen*, [r] *quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem*, [s] *videbit poſteritatem, vitam aget durabilem, et quæ Deo ſunt placita per ipſum feliciter curabuntur. Liberatum ſe a malo conſpiciens, ait Deus*, [t] *voluptate ſatiabitur: eo maxime, quod dogmate ſuo ipſe juſtus ſervus meus multos abſolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam*, [u] *ubi inter prælatores ſpolia dividentur: quia morti ſe dedidit*; *et ſceleratis annumeratus eſt*; *cumque pœnas alienorum criminum ferret ipſe, pro ſontibus ſe conſtituit precatorem.* Quis poteſt nominari aut regum aut prophetarum, in quem hæc congruant? nemo ſane. Quod autem recentiores Judæi commenti ſunt, agi hic de ipſo populo Hebræo diſperſo in omnes gentes, ut ſuo exemplo ac ſermone multos ubique proſelytos faceret; is ſenſus primum plurimis ſacrarum literarum teſtimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [x] nihil

[r] *Quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem*] De malis volente animo toleratis hic agi, ait Alſeck.

[s] *Videbit poſteritatem*] Voce *ſeminis*, quæ in Hebræo eſt, ſignificari *diſcipulos*, ait hic Alſeck. Sic *ſemen ſerpentis* Hebræi interpretantur *Cananæos*. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum *filios*, Eſaiæ viii. 18. ut Thalmud Hieroſolymitanum notat, titulo de Synedrio.

[t] *Voluptate ſatiabitur*] Hæc ad futurum ſæculum refert Abarbaniel.

[u] *Ubi inter prælatores ſpolia dividentur*] Hæc ſpirituali modo intelligenda, docet Gemara Babylonica, titulo סנהדרין. Per ſpolia intelligi ſapientum honores et præmia, dicit Alſeck ad hunc locum.

[x] *Nihil mali accidiſſe, quod non ipſum et inſuper majora multo ſuis factis eſſent promeriti*] Apparet id locis Prophetarum jam ſupra poſitis, et Danielis ix. et Nehemiæ ix. Adde

mali accidiſſe, quod non ipſum et inſuper majora multo ſuis factis eſſent promeriti. Deinde ipſa propheticæ orationis ſeries eam non fert interpretationem. Dicit enim ſive Propheta, (quod iſti loco videtur convenientius,) ſive Deus: *Hoc malum illi evenit, ob populi mei ſcelera.* Populus autem Eſaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris, eſt populus Hebraicus. Quare is, qui tam gravia perpeſſus ab Eſaia dicitur, non poteſt idem populus eſſe. Melius antiqui Hebræorum magiſtri fatebantur hæc de Meſſia dici: quod cum viderent quidam poſteriorum, [y] duos Meſſias commenti ſunt; quorum alterum vocant Joſephi filium, qui mala multa et mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta proſpere ſuccederent: [z] cum multo facilius eſſet, et Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa et mortem ad regnum eſſet perventurus: quod nos de Jeſu credimus; et verum eſſe res ipſa docet.

quod de quo agit Eſaias deprecaturus erat Deum pro Ethnicis; quod Judæi non faciunt.

[y] *Duos Meſſias commenti ſunt*] Thalmud, titulo Succa: R. Salomo: R. David Kimchi.

[z] *Cum multo facilius eſſet, et Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa et mortem ad regnum eſſet perventurus*] Quod ipſum non uno in loco, ad hoc Eſaiæ caput, ſequitur Abarbaniel.

§. XX. *Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos a suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime sacerdotum; qui Jesum præjudicio damnarunt, et dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis et legis suæ et Prophetarum: a quibus sæpe appellantur [a] incircumcisi auribus et corde; [b] populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, [c] qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum et illi, [d] qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt; ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: [e] qui panem cœlitus missum fastidierunt: [f] qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc

[a] *Incircumcisi auribus et corde*] Jerem. iv. 4. vi. 10.

[b] *Populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus*] Deut. xxxii. 5, 6, 15, 28. Esaias, xxix. 13. Amos, v. 21. Ezech. xvi. 3.

[c] *Qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt*] Gen. xxxvii.

[d] *Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt*] Loca notata supra, ad librum ii. 19.

[e] *Qui panem cœlitus missum fastidierunt*] Num. xi. 6.

[f] *Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent*] Dicto capite xi. in fine.

ructarent. Majores ipsorum fuerunt, [g] qui, Davide tanto ac tam bono rege deserto, secuti sunt defectorem filium. Majores ipsorum fuerunt, [h] qui Zachariam Joiadæ filium trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum sacerdotem. Jam vero [i] Pontifices quod attinet: tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt; et perfecissent, nisi procerum quorundam obstitisset auctoritas: [k] extorserunt tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuisse eos qui Jesu temporibus vixerunt; eum ab hoc errore liberare Josephus poterit: qui atrocissima eorum facinora describit, et pœnas graviores omnibus unquam auditis; [l] et tamen, ut ipse censet, infra meritum. Neque de Synedrio melius existimandum: præsertim cum eo tempore senatores non veteri more cooptari manibus impositis, [m] sed ex potentium nutu legi solerent; ut et Pontifices, non jam perpetua

[g] *Qui, Davide tanto ac tam bono rege deserto, secuti sunt defectorem filium*] 2. Sam. xv.

[h] *Qui Zachariam Joiadæ filium trucidarunt*] 2. Paralip. xxiv. 21.

[i] *Pontifices quod attinet: tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt*] Jeremiæ xxvi.

[k] *Extorserunt tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis*] Jerem. xxxviii.

[l] *Et tamen, ut ipse censet, infra meritum*] Dicit is neque urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Judæis mali a semetipsis illatum, quam a Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

[m] *Sed ex potentium nutu legi solerent*] Josephus, xiv. 17.

[n] ſed annali et ſæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus; ſi homines arrogantia tumidi, ambitione et avaritia inſatiabiles, in furorem acti ſunt, conſpecto homine, qui ſanctiſſima præcepta afferens vitam ipſis ſuam ipſa diverſitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [o] Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt; quod intrepide verum contra quadringentos falſos Prophetas aſſeruiſſet. [p] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu ſacerdotes, ipſum eſſe qui pacem Iſraëlis turbaret. [q] Jeremiæ quoque crimini datum id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum. Addendum hic, quod magiſtri Hebræorum veteres [r] ſcriptum reliquerunt; temporibus Meſſiæ ho-

[n] *Sed annali et ſæpe empta dignitate*] Joſephus, xviii. 3. et 6.

[o] *Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt*] 1. Reg. xxii.

[p] *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu ſacerdotes, ipſum eſſe qui pacem Iſraëlis turbaret*] 1. Reg. xviii. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה זה עכר ישראל: ubi Græci, ὁ σὺ ὁ διασείφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Iſraëlem?* Sic Sacerdotes de Jeſu, apud Lucam xxiii. 2. Τοῦτον εὕρομεν διασείφοντα τὸ ἔθνος. *Hunc invenimus turbare Iſraëlem.*

[q] *Jeremiæ quoque crimini datum id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum*] Jerem. vii. 4. et ſeqq. xxvi. 6, 11.

[r] *Scriptum reliquerunt; temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate*] Thalmud, de Synedrio, Ketuboth, et Sota: R. Salomo, ad dictum titulum de Synedrio, c. Helec: Thalmud, titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judæ, in Gemara ad eundem titulum de Synedrio, c. Helec: *quo tempore adveniet filius David, domus inſtitutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. x. 21. et xxiii. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Maſoreta.* Exſtant autem hæc verba in Gemara,

mines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui quales Judæi plerique extituri essent Messiæ tempore multo ante præviderat, futurum dixerat; [s] ut, qui populus suus non fuisset, in populum assumeretur, [t] ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus et alter irent ad sacrum montem; sed, quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos: item [u] Messiam Hebræis in ruinam fore; sed lapidem hunc, rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.

§. XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos a Christianis coli;*

Restat ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judæi et dogma et cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures a nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur, quam [x] Philoni Judæo; qui sæpe tria in

ad cap. xi. tituli de Synedrio: *quæ ætate veniet filius Davidis, domus conventus,* בית הוועד, *fiet lupanar.* Edit. Cocceii, §. 27. *Clericus.*]

[s] *Ut, qui populus suus non fuisset, in populum assumeretur*] Oseæ ii. 23.

[t] *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus et alter irent ad sacrum montem; sed, quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos*] Jeremiæ iii. 14, 17. Adde Esaiam, liii.

[u] *Messiam Hebræis in ruinam fore; sed lapidem hunc, rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis*] Esaiæ viii. 14. Psal. cxviii. 22.

[x] *Philoni Judæo; qui sæpe*

Deo ſtatuit, et Dei rationem ſive [y] ſermonem vocat Dei nomen, [z] mundi opificem, [a] neque ingenitum ut eſt Deus Pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines: ([b] quem et Ange-

tria in Deo ſtatuit] De ſacrificiis Abel et Cain, p. 108. B. Ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορέμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἰς ὧν ὁ μέσος, τριῶν φαντασίας ἐνεργάζετο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ· ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν ἀδαμῶς, (ἀπείγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτῶν,) μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus ſummis ſuis efficaciis, imperio ac bonitate, medius ipſe et unus, tres imagines imprimebat animæ viſivæ; quarum nulla menſura capitur, (immenſæ enim ejus efficaciæ,) ſed ſingulæ cuncta metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, et ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν; aitque a pio animo non enuntiari, ſed in ſilentii arcano aſſervari. Similia habet in libro de Cherubim, p. 86. F. Libro ſecundo de Agricultura Noæ, p. 176. D, G. vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἴλεω δύναμιν, *id quod eſt, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides, initio libri de Fundamentis, et poſt eum Joſephus Albo diſtinguunt in Deo, *Id quod cognoſcit, quod cognoſcitur, et cognitionem.* Habet quæ huc pertinent et Abeneſdra, ad Geneſ. xviii. et Maimonides, Ductoris dubitantium parte i. cap. 68.

[y] *Sermonem vocat Dei nomen*] In Allegoriis, p. 76. B. et de Confuſione linguarum, p. 267. B.

[z] *Mundi opificem*] In Allegoriis, p. 60. C. Ὁ λόγος αὐτοῦ, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus, quo velut inſtrumento uſus mundum fecit:* De Cherubim, p. 100. B. Ὄργανον δὲ λόγον Θεοῦ, δι' οὗ κατεσκευάσθη. *Inſtrumentum autem Dei videbis eſſe ipſum verbum Dei, per quod factus eſt Mundus.* [Melius λόγου hic *rationem* vertas in Philone, quod pluribus oſtendi in Diſſertatione ad initium Joannis. *Clericus.*]

[a] *Neque ingenitum ut eſt Deus Pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines*] Locus eſt libro, Quis hæres ſit rerum divinarum, p. 398. A. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia ii. p. 636. B. et de Somniis a Deo immiſſis, p. 466. B. interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem inſidiari meliori, p. 132. D. et χαρακτὴρ, libro ii. de Agricultura, p. 169. D. Confer Joh. i. et Hebr. i. 3.

[b] *Quem et Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem et ipſe Philo*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, ut p. 71. D. et libro de Cherubim, p. 83. C. Ἀρχάγγελον vero, libro de Hærede divinorum bonorum, p. 397. G. et libro de Confuſione lin-

lum ſive legatum univerſum hoc curantem et ipſe Philo, [c] et Moſes Nehemanni filius appellat:) [d] aut Cabaliſtis; qui Deum diſtinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani, nominibus, Patris, Filii ſive Verbi, et Spiritus Sancti? Et, ut id ſumam quod

guarum, p. 267. B. Idem et Angelus et יהוה dicitur R. Samueli, in Mecor Chaim.

[c] *Et Moſes Nehemanni filius*] Ejus verba ſic tranſtulit doctiſſimus Maſius, ad Joſuæ cap. v. *Iſte Angelus, ſi rem ipſam dicamus, eſt Angelus redemptor: de quo ſcriptum eſt: Quoniam nomen meum in ipſo eſt. Ille, inquam, Angelus, qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum eſt: Et vocabat Moſem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum eſt enim: Eduxit nos Jehova (id eſt, Dominus Deus) ex Ægypto. Et alibi: Miſit Angelum ſuum, et eduxit nos ex Ægypto. Præterea ſcriptum eſt: Et Angelus faciei ejus ſalvos fecit ipſos. Nimirum, ille Angelus qui eſt Dei facies: de quo dictum eſt: Facies mea præibit, et efficiam ut quieſcas. Denique ille Angelus eſt, de quo vates: et ſubito veniet ad Templum ſuum Dominus, quem vos quæritis; et Angelus fœderis, quem cupitis.* Rurſum alia ejuſdem verba ſic: *Animadverte attente quid iſta ſibi velint. Moſes enim et Iſraëlitæ ſemper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille eſſet, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione ſatis aſſequebantur. Atqui facies Dei ipſum ſignificat Deum: quod apud omnes interpretes eſt in confeſſo. Verum neper ſomnium quidem iſta intelligere quiſquam poſſit, niſi ſit in myſteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc eſt, Angelus fœderis, quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum eſt: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo eſt. Faciamque ut quieſcas; ſive efficiam, ut ipſe ſit tibi lenis et benignus. Neque te ducat per jus rigidum; ſed placide et clementer.* Confer quæ habet Manaſſis Conciliator, ad quæſtionem xix. ſuper Geneſim. [Nomen patris hujus Rabbini melius efferatur *Nachman*, nam ſcribitur נחמן *Nahhman*. Cl.]

[d] *Aut Cabaliſtis; qui Deum diſtinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani, nominibus, Patris, Filii ſive Verbi, et Spiritus Sancti*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraicum Schindleri, in notis אבן. Et ספרות in Deo non obſtare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

apud omnes Hebræos maxime confeſſum eſt, Spiritus ille, quo agitati ſunt Prophetæ, non eſt aliquid creatum, et tamen diſtinguitur a mittente: quomodo et illud, [e] quod Schecina vulgo vocant. Jam vero in Meſſia habitaturam eam vim divinam, quam ſapientiam vocant, [f] plurimi Hebræorum tradiderunt; [g] unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias Dei Verbum dicitur: ſicut et [h] auguſto illo Dei, [i] itemque Domini nomine Meſſias appellatur apud Davidem, Eſaiam, et alios.

[e] *Quod Schecina vulgo vocant*] Et diſtinguunt a Spiritu Sancto: Gemara Hieroſolymitana, titulo de Documentis, cap. 3. et Gemara Babylonica, titulo Joma, cap. 1. Schecina per annos tres et dimidium ſe tenuiſſe in monte Oliveti, expectantem converſionem Judæorum, ait R. Jonathan, in præfatione Ecka Rabthi: quo recte accepto nihil verius.

[f] *Plurimi Hebræorum tradiderunt*] Rabbi Solomo. Idem, ad Geneſ. xix. 18. agnoſcit a Deo aſſumi poſſe humanam naturam: quam et olim ad tempus aſſumptam putat. Cui conſentit Thalmud, titulo Schebuoth et Sabbathoth.

[g] *Unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias Dei Verbum dicitur*] Ut Oſeæ i. 7. [At falli eos, qui quidquam præter Deum ipſum *Verbo Dei* ſignificari apud Chaldæum Paraphraſten putant, oſtendit vir doctus in *Bilibra Veritatis*, edita anno MDCC. diu poſt Auctoris mortem. *Clericus.*]

[h] *Auguſto illo Dei*] Nempe יהוה: Jonathan et David Kimchi, ad Jeremiam, xxiii. 6. cum quibus conſentit R. Abba, in Ecka Rabthi. יהוה צבאות, Zachariæ xiv. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monſtretur, ait Thalmud in Taanith; ex Eſaia, xxv. 9.

[i] *Itemque Domini nomine*] אלהים: Pſal. xlv. 7. (quem Pſalmum de Meſſia agere, agnoſcit Chaldæus ibi Paraphraſtes,) ut et jam dicto Eſaiæ loco. Item אדוני in Pſal. cx. quem de Meſſia agere, jamjam patebit.

§. XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata reſponſio eſt ad alterum, quod objiciunt nobis; nos ſcilicet cultum Deo debitum impartiri naturæ a Deo conditæ. Dicimus enim, a nobis Meſſiæ non alium honorem aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [k] Pſalmus ii. et Pſalmus cx. quorum illum in Davide rudi modo impletum, ſed excellentius ad Meſſiam pertinere, etiam [l] David Kimchi, magnus Chriſtianorum adverſator, agnoſcit; poſterior vero de alio, quam de Meſſia, exponi non poteſt. Nam, quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe Davidis eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David Domino ſuo dictum dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit; imo Melchiſedecus [m] ei, tanquam ſe minori, bene precatus eſt. Sed et hoc, et quod additur [n] de ſceptro ex Sione exituro et perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit; [o] ut loci ſimiles, de Meſſia

[k] *Pſalmus* ii. *et Pſalmus* cx.] Hæc loca, et Zachariæ ix. 9. de Meſſia exponit doctiſſimus Rabbi Saadia.

[l] *David Kimchi*] De Meſſia eundem ii. exponunt Abraham Eſdra et R. Jonathan, in Bereſith Rabba.

[m] *Ei, tanquam ſe minori, bene precatus eſt*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit, Gen. xiv. 19, 20.

[n] *De ſceptro ex Sione exituro, et perventuro in oras ultimas*] Pſal. cx. 2.

[o] *Ut loci ſimiles, de Meſſia*

haud dubie agentes, patefaciunt: nec aliter acceperunt vetuſtiores Hebræi, et Paraphraſtæ. Proprie autem Jeſum Nazarenum eſſe in quo hæc impleta ſint, poſſem vel ſolis ipſius diſcipulis id affirmantibus credere, ob ſummam eorum probitatem: ſicut et Judæi Moſi credunt de iis, quæ ſine teſte alio a Deo ſibi tradita dixit. Sed adſunt præter hoc plurima et [p] validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Jeſum dicimus: conſpectus ipſe vitæ redditus a multis: conſpectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique ſanati ſolo ipſius nomine, et linguarum dona data diſcipulis: quæ regni ſui ſigna Jeſus ipſe promiſerat. His adde, quod ſceptrum ejus, id eſt, ſermo Evangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populoſque et reges ſibi ſubegit; plane ut Pſalmi prædixerant. Judæi Cabaliſtæ inter Deum et homines medium ſtatuunt [q] Enochi quendam filium,

haud dubie agentes, patefaciunt] Ut Geneſ. xlix. 10. et qui ex Prophetis adducti ſunt ſupra.

p *Validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Jeſum dicimus*] Quæ vide tractata, libro ſupra ii. §. 5, 6, 19, 20. Adde et quæ dicta hujus libri initio.

q *Enochi quendam filium*] Nomen, quod ei faciunt Hebræi, eſt מטטרון *Metator*. Ita Latinis dicitur, qui regi viam parat. Lucanus, i. 382.

Audax Heſperiòs veniam metator in agros.

Vegetius, libro ii. 7. *Metatores in caſtris dicuntur, qui præcedentes locum caſtris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ, ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τὸν ἄρχοντος. *Metator, nuntius qui a principe præmittitur.* [*Metatron*, מטטרון, potius vocant Rabbini; de quo vide Joan. Buxtorfii Lexicon Chal-

nullo tantæ poteſtatis indicio. Quanto nos juſtius illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei patris imminutionem id pertinet; [r] a quo venit hæc poteſtas Jeſu, [s] et ad quem reditura eſt; [t] et cujus honori ille inſervit.

§. XXIII. *Abſolutio hujus partis, cum precibus pro Judæis.*

Subtilius iſta rimari, non hujus eſt operis: neque de his egiſſemus, niſi ut pateret, nihil eſſe in Chriſtiano dogmate aut impium aut abſurdum; quod obtendere quis poſſit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honeſta præcipientem, tam eximia pollicentem amplecti poſſit. Nam eam qui ſit amplexus, is jam de ſpecialibus quæſtionibus conſulere debet libros illos, quibus religionis Chriſtianæ dogmata contineri ſupra oſtendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judæorum mentem ſua luce colluſtret; et efficaces reddat preces, [u] quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.

daicum et Rabbinicum. *Clericus.*]

[r] *A quo venit hæc poteſtas Jeſu*] Ipſo fatente: Joh. v. 19, 30, 36, 43. vi. 38, 57. viii. 28, 49. x. 18, 29. xiv. 28, 31. xvi. 28. xx. 21. Et Apoſtolis: Heb. v. 5. Rom. vi. 4. 1. Cor. xi. 3.

[s] *Et ad quem reditura eſt*] Fatente Apoſtolo, 1. Cor. xv. 24.

[t] *Et cujus honori ille inſervit*] Joh. xiii. 31. xiv. 13. Rom. xvi. 27. Ideo Thalmud, in titulo de Synedrio, negat Jeſum idoli eſſe nomen; quando Chriſtiani, in ejus honore, reſpiciant Deum mundi opificem.

[u] *Quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit*] Luc. xxiii. 34.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§. I. *Refutatio Mahumetiſmi : origo ejus.*

SEXTUS liber, Mahumetiſtis oppoſitus, præfationis vice Dei judicia adverſus Chriſtianos ad ipſam uſque Mahumetiſmi originem deducit: quomodo ſcilicet [a] vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat, paulatim refri-

[a] *Vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat*] Ammianus Marcellinus, fine libri xxi. de Conſtantio : *Eratque ſuper his adimere facilis quæ donabat, Chriſtianam religionem abſolutam et ſimplicem anili ſuperſtitione confundens : in qua ſcrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum : ut catervis antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per Synodos quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehicularis ſuccideret nervos.*

geſcere cœperit; ex quo per Conſtantinum et ſequentes Imperatores effectum eſt, ut ea profeſſio non tuta tantum ſed et honorata eſſet, [b] mundo velut intruſo in Eccleſiam: [c] principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [d] Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſum-

[b] *Mundo velut intruſo in Eccleſiam*] Vide de hac re pulchre dicta Chryſoſtomi Morali ſecundo ad 2. Corinth. cap. xii. poſt ver. 10. t. iii. p. 686.

[c] *Principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret*] Marciani laudabile dictum, apud Zonaram, lib. xiii. fin. Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma ſumere, quandiu pace frui liceret.*

[d] *Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus*] Ammianus, libro xxvii. 3. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæſitore Palatii) *diſcordantis populi ſeditiones terruere crebræ, quæ tale negotium excitavere. Damaſus et Urſicinus, ſupra humanum modum ad rapiendam Epiſcopalem ſedem ardentes, ſciſſis ſtudiis aſperrime conflictabantur; aduſque mortis vulnerumque diſcrimina adjumentis utriuſque progreſſis: quæ nec corrigere ſufficiens Viventius, nec mollire, vi magna coactus feceſſit in ſuburbanum: et in certatione ſuperaverat Damaſus, parte quæ ei favebat inſtante. Conſtatque in baſilica Sicinini, ubi ritus Chriſtiani eſt conventiculum, uno die* cxxxvii. *reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderans urbanarum, hujus rei cupidos ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgari debere: cum id adepti futuri ſint ita ſecuri, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis inſidentes, circumſpecte veſtiti, epulas curantes profuſas, adeo ut eorum convivia regales ſuperent menſas. Qui eſſe poterant beati revera, ſi, magnitudine urbis deſpecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antiſtitum quorundam provincialium viverent; quos tenuitas edendi potandique parciſſime, vilitas etiam indumentorum, et ſupercilia humi ſpectantia perpetuo numini veriſque ejus cultoribus ut puros commendant et verecundos.* Poſtea, cap. ix. *Hæc inter Prætextatus, præfecturam urbis ſublimius curans, per integritatis multiplices actus et probitatis, quibus ab adoleſcentiæ rudimentis inclaruit, adeptus eſt id quod raro contingit; ut, cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari ſolitum erga judices formidatos:*

mis sedibus: ac, [e] ficut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam; [f] et ex religione artem factam: cui

cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino; alta quies pari jam proposito civium Romanorum aptissime adolescebat, gloria clari rectoris plura et utilia disponentis. Hic est Prætextatus, de quo historiam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus, ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani, t. ii. p. 454. E. *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papæ Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, et ero protinus Christianus.* Vide et quæ idem habet Ammianus, libro xv. 7. fin. Non fructra Concilium Africanum Cœleftinum Romanæ urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis, et humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. iv. 32, 34, 36. lib. vi. 30. lib. vii. Indict. 1. epist. 30.

[e] *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala*] Gen. ii. et iii.

[f] *Et ex religione artem factam*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro xxi. 16. Idem, libro xxii. 5. in Juliani historia: *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut civilibus discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suæ serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut, dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem; nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius, Gothicorum i. 3. (cum temperamento tamen hic, ut et alibi audiendus:) Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἦκον, ὅ, τε τῆς Ἑσπερίου ἱερεὺς Ὑπάτιος, ᾧ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἦν Χριστιανοὶ ἐν σοφίσμασιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. Τὰ δὲ ἀμφιλεγόμενα ἐγὼ, ἐξακριβάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμηνήσομαι. Ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν ὁποία ποτέ ἐστιν. Ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς, οἶμαι, καταληπτὰ μή τοι γε τὰ ἐς Θεοῦ φύσιν ἥκοντα. Ἐμοὶ μὲν ἂν ταῦτα ἀκινδύνως σεσωπήσθω, μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τεθνημένα. Ἐγὼ γὰρ ἂν ἂν εἰδεῖ ἄλλο περὶ Θεοῦ ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ζύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. Λεγέτω δὲ, ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται, καὶ ἱερεὺς, καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati a By-*

deinde consequens fuerit, ut, [g] ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones et discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpe nescia quo se verteret, culpam

xantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philippopolim vero Macedoniæ provinciæ Demetrius; ob ea, quæ inter se controversa Christiani habent. Ea vero quæ sint, quamquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humanæ, quantum ego existimo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea, quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere; hoc uno quæ tum coluntur, cum eis fides non negatur. Ipse hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de eo dicat; sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe. Laudat Gregoras, l. viii. p. 223. E. dictum Lysidis Pythagorici, deinde Synesii: *τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν, μιγάλης ἰς ἀνθρώπως ἤρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. Apud populum subtiliter philosophari, causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem, lib. x. p. 365. D. multum dissuadet tales disputationes, et de Latinis sui temporis loquens: *Τὺς Ἰταλὺς διασύρω καὶ μίμφομαι, ἰταμῶς ὄτως καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀρρύος τῇ Θεολογίᾳ ἰσπηδῶντας. Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum supercilio ad Theologiam prosiliant.* Addit mox, p. 365. E. *Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰσέῖν τοῖς βαναύσοις ἐπικέχυται τὰ Θεολογίας μυστήρια καὶ ὅτω κιχήσασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογισικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. Καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγοραὶς καὶ περιπάτυς καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς Θεολογίας, καὶ οὐδὲ τῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιέμενοι. Ita apud illos etiam fellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas et pabula. Et qui ea, quæ omnino recte credenda sunt, in ambiguo habent; et qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere; hi fora omnia et ambulacra et theatra implent theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ testem facere.*

[g] *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant*] Gen. xi. Exprobrat has controversias Christianis sæpe Mahumetes; præsertim Azoara xxvi, xxxii.

in ſacras literas rejecit, et eas tanquam venenatas cœpit fugere. Religio autem paſſim non in mentis puritate, ſed, quaſi reducto Judaiſmo, in ritibus collocari cœpit; [h] et in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent; [i] itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium: [k] tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi. Non diſſimulavit Deus hæc populi ſui vitia: quin, [l] ex ultimo Scythiæ [m] ac Germaniæ receſſu, immenſa agmina quaſi diluvio effudit in orbem Chriſtianum: et, cum datæ ab his ſtrages maximæ non ſatis profeciſſent ad corrigendos ſuperſtites, juſto Dei permiſſu [n] in Arabia Mahumetes novam ſevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Chriſtiana religione, ſed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ

[h] *Et in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent*] 1. Tim. iv. 8. Coloſſ. ii. 23.

[i] *Itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium*] Rom. x. 2. 1. Cor. i. 12. et ſeqq.

[k] *Tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi*] Salvianus, lib. iii. p. 91. de Gubernatione Dei: *Præter pauciſſimos quoſdam, qui mala fugiunt; quid eſt aliud omnis cœtus Chriſtianorum, quam ſentina vitiorum?*

[l] *Ex ultimo Scythiæ*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

[m] *Ac Germaniæ receſſu*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Langobardos.

[n] *In Arabia Mahumetes*, &c.] Digna eſt quæ legatur vita Mohammedis, Anglico ſermone ſcripta ab Humf. Prideauxio, et Londini edita anno 1697. Sed præ ceteris omnibus legenda ea, quæ ab Abul' Feda Arabice ſcripta, et edita a Viro doctiſſimo Joan. Gagnierio cum eximiis notis. *Clericus.*

partis Christianorum. Accepta hæc religio primum a Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi subacta Arabia, Syria, Palæstina, Ægyptus, Persis; post infessa Africa, et trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [o] tum Turcæ maxime exceperunt, gens et ipsa pugnacissima; quæ, post longa adversum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile suscepit religionem suis moribus congruentem, imperiique majestatem in se transtulit. Captæ Asiæ Græciæque urbes; et, promota armorum felicitate, in Hungariam Germaniæque fines deventum est.

§. II. *Eversio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in religionem.*

Hæc religio, plane ad fundendum sanguinem facta, multum ritibus gaudet; [p] credique sibi vult, nulla inquirendi libertate: unde et librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum statim manifestum est iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quæ hac lege obtruditur ne inspici possit. Verum quidem est, non æqualem esse omnibus ad omnia cognoscenda perspicaciam; multos arro-

[o] *Tum Turcæ maxime exceperunt*] Vide Turcica Leunclavii, et Laonicum Chalcocondylam.

[p] *Credique sibi vult, nulla inquirendi libertate*] Alcoranus, Azoara xiii. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam sequimur.

gantia, alios affectibus, consuetudine nonnullos in falsum abripi: sed[q] ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes; bonitas divina vetat credi. Et sane cum judicandi vim Deus inserverit humanæ menti; nulla pars veri dignior est in quam ea impendatur, quam illa quæ ignorari fine amittendæ salutis æternæ periculo non potest.

§. III. *Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum et Christianorum; eosque non esse corruptos:*

[r] Mosem a Deo missum, [s] item Jesum, [t] et

[q] *Ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes; bonitas divina vetat credi*] Responsio ad quæstionem iv. ad Orthodoxos, inter opera Justini, p. 394. C. ed. Lut. Par. 1615. Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· Πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat qui toto corde ac viribus quærit veritatem, testatur Dominus dicens: Quisquis petit, accipit: et qui quærit inveniet, et pulsanti aperietur.* Origenes, viii. 53. contra Celsum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην κατ' ἀξίαν κρίνων, καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προσασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit, communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat auditque, æqua retribuere voluntati ipsum quærenti, ac pie vivere cupienti: eique fructum largiri aliquem sui patrocinii.*

[r] *Mosem a Deo missum*] Azoara v, xxi.

[s] *Item Jesum*] Azoara v, xii.

[t] *Et viros sanctos fuisse qui Jesu disciplinam primi propagarunt*] Azoara v, lxxi.

viros ſanctos fuiſſe qui Jeſu diſciplinam primi propagarunt; Mahumetes, ejuſque ſectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [u] multa narrantur plane contra quam a Moſe et ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita. Ut ex multis unum ſumamus exemplum: Jeſum, in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediiſſe, conſpectumque a multis, omnes Apoſtoli diſcipulique Jeſu maximo conſenſu teſtantur. Contra docet Mahumetes, [x] Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum; ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non poteſt; niſi dicat Mahumetes, quod et dicit, [y] libros tum Moſis tum diſcipulorum Jeſu non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe. Sed hoc commentum jam ſupra a nobis libro tertio refutatum eſt. Certe, ſi quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetiſtæ; id-

[u] *Multa narrantur plane contra quam a Moſe et ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita*] Ut templum Mechæ ſtructum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confuſa Gedeonis et Saülis hiſtoria, Azoara iii. In hiſtoria Exodi multa, Azoara xvii. et xxx. et xxxviii. In hiſtoria Joſephi multa, Azoara xxii. De avibus ab Abrahamo diſſectis, et in vitam revocatis, Azoara iv. De Maria apud Zachariam educata, Azoara v. De avibus ex luto factis per Jeſum, ibidem, et xiii.

[x] *Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum; ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos*] Azoara xi.

[y] *Libros tum Moſis tum diſcipulorum Jeſu non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe*] Azoara ix, xxxii.

que ſufficere dicerent adverſus non probantes: at ipſi ultro afferre pro integritate ſui libri ea argumenta non poſſent, quæ nos afferimus; de ſparſis ſtatim exemplis per orbem terrarum, (et quidem non, ut Alcorani, uno ſermone,) cuſtoditiſque fide tot ſectarum tam diſcrepantium circa cætera. Perſuadent ſibi Mahumetiſtæ Johannis capite xiv. ubi de Paracleto mittendo agitur, extitiſſe aliquid ſcriptum de Mahumete, quod Chriſtiani deleverint. Sed hic ab ipſis libet quærere; hanc Scripturæ mutationem velintne factam poſt Mahumetis adventum, an antea. Poſt Mahumetis adventum fieri plane non potuit; cum jam eo tempore extarent toto orbe plurima, non Græca tantum, ſed Syriaca, Arabica, et, in diffitis ab Arabia partibus, Æthiopica, et Latina exemplaria non unius verſionis: hæc autem omnia eo in loco conſentiunt, nulla ſcripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi cauſa: nemo enim ſcire poterat, quid docturus eſſet Mahumetes. Imo ſi Mahumetis dogma nihil haberet Jeſu dogmati contrarium; non magis difficiles fuiſſent Chriſtiani in libris ejus recipiendis, quam in libris Moſis et Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrinque nihil ſcriptum fuiſſe, aut de Jeſu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jeſu dogmate habendum, in quod Chriſtiani om-

nes; pro Mahumetis, in quod Mahumetiſtæ conſentirent.

§. IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Chriſto*;

Conferamus jam utriuſque dogmatis adjuncta atque affectiones; ut videamus, utrum utri præferendum ſit: ac primum de auctoribus videamus. [z] Jeſus, Mahumetis ipſius confeſſione, erat Meſſias ille in lege et Prophetis promiſſus; [a] ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum, [b] mens, [c] ſapientia; [d] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe: [e] Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam a ſuis creditur. Jeſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil objici poſſet: [f] Mahumetes diu raptor, [g] mulieroſus ſemper. [h] Jeſus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in ſepul-

[z] *Jeſus, Mahumetis ipſius confeſſione, erat Meſſias ille in lege et Prophetis promiſſus*] Azoara xxix.

[a] *Ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum*] Azoara v, xi. et in libro doctrinæ Mahumetis, p. 199. fin. ed. Bibliandri. Jeſum a Mahumete vocari λόγον, & πνεῦμα Θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus, in diſputatione contra Saracenos, §. 4.

[b] *Mens*] Azoara iv, xi, xxix. et in dicto libro.

[c] *Sapientia*] Dictis locis.

[d] *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe*] Azoara xxxi.

[e] *Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam a ſuis creditur*] Vide librum Generationis Mahumetis, p. 207.

[f] *Mahumetes diu raptor*] Vide Chronica Mahumetis verſa ex Arabico, p. 216. Vide Diſputationem Saraceni et Chriſtiani a Petro Abbate Cluniacenſi editam, t. ii. col. 4. ed. Bibliandri.

[g] *Mulieroſus ſemper*] Azoara xliii, lxxv. et lxxvi. Vide dictam Diſputationem, col. 6.

[h] *Jeſus in cœlum evectus, fatente Mahumete*] Azoara xl.

chro detinetur. Uter potius ſequendus ſit, quis non videat?

§. V. *Factorum utriuſque*;

Accedant utriuſque facta. [i] Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit; imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis: [k] Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei et miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile poſſunt effecta reddi, ut de [l] columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur, [m] ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius

[i] *Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit; imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis*] Azoara v, xiii.

[k] *Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis*] Azoara iii, xiv, xvii, xxx, lxxi. [Vide, hac de re, vitam Mohammedis Anglica Lingua editam ab erudito Viro Humfredo Prideauxio, p. 30. ubi multis oſtendit, Pſeudo-Prophetam non auſum miracula ulla jactare. Attamen ſequaces ejus multa jactarunt; ut liquet ex Vita Mohammedis ab Abul' Feda ſcripta, de qua jam antea. *Clericus.*]

[l] *Columba ad aurem advolante*] Hanc tamen de Columba fabellam in verſione ſua hujus operis Arabica cum prætermittat noſter Pocockius, id ſe annuente ipſo Grotio facere teſtatur: monet enim lectorem, *ſi pauca quædam libri ſexti omiſſa vel mutata reperierit, ideo hoc factum, nequid de Mohammedanorum rebus et ſententia affirmaretur, quod non Authorum, apud ipſos omni exceptione majorum, fide et teſtimonio conſtaret; idque Authorem ipſum, dum in vivis eſſet, ea de re conſultum, faciendum cenſuiſſe: e. g. quod de Columba ad aurem Mohammedis advolante a noſtris aſſeritur.* O.

[m] *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa, et ab ipſo remiſſa*] Azoara lxiv. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum, Oratione ii. in Mahu-

delapsa, et ab ipso remissa ad reddendam fideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quæ certiora pro se habet divinæ approbationis testimonia?

§. VI. *Eorum, qui primi utramque religionem receperunt;*

Videamus et eos, qui hanc et illam legem primi susceperunt. Qui Jesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum decipi patiatur. At, [n] qui Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

§. VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata est;*

Sequitur et modum ostendamus, quo religio

metem, §. 23. p. 88. ed. Basil. 1543.

[n] *Qui Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant*] Ostendit vox ipsa *Saraceni*, quod λῃστικὸς significat. Vide Scaligerum, de Emendatione Temporum, lib. ii. cap. de Periodo Arabum, p. 111. B. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem sunt sequuti; sed vox Arabica, ad quam respicit Scaliger, significat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile est ipsos infame nomen sibi adsumsisse; ne jam dicam fuisse hoc antiquius Mohammede, cum apud Ptolemæum et Philostorgium inveniatur. Itaque malim eorum sequi sententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen a voce שרק *Schark*, quæ *orientem* sonat; unde שרקיין *Scharkiin*, Saraceni, seu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi Eduard. Pocockium, ad specimen Histor. Arabum, ab initio. *Clericus.*]

utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus eſſe ex miraculis, non Chriſti tantum, ſed et diſcipulorum, et qui eis ſucceſſerunt; tum vero ex ipſa malorum et ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed [o] religio illa quo arma eunt ſequitur, armorum acceſſio eſt: [p] nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri afferunt, quam bellorum ſucceſſum, et imperii magnitudinem; quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant: et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ; quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. [q] No-

[o] *Religio illa quo arma eunt ſequitur, armorum acceſſio eſt*] Azoara x, xviii, xxxii.

[p] *Nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri afferunt, quam bellorum ſucceſſum, et imperii magnitudinem*] Azoara xxxii, lvii.

[q] *Notæ clades*] Quæ a temporibus Grotii majores fuere. Expulſi enim ſunt, poſt multas clades, ditione Auſtriaca, Hungaria, Tranſſilvania, et Peloponneſo, ante aliquot annos; viſumque Turcicum imperium, ab eo tempore, retro fublapſum referri. *Cl.* Anno quidem 1715. poſt haſce notulas primum editas, recuperarant Turcæ Peloponneſum, ſegniter a Venetorum Præfectis defenſam. Sed anno ſequente 1716. cum Hungariam et Corcyram inſulam invadere conarentur, primum ſunt in Hungaria ingenti prælio victi a Cæſarianis copiis, quibus Eugenius a Sabaudia præerat, amiſeruntque urbem Themiſcyram, ad deditionem vehementi oppugnatione adactam; tum a Corcyra, virtute Comitis Schulemburgii, non ſine clade repulſi, in claſſem ſuam aufugerunt. Cum hæc ſcriberem menſe Aprili 1717. minabantur ſe novis copiis conſcriptis eadem tentaturos; quibus tamen Cæſariani non multum moveri videbantur.

tæ clades, quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hiſpania pulſi ſunt. Non poteſt res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis eſſe poteſt, nota eſſe certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum injuſta ſunt; [r] cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere poſſint niſi ſolam religionem: quod maxime eſt irreligioſum. Nam [s] cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo et ſuadendo elicitur; non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit; ſed credere ſe ſimulat, ut malum vitet. Qui mali ſenſu aut metu extorquere aſſenſum vult, eo ipſo oſtendit ſe argumentis diffidere. Rurſus autem hunc ipſum obtentum religionis ipſi deſtruunt; cum ſubactos ſub imperium patiantur uti qua velint religione, imo et [t] palam agnoſcant interdum Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.

Cl. Revera ſunt, ſequente æſtate, ad Albam Græcam ingenti prælio victi, eodem Eugenio duce; eaque Urbs, et Pars Serviæ in poteſtatem Caroli VI. Cæſaris Aug. redactæ. *Clericus.*

[r] *Cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos*] Vide Azoara xix.

[s] *Cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat*] Lactantius, libro v. cap. 19. 23. *Nihil eſt enim tam voluntarium quam religio; in qua ſi animus ſacrificantis averſus eſt, jam ſublata, jam nulla eſt.*

[t] *Palam agnoſcant interdum Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe*] Azoara ii. et xii. Liber de doctrina Mahumetis, p. 190. 7. Vide Euthymium, §. 20.

§. VIII. *Præceptorum inter se.*

Contendamus inter se et præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo et benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [u] inde discedendi licentia. Hic maritus quod ab uxore exigit præstat ipse, et affigendum uni amorem exemplo suo docet: [x] ibi aliæ super alias mulieres, nova semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio; ut, eo bene culto, fructus exerat humano generi utiles: ibi eadem [y] in circumcisione, [z] aliisque rebus per se mediis vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi [a] vetitum sue vesci, [b] bibere vinum; quod tamen magnum Dei munus est ad animi et corporis bona, cum modo sumptum. Et ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est: post eam vero publicatam redire ad figuras, præposterum. Neque ulla potest

[u] *Inde discedendi licentia*] Vide Euthymium, §. 18. et eos qui de rebus Turcicis scripsere.

[x] *Ibi aliæ super alias mulieres*] Azoara iii, viii, ix, xxxiii.

[y] *In circumcisione*] Vide et Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum, t. iii. p. 182. ed. Bibliandri.

[z] *Aliisque rebus per se mediis*] Ut lotionibus, Azoara ix. Vide et Euthymium, §. 12.

[a] *Vetitum sue vesci*] Azoara iii, xxvi.

[b] *Bibere vinum*] Vide Euthymium, §. 20. et alios qui res Saracenicas scripsere.

cauſa afferri, cur, poſt Chriſtianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§. IX. *Solutio ejus, quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio.*

Offendi ſe aiunt Mahumetiſtæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quaſi filii vox in Deo non poſſit diviniorem habere ſignificationem. At ipſe Mahumetes multa Deo aſcribit non minus indigna, quam ſi uxorem habere diceretur: puta, [c] manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum: [d] geſtari in ſella: et his ſimilia. Nos vero cum Jeſum Dei filium dicimus, hoc ſignificamus, quod ipſe; [e] cum eum verbum Dei dicit: [f] verbum enim ex mente ſuo quodam modo gignitur. Adde jam, quod ex virgine, ſola Dei opera vim paternam ſupplente, natus eſt; quod in cœlum evectus Dei poteſtate: quæ et ipſa Mahumeti confeſſa oſtendunt [g] Jeſum ſingulari

[c] *Manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum*] Locum vide apud Richardum, contra Mahumetiſtas, cap. i. et cap. xiv. et apud Cantacuzenum, Oratione in Mahumetem ii. §. 18. et oratione iv. non longe a principio.

[d] *Geſtari in ſella*] Ibidem.

[e] *Cum eum verbum Dei dicit*] Vide ſupra, §. 4.

[f] *Verbum enim ex mente ſuo quodam modo gignitur*] Vide Platonem, in Convivio, p. 1198. B. et Abarbanielem, in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur, f. 100. ſeqq. ed. Ven. 1564. Vide hac de re et Euthymium, in dicta Diſputatione, §. 4. ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, et cætera; Cardinalem Cuſanum, lib. i. cap. 13. et ſeqq. contra Mahumetiſtas; Richardum, cap. 9. et 15.

[g] *Jeſum ſingulari quodam ju-*

quodam jure Dei filium appellari poſſe, et debere.

§. X. *Abſurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in ſcriptis Mahumeticis [h] quam multa ſint a veritate hiſtoriæ aliena, quam multa plane ridicula; longum foret eloqui. Talis eſt fabula [i] de pulchra muliere; quæ ab Angelis vino captis ſolenne didicerit carmen, quo in cœlum aſcendi et ex eo deſcendi ſolet: quæ cum aſcendiſſet in multam cœli altitudinem, deprehenſam a Deo, ibique fixam; atque eam eſſe ſtellam Veneris. Talis illa [k] de mure in navi Noë nato ex ſtercore elephantis: [l] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [m] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum et inferos ſpatio ſit ſtabulaturus; [n] et de epulis in vita altera excer-

re Dei filium appellari poſſe, et debere] Luc. i. 35. Johan. x. 36. Actor. iii. 13—15. xiii. 33. Hebr. i. 5. v. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis, p. 197. 18. Jeſus inducitur Deum ſuum Patrem appellans.

[h] *Quam multa ſint a veritate hiſtoriæ aliena*] Ut de Alexandro Magno; qui ad fontem perveherit, in quo Sol quieſceret, Azoara xxviii. De Solomone, Azoara xxxvii.

[i] *De pulchra muliere*] In libro Doctrinæ Mahumetis, p. 198. 13. eſt hæc fabula, ſumpta ex libro Enarrationum. Vide et Cantacuzenum, Oratione ii. in Mahumetem, c. 15.

[k] *De mure in navi Noë nato ex ſtercore elephantis*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis, p. 197. 30.

[l] *Contra autem fele ex leonis halitu*] Ibidem.

[m] *De morte in arietem commutanda*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis, p. 200. 20.

[n] *Et de epulis in vita altera excernendis per ſudorem*] Dictus liber de doctrina Mahumetis, p. 197. 8.

nendis per ſudorem; [o] deque mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptatem: quæ profecto talia ſunt omnia, ut oporteat culpa ſua eſſe in ſtuporem datos qui iſtis fidem habent; præſertim cum Evangelii lux ipſos circumfulgeat.

§. XI. *Peroratio ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.*

Hac ultima diſputatione abſoluta, ſequitur peroratio, non jam ad extraneos, ſed ad omnis generis ac nominis Chriſtianos: ſummatim monſtrans eorum uſum, quæ dicta ſunt hactenus; ut et quæ recta ſunt fiant, et quæ prava vitentur. Primum, [p] ut puras manus elevent ad Deum illum, [q] qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo, [r] cum certa fiducia eum curam noſtri gerere; [s] cum, niſi ejus permiſſu, ne paſſer quidem cadat: [t] ac ne eos ti-

[o] *Deque mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptatem*] Vide quæ ſupra adducta ad librum ſecundum, §. 10.

[p] *Ut puras manus elevent ad Deum illum*] 1. Tim. ii. 8. Jac. iv. 8. Tertullianus, Apologetico, cap. 30. *Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubeſcimus: denique ſine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

[q] *Qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo*] Coloſſ. i. 16. Hebr. xi. 3. Act. iv. 24. xvii. 24. 2. Macc. vii. 28.

[r] *Cum certa fiducia eum curam noſtri gerere*] 1. Petr. iii. 12. v. 7.

[s] *Cum, niſi ejus permiſſu, ne paſſer quidem cadat*] Matth. x. 29.

[t] *Ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere poſſunt; præ eo, cui et in corpus et in ani-*

meant, qui tantum corpori nocere poſſunt; præ eo, cui et in corpus et in animum æquale jus eſt. [u] Confidant non Deo tantum Patri, ſed et [x] Jeſu; [y] quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet: [z] quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros; ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde, [a] ſanctum illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum, ſollicite cuſtodire: atque eam ob rem etiam [b] ſæpe legere ſacra ſcripta; quibus nemo poſſit decipi, niſi qui prius ſe ipſe deceperit. [c] Nam et fideliores fuiſſe eorum ſcriptores et afflatus divini pleniores, quam ut neceſſaria veritate nos frau-

mum æquale jus eſt] Matth. x. 28. Luc. xii. 4.

[u] *Confidant non Deo tantum Patri, ſed et Jeſu*] Joh. xiv. 1. Heb. iv. 15, 16. Eph. iii. 12. et 17.

[x] *Jeſu*] Adde: filio ejus unigenito, quem Mediatorem inter ſe et nos eſſe voluit, cui poteſtatem omnem in cœlo et terra tribuit. *Clericus.*

[y] *Quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet*] Actor. iv. 12.

[z] *Quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros; ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt*] Joh. viii. 41. et ſequentibus: Matth. vii. 21. Joh. xv. 14. 1. Joh. ii. 3, 4.

[a] *Sanctum illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum, ſollicite cuſtodire*] Matth. xiii. 44, 45. 1. Cor. iv. 7. 1. Tim. vi. 20. 2. Tim. i. 14.

[b] *Sæpe legere ſacra ſcripta*] Coloſſ. iv. 16. 1. Theſſ. v. 27. Apoc. i. 3.

[c] *Nam et fideliores fuiſſe eorum ſcriptores et afflatus divini pleniores, quam ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent*] Tertullianus de hæreticis ſic loquitur, in Præſcriptione, cap. 22. *Solent dicere, non omnia Apoſtolos ſciſſe; eadem agitati dementia, qua rurſus convertunt: omnia quidem Apoſtolos ſciſſe, ſed non omnia omnibus tradidiſſe: in utroque Chriſtum reprehenſioni ſubjicientes; qui aut minus inſtructos, aut parum ſimplices Apoſtolos miſerit.* Vide et quæ ſequuntur ibidem longe utiliſſima.

dare vellent, eamve nube aliqua obtegere; [d]sed afferendum animum paratum obsequio: id si fiat, [e] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri a nobis debent: [f] atque eo modo ali in nobis et excitari illum Spiritum, [g] qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [h] primum, in cultu falsorum Deorum; [i] qui nihil sunt nisi vana nomina, [k] quibus mali Dæmones utuntur, [l] ut nos a veri Dei cultu avertant: [m] quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis prosit: [n] secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem quam a cupiditate dictatam; [o] unde Christianos longissime abesse oporteat, [p] qui non tantum Paganis præstare mul-

[d] *Sed afferendum animum paratum obsequio*] Johan. vii. 17. v. 44. Matth. xi. 25. Philipp. iii. 15. 2. Petr. iii. 16. Oseæ xiv. 9.

[e] *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri a nobis debent*] 2. Tim. iii. 15, 16. Johan. xx. 31. 1. Petr. i. 23.

[f] *Atque eo modo ali in nobis et excitari illum Spiritum*] 2. Tim. i. 6. 1. Thess. v. 19.

[g] *Qui futuræ felicitatis arrhabo est datus*] Ephes. i. 14. 2. Cor. i. 22. v. 5.

[h] *Primum, in cultu falsorum Deorum*] 1. Cor. viii. 5, 6.

[i] *Qui nihil sunt nisi vana nomina*] Ibid. ver. 4. et x. 19.

[k] *Quibus mali Dæmones utuntur*] 1. Cor. x. 20. Apoc. ix. 20.

[l] *Ut nos a veri Dei cultu avertant*] Eph. ii. 2. Apoc. ix. 20. 2. Thess. ii. 9. Matth. xiii. 19. Eph. ii. 12.

[m] *Quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis prosit*] 1. Cor. x. 20.

[n] *Secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem quam a cupiditate dictatam*] Eph. ii. 3. Tit. ii. 12.

[o] *Unde Christianos longissime abesse oporteat*] 2. Corinth. vi. 15.

[p] *Qui non tantum Paganis præstare multum debeant*] Matt. v. 47. vi. 7, 32.

tum debeant, [q] sed et Judæorum legisperitis et Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur. [r] Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam; sed alteram internam cordis, [s] observationem mandatorum Dei, [t] novum opificium, [u] fiduciam in diligendo efficacem: [x] unde agnoscantur veri Israëlitæ, [y] mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores. [z] Ciborum discrimina, [a] sabbata, [b] dies festos [c] umbras esse rerum, quæ in Christo et Christianis existant. Ex occasione Mahumetismi hæc afferuntur monita: [d] prædictum a Domino Jesu venturos quosdam post sua tempora, qui a Deo se missos mentirentur; [e] sed etiamsi Angelus de

[q] *Sed et Judæorum legisperitis et Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur*] Matth. v. 20. xxiii. 23. Rom. iii. 20. Galat. ii. 16.

[r] *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam; sed alteram internam cordis*] 1. Cor. vii. 19. Galat. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Ephes. ii. 11. Coloss. ii. 11. Rom. ii. 29.

[s] *Observationem mandatorum Dei*] 1. Cor. vii. 19.

[t] *Novum opificium*] Galat. vi. 15.

[u] *Fiduciam in diligendo efficacem*] Galat. v. 6.

[x] *Unde agnoscantur veri Israëlitæ*] Rom. ix. 6. 1. Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Joh. i. 47.

[y] *Mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores*] Rom. ii. 29. Philo, de Allegoriis, lib. i. p. 42. A. Τῷ ἐξομολογεμένῳ ὁ Ἰούδας σύμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

[z] *Ciborum discrimina*] Act. x. 13—15. xv. 19, 20. 1. Cor. x. 25. Col. ii. 16, 21.

[a] *Sabbata*] Coloss. dicto loco.

[b] *Dies festos*] Ibid. Rom. xiv. 5.

[c] *Umbras esse rerum, quæ in Christo et Christianis existant*] Col. ii. 17. Hebr. x. 1.

[d] *Prædictum a Domino Jesu venturos quosdam post sua tempora, qui a Deo se missos mentirentur*] Joh. v. 43. 2. Thess. ii. 9. Matth. vii. 15. xxiv. 11. Marc. xiii. 22. 1. Joh. iv. 1.

[e] *Sed etiamsi Angelus de cæ-*

cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, [f] quam illud Christi tantis testimoniis probatum. Quippe [g] olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum, [h] rerum omnium Dominum, [i] splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem; [k] per quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt; [l] qui suo imperio agit ac fert omnia; [m] et, expiatis peccatis nostris, ad dextram Dei sublatus [n] dignitatem supra Angelos assecutus est: [o] quo proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occasione ipsis in memoriam, [p] arma Christi militibus assignata non esse qualibus Mahumetes nititur;

lo veniret, non recipiendum esse dogma aliud] Gal. i. 8.

[f] *Quam illud Christi tantis testimoniis probatum*] 1. Joh. v. 7, 8. Hebr. ii. 4. xii. 1. Johan. v. 7, 32. v. 32, 37, 39, 46. Luc. xxiv. 27. Actor. ii. 22, 32. x. 43.

[g] *Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum*] Hebr. i. 2.

[h] *Rerum omnium Dominum*] 1. Cor. xv. 27. Hebr. ii. 5.

[i] *Splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem*] Hebr. i. 3.

[k] *Per quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt*] Ibid. Coloss. i. 16.

[l] *Qui suo imperio agit ac fert omnia*] Hebr. i. 3. Apoc. i. 5.

[m] *Et, expiatis peccatis nostris, ad dextram Dei sublatus*] Hebr. i. 3. ix. 12. Matth. xx. 28. 1. Joh. ii. 2. iv. 10. Matth. xxvi. 64. Marc. xvi. 19. Act. ii. 33, 34. vii. 55, 56. Rom. viii. 34. Ephes. i. 20. Coloss. iii. 1. Hebr. viii. 1. x. 12. xii. 2.

[n] *Dignitatem supra Angelos assecutus est*] 1. Petr. iii. 22. Hebr. i. 13. Eph. i. 21.

[o] *Quo proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius*] Hebr. ii. 3—8. iii. 3—6.

[p] *Arma Christi militibus assignata*] Rom. xiii. 12. 2. Cor. vi. 7. x. 4. Ephes. vi. 11—18.

ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica juſtitiam, ſive rectitudinem vitæ: [q] pro galea, quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem æternæ ſalutis: [r] pro enſe vero tradita divinitus verba, penitiſſimas animi partes penetrantia. Sequitur poſt hæc exhortatio [s] ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit: [t] non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum: [u] omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos: [x] quare non debere inter ipſos ſectas eſſe et ſciſſuras: quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, ſuggeruntur dicta illa Apoſtolica: [y] ſapiendum temperanter, [z] pro modo cognitionis quam cuique Deus admenſus eſt: [a] ſi qui minus omnia intelligant,

[q] *Pro galea*] Vide, præter dictum ad Epheſios locum, 1. Theſſ. v. 8.

[r] *Pro enſe vero*] Vide, (præter dictum locum, Eph. vi. 17.) Hebr. iv. 12. Apoc. i. 16.

[s] *Ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit*] Joh. xiv. 27. xiii. 34, 35. xv. 12, 17. xvii. 20. et ſeqq. xx. 19, 26. 1. Johan. iii. 23. Adde Eph. iii. 14. et ſeqq. iv. 16. Hebr. xiii. 20. Matth. v. 9.

[t] *Non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum*] Matth. xxiii. 8. Jacob. iii. 1.

[u] *Omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos*] Rom. vi. 3, 4. 1. Cor. i. 13, 15. Galat. iii. 27. Epheſ. iv. 5. Coloſſ. ii. 12.

[x] *Quare non debere inter ipſos ſectas eſſe et ſciſſuras*] 1. Cor. i. 10. xi. 18. xii. 25.

[y] *Sapiendum temperanter*] Rom. xii. 3, 16. 1. Cor. iv. 6.

[z] *Pro modo cognitionis quam cuique Deus admenſus eſt*] Dicto loco ad Romanos, et xii. 6. 2. Cor. x. 13. Epheſ. iv. 7, 15, 16.

[a] *Si qui minus omnia intelli-*

eorum ferendam imbecillitatem; [b]ut placide ac fine jurgiis nobiſcum coaleſcant: [c] ſi qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe ut et ſtudio erga cæteros antecellant: [d] hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, expectandos, donec et ipſis Deus latentem veritatem aperiat: [e] interim de quibus conſtat retinenda, et opere implenda: [f] nunc ex parte ſciri: [g] venturum illud ævum, quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint. Etiam hoc rogantur ſinguli, [h] ne inutile detineant talentum ſibi concreditum; [i] ſed omnem impendant operam, ut alios Chriſto acquirant: [k] quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones, [l] ſed et

gant, eorum ferendam imbecillitatem] Rom. xiv, xv. 2. 1. Cor. viii. 7.

[b] *Ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant*] Rom. xiv. 1. 2. Cor. xii. 20. Gal. v. 20. Philipp. i. 16. ii. 3, 15. 1. Cor. xi. 16.

[c] *Si qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe ut et ſtudio erga cæteros antecellant*] Rom. viii. 1—3, 9. xii. 8. xv. 3, 14, 16. 1. Cor. xiii. 2. 2. Cor. vi. 6. viii. 7. 2. Petr. i. 5, 6.

[d] *Hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, expectandos, donec et ipſis Deus latentem veritatem aperiat*] Philip. iii. 15. Eph. iv. 2. 1. Cor. xiii. 4, 7. 1. Theſſ. v. 14. 2. Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloſſ. iii. 11. 2. Timoth. iv. 2. Luc. ix. 54, 55.

[e] *Interim de quibus conſtat retinenda, et opere implenda*] Philipp. iii. 16. Jacob. i. 22—25.

[f] *Nunc ex parte ſciri*] 1. Cor. xiii. 9, 12.

[g] *Venturum illud ævum, quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint*] Ibid. ver. 10, 12. 1. Joh. iii. 2. Matth. v. 8.

[h] *Ne inutile detineant talentum ſibi concreditum*] Matth. xxv. 15. et ſeqq.

[i] *Sed omnem impendant operam, ut alios Chriſto acquirant*] 1. Cor. ix. 19—22.

[k] *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones*] Gal. vi. 6. Eph. iv. 29. 2. Tim. i. 13. Tit. ii. 8.

[l] *Sed et emendatæ vitæ exemplum; ut ex ſervis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate judicium fiat*] 1. Petr. iii. 1, 16. Eph. vi. 6. 2.

emendatæ vitæ exemplum; ut ex ſervis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Poſtremo loco reverſa, unde exierat, ad lectores populares oratio obſecrat eos, [m]ſi quid hic boni eſt, de eo agant Deo gratias: [n]ſi quid minus placeat, rationem ut habeant tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ; [o]tum et loci ac temporis, quo opus hoc effuſum verius, quam elaboratum eſt.

Tim. ii. 24. 1. Petr. ii. 12. Eph. iv. 1. Philipp. i. 27.

[m] *Si quid hic boni eſt, de eo agant Deo gratias*] Jac. i. 17. 2. Theſſ. i. 3. 1. Cor. i. 4.

[n] *Si quid minus placeat, rationem ut habeant tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ*] Jac. iii. 2. Gal. vi. 1, 2.

[o] *Tum et loci*] Quod optimus et doctiſſimus vir Lupiſtenienſi carcere, cui in perpetuum damnatus erat, teneretur: quo loco et tempore profecto tot inſignia opera ſumma eruditione, limatiſſimo judicio, et ingenio ſingulari numquam elaborare potuiſſet, ſine incredibili conſtantia, animique tranquillitate, et fide in Deum inconcuſſa; ob quæ bona in eum collata, in uſum totius Chriſtianitatis, Deo gratias agent quicumque animo veritatis ſtudioſo cum cetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

FINIS.

JOANNIS CLERICI

DE

ELIGENDA

INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS

SENTENTIA

LIBER.

§. I. *Quærendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quam maxime vigeat.*

QUISQUIS, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti libros legerit, nec judicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. et III. expositi Hugo Grotius, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si qua beatæ immortalitatis cura tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique speranda docentur, iis confidere

ſui officii eſſe intelliget. Alioqui ſi quis de Veritate Religionis Chriſtianæ ſe dubitare negaret, ſimulque dogmata ejus, præcepta aut promiſſa fide et obſequio digna per omnia minime cenſeret; is ſecum ipſe pugnaret, atque ex animo Chriſtianum ſe non eſſe manifeſto oſtenderet.

Inter præcepta autem Chriſti et Apoſtolorum, hoc habetur: [a] ut coram hominibus nos profiteamur eſſe diſcipulos Chriſti, ſi eum nos pro ſuis agnoſcere, cum extremum feret de vivis et mortuis judicium, velimus; ſin minus, ut eum negaverimus magiſtrum, coram hominibus, ſic illum viciſſim in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, diſcipulos nos eſſe ſuos negaturum. [b] Noluit, nimirum, Chriſtus qui ſibi crederent, eos eſſe clam diſcipulos ſuos; quaſi ſuæ eos puderet diſciplinæ, aut quaſi pluris hominum exiſtimationem, beneficia, minas et ſupplicia, quam præcepta ſua et

[a] *Ut coram hominibus*, &c.] Sic Chriſtus, Matth. x. 32. Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. *Quiſquis me profeſſus erit* (magiſtrum) *coram hominibus, agnoſcam et ego eum* (diſcipulum) *coram Patre meo qui eſt in cœlis: quiſquis vero negaverit me* (magiſtrum) *coram hominibus, negabo illum et ego* (diſcipulum meum fuiſſe) *coram Patre meo qui eſt in cœlis.* Vide et 2. Tim. ii. 12. Apoc. iii. 5.

[b] *Noluit, nimirum, Chriſtus*, &c.] Ideo etiam dixit, Matth. v. 14. *Diſcipulos ſuos eſſe lucem mundi, nec poſſe urbem in monte ſitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio ſubjiciatur; ſed candelabro imponi, ut luceat omnibus, qui ſunt domi*, &c.

promissa vitæ æternæ facerent; sed palam et coram omnibus esse Christianos, ut alios etiam homines ad veram religionem amplectendam allicerent, Deoque, si ita ei videretur, [c] vitam ab eo acceptam, vel in exquisitis cruciatibus, redderent; dum ejus præcepta omnibus anteponere se palam profitentur. Sic et Paulus, [d] si ore confessi fuerimus Dominum Jesum, et animo crediderimus eum a Deo e mortuis excitatum esse, docet nos salutem consequuturos; *Corde enim*, inquit, *creditur, in justitiam: ore vero confessio fit, in salutem. Ait enim Scriptura: qui ei credit pudore non adficietur.* Quæ cum ita sint, oportet eum, qui religionem Christianam veram esse existimat, hanc animi sui sententiam, quavis data occasione, intrepide aperire et profiteri.

Præterea necesse est eum quærere, si qui sint ejusdem sententiæ, et [e] cum iis pacem ac

[c] *Vitam ab eo acceptam*] Luc. xii. 4. Christus vetat *timere eos qui occidunt corpus, nec postea quidquam facere possunt*, jubetque *eum timeri qui, postquam occiderit, nos potest in geennam ignis conjicere.* Quin etiam omnis generis mala discipulis prænunciat, Matth. x. 39. et seqq. aitque *eum, qui ipsius causa vitam amiserit, eam* (denuo) *inventurum*, &c. Quibus præceptis paruerunt prisci præsertim Christiani, qui ob testimonium Evangelii doctrinæ præbitum *Martyres*, id est, testes dicti sunt.

[d] *Si ore confessi fuerimus*] Rom. x. 9—11.

[e] *Cum iis pacem ac amicitiam*, &c.] Joan. xiii. 34, 35. *Novum præceptum do vobis, ut ametis invicem; ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoscent vos esse meos discipulos, si mutuum amorem habeatis.* Vide 1. Joan. ii. 7. iii. 11, 16, 23.

amicitiam ſingularem colere; hoc enim indicio diſcipulos ſuos agnitum iri docet Chriſtus, ſi ſe viciſſim ament, omniaque proinde amoris et benevolentiæ officia ſibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus eſt [f] cœtus ut haberent, *in nomine ſuo*, hoc eſt, qui Chriſtiani vocarentur; ſeque vel duobus, tribuſve ideo convenientibus, adfuturum promiſit. Quo pacto, præter amorem mutuum et arctiorem Chriſtianorum, in unum cœtum coëuntium, amicitiam, [g] dogmatum etiam perpetuitati conſulitur; quæ vix poſſent perpetua eſſe, ſi unuſquiſque ſeorſim ſibi ſentiret, nec cuiquam, niſi conduceret, animi ſententiam aperiret; nam quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt et tandem penitus exſtinguuntur. Chriſtus autem et doctrinam ſuam, et Eccleſias quæ eam profiterentur, ut ne deſineret humano generi benefacere, perpetuas eſſe voluit.

Itaque quiſquis cognitionem Religionis Chriſtianæ ex Novo Teſtamento hauſit, veramque putat, is et hoc profiteri et [h] ſe adgregare

[f] *Cœtus ut haberent in nomine ſuo*, &c.] Matth. xviii. 19, 20.

[g] *Dogmatum—perpetuitati*, &c.] Sic et Philoſophi omnes doctrinam ſuam ad poſteros tranſmiſerunt, Scholarum opera, in quibus docetur; ſed Eccleſiæ Chriſtianæ, multo arctiore et firmiore vinculo conjunctæ, certius et facilius doctrinam a Magiſtro acceptam ad finem uſque ſæculorum propagabunt. Quod ſine cœtibus fieri vix poſſet. Voluerat et hoc efficere Pythagoras, ſed fruſtra fuit, quod nihil cœleſte in doctrina ejus eſſet. Vide Laërtium, et Jamblichum.

[h] *Se adgregare*, &c.] Vide Epiſtolas ad Timotheum et

similia profitentibus debet. Verum quia non est hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unusve cœtus *in Christi nomine* convenientium; non est illico credendum esse vere Christianum, qui sancto illo nomine censeri cupit; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui se Christianos dicunt, [1] sine examine, sese adjungere licet. Videndum ante omnia an eorum dogmatibus conveniat cum ea forma sanorum verborum, quam ex Novi Testamenti adtenta lectione animo concepimus. Alioqui posset fieri ut pro Christiano cœtu eum haberemus, qui non esset, nisi nomine tenus, Christianus. Ergo hominis est prudentis nulli cœtui, certe in perpetuum, nomen dare: nisi apud quem perspexerit eam, quam vere putat doctrinam Christianam, vigere: ita ut nihil quidquam dicere aut facere necesse habeat, contrarium iis quæ a Christo tradita, ac præcepta esse credit.

§. II. *Iis adhærendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt.*

Dissentientibus Christianis, nec tantum dissentientibus, sed se invicem (proh pudor!) damnantibus, atque e cœtibus ferali odio proscri-

Titum, ubi jubentur Ecclesias constituere; et Hebr. x. 25.

[1] *Sine examine*, &c.] Vide 1. Thess. v. 21. Sed disertius Joannes, 1. Ep. iv. 1. *Dilecti, inquit, ne cuivis spiritui credite, sed examinate spiritus, an ex Deo sint; nam multi Pseudoprophetæ venerunt in mundum*, &c.

bentibus; eorum ulli fine examine adſentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expenſa, alios damnare, non imprudentis tantum, ſed etiam præcipitis et iniqui eſſet hominis. Cœtus qui veram illam religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnaret, non poſſet ab eo per omnia vere Chriſtianus haberi, nec impetrare ut quoſvis ipſe quoque damnaret, quos damnandos ejiciendoſque cœtibus Chriſtianorum Eccleſia illa cenſeret. Ergo videndum ante omnia eſt, homini prudenti, et æquo, in his Chriſtianorum diffidiis, quinam ſint ſancto Diſcipulorum Chriſti nomine digniſſimi, iiſque adhærendum.

Si quis quærat quid eſſet, ex religionis Chriſtianæ ingenio, faciendum, ſi nullus omnino cœtus Chriſtianus eſſet, apud quem videretur vera Chriſti doctrina palam doceri, et apud quem non imponeretur neceſſitas dogmatis cujuſpiam damnandi, quod verum judicaſſemus; tum vero opera eſſet danda ei, qui errores deprehendiſſet, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [k] una cum maximo candore, ſumma prudentia ſimul ac conſtantia eſſent adhiben-

[k] *Una cum maximo candore*, &c.] Hic locus eſt præcepto Chriſti, Matth. x. 16. quo jubemur *prudentes eſſe inſtar ſerpentium, ſimplices inſtar columbarum:* hoc eſt, ita ſimplices eſſe, ne in imprudentiam delabamur; ſic prudentes, ne callidi fiamus, et in candorem peccemus. Qua in re pauci ſunt, qui per omnia medium inter oppoſitos imprudentiæ et calliditatis ſcopulos curſum tenere norint.

dæ ; ne homines ſine fructu offenderentur, aut nimis cito de iis ad veritatem moderationemve adducendis ſpes abjiceretur. Interea prudenter et modeſte eſſet dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quiſquam foret, ex alieno arbitrio, quaſi errore infectus, qui recte ſentire videretur. Numquam ita Deus deſeruit deſeretve Chriſtianum nomen, nulli ut ſuperſint vere Chriſtiani, aut ſaltem non poſſint in rectam viam reduci ; cum quibus, ſi alii nolint ad ſaniorem ſententiam redire, poſſimus arctiorem quamdam ſocietatem colere, et palam etiam a pertinacibus (quod tamen, niſi omnibus fruſtra tentatis, faciendum non eſt) ſecedere ; [1] ſi illicitum ſit apud eos candide et modeſte dicere quod ſentias, atque abſtinere a damnandis iis, quos minime damnandos eſſe exiſtimes. Religio Chriſtiana vetat contra animi ſententiam loqui, ac mentiri, et damnare innoxios ; nec ingratus Deo eſſe poteſt, quiſquis ex divinorum illorum præceptorum reverentia, et admiratione, quidvis potius patietur,

[1] *Si illicitum ſit*, &c.] Dum licet diſſentire, et diſſenſum profiteri, non eſt cur a cœtu publico, niſi perverſa in eo eſſent Chriſtianiſmi fundamenta, abeamus; ſed ubi hoc non licet, nec poſſumus, niſi diſſimulata aut abnegata veritate, in eo vivere, tum vero relinquendus cœtus ; non licet enim mentiri, aut diſſimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoreſque, ſoli veritati debitos, ſibi vindicaret. Niſi hoc fieret, *modo lux ſubjiceretur*. Sic Chriſtus a cœtibus Judæorum non ſeceſſit, nec Apoſtoli eos deſeruerunt, dum licuit in iis Magiſtri doctrinam profiteri, et docere. Vide Act. xiii. 46.

quam ut ea perfringat. Ejuſmodi animi affectio, quæ ex cognitione officii, amoreque Dei ardentiſſimo nata eſt, non poteſt Deo non ſummopere placere.

Igitur diſſentientibus Chriſtianis, diſpiciendum quinam optime omnium ſentiant, nec damnandi umquam, niſi qui, re probe perſpecta, damnatione digni vobis videntur; iiſque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ a nobis falſa habentur, nec ulla, quæ putamus eſſe vera, damnari poſtulant. Quod ſi a nullo cœtu Chriſtiano impetrari poſſet; tum vero cum iis, qui nobiſcum ſentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, ſecedendum ab iis omnibus eſſet.

§. III. *Ii ſunt Chriſtianorum nomine digniſſimi, qui puriſſime omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* GROTIUS.

Verum non levis momenti quæſtio eſt, nec ſolutu facilis, qua quæritur, quinam omnium Chriſtianorum, quorum nunc ſunt cœtus, rectiſſime ſentiant, ſintque nomine, quo adpellantur, digniſſimi. Chriſtianæ omnes Eccleſiæ, tam eæ quæ jam dudum a Romana ſeceſſerunt, quam Romana ipſa, hoc ſibi ſingulæ tribuunt: nec eſt, ſi rationes omnes ſeponas, cur huic, potius quam illi, fidem habeas; ſtultum enim eſſet ejuſmodi electionem [m] caſui permittere,

[m] *Caſui permittere*] Vide not. (i) ad § II.

et controverſias omnes, talorum jactu, ut ſic loquar, dirimere.

Cum vero GROTIUS ſectæ nullius hodiernæ Chriſtianæ peculiarium dogmatum veritatem oſtenderit; ſed ejus tantum religionis, quam Chriſtus et Apoſtoli homines docuerunt; ſequitur ut ea Chriſtianorum familia ſit omnibus præferenda, quæ maxime omnium ea tuetur, quæ Chriſtus et Apoſtoli docuerunt. Ea demum per omnia vere Chriſtiana eſt religio, quæ, ſine ullius cogitationis humanæ miſtura, ad Chriſtum auctorem tota referri poteſt. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quæ Libro II. de Veritate Religionis Chriſtianæ expoſita ſunt, nec alii ulli conveniunt, niſi quatenus cum ea conſentit.

Quod ſi quis detrahat, vel addat doctrinæ a Chriſto traditæ, eo magis a vero recedit, quo plus detrahit, aut addit. Cum autem *Chriſti doctrinam* dico, eam intelligo, quam plane conſtat apud omnes Chriſtianos eſſe doctrinam Chriſti; hoc eſt, quæ, ex Chriſtianorum omnium ſententia, aut diſerte habetur in Libris Novi Teſtamenti, aut neceſſaria conſequentia ex iis ſolis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Chriſtianorum putant, ore a Chriſto et ab Apoſtolis tradita, ad poſteros alia via pervenerunt; nimirum, inſtitutione, quæ voce tantum facta eſt, aut quæ ritu quopiam conſervata, ut volunt, nec niſi ſero ſcriptis man-

data ſunt; nullum aliud hic judicium feram, niſi de iis non liquere, apud omnes Chriſtianos, quemadmodum de Libris Novi Teſtamenti conſtat. Non dicam falſa ea eſſe, niſi cum recta ratione, aut revelatione pugnent; ſed tantum de eorum origine non conſtare, ideoque eſſe de iis inter Chriſtianos controverſias; qui ceteroqui de dogmatibus conſentiunt, quorum veritatem demonſtravit GROTIUS. Dum autem quidpiam incertum nobis videtur, [n] eo quaſi certo niti, in rebus præſertim magni momenti, nemini ſapienti probaretur.

§. IV. *De conſenſu et diſſenſu Chriſtianorum.*

Quamvis acerrimæ ſint inter Chriſtianos controverſiæ, eæque magno animorum æſtu agitentur, adeo ut undequaque audiantur querelæ, de negatis a nonnullis contendentium rebus manifeſtis; attamen quædam adeo clara ſunt, ut omnes de iis conſentiant. Nec exiguum eſt eorum veritatis argumentum, quod a certandi cupidiſſimis et adfectibus pæne occæcatis communi conſenſu admittantur. Nolim

[n] *Eo quaſi certo niti*, &c.] Hoc ipſum eſt quod vult Paulus, Rom. xiv. 23. ubi docet *quod non eſt ex fide id peccatum eſſe*; πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν. Ad quem locum adtulimus verba Philonis, e libro de Profugis, ed. Pariſ. pag. 469. Ἄριστον ἱερεῖον ἡσυχία καὶ ἐποχὴ περὶ ὧν οὐκ εἰσὶ πίστεις. *Præſtantiſſima eſt victima quies et cohibitio judicii in iis rebus, de quibus non ſunt quæ fidem faciant.* Paullo poſt: Ἡρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐν σκότῳ. *Quies eſt tuta in tenebris:* ſive, ubi non conſtat quid faciendum.

quidem propterea cetera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quod de iis non consentiant Christiani. Facile fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu præpedirentur. Verum vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversariis, et disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat.

Consentiunt ergo primum Christiani, qui quidem hodie vivunt, de numero et veritate Librorum Novi Testamenti; sique nonnulla sit, inter Eruditos, ° de aliquot Epistolis Apostolicis controversia, ea non est magni momenti; omnesque agnoscunt nihil nisi veri iis contineri, nec quidquam, iis retentis aut rejectis, in doctrina Christiana mutari. Qui consensus non est exigui momenti, cum hic sit sermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, sub Novo Fœdere. Cetera vero revelationis antiquæ servata, ut nonnulli putant, monumenta aut vestigia in dubium ab aliis revocantur.

Præterea consentiunt Christiani in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, et speranda complectuntur. Credunt, exempli causa, omnes, qui quidem non desipiunt, ut potissima hic capita memorem: I. Esse unum Deum æternum, omnipotentem, summopere

° *De aliquot Epistolis*] De Epistola ad Hebræos, de altera Petri, deque duabus posterioribus Joannis; de quarum auctoribus disceptant Eruditi.

bonum ac ſanctum, omnibus denique adtributis præſtantiſſimis, ſine ulla imperfectionis miſtura, præditum; a Deo illo, mundum et quidquid in eo eſt, humanumque adeo genus eſſe creatum; ab eodem omnia regi et ſumma ſapientia gubernari: II. Eſſe ei Deo Filium unicum Jeſum Chriſtum, natum e Virgine Maria Bethlehemi, ſine viri concubitu, ſub finem vitæ Herodis Magni, imperante Auguſto Cæſare; deinde cruci adfixum et mortuum, cum imperitaret Tiberius, et Pontius Pilatus Procurator eſſet Judææ; ejus vitam vere, in Hiſtoria Evangelica, narrari; a Patre ideo miſſum, ut homines viam ſalutis doceret, a vitiis morte ſua redimeret et Deo reconciliaret; miſſionemque illam ſuam innumeris miraculis confirmaſſe; mortuum eſſe, ut dixi, reſurrexiſſe, et cum a pluribus et ſæpius eſſet conſpectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eumque tetigerant, in cœlum ſublatum, ubi nunc regnet, et unde reverſurus aliquando ſit, ut de iis qui tunc erunt vivi, et mortuis omnibus, e ſepulcris excitatis, ex Evangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda eſſe omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, ſeu ad Dei cultum, ſeu ad temperantiam, in coërcendis adfectibus noſtris, ſeu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis præceptis nihil potuiſſe ſanctius, melius, utilius, et convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen,

ſolo Jeſu excepto, ea violare, nec poſſe ad ſalutem, niſi Dei miſericordia, pervenire : III. Eſſe Spiritum Sanctum, qui Apoſtolos Jeſu Chriſti adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animoſque hominum piorum, ut conſtanter Deo pareant, flectat et in calamitatibus vitæ confirmet ; ei Spiritui, per Apoſtolos loquenti, non minus credendum ac Patri et Filio, et per omnia parendum : IV. Patri, Filio, et Spiritui Sancto originem ſuam, et conſervationem debere Eccleſiam Chriſtianam, a Chriſti uſque temporibus ad hæc noſtra ; omnes qui hiſce crediderint, et præcepta Evangelica obſervarint, miſericordiam a Deo conſequuturos, qua reſurrectionis, ſi mortui fuerint cum Chriſtus veniet, et vitæ æternum beatæ participes futuri ſint ; contra vero omnes, qui Evangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta obſervaverint, reſurrecturos, ſi mortui ſint, ut plectantur, et pœnas æterna morte daturos : V. Denique oportere Chriſtianos hæc omnia profiteri, cum in Baptiſmo, quo teſtamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Evangelii præſcriptum, agere velle ; tum etiam in Cœna Dominica, qua mortem Chriſti ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, oſtendimuſque nos velle ejus diſcipulos haberi, et omnium, qui eam ſimiliter celebrabunt, fratres ; eos porro ritus, ſi rati habeantur a nobis, ut par eſt, et religioſo animo celebrentur, cœ-

leſtem gratiam ac ſpiritum divinum ad nos convehere.

[p] Hæc, aliaque cum his neceſſario connexa, (omnia enim minutatim memorare hic nihil adtinebat,) credunt omnes Chriſtiani: nec diſcrimen ullum eſt, niſi quod nonnulli hiſce multa addunt; quibus ſuperiora dogmata explicari, aut ſupplementis augeri oportere putant, et quæ non Scriptis Apoſtolicis, ſed traditione ac uſu Eccleſiæ, Scriptiſve poſteriorum ætatum, ad poſteros propagata exiſtimant. De hiſce additamentis, aliud nihil dicam, niſi quod jam monui; de iis non conſtare, inter Chriſtianos, quemadmodum conſtat de dogmatibus expoſitis; quæ ſunt, ſua perſpicuitate, extra omnem dubitandi aleam poſita, ſi modo

[p] *Hæc, aliaque*, &c.] In ſuperiore doctrinæ Chriſtianæ expoſitione, ſequuti ſumus ordinem Symboli quod Apoſtolicum dicitur, vitavimuſque voces omnes, quæ in controverſiam apud Chriſtianos vocatæ ſunt; quia agimus de iis, in quibus conſentiunt. Nec propterea damnamus, quaſi falſa, quæcumque explicationis aut confirmationis cauſa adduntur; e contrario ſtudium explicantium aut confirmantium veritatem cœleſtem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa ſint et inveniri porro queant, ad ejus illuſtrationem. Recte hanc in rem Tertullianus, de Virginibus velandis, cap. i. *Regula quidem fidei una omnino eſt, ſola immobilis et irreformabilis; credendi, ſcilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem; et filium ejus Jeſum Chriſtum natum ex Virgine Maria, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertia die reſuſcitatum a mortuis, receptum in cœlis, ſedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos, per carnis etiam reſurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam diſciplinæ* (ſeu doctrinæ) *et converſationis admittunt novitatem correctionis, operante, ſcilicet, et proficiente uſque ad finem gratia Dei*, &c.

Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo ſanus, inter Chriſtianos, rejicit.

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Chriſtianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probe obſervari magni intereſt) vim omnem argumentorum circa hæc verſari, non circa controverſa illa capita, quæ orbem Chriſtianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§. V. *Unde unumquemque Religionis Chriſtianæ cognitionem haurire oporteat.*

In hoc Chriſtianorum diſſenſu, conſenſuque, nihil tutius prudentes judicabunt, quam Chriſtianæ Religionis cognitionem ex fonte minime ſuſpecto, et quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons eſt nullius ſingularis Eccleſiæ Fidei Symbolum, aut Confeſſio, ſed Libri ſoli Novi Teſtamenti, quos genuinos eſſe omnes agnoſcunt. Fateor nonnullos Chriſtianorum interdum dictitare non poſſe eos Libros intelligi, niſi ex doctrina Eccleſiæ ſuæ; ſed et alii continuo reclamant, et, ut hoc unum dicam, ſuſpecta eſt ſententia, quæ nititur tantum teſtimonio adfirmantium, eorumque quorum maxime intereſt veram videri. Alii aiunt opus eſſe inſolito auxilio Spiritus Sancti, non tantum ut fides Scripturæ habeatur, quod non ægre concedi poſſit; ſed etiam ut ſententia verborum ejus intelligatur,

quod qui probari queat non video. Verum eſto hoc etiam ; ſi modo agnoſcant omnes, qui religioſo et Veritatis ſtudioſo animo Novi Fœderis Libros legunt, eum ſpiritum a Dei bonitate impetrare ; nihil eſt, cur ulterius quiſquam contendere neceſſe habeat. Itaque prudenter et tuto unuſquiſque ex iis Libris petere poteſt Religionis Chriſtianæ cognitionem ; adhibitis tamen iis ſubſidiis, quæ ad ejuſmodi Libros intelligendos aut neceſſaria, aut utilia ſunt ; in quæ, hoc loco, non inquiremus.

Quiſquis ergo crediderit Libris Novi Teſtamenti fideliter deſcriptam eſſe Revelationem Divinæ voluntatis a Chriſto adlatam ; idem omnia quæ illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, ſperanda amplecti neceſſario debebit. Quiſquis enim Chriſto credit, omnia, quæ ab eo manaſſe putat, religioſo animo excipere debet. Nulla ſe exceptione tueri poteſt, qua nonnulla eorum, quæ a Chriſto profecta agnoſcit, admittat, alia rejiciat. Talia autem ſunt omnia illa dogmata, quæ antea expoſui, et de quibus conſentiunt, ut dixi, omnes Chriſtiani.

Ad cetera quod adtinet, de quibus contendunt, cum non ſint tantæ perſpicuitatis, vir religioſus ac pius deliberare poteſt et debet, atque interea judicium cohibere, donec clariora ſibi facta ſint. Imprudentis enim eſſet admittere, aut rejicere, quæ verane ſint, an falſa,

nondum satis constaret: nec æterna salus, in Libris Novi Testamenti, hanc aut illam sententiam controversam amplectenti; sed summam Religionis Christianæ, qualem descripsimus, animo fideliter admittenti, et moribus exprimenti promissa est.

§. VI. *Aliud Christianis imponi non debere, præter id quod ex Novo Testamento haurire possunt.*

Igitur [q] hoc unum jure Christianis omnibus imponi potest, ut quæcumque Novi Fœderis Libris inesse putant amplectantur, pareantque iis quæ jussa ibidem vident, et abstineant ab iis quæ illic vetantur. Si quid præterea, quasi necessarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim æquus judex postulet a Christiano, ut credat a Christo manasse dogma; quod non videt in solis illis fidis atque indubitatis, ex omnium sententia, monumentis quibus Reve-

[q] *Hoc unum*, &c.] Huc spectat quod habet Christus, Matth. xxiii. 8. et seqq. *Vos vero ne vocemini Rabbi; unus enim est vester Magister Christus, omnes autem vos fratres estis. Nec patrem vestrum vocate* quemquam *in terra; unus est enim Pater vester, qui est in cœlis: neque vocemini Doctores; unus enim Doctor vester est Christus.* Vide et Jac. iii. 1. Eodem pertinet Ap. iii. 7. ubi dicitur Christus habere *clavem Davidis*, et ita describitur: *qui aperit*, (Cœlum, nempe) *nec quisquam claudit; qui claudit, nec quisquam aperit.* Si soli Christo sit credendum, nec ullum certum revelationis per Christum factæ superfit monumentum, præter Novum Testamentum; hinc liquet hisce tantum Libris, in fidei negotio, fas esse credi.

latio Chriſti, ad nos uſque, propagata eſt? Sint et alia dogmata vera, ut hoc aliquantiſper concedamus; vera tamen haberi non poſſunt ab eo, qui, diffidentibus Chriſtianis, mediam viam ſequutus, nullum certum monumentum Revelationis Chriſti, præter Novi Teſtamenti Libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigi jure poteſt; hoc autem credet, donec claris argumentis ei conſtet aliunde tuto Chriſtianiſmi cognitionem peti poſſe; quod numquam, ut puto, fiet.

[r] Si quis ergo aut adimere Chriſtianis adgrediatur Libros Novi Teſtamenti, aut iis addere quæ vera eſſe minime conſtat; is nequaquam eſt audiendus, quippe qui a nobis poſtulat quod nemo prudens conceſſerit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum eſſe Revelationis Evangelicæ monumentum agnoſcunt. Nihil opus eſt ſingillatim ac minutatim omnes expendi controverſias; quod infinitum pæne eſſet, nec niſi a viris eruditiſſimis et otio abundantibus fieri poteſt. Quiſquis nobis neceſſario credendum imponit quod credere non poſſumus, is nos a ſe expellit; quia nec vi extorqueri poteſt fides,

[r] *Si quis—adimere*, &c.] Huc pertinet dictum Pauli, Gal. i. 8. *Si nos, aut Angelus e cœlo nunciaverit vobis Evangelii nomine præter id quod Evangelii nomine nunciavi vobis, ſit Anathema.* Ac ſane neminis eſt Evangelio quidquam, quaſi neceſſarium, addere; aut detrahere, quaſi inutile.

nec quiſquam Dei timens et veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cujuſquam, ſuſtinebit.

Sed objiciunt aliter ſentientes, ſi unicuique relinquatur judicium liberum, de ſententia Librorum Novi Teſtamenti, tot exorituras Religiones, quot erunt capita; et Veritatem, quæ unica eſt, errorum multitudine continuo oppreſſum iri. Ego vero exiſtimem, antequam objectionibus oppugnetur ſententia, quæ certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inædificata eſt; quia, iis firmis remanentibus, tota ſuperſtructa moles inconcuſſa permanet, ut hic videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis naſceretur, nihilo ſecius vera haberentur, donec oſtenſum eſſet non firmo talo ea niti. Verum, ut hoc nunc omittamus, falſum eſt uſque adeo obſcuram eſſe Novi Teſtamenti Revelationem, ut non a quovis ſanæ mentis et veri ſtudioſo ſumma Religionis Chriſtianæ recte ex ea hauriri poſſit, et re vera hauriatur, quod experientia conſtat; nam omnes Chriſtiani, ut oſtendimus, de ſumma rei conſentiunt; quod et GROTIUS Lib. II. §. 18. obſervarat. Paucorum quorumdam delirorum, aut malorum hominum nullam hic rationem habemus; cum integræ Chriſtianorum Societates, præ nimio alioqui contendendi ſtudio facile diſſidentes, et in contraria omnia abeuntes, conſentiant.

§. VII. *Admirandam esse Providentiam Divinam, in conservatione doctrinæ Christianæ.*

Hac in re, ut in aliis innumeris quæ ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda est omnino Providentia Divina; quæ, cum tot diffidia olim fuerint, sintque etiamnum hodie, inter Christianos, attamen Libros Novi Testamenti illibatos ad nos usque conservavit, ut ex iis instauraretur doctrina Christiana, quotiescumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modo tantum thesaurum integrum ad nos usque demisit, verum etiam, in medio diffidiorum ardore, doctrinam ipsam Christianam ita tutata est, ut numquam Religionis summa ex Christianorum memoria interciderit.

Pars non spernenda Christianorum hodie contendit multos errores, superioribus sæculis, paullatim in Christianorum scholas irrepsisse; quod cum alii negarent, ea de causa, sæculo post Christum natum XVI. facta est illa in Occidente insignis secessio; qua res Christiana in duas partes, non usque adeo impares, secta est. Attamen sæculis illis, quorum errores a Christianorum parte, quam dixi secessionem fecisse, et vitia ab utraque mirum in modum, nec falso, exagitantur, semper remansit summa illa Religionis Christianæ, antea a nobis delineata. [6] Nullum est sæculum, tantis ignorantiæ et vi-

[6] *Nullum est sæculum*, &c.] Nulla sæcula pejus audiunt, quam X. et XI. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent,

tiorum tenebris obſitum, ex cujus Scriptoribus ſuperſtitibus non poſſint capita fidei ante memorata facile colligi. Multa ſane (neque enim hoc diſſimulandum) aliena, et Scriptis Novi Teſtamenti ignota ſunt addita et in Chriſtianam Theologiam intruſa; quibus factum eſt ut ne verum Evangelici illius ſatoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, ſpinis, noxiiſque, aut inutilibus herbis purgato agro, protuliſſet. Multa vitia ac delicta non admiſſa tantum, aut tolerata, ſed etiam laudata ſunt; nec eo ſecius ſalutaris doctrina incolumis fuit, ſervatis Novi Teſtamenti Libris, et ſenſu communi inter Chriſtianos; quibus factum eſt ut ſubinde exorti ſint viri inſignes, qui vitia et errores ævi ſui caſtigarent, et contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obſtitit Deus ne, ex Chriſti promiſſo, [t] *portæ ſe-*

non minus ac qui ab ea ſeceſſionem fecerunt. Attamen ſi quis, animi gratia, legat in Bibliotheca Patrum Scripta eorum ſæculorum, facile illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus §. IV. poterit. Vixit etiam initio ſæculi XII. Bernardus, Monaſterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas, et conſtantia a pleriſque laudantur, et cujus Scripta a ſequentibus ætatibus lectitata numquam damnata ſunt. Illinc autem facillime etiam integrum doctrinæ Chriſtianæ corpus colligi queat. De ſequentibus ſæculis uſque ad XVI. res non minus certa eſt, nec de ſequentibus quiſquam dubitat.

[t] *Portæ ſepulcri*, &c.] Sic explicamus πύλας ᾅδου; quia nec ea vox, nec Hebraica שְׁאוֹל *Scheol*, cui reſpondet, uſquam in Sacris Libris ſignificat Cacodæmonem; ſed tantum ſepulcrum, aut ſtatum mortuorum: quod Grotius et alii obſervarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi poteſt, numquam fore ut prorſus intereat Eccleſia Chriſtiana; ſeu ut nullus ſuperſit

pulcri contra Ecclesiam prævalerent: hoc est, ne umquam exstingueretur cœtus omnis, in quo doctrina Christiana incolumis servaretur; quamvis interdum alienis et contrariis etiam dogmatibus permista, aut obscurata, interdum sincerior ac purior fuerit. Nisi re vera, ut hoc obiter observemus, a Deo ad nos missa fuisset ea doctrina, numquam profecto ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emersisset; sed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate et stultitia, funditus periisset.

§. VIII. *Respondetur quæstioni cur Deus inter Christianos dissidia et errores nasci passus sit.*

Erit forte, qui objiciat hic nobis, Divinam Providentiam melius conservationi doctrinæ Christianæ consulturam fuisse; si errores qui inter Christianos sunt ac fuerunt antevertisset, veritatemque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentia sua inter eos aluisset. Verum nostrum non est Deum docere, quomodo se gerere debuerit, in rerum humanarum gubernatione, ut melius haberent. Officii nostri contra est Deo fuisse sapientissimas rationes id patiendi, quod passus est, existimare; quamvis eas ne conjectura quidem adsequi possemus. Sed si probabiles rationes reddi queant eorum, quæ fiunt; nostrum etiam est

cœtus, apud quem summa doctrinæ Evangelicæ non remaneat.

Deum propter has, aut graviores etiam cauſas, paſſum eſſe ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipſa conjecturam capere liceat, ante omnia ſtatuendum eſt hoc Deo conſilium fuiſſe, [u] homines liberos creare, et ſinere liberos ad extremum eſſe; hoc eſt, neque ita bonos, ut neceſſario ſemper boni eſſent; neque ita malos, ut neceſſe haberent ſub vitiis in perpetuum ſuccumbere; ſed mutabiles, ita ut a vitio ad virtutem, et viciſſim a virtute ad vitium tranſire poſſent; idque eo facilius, aut difficilius, quo diutius, aut minus diu virtuti, aut vitio addicti fuiſſent. Talem videmus fuiſſe olim Populum Hebræum, tales poſtea etiam Chriſtianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti ſunt; ſed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coërciti; ad quas varia acceſſerunt a Divina Providentia excitamenta ad virtutem, et dehortamenta a vitiis; ſed quorum tamen neutra homines libertate inſita, ſeu parendi, aut non parendi Deo facultate, ſpoliarunt; prout res ipſa demonſtrat, nam ſemper boni et mali fuerunt, quamvis divinæ

[u] *Homines liberos creare*] Maximo hoc conſenſu docuit univerſa Chriſtiana Antiquitas. Vide Juſtinum Martyrem, Apol. i. c. 54. et 55. Irenæum, lib. iv. c. 9. et 29. ſub finem; c. 71. et 72. Origenem, in Philocalia, c. xxi. Euſebium in Præp. Evang. lib. vi. cap. 6. et alios quorum dicta profert Dionyſ. Petavius, Dogm. Theol. tom. i. lib. vi. cap. 6. Multa quoque habet hanc in rem, tom. III. lib. iii, iv. et v.

leges virtutem omnibus æque præſcriberent, et vitia vetarent. Id ipſum futurum, apud Chriſtianos, ſatis ſignificaverat Chriſtus Parabolis duabus; [x] altera de zizaniis, quæ inimicus ſevit, poſt ſatum triticum; [y] altera de rete, quod bonos et putridos piſces æque capiebat; quibus ſignificavit futurum ut, in Eccleſia, Chriſtiani ſemper mali bonis admiſti eſſent; unde ſequitur eum probe vidiſſe mala, quæ perpetuo erant in Eccleſia Chriſtiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [z] *oportere eſſe* inter Chriſtianos *ſectas, ut probati manifeſti fiant.* Ac ſane [a] niſi fuiſſent inter Chriſtianos diſſenſiones de doctrina, vix fuiſſet locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo hac quoque in re elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis ſingularis plane virtus ut efflo-reſceret effecit.

Quod ſi quis hic objiciat, [b] ut faciunt non-

[x] *Altera de zizaniis*, &c.] Matth. xiii. 24. et ſeqq.

[y] *Altera de rete*] Matth. xiii. 47. et ſeqq.

[z] *Oportere eſſe*, &c.] 1. Cor. xi. 19. Δεῖ γὰρ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. Hoc eſt, prout ſunt homines, neceſſe eſt, niſi in melius mutentur, inter vos exoriri ſectas, quibus boni a malis ſecernentur; dum boni veritati et caritati adhærebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. xviii. 7.

[a] *Niſi fuiſſent*] Plenius hæc diducta vide Hiſtoriæ noſtræ Eccleſiaſticæ ſæculo i. anno lxxxiii. 8. *Clericus.*

[b] *Ut faciunt nonnulli*] Multis hanc objectionem propoſuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis Pet. Bælius; quem in aliquot voluminibus Bibliothecæ Selectæ, et præſertim ix, x. et xii. ſermone Gallico confutavimus.

nulli, præſtitiſſe nullam eſſe ejuſmodi virtutem, quam exſtitiſſe ei contraria vitia, unde tot horrenda ſcelera, tot calamitates, tantæque miſeriæ humano generi incubuere, et tam graves pœnæ, etiam poſt vitam hancce, imminent; tum vero reſpondebimus, non tanti hæc mala Deo fuiſſe, ut propterea nullum ſpecimen daret potentiæ ſuæ, in liberis creandis Naturis. Hoc niſi factum eſſet, poſſe fieri nulla credidiſſet Creatura. Imo ne Deus quidem ipſe liber exiſtimatus eſſet, niſi ipſe eam de ſe opinionem omnipotentia ſua animis hominum inſeruiſſet, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepiſſent. Neque coli potuiſſet, ſi omnia non bonitate libera, ſed fatali quadam neceſſitate et feciſſe et facere creditus fuiſſet; niſi fatali quoque cultu, ac minime libero. Cum tanto malo, quantum eſt Dei ignoratio, et Virtutis exſtinctio, non poſſunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitæ; in quibus ſi quid præterea negotium nobis faceſſat, reputemus oportet Deum eſſe optimum, juſtiſſimum, potentiſſimum, et ſapientiſſimum, qui nonniſi convenienter virtutibus ſuis aget, viamque facile inveniet, et inibit; qua ea, quæ impedita nobis videntur, expediat, omnibuſque intelligentibus Naturis nihil a ſe factum eſſe, quod fieri non debuerit, oſtendat. Interim, dum ea dies exoriatur, qua omnes ignorantiæ noſtræ nebulæ diſcutientur, ea nobis dedit ſui docu-

menta, et virtutum ſuarum ſpecimina, ob quæ ei prorſus confidere, et quod fieri vult exſpectare æquo animo poſſimus et debeamus.

Plura poſſent hanc in rem dici, ſed quæ nos ab eo fine, ad quem tendimus, averterent, et ad alia, quæ huc non pertinent, tranſverſos agerent.

§. IX. *Puriſſime omnium eos doctrinam Chriſtianam profiteri et docere, qui ea tantum quaſi neceſſaria, de quibus conſentiunt Chriſtiani, credenda, facienda, ſperanda proponunt.*

His itaque omiſſis, ut redeamus ad ſententiam, inter Chriſtianos diſſentientes, eligendam: nihil tutius, ac ſapientius fieri poſſe videtur, in hoc rerum ſtatu, quam ſi ei Chriſtianorum familiæ nomen demus, quæ ſolum Novum Teſtamentum pro norma fidei ſuæ, ſine ulla humanorum decretorum miſtura, agnoſcit; ſatiſque habet ut unuſquiſque ex eo formulam fidei ſuæ hauriat, ad ejus præcepta mores ſuos exigat, et ſibi quæ pollicetur ſperanda proponat. Quod ſi ex animo et ſine fuco fiat, finis ejus inveſtigationis erit illa ipſa forma ſanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, diſſidiorumque procellis, et ſæculorum tam multorum lapſu, ac mutationibus regnorum, et civitatum, ſemper eamdem manſiſſe oſtendimus. Ea continentur quæcumque ad fidem et mores neceſſaria ſunt; quibus ſi quis

alia addere velit, licitum quidem eſt, pro temporum locorumque ratione, modo ne quaſi neceſſaria ab eo imponantur, (c quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris,) aut contraria dogmata obtrudantur.

Non licet Chriſtianis ita, ut diximus, adfectis collum ſubdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri ſe credere quod non credunt; aut id facere, quod apud animum ſuum improbant, quia præceptis Chriſti contrarium eſſe putant. Ideoque ubicumque Chriſtiana illa libertas, quam dixi, minime conceditur, inde migrare neceſſe habent; non quaſi aliter ſentientes prorſus damnent, ſed quia animi quiſque ſui, non alieni, lumina ſequi, ſeu id facere quod optimum factu judicat, id vitare quod malum putat, omnino debet.

§. X. *Cum iis Euchariſtiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud a Chriſtianis poſtulant, præter id quod unuſquiſque in Novis Fœderis Tabulis invenit.*

Cum Chriſtus duo veluti Symbola Chriſtianiſmi inſtituerit, Baptiſmum et Euchariſtiam;

c *Quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris*] Eam in rem vide quæ habet Paulus, Rom. xiv. 1. *et ſeqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui obſervantes damnabant; quod juſ teſtatur ad ſolum Chriſtum pertinere. Eodem ſpectat quod habet Jacobus, cap. iv. 12. Εἷς ἐστὶ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. *Unus eſt Legiſlator qui poteſt ſervare et perdere.*

non fuit quidem noſtri arbitrii Baptiſmum ſuſcipere, ubi judicamus puriſſimum eſſe Chriſtianiſmum, quia recens nati baptizati ſumus; ſed cum nonniſi maturiore ætate ad Euchariſtiam accedamus, de Societate Chriſtiana, cum qua velimus ejus participes fieri, diſpicere poſſumus; quod ſi ab initio a nobis factum non eſt, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Euchariſtiam, quæ, ex inſtitutione Chriſti, [d] ſymbolum eſt pacis et caritatis Chriſtianorum inter ſe, habeant quaſi vexillum quoddam diſſenſionis, excludantque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum ſubire, præter id quod Chriſtus nobis impoſuit; ſeu credenda, facienda, ſperanda ulla ſuſcipere, quaſi neceſſaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exſtare ſibi perſuaſerunt; et qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejuſmodi hominibus pacem quidem colere fas, juſque eſt; ſed [e] Euchariſtiam celebrare ea lege, ut præter Novi Teſtamenti Tabulas alia

[d] *Symbolum eſt pacis, &c.*] Vide 1. Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice et pane Euchariſtico, quorum multi participes ſunt, ſubjicit Apoſtolus: *Quia unus panis, unum corpus multi ſumus; nam omnes unius panis participes ſumus.* Quæ verba Euchariſtia conjunctionem Chriſtianorum ſignificari oſtendunt: et optimi quique interpretes animadverterunt.

[e] *Euchariſtiam celebrare*] Hæc quoque fuit mens Grotii, ut liquet ex ejus libello, *an ſemper communicandum per Symbola*; ubi loquitur de cauſis intermittendæ Communionis, tom. iv. Oper. Theol. p. 511.

fidei et morum norma admittatur, omneſque, qui eam admittere nolunt, Eccleſia excluſi intelligantur, homini religioſo ac prudenti nefas habebitur.

At eorum, qui æternæ ſalutis impetrandæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ ſunt a Chriſto et Apoſtolis in Fœderis Evangelici Tabulis poſitæ, prout poſſunt ab unoquoque intelligi, Euchariſticam menſam adire tuto poſſunt et debent quicumque Evangelii vere amantes ſunt. Excipiuntur enim ab iis et vocantur etiam ad hanc menſam, quicumque Novi Teſtamenti Libros pro unica fidei et vitæ norma agnoſcunt; qui mores ſuos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quædam profiteantur ſe credere, quæ non credunt, male habent. Liquet ſane communionem non poſſe coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata ſua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum, colat; aut moribus ſuis ſe præcepta Evangelica parvi facere, oſtendat; aut qui alias ſalutis leges, quam quæ in ipſis æterni Fœderis Libris præſcriptæ ſunt, agnoſcat: at qui contra ſe gerit dignus eſt, cum quo omnes Chriſtiani communionem colant; et qui præferatur ceteris omnibus, qui aliter ſentiunt. [f] Nemo mortalium, imo ne Angelorum qui-

[f] *Nemo mortalium, &c.*] Vide not. ad §. 1.

dem, novum Evangelium credendum imponere Chriſtianis poteſt: ex hoc autem Evangelio, verus Chriſti diſcipulus eſt, qui toto animo credit ejus doctrinæ, et quidem ſoli; ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quam optime poteſt, Deum unum colat, proximum amet ut ſe ipſum, et temperanter, ad cetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum ſolum, remittere poteſt; ſi quid vero addatur, inane eſt jugum, quod nemini Chriſtianis imponere licet. A Deo, ſolo ſalutis æternæ arbitro, ejuſmodi leges accipere poſſunt.

Quæret forte quiſpiam a me, quo tandem nomine diſtinguantur a ceteris cœtus illi Chriſtiani, quos modo deſignavi? Atqui nihil intereſt, quo vocabulo adpellentur; Eccleſias omnes a me deſignatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, et libertas, quam deſcripſi, illic verum eſſe Chriſtianiſmum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos eſſe puto ejuſmodi cœtus, et plures ac numeroſiores in dies ut ſint Deum Optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, atque ei ſoli totum humanum genus pareat.

§. XI. *De Disciplina Ecclesiastica.*

Hic se se nobis nonnulla difficultas objicit, quæ nascitur ex forma regiminis Ecclesiæ et Disciplina, ut vocatur, Ecclesiastica; nulla enim Societas, qualis est Ecclesiastica, sine ordine stare potest, ideoque forma quædam regiminis constituenda fuit. Quæritur vero, apud Christianos, quæ regiminis forma ab Apostolis sit; videtur enim ceteris præferenda, quæ ab initio fuit constituta, ac proinde ex duabus Ecclesiis, in quibus alioquin æque pure ac caste Evangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset Apostolica regiminis forma; quamvis regimen sine re, hoc est, sine Evangelio, sit inane Ecclesiæ simulacrum.

Duæ autem nunc sunt Regiminis formæ: [illegible] jus habet ordinandi Presbyteros, vel [illegible] sub uno Episcopo, qui foris ordinis Ministros Evangelicos, Ecclesia agitat; altera vero, cum ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur ex Plebe viri aliquot prudentes et probis moribus, Ecclesia regitur. Qui sine præjudicio legerunt quod supereſt Scriptorum Christianorum antiquissimorum, [g] satis norunt priorem disciplinæ formam, quæ Episcopalis vocatur, qualis est in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo post

[g] *Satis norunt, &c.*] Vide Ecclesiasticam nostram Historiam Sæculi I. ad Ann. LII. 7. et LXVIII. 8. et seqq. *Clericus.*

Apoſtolos ſæculo, obtinuiſſe; unde eſſe inſtitutionis Apoſtolicæ colligere licet. Alteram vero, quam Preſbyteranam vocant, inſtituerunt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ, et Belgii, qui ſæculo XVI. ab Eccleſia Romana ſeceſſionem fecerunt.

Qui Hiſtorias ejus ſæculi adtentius legerunt probe ſciunt ideo tantum introductam eſſe hanc poſteriorem regiminis formam, quod Epiſcopi nollent concedere iis, qui doctrinam et mores Chriſtianorum emendatione neceſſaria indigere contendebant, emendanda ea eſſe, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui ſi Epiſcopi tunc temporis idem facere ubique ſponte ſua voluiſſent, quod in Anglia haud multo poſt factum eſt; regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui ſeceſſerunt ab Eccleſia Romana, obti- [illegible] calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulſis, contigerunt, anteverti potuiſſent. Nulla enim fuit ratio, ſi vere rem æſtimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod, ſtante vetere regimine, æqui nihil impetrari poſſet. Itaque Preſbyterana forma, pleriſque in locis, eſt inſtituta; quod ubi ſemel factum eſt, omnium, qui Reipublicæ Civili iis in locis præſunt, ita interfuit, intereſtque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat neceſſe ſit; niſi quis mallet propterea periculoſe turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedent, neque eſt op-

tandum. Forma regiminis conſtituta olim fuit, ad conſervationem doctrinæ Chriſtianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quæ, ſine diſcrimine ipſius Religionis, contingere vix poteſt.

Itaque prudentes viri, quamvis Apoſtolicam, ſimilemque ubique adminiſtrandæ Eccleſiæ formam præoptarent, res in eo ſtatu, in quo ſunt, relinquendas potius putarunt, quam adeundum, quod novarum rerum molitionem ſemper comitatur, periculum. Interea quicumque ſapuerunt ſe invicem propterea minime oderunt, conviciis proſciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores ſolent; quaſi ex alterutra forma ſalus æterna penderet, quod nuſquam in Scriptis Apoſtolicis doceri videbant, neque ex Religionis Chriſtianæ indole colligi poteſt.

§. XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Diſciplinam, ſed ſine alterius damnatione.*

Quicumque Scripta viri ſummi HUG. GROTII legerunt, doctrinamque ejus ac mores introſpexerunt, norunt hominem [h] eam formam

[h] *Eam formam &c.*] Vide inter alia *Inſtitutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis verſibus in Latinos ipſe auctor tranſtulit, Oper. Theol. tom. iv. pag. 629. Sæpius etiam in poſtremis Operibus teſtatur, quidquid eſt neceſſarium ad ſalutem ſatis perſpicue in Novo Teſtamento contineri. Vide adnotata ejus ad Conſult. Caſſandri ſub finem, ubi *de ſufficientia et perſpicuitate Scripturæ*. Hoc autem

ſanorum verborum animo concepiſſe, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuiſſe. Sed cum ſtudioſe Antiquitatis Chriſtianæ Scripta legiſſet, intellexiſſetque formam Epiſcopalem eſſe primævam; vehementer eam probavit, qualis in Anglia obtinet: ut [i] ex diſertis ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adſcripſimus.

Itaque dubitandum non eſt, ſi res fuiſſet ipſius arbitrii, nec fluctibus rerum adverſarum nimium jactatus, ac inimicorum etiam malignitate et conviciis præter meritum exacerbatus et exagitatus eſſet; quin ſe fuiſſet adjuncturus iis, qui antiquam diſciplinæ formam tuebantur, et qui ab eo nihil amplius exegiſſent, quam quod antea dictum eſt, et quod ipſe verum eſſe eximie probavit. Cujus rei ea ſunt argumenta, quæ tanti nobis viſa ſunt, ut ea huic libello ſubjungenda duxerimus.

poſito, liquet ex eo poſſe a quovis colligi ſummam Religionis Chriſtianæ, qualem antea protulimus.

[i] *Ex diſertis ejus verbis*] In Adnot. ad Conſult. Caſſandri, Art. xiv. *Epiſcopi ſunt Preſbyterorum Principes, et iſta προσασία a Chriſto præmonſtrata eſt in Petro; ab Apoſtolis vero ubicumque fieri poterat conſtituta, et a Spiritu Sancto comprobata in Apocalypſi. Quare ſicut eſt optandum ut iſta προσασία retineatur ubique* &c. Vide et poſtea de Poteſtate Eccleſiaſtica, et Rivetiani Apologetici Diſcuſſionem, pag. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epiſtolis huic libello ſubjectis.

§. XIII. *Paræneſis ad diſſentientes Chriſtianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Teſtamento videt, ſuntque ſemper credita, a ſe invicem exigant.*

Hæc cum ita ſint, diffidentes omnes Chriſtianos non poſſumus non vehementer adhortari, ut meminiſſe velint eam ſolam veram eſſe Chriſtianæ Religionis ſummam, cujus veritas, argumentis a GROTIO adductis, probari poteſt; non capita illa controverſa, quæ alterutri negant, et quæ tot malorum cauſa fuerunt: dein nemini poſſe perſuaderi, qui Novum Teſtamentum religioſo animo legerit, ac meditatus fuerit, [k] alium eſſe Legiſlatorem, præter Chriſtum, ex cujus legibus ſalus æterna pendeat: nec quemquam ita animatum poſſe, aut debere ab animo ſuo impetrare, ut quidquam admittat quaſi neceſſarium ad ſalutem, quod præter Chriſti et Apoſtolorum doctrinam ſit; vel ut verum credat, quod ei contrarium eſſe exiſtimat: itaque nullum certius ac præſentius remedium eſſe diſſenſionum, quam ut nihil imponatur Chriſtianis, præter ea quæ unuſquiſque apud animum ſuum certo novit eſſe revelata: nec quidquam inde timendum incommodi; quandoquidem omnium ſæculorum, quæ

[k] *Alium eſſe Legiſlatorem*] Diſerta ſunt hanc in rem verba Jacobi, cap. iv. 12. quæ adtulimus ad §. IX. ubi et alia huc pertinentia. Præterea res ipſa hic loquitur; cum, diſſentientibus Chriſtianis, nemo ſit adverſarii auctoritati creditu-rus.

a Chriſto ad nos uſque fluxerunt, experientia conſtat, a nemine ſani cerebri ſummam illam Chriſtianæ Religionis, quam antea propoſuimus, rejectam. [l] Hoc ſi unum hodie a Chriſtianis, quaſi neceſſarium, exigeretur; brevi omnia diſſidia deſinerent, et quidquid maneret in ſententiis diſcriminis, non ad corpus ipſum Eccleſiarum, ſed ad privatos pertineret, quorum unuſquiſque conſcientiæ ſuæ rationem Deo eſt redditurus. Si modo de ſumma rei conſentire ſe intelligerent, quemadmodum re vera conſentiunt, et ſe invicem in ceteris ferrent; nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad ſuam ſententiam, aut ſuos ritus trahere conarentur; ea eſſet concordia, quæ ſola in terris ſperari poteſt. [m] In hac humani generis ignorantia et inſcitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exſpectet omnes poſſe, idem ut ſentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Ge-

[l] *Hoc ſi unum hodie, &c.*] Hæc fuit ſententia Jacobi I. Magnæ Britanniæ Regis; ſi If. Caſaubono credimus, qui hæc habet in Reſp. ad Epiſtol. Card. Perronii, ad 3. Obſervat. p. 30. ed. Lond. 1612. *Veriſſime ſcriptum eſſe in explicatione τῶν ἁπλῶς ἀναγκαίων Rex arbitratur, rerum abſolute neceſſariarum ad ſalutem non magnum eſſe numerum. Quare exiſtimat ejus Majeſtas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quam ſi diligenter ſeparentur neceſſaria a non neceſſariis; et ut de neceſſariis conveniat omnis opera inſumatur; in non neceſſariis libertati Chriſtianæ locus detur, &c.*

[m] *In hac humani generis ignorantia*] Pulcre Hilarius, de Trinitate, lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quæſtiones vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere ſollicitat. In abſoluto nobis ac facili eſt æternitas; Jeſum et ſuſcitatum a mortuis per Deum credere, et ipſum eſſe Dominum confiteri.*

nerofiores animi, intelligentefque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis eft fatelles; nec minus eruditi, adfectibufve aut educationis præjudiciis, aliifque occæcati, quales ſemper erunt longe plurimi, rationum pondus ſatis intelligunt, nec interea cogendi ſunt contra id quod ſentiunt facere, aut loqui. Satis habeant, per Deum immortalem, qui regimini Eccleſiarum præſunt, Evangelio credi, fidemque illam ſolam quaſi neceſſariam prædicari, præceptis ejus ſolis pareri, ſalutemque ex ejus legum obſervatione exſpectari; et omnia recte habebunt. Dum humana divinis, et dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla ſpes pacis; quam a Deo Optimo Maximo votis omnibus expoſcere pii omnes debent, et opera ſua, quoad ejus fieri poteſt, promovere.

JOANNIS CLERICI

CONTRA

INDIFFERENTIAM RELIGIONUM

LIBER.

§. I. *Amari Veritatem oportere in omnibus, sed præsertim in rebus magni momenti.*

[a] QUISQUIS primus dixit æternum esse, inter Veritatem et mentem humanam, fœdus; (cujus quidem effectus interdum veluti pendent atque intermittuntur, pro humanæ naturæ mutabilitate atque adfectibus, sed quod numquam dissolvitur prorsus;) rectissime nobis sen-

[a] *Quisquis primus dixit*, &c.] Joan. Smithus, in Selectis Dissertationibus, editis Londini 1660. Hinc Augustinus, Serm. cxli. de verbis Evang. Joan. tom. v. col. 682. *Veritatem et vitam omnis homo quærit; sed viam non omnis homo invenit.* Ibid. Serm. cl. col. 716. *Falli odit anima. Quantum falli oderit anima naturaliter, hinc intelligi potest; quoniam qui, mente alienata, rident, plorantur a sanis.*

Si proponantur ista duo, falli vis, an verum tenere? Omnis homo respondet: verum tenere.

fiſſe videtur. Nemo eſt enim qui cupiat falli, imo qui non malit, de quavis re, præſertim alicujus momenti, ſcire quid verum ſit, quam errare; etiam in iis, quæ in mera contemplatione ſita ſunt. Vero natura delectamur, ab errore abhorremus; et, ſi quam viam ſciremus, qua ad Veritatem tuto pervenire liceat, libentiſſime eam iniremus. Unde factum ut ſemper inventi ſint præclari viri, et qui magnas laudes ab omnibus retulere, qui Veritati inquirendæ totam vitam abſumſerunt. Innumeri fuerunt, ſuntque etiamnum hodie, Phyſici et Geometræ, qui labores incredibiles ſuſceperunt, ut ad Veritatem pervenirent; nec ulla [b] majore ſe adfectos voluptate dixerunt, quam cum diu inveſtigatam ſe tandem inveniſſe putarunt. Quinimo inter multa alia, quibus homines ſunt brutis ſuperiores, merito Veritatis amorem et cognitionem numeramus.

Verum cum quævis Veritas non ſit ejuſdem momenti, multaque theoretica dogmata, vera licet, negligamus, quod ex eorum cognitione fructum exiguum aut nullum capere poſſimus, quæ proinde labore multo empta nolimus; ſunt contra quædam tanti momenti, ut quovis ſtudio ea redempta merito cupiamus. Talia ſunt quæ pertinent ad vitam bene et beate agendam; quorum cognitionem maximi omnes

[b] *Majore*, &c.] Vide vitam Laërtium, lib. viii. 12. Pythagoræ, apud Diogenem

faciunt, et diligentiſſime quærunt. Ad quod ſi accedat ex vita bene ac beate acta (ſemper autem id quod bonum eſt, hoc eſt, Veritati conſentaneum, etiam beatum eſſe judicandum) ſequi æternam, poſt hoc breve ævum, felicitatem; quod Chriſtiani omnes, cuicunque ſectæ ſint addicti, ſe credere profitentur; agnoſcendum eſt cognitionem viæ, qua ad eam pervenire licet, numquam nimis caro emi.

§. II. *Nihil eſſe majoris momenti, quam Religionem; ac proinde ei cognoſcendæ diligentem operam dandam.*

Nobis hic res non eſt cum ſpretoribus omnis Religionis, quos ſatis confutavit, in ſuperiore Opere, vir maximus HUGO GROTIUS: quod quicunque animo veri cupido legerit, dubitare non poterit quin Deus ſit, qui ab hominibus coli vult, (et nunc quidem eo cultu, qui eſt a Chriſto præſcriptus,) et ſui cultoribus æternam beatitatem, poſt hanc mortalem vitam, pollicetur.

Quod cum ita ſit, nemo dubitet quin Religio ſit longe maximi momenti; ac proinde cum ſit non una Chriſtianorum familia, inde ſequitur dandam eſſe operam, ut cognoſcamus, quænam earum ſit maxime dogmatibus et præceptis a Chriſto relictis conſentanea. Neque enim omnes poſſunt eodem loco haberi, cum ſint quædam inter ſe ita diſſidentes, doc-

trina et cultu, ut ſe graviſſimorum errorum ac vitiati cultus divini viciſſim incuſent; quin et nonnullæ de aliis loquantur, quaſi æterna ſalute eſſent prorſus excluſæ. Quod ſi verum eſſe conſtaret, ſine dubio eſſet ab iis quam primum diſcedendum, ut ei ſoli adhærerent qui ſe Chriſtianos haberi volunt, quæ vere aliis talia objiceret. Ageretur enim non de hac brevi vita, innumeris malis et incommodis, quomodocumque agatur, obnoxia; ſed de ſuppliciis, quæ Deus iis, qui Evangelio non crederent, minatus eſt; deque beatitudine comparanda, cui nihil deerit, nec ullus finis erit.

Sunt tamen homines, (non quidem eruditi, et qui ſeriæ lectioni Scripturarum addicti fuerint, ut diſſidia Chriſtianorum cognoſcerent, atque unde ſtet Veritas ſcirent; nimirum enim minus, quam talia curarunt,) qui ita de hiſce diſſidiis ſentiunt, ut perinde cenſeant eſſe, quamcumque ſententiam, et quemcumque cultum ſequantur. Putant rem eſſe, quæ media eſt atque indifferens, quamcumque ſectam Religionis Chriſtianæ amplectamur, aut certe nos amplecti profiteamur. Nec de vulgo loquimur: ſunt regna, in quibus non plebs tantum, ſed et proceres et ſummates nunc a Romana ſede ſeceſſionem fecerint; mox ad obſequium ei præbendum, mutato Rege, redierint; denique ſummæ poteſtati, ei ſedi adverſanti, adjutores fuerint. Sub Henrico VIII. Angliæ Rege,

multa facta ſunt decreta non Regis tantum, ſed Procerum regni auctoritate, contra Romanam ſedem; cui Henricus iratus erat, ob rationem, quam pauci probaverint. Eo mortuo, cum Eduardus VI. ejus filius, conceſſiſſet in eorum partes, qui non tantum Romanæ ſedis auctoritati nuncium remiſerant, quod Pater ejus fecerat; ſed et dogmata alia, quæ ab ea Sede damnabantur, amplexus eſſet, ſe id quoque probare palam teſtati ſunt. Mox fato functo Eduardo, cum Maria Regina, Romano Pontifici addictiſſima, fratri ſucceſſiſſet; iidem Proceres eam Reginam adjuverunt, ad opprimendas partes eorum, qui, ſpreta Pontificis auctoritate, Eduardo Rege, floruerant. Mortuæ poſtea Mariæ ſucceſſit Eliſabetha, quæ fratris Eduardi ſectam ſequuta eſt et longo regno penitus confirmavit; ut fundamentis, quæ illa olim jecerat, etiamnum hodie innitatur.

Qui legent Hiſtoriam eorum temporum deprehendent tantam inconſtantiam Procerum ejus regni, ut vix ac ne vix quidem ſibi perſuaſuri ſint eos non fuiſſe in ſententia eorum, qui credunt perinde eſſe ad ſalutem conſequendam, quamcumque ſectam Chriſtianam amplectamur. Eas mutationes qui tribuerit partim metui, me adſentientem quidem habebit; ſed cum reputo gentis Anglicæ conſtantiam, fortitudinem, et contemptum mortis, quem

non raro oſtendit; mihi etiam non ægre perſuadeo vitæ præſentis amorem atque indifferentiam Religionis, in Proceribus præſertim, fuiſſe mutationum tam frequentium cauſas potiſſimas.

§. III. *Indifferentiam Religionis eſſe natura ſua illicitam, legibus divinis vetari, atque ab omnibus Chriſtianorum ſectis damnari.*

Religionem habere numero earum rerum, quæ mediæ ſunt naturæ, ita ut eam mutare, inſtar veſtium, aut certe profiteri et mox negare, prout tempora poſcunt, liceat, graviſſimum errorem eſſe multæ rationes oſtendunt; quarum aliquot e præcipuis proferemus, deductas e natura rei, e legibus divinis, eque omnium Gentium Chriſtianarum conſenſu.

Primum turpe eſt mentiri, in re præſertim tanti momenti; cum ne in levioribus quidem liceat, niſi forte mendacio plus profimus, quam veritate. Sed in hoc negotio non poſſunt homines mentiri aut etiam diſſimulare, ſine gravi noxa; cum, quoad eſt in illis ſitum, Mendacium in re maxima confirment, et Veritatem ei contrariam opprimant atque æternis tenebris damnent. Peſſimi eſt exempli, præſertim in viris ad aliquam dignitatem evectis, quos inferioris ſortis homines nimis facile imitantur; quo modo ſit ut non ſolum ipſi peccent, ſed etiam alios ad peccandum adducant exemplo,

quo nihil est apud hominum vulgus efficacius; quia multo magis id quod faciunt ii, quos summo honore prosequuntur, quam quod dicunt, adtendant.

Turpe etiam est et viro forti prorsus indignum, propter brevem hancce vitam mentiri, et malle Deo, quam hominibus displicere. Ideoque præstantiores Philosophi maluerunt certæ morti sese exponere, quam quod Numini, ut putabant, displicebat, facere; ut ostendit exemplum [c] Socratis, qui maluit cicutam bibere, quam desinere philosophari, prout solebat, et superstitem esse. Alii etiam Philosophi maluerunt [d] solum vertere, quam dogmata, quæ cœperant tueri et vera credebant, prodere. Fuerunt et viri fortes, apud Ethnicos, qui rectis moribus sæculo suo convicium fecerunt, et satius multo habuerunt mori, quam Tyrannis blandiri, et recto vitæ instituto valedicere; quales fuere [e] Thrasea Pætus, et [f] Helvidius

[c] *Socratis*] Vide quæ de eo congessimus, Silvarum Philologicarum lib. i. c. 3.

[d] *Solum vertere*] Galenus, libro *adfectus animi sequi temperamentum corporis*, cap. ultimo, sub finem, ubi de Stoicis: Ἐκεῖνοι μὲν ἔπεισαν αὐτὰς τὴν πατρίδα μᾶλλον, ἢ τὰ δόγματα προδῶναι. *Illi sibi persuaserunt potius patriam* (relinquere,) *quam dogmata prodere.*

[e] *Thrasea Pætus*] Qui sub Nerone, quod ei adulari nollet, periit. Vide Tacitum, Annal. lib. xvi. 24. et seqq.

[f] *Helvidius Priscus*] Thraseæ gener, qui eodem tempore Italia exire jussus, ut ait Tacitus, ibid. deinde occisus a Vespasiano; ut habet Suetonius, in hujus vita, cap. xv. quod satis reverenter novum Dominum non habuisset. Ejus etiam filius a Domitiano occisus est. Vide Suetonium, in hujus vita, c. x. Tacitum, in vita Agricolæ, cap. xlv.

Priſcus, qui maluerunt mori, quam vitia et male facta Cæſarum probare, aut diſſimulare. Quod cum factum ſit ab hominibus, quibus non erat niſi dubia ſpes alterius vitæ beatioris, poſtquam hanc amiſiſſent; tanto magis debet fieri ab iis, quibus ſpes multo clarior et certior æternæ felicitatis facta eſt.

Omnia ſæcula viderunt et laudarunt eos, qui, patriæ terreſtris cauſa, mortem intrepido animo tulerunt. Quod cum ita ſit, quis non laudet eos, qui patriam terreſtrem cœleſti, et vitam hanc mortalem æternæ illi, quam ſacræ Literæ nobis revelarunt, poſtpoſuere? Quis non vituperet viles animas, quæ vitam, quam cum brutis communem habemus, malunt retinere, brevi tempore amittendam; quam eam, quæ amitti nequit, prima data occaſione, adipiſci? Milites videmus, qui, non tam patriæ cauſa, quam ut gratiam Regum et Principum ſibi aut familiæ ſuperſtiti parent, maxima pericula impavide adeunt, et ſibimet ipſi gratulantur, quod iis parentes vulneribus ſunt adfecti, quibus ſentiunt ſe mox interituros. Imo mercenarii ipſi fortiſſime pro iis, a quibus exiguo ſtipendio conducti ſunt, pugnant ac vitam profundunt; et ſunt qui nolint, ut Veritatem tueantur, rem æternam et Numini longe gratiſſimam, maximiſque præmiis conjunctam, ſe periculo, non dicam vitæ, ſed ne amittendarum quidem facultatum, aut dignitatum caducarum, obji-

cere! Ergo res ipſa clamat oportere, Veritatis et Virtutis cauſa, quidvis potius perferre, quam ut, iis omiſſis, indignam viris vitam, aut fragilia bona conſervemus.

Itaque hoc nobis præcepit Chriſtus, cujus hæc ſunt verba: [g] *Omnis qui confitebitur me, coram hominibus, confitebor et ego eum, coram Patre meo, qui in cœlis eſt: qui autem negaverit me, coram hominibus, negabo et ego eum, coram Patre meo, qui in cœlis eſt*; quibus verbis ſignificat ſe eum agniturum pro Diſcipulo ſuo et vita æterna, in Ultimo Judicio, donaturum, qui doctrinam ipſius factis et dictis numquam diſſimularit. Prudenter quidem alibi ipſe teſtatus eſt debere hoc fieri; cum dixit, [h] *Margaritas non eſſe porcis objiciendas*. Sed ea prudentia eo non ſpectat, ut per totam vitam, ſi opus ſit, ad vitandam hominum iram atque invidiam, diſſimulemus, nedum ut mentiamur; verum ut ne, alieno tempore et loco, homines pervicaciter errantes ad ſaniorem mentem revocare fruſtra adgrediamur. Aperte monet, poſt verba adlata de confeſſione Religionis, fore interdum ut faciendum hoc ſit, cum maximo odio propinquorum noſtrorum, atque imminente certæ mortis periculo: [i] *Qui amat*, inquit, *patrem aut matrem, plus quam me, non eſt me dignus*; *et qui amat filium, aut filiam, ſu-*

[g] *Omnis*, &c.] Matth. x. 32.

[h] *Margaritas*] Matth. vii. 6.

[i] *Qui amat*] Matth. x. 37.

per me, non eſt me dignus; qualis eſt, qui dogmata et præcepta, a Chriſto accepta, diſſimulat, in gratiam familiæ. Nec omiſit Chriſtus monere propter conſtantiam ejuſmodi, mortem oportere exſpectari, neque eo ſecius in inſtituto pergendum; et qui propterea vitam hanc amitteret, eum beatam immortalitatem, in altera vita, conſequuturum: [k] *Qui non accipit crucem ſuam, et ſequitur me, non eſt me dignus. Qui invenerit vitam ſuam*, (in hoc ſæculo,) *perdet illam* (in futuro); *et qui perdiderit* (in terris) *vitam ſuam propter me, inveniet eam*, in cœlo, eamque longe feliciorem atque æternam.

Quæ doctrina ita perſpicua eſt, ut nulla Chriſtianorum, hoc tempore, familia circa eam diſſideat. Qui Romano Pontifici parent, et qui deſierunt parere, quicumque ſint, omnes uno ore contendunt nefas eſſe diſſimulare quod ſentimus de Religione; ubi aguntur dogmata majoris momenti, et cum res ſine ſeditione et tumultu fieri poteſt. Nam rectius eſt, in iis, ſine quibus fides Deo debita, et ſanctitas morum incolumes ſunt, diſſimulare quid ſentiamus; ne contentiones perpetuæ, inter Chriſtianos, excitentur; cum perpauci ſint Viri Eruditi, qui de omnibus pariter ſentiant. *Diſſimulare* autem dicimus, non *ſimulare*; nam tacere quid ſentias non eſt *mentiri*, ſed dicere

[k] *Qui non accipit*] Ibid. x. 38, 39.

te credere id quod non credas, id demum mendacium eſt. Ad quod accedit, ſi dogma quodpiam palam lege ſanciatur, quod falſum putes; licitum eſſe oportere modeſte diſſenſum ſuum teſtari, ſine contentione et tumultu. Alioqui pro manſueto regimine Chriſtianarum Eccleſiarum, quod non excludit omnem diſſenſum, cum caritate conjunctum; incideremus in meram tyranniden, a qua ne minimum quidem diſſentire liceret. Innumeræ ſunt quæſtiones Theoreticæ obſcuræ, præſertim iis qui ejuſmodi ſtudiis operam numquam dederunt; in quibus quæſtionibus, libertas Chriſtiana illæſa maneat oportet: qua in re, etiam omnes Chriſtiani conſentiunt; cum ſint innumera Scripturæ loca, et opiniones Theologicæ ingenti numero, in quibus impune Viri Docti ſemper diſſenſerunt et diſſentiunt; etiam apud eos, qui conſenſum in aliis rigidius æquo exigunt.

§. IV. *Non facile diſſentientes damnandos, quaſi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus ſalus æterna conſiſtere non poſſit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, miſericordiam a Deo conſequi poſſit: nec tamen fas eſſe profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus.*

Qui ab Eccleſia Romana ſeceſſerunt, non conſentiunt quidem per omnia inter ſe, ut nec

ii, qui in ea manſerunt; ſed, ex Eruditiſſimorum quorumque Virorum ſententia, in nulla re diffident, quæ cum fide Deo debita, obſequioque ei præbendo, conſiſtere non poſſit. Sed varia ab iis Eccleſiæ Romanæ exprobrantur, cum in dogmatibus, tum in cultu, quæ plane falſa atque illicita putant. Verumne ſit hoc judicium, an ſecus, hic non inquirimus. Sed hoc conſtat, etiam ex ejus Eccleſiæ ſententia, non licere iis profiteri ſe ea adprobare, quæ improbant; nec quemquam admittit in communionem ſuam, qui profiteatur ſe ab ea, in illis, diſſentire.

Sunt tamen, inter diſſentientes, [1] Viri Celebres atque Eruditi, qui dum prorſus ſibi illicitum eſſe putant ad eam accedere, ob dogmata et cultum, in quibus diverſi ab ea abierunt; non cenſent tamen fas eſſe omnes, qui in ea Eccleſia vivunt et moriuntur, indoctos et doctos, ſalute æterna excludere. Sane qui putant quidpiam in iis eſſe, quod adverſatur fundamentis ipſis Chriſtianiſmi, ſibi nullatenus licere exiſtimant iis adſentiri, nec ſine graviſſimo delicto ſimulare ſe probare quod damnant; quo delicto ſe a ſalute excluſum iri, ſi in id inciderent, atque ad mortem uſque perſeverarent, judicant. Sed qui bona fide talia amplectuntur,

[1] *Viri Celebres*] Inter alios Gulielmus Chillingworthius, in Libro Anglico inſcripto, *Religio Proteſtantium tuta via ad ſalutem*; ubi et alios ſecum ſentientes memorat.

quod credant esse consentanea Revelationi Divinæ, aut certe cum ea non ita pugnare, ut fidem ac sanctitatem Christianam evertant; sive ob genus studiorum, cui ab adolescentia operam dedere, sive defectu cognitionis et judicii; ejusmodi, inquam, homines salute excluſos pronunciare non sustinent; quia, quo usque porrigatur Misericordia Divina erga id genus homines, non satis norunt. Innumeræ sunt circumstantiæ locorum et temporum, atque animorum adfectiones nobis ignotæ; quæ miserorum mortalium delicta, apud Deum, elevant, faciuntque ut condonari nonnullis ab eo possint, quæ in aliis doctioribus damnarentur. Itaque æquitatis et prudentiæ Christianæ esse statuunt, dum dogmata et cultum improbant, homines Divinæ sapientiæ et Bonitati dijudicandos permittere; dum iis opinionibus adsentiri, aut cultui adesse sibi non licere pro certo habent.

Hinc certe nemo colligat homini, in contraria sententia educato, ac legendis sacris libris, more eorum qui fecesserunt, exercitato, si contra conscientiam suam ea faciat, aut dicat, quæ putat esse illicita et falsa, dumtaxat ob hujus vitæ commoda, licere veniam a Deo sperare; si moriatur in habitu faciendi et dicendi, quod ipse improbat; facturus etiam ac dicturus, si diutius viveret. Nulla est, nec erit, ut sperare licet, familia, quæ de Christi

nomine cenſeatur, a qua vir ejuſmodi ſalutem conſequi poſſe cenſeatur.

Videant ergo ſimulatores quid agant, cum ita ſe gerunt, ut Rationis, Revelationiſque lumina tam turpiter ſpernant; ut iis repugnare ſuſtineant, utque Chriſtianorum omnium, quicumque ſint, judicium nihili faciant. Nec putandum eſt ejuſmodi homines eſſe eruditos, remque probe eis et mature expenſam fuiſſe. Sunt ſpretores eruditionis omnis Theologicæ, nec eam umquam adtigerunt, ſine qua nullum rectum judicium de re ejuſcemodi ferri poteſt. Non minus nobilem illam Philoſophiam, quam tanti fecerunt Romani olim Proceres, hauſtam quippe e lumine Naturæ, ſpernunt; quia adfectibus indulgere, quod ne Philoſophiæ quidem Ethnicæ probatur, cupiunt. De præteritorum ſæculorum judiciis ſecuri, hodierna omnia ſpernentes, deque futuro ævo non admodum anxii, ſimiliores ſunt pecudibus, quam hominibus Ratione præditis, qua non utuntur. Qui ita fingunt ac mentiuntur, ut faciunt, nullo numero, locoque haberi poſſunt; atque indigni ſunt quibus ullus fidem habeat, in rebus hujus ævi, quandoquidem Deo atque Hominibus, in re maximi momenti, illudere audent. Sunt inter eos qui dicere ſuſtineant, in Religione ſentiendum ſemper cum ſumma Poteſtate; quæ ſi mutetur, mutandam etiam cum illa fidem: quos tam male ſentire de Chriſti-

ana Fide non eſt mirum, cum ne Religione quidem ulla Naturali ſint imbuti, nec rectæ Rationis aut Virtutis rationem ullam habeant. Infelices Reges, aut Poteſtates, talibus hominibus fidentes, qui nec Religioni Naturali, nec Revelatæ fidem ſervant! Profecto qui, omni ſtudio Litterarum deſtituti, nullis Virorum Doctorum, quicumque ſint, judiciis credunt, nec Veritatem ulla ratione curant, atque in perpetua ſimulatione vivunt, indigni ſunt prorſus quibus ulla fides habeatur, in iis quæ ad Rempublicam ſpectant.

Attamen ejuſmodi homines, Veritatis licet et Virtutis ſpretores, ſibi boni Cives atque ingenioſi homines præ ceteris videntur; cum neutrum ſint, nec eſſe poſſint, qui Verum et Falſum, Virtutem et Vitium ſuſque deque habent, omnia dicere et facere parati quod ſibi utile putabunt. Tales vero homines et bonæ menti et recte factis nuncium remiſerunt, dignique ſunt qui ab omnibus ſpernantur, et fugiantur.

§. V. *Deo gratum eſſe poſſe errantem, atque ex errore delinquentem; ſimulatorem non poſſe.*

Ea eſt humanæ naturæ conditio, ut multi ſint homines, ceteroqui non mali, quibus (aut prava educatione, aut quod deſint doctores et libri quibus ab errore revocentur, aut etiam ingenium quo poſſint Chriſtianorum contro-

verſias intelligere et de iis judicium ferre) vita, veluti in tenebris, exigitur. Ejuſmodi homines, pro captu ſuo quæ docentur de Religione Chriſtiana amplexi, eaque bona fide ſequuti pro humanæ naturæ ſtatu, miſericordia digniores ſunt, quam ira. Religio eorum plena ignorantia, mutila, et manca etiamnum eſt; ſed bonæ fidei. Ideoque credibile eſt fore ut is, *qui non metit, ubi non ſevit*, pro ſumma ſua æquitate, iis ignoſcat, aut certe multo leviores pœnas imponat, quorum eſt ea ſors.

Sed ſi reputemus homines eſſe, quibus nec educatio, nec doctores, nec libri, nec ingenium defuere; ut intelligerent quorum eſſet, in controverſiis de Religione, potior cauſa et quorum deterior; et qui partes errantium ſequuntur, ea tantum de cauſa, quod opes, voluptates et honores hujus vitæ apud eos conſequentur; iis ſane hominibus non poſſumus non indignari, nec quiſquam eſt qui eos excuſare ſuſtineat, aut certe poſſit ejuſmodi vitæ propoſitum tueri; niſi profligatæ ſit impudentiæ. Hinc facile intelligere eſt, ſi nos, quorum virtus etiamnum valde imperfecta eſt, non poſſimus iis ignoſcere; quanto ſeverior futura ſit ſumma Dei Juſtitia, erga eos qui Mendacium Veritati ſcientes et prudentes prætulerint, ob caduca atque incerta hujus vitæ mortalis bona.

Deus, pro ſua ſumma miſericordia, ignoſcit ignorantiæ, cujus vitium non eſt cauſa, imper-

fectis virtutibus, atque hominum qui decepti ſunt erroribus, præſertim nulla intercedente nequitia, nec ullo Religionis contemtu; ſed numquam, ut Chriſtus nos docuit, iis veniam concedat, qui, veritate cognita, maluerint mendacium profiteri. Imo ne hominibus quidem ejuſmodi ſimulator gratus eſſe poteſt; qui nollent habere amicum, qui, ob leve emolumentum, paratus eſſet veteris amicitiæ jura omnia conculcare. Quare ex iis, quæ dicta ſunt, colligimus nullum eſſe turpius et periculoſius flagitium; quam eorum qui, in rebus graviſſimis, diſſimulant quid optimum putent, et deterioribus palam favent. Quod Ratio ipſa docet, confirmatque Religio Chriſtiana, conſentientibus omnium, quotquot ſunt, Chriſtianorum familiis.

FINIS LIBRORUM CLERICI.

TESTIMONIA

DE

HUGONIS GROTII

ADFECTU ERGA ECCLESIAM ANGLICANAM.

LECTORI S.

CUM *haberem sequentes litteras ab Amplissimo et Eruditissimo Viro* HENRICO NEWTONIO, *a Sereniss. Magnæ Britanniæ Regina ad R. C. Sereniss. Magni Ducis Etruriæ extra ordinem missо; cujus singulari humanitati alia multa debeo; visus mihi sum omnibus Grotiani nominis amantibus rem gratam, nec parum Ecclesiæ Anglicanæ honorificam facturus, si eas hic ederem. Ex iis certe constare potest, summum virum quam optime sensisse de Ecclesia Anglicana; et in illa, si licuisset, libentissime victurum fuisse. Iis ergo, Candide Lector, fruere; deque viro, qui tam bene de Republica Christiana meritus est, bene sentire perge. Vale.* Clericus.

I.

HENRICUS DE NOVA VILLA PETRO HIERON. BARCELLINO

ABBATI S. EUSEBII DE URBE

S. D.

FLORENTIAM Liburno, Piſiſque, ubi febrim pæne ex aëris intemperie contraxeram, ſanus ſalvuſque tandem reverſus, nihil prius habui, Optime Barcelline, ampliſſima Illuſtriſſ. Magliabechii Bibliotheca inſtructus, quam meam de ſummo viro Hugone Grotio fidem liberare, et ex Scriptis ejus, præſertimque Litteris, ubi veritas, ubi candor, ubi animi ſimplicitas, ac intimi mentis ſenſus reteguntur, oſtendere quam magnifice, omni vitæ tempore et paullo ante obitum, cum illi mors et immortalitas in conſpectu eſſent, de nobis ſenſerit, ſcripſeritque. Novi quid de eo dixerint ſui ordinis princeps Petavius, Brietius, Valeſiuſque, et tot alii Veſtræ Communionis celeberrimi viri; qui bene volebant, favebantque viro, bono Chriſtianitatis communi nato. Notum quoque univerſis quanta et in Patria et in Exſilio, poſtquam etiam ad gradum ſublimiorem

apud Exteros evectus fuerat, a Calvini sectatoribus in bonis, dignitate, ac fama perpessus fuerit; et quantum denique controversiarum æstus (dum paci in Republica et inter Ecclesias procurandæ unice mentem intendebat; quod multis, quam mirandum! quam dolendum! displicuit) indolem alias pacificam ac modestam, cum se modis indignis a suis tractari videret, transversam egerit, mitique sapientiæ, quæ illi a natura judicioque inerat, interdum prævaluerit. Attamen hæc non impedivere, quominus ita de Patre suo magnus quoque Filius Carolo II. Magnæ Britanniæ, *cui opera Patris dicavit*, maximo Regi, simulque omnibus dixerit ea quæ mox subjiciam; cum nullas adulandi, aut metuendi causas haberet, quippe in Republica partes adversas filio sororis Caroli sequutus; cumque jam privatus esset, rustico ac litterato otio conditus, senex, et morti, ideoque libertati vicinus: Patris enim Opera edidit, edita non vidit; et vita ejus una cum vita parentis eodem volumine cernitur, legiturque. *Tu enim*, inquit Pet. Grotius, *inter omnes Reges unus ille es, quem protectorem suum pars Christiani Orbis, si non major, senior certe jamdiu agnoscit. Tu idem ille, cujus se* Fidei *ac* Defensioni *ipsa se Fides Christiana non invita subjecit; cujus potissimum in regnis, is sacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa disputandi de*

arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, eſt modus; quibuſcum convenire ſe auctor idem et parens meus jam pridem teſtatus et publice Scriptis his profeſſus eſt.

Nunc ipſum audi H. Grotium ſua verba loquentem, ſuos ita exprimentem ſenſus, in Epiſtola Pariſiis anno MDCXXXVIII. ad Joan. Corvinum data, non Anglum ſed Batavum, alius Eccleſiæ Theologum et itidem Juriſconſultum, adeoque rerum divinarum humanarumque ſcientem, de Reformatione Religionis apud noſtros ſuperiore ſæculo facta: *In Anglia vides quam bene proceſſerit dogmatum noxiorum repurgatio; hac maxime de cauſa, quod qui id ſanctiſſimum negotium procurandum ſuſcepere, nihil admiſerint novi, nihil ſui, ſed ad meliora ſæcula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili, nec Rege debellato, aut captivo, nedum damnato et ſecuri percuſſo. Ea demum, contra ſpem omnem humanam, reducto in ſolium avitum Filio, obſtupeſcente Europa, denuo refloruit et quaſi renata eſt; ac deinde poſt varios caſus, minas, metuſque adhuc illæſa et ſecura manet, vigetque.

Neque tantum ſentiebat ipſe bene de Eccleſia Anglicana, ſed etiam amicis præcepit, qui a ſuis partibus erant in Batavia, et, quod non minimum, periculorum, damnorumque communione conjuncti, ut ordines ſacros ab Epi-

ſcopis noſtris ſuſciperent; quos certe non eo nomine Schiſmaticos, non Hæreticos eſſe credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis Fratrem compellat: *Suaderem iis* (ſcilicet, Remonſtrantibus) *ut conſtituerent inter ſe quoſdam in eminentiori gradu, ut Epiſcopos; et ut ii χειροθεσίαν ſumerent ab Archiepiſcopo Hiberno, qui ibi eſt, et ita ordinati ordinarent deinde Paſtores ceteros:* et hoc ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeoque et litteris ipſis admodum infelix. Epiſcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, Joannes Bramhallus, tunc temporis apud Hibernos Epiſcopus Derrenſis, et reſtituto in regna Carolo II. Archiepiſcopus Armachanus ac proximus eruditiſſimo Uſſerio Hiberniæ Primati; quique poſtea, iiſdem in terris, Eccleſiæ noſtræ vindicias in Mileterium edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis anno MDCXLV. eidem dixerit: *Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita ſemper eſt optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui Reformationem Anglicanam *ſanctiſſimum negotium* vocat, qui datos, ſuſceptoſque ab Epiſcopis ejuſdem Eccleſiæ ſacros ordines et in Anglia ſtatos ſacrorum ritus, præceptaſque publice ſummum Numen adorandi formulas cunctis ceterarum in orbe Chriſtiano Eccleſiarum præſtare credidit, voluiſſe ſe ei Eccleſiæ adjungere, ut animi ſenſu, ita et externo cultu,

et ſic demum, ut voto antea, ſic re ipſa, membrum fieri Eccleſiæ Catholicæ. Verum rem effectam dare non potuit, quia paullo poſt venit ei ſumma dies. Eodem quippe anno, e Gallia Holmiam delatus eſt, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens et naufragium paſſus, 28. Auguſti vita Roſtochii exceſſit; numquam ſatis deflendus, cum quod vitæ ejus deceſſit, deceſſerit etiam ſtudiis, litteriſque; nec umquam ſatis laudandus, ob ea quæ, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illæſa Veritate, habita temporum et diſſidiorum ratione, veteriſque in Eccleſia regiminis, quod apud Anglos ab initio, et, ſi Eccleſiaſticis Annalibus fides, ab ipſo Apoſtolorum ævo obtinuit, abuſibus ubique ſublatis, amantiſſimus; Imperiorum denique, Eccleſiarumque concordiæ, qua ſermonibus, qua exemplo, qua ſcriptis, ſemper ſtudens conſulenſque. Sit apud Deum, Dominum communem, ei ſua merces! Sit et ejus grata ſemper apud poſteros memoria! Vale. *Florentiæ*, XII. *Kal. Maias* MDCCVI.

II.

HENRICUS DE VILLA NOVA

JOANNI CLERICO

S.

EN novum ampliſſimumque tibi, doctiſſime Clerice, de Hugone Grotio teſtimonium adfero, atque priore (ſi dignitas in Republica, aut rerum in Auctore notitia ſpectetur, ſive etiam quod, Grotio adhuc ſuperſtite, ſcriptum fuerit) gravius. Deſumtum eſt e litteris ad maximum Præſulem Gulielmum Laudium, tunc Archiepiſcopum Cantuarienſem, quocum etiam litterarum commercium ſæpius habuit, Pariſiis 24. Octobris ſtylo Gregoriano an. MDCXXXIII. ſcriptis; quarum copia mihi nuper facta eſt ex Anglia, beneficio Illuſtriſſimi Viri D. Joannis Sommeri, ſummi olim florentiſſimi regni Cancellarii, tunc Legum, [m] nunc ſtudiorum præſidis. In iis litteris, ſequentia de Grotio habet Illuſtriſſimus Vicecomes Scudamorus, eo tempore in Galliis noſtræ gentis legatus.

" Cum primum legatum Grotium videbo,

[m] Hoc anno 1709. Concilii Privati Sereniſſ. Reginæ Præſes factus eſt.

" non prætermittam id facere quod mihi de
" illo mandasti. Sane, Domine, persuasum
" mihi est eum ex animo et vehementer amare
" et revereri te, et rationem qua te geris. Pro-
" fitetur se corpore et animo favere Ecclesiæ
" Anglicanæ; et hoc fert de ea judicium, vi-
" deri illam omnium Ecclesiarum, quæ hodie
" sunt, maxime perennaturam."

Cum vero ex Scriptis tuis abunde constet, non sine nostra quidem laude, neque maximo Exterorum emolumento, te optime quoque Anglicum callere sermonem, ipsa nunc Scudamori verba ad finem Epistolæ lubens subjiciam. Vale. *Genuæ* XVII. *Kal. Febr.* MDCCVII.

The next time I see Embassador Grotius, I will not faile to perform your commandements concerning him. Certainly, my Lord, I am perswaded that he doth unfeignedly and highly love and reverence your person and proceedings. Body and soul he professeth himself to be for the Church of England; and gives this judgement of it, that it is the likeliest to last of any Church this day in being.

III.

ALEXANDRO FORRESTERO

S. D.

FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua versa.

QUOD cupis scire de H. Grotio, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit ætas, sic habet. Contigit me Lutetiam venire, paullo post rem transactam. Cum vero notissimus essem D. Crowdero, sæpe mihi confidenter dixit, fuisse hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, sicut sui officii esse credidit; ut eum mori in communione Ecclesiæ Anglicanæ declararet, in qua Ecclesia optabat et ipsam vivere. Hoc ipsa aperuit, cum data opera veniisset ad nostram Ecclesiam; (quæ erat in ædibus Ricardi Brownii, qui tunc in Gallia erat nomine Regis Angliæ;) ubi e manu D. Crowderi, Cappellani eo tempore Ducis Eboracensis, Cœnæ Dominicæ Sacramentum accepit. Factum hoc est statim post mortem ejus viri, quam primum per ipsius rationes licuit. Archiepiscopus Bramhal-

lus, Hiberniæ Primas, in defenſione ſui ipſius et Epiſcopalis Cleri, contra Ricardi Baxteri Preſbyterani accuſationem Papiſmi, ita de Grotii Religione loquitur, p. 21. *Ille adfectu erat amicus, et deſiderio verus filius Eccleſiæ Anglicanæ; quam uxori ſuæ et aliis amicis laudaverat, auctorque fuerat ut ei firmiter adhærerent, quatenus eis opportunum eſſet. Ego ipſe et alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, (quod palam illa teſtabatur,) ſæpe ad preces noſtras et ſacramentorum celebrationem venientem.* Cum Matthias Turnerus, ſummus Grotii amicus, cuperet ſcire cur ipſe non adiret communionem Eccleſiæ Anglicanæ; reſpondit ſe libenter id facturum fuiſſe, niſi ratio muneris Legati Sueciæ obſtaret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam et diſciplinam noſtram, et in noſtra Communione optabat vivere et mori. Si quis putet ſe melius noſſe mentem Grotii, ex conjectura, et conſectariis, quam ipſum; aut diſſimulaſſe eum, apud uxorem et liberos; fruatur ſua ipſius opinione, ſed non multos habebit ſibi adſentientes. Vale. *E Valle Regia.* 23. Junii MDCCVII.

Ex aliis ejuſdem literis datis 6. Octobr. MDCCVII.

Nuper tibi narravi plenius quod noram de vidua magni illius viri Hugonis Grotii. De-

inde in memoriam revocavi pium illum et bonum prorſus virum Spencerum Comptonium Equitem, Comitis Northamptoniæ filium, mihi narraſſe ſe præſentem adfuiſſe, cum vidua Grotii hoc profeſſa eſt et Sacramentum accepit.

FINIS A CLERICO EDITORUM.

VARIANTES LECTIONES.

SYLLABUS locorum, ubi particulæ textus quæ ſuis quæque annotationibus præfiguntur, in unica Auctoris editione cum notis, diverſam lectionem pariunt cum textu comparatæ. Et nota, voces *Italico* charactere exaratas in textu eſſe hujus Oxonienſis editionis; quæ ſequuntur *Romano*, diverſam lectionem continere: *t.* deſignare lectionem in textu *Grotii*; *n.* lectionem in ipſius notis: *n. pr.* lectionem, quanquam non receptam, probam tamen eſſe, et interdum etiam textui præferendam.

Pag.	lin.	
48.	*penult.*	*multo olim*] olim multo. *n. pr.*
69.	1.	*ipſius*] ejus. *n.*
—	—	*nam et*] nam. *n.*
76.	3.	*falſo ſibi*] ſibi falſo. *n. pr.*
86.	*ult.*	*Hyſtaſpen*] Hyſtaſpem. *t.*
100.	2.	*fateantur*] fatentur. *n.*
101.	11.	*agnovit*] agnoſcit. *n.*
111.	*ult.*	*ea de*] de ea. *t.*
—	—	*ex Socratis*] Socratis. *n.*
112.	5.	*de beſtiis*] beſtiis. *t.*
120.	*ult.*	*habebant*] habent. *n. pr.*
122.	9.	*ac*] et. *n.*
126.	9.	*nunc etiam*] etiamnunc. *n. pr.*

Pag. lin.

131. 7. *redeundum*] redeundum eſſe. *n. pr.*
132. 14. *ac*] et. *n.*
133. 2. *ſublevarent*] ſublevabant. *t.*
134. *penult. ac*] et. *n.*
139. 12. *e*] ex. *n.*
141. 1. *facturum ſe diſcedens*] diſcedens facturum ſe. *n.*
146. 5. *Romani imperii partes*] imperii Romani fines. *n. pr.*
150. *ult. haud aliter*] aliter haud. *n.*
154. 10. *ſcripto fidem*] fidem ſcripto. *t.*
164. *ult. inſectabantur*] inſequebantur. *n.*
166. 19. *cum et*] cum. *n.*
170. 11. *legibus*] leges. *t.*
178. *ult. Solomonis*] Salomonis. *t.*
189. 1. *attulimus*] attigimus. *t.*
203. 13. *præſertim*] maxime. *n.*
208. *ult. ſe cogi*] cogi ſe. *n.*
211. *antepenult. venturos*] futuros. *n.*
216. 10. *ea*] eo. *n.*
220. 1. *etiam*] etiam eum. *n. pr.*
235. 1. *defectori*] rebelli. *t.*
— *penult. illa lege*] illa. *n.*
236. 2. *lege Chriſti*] Chriſti lege. *n.*
241. 5. *cultus*] cultum. *t.*
250. 4. *autem*] autem veſci. *n.*
253. 17. *non minus ſabbatis*] ſabbatis non minus. *t.*
255. 5. *ad*] in. *n.*
— 11. *non aſtrictam fuiſſe*] aſtrictam non eſſe. *t.*
257. *antepenult. præbuit*] perhibuit. *t.*
261. 4. *immutatum*] innovatum. *t.*
— 5. *videri*] appellari. *t.*
264. 5. *eſt proditum*] proditum eſt. *t.*
273. 6. *ille morbos*] morbos ille. *n.*
282. 8. *Dei verbum*] verbum Dei. *n.*
285. 5. *ille*] illa. *t.*
303. 13. *navi*] nave. *t.*
— — *ſtercore elephantis*] elephantis ſtercore. *t.*
304. 2. *voluptatem*] voluptates. *t.*

Pag.	lin.	
306.	5.	*in nobis et excitari*] et excitari in nobis. *t.*
307.	*penult.*	*a Deo ſe*] ſe a Deo. *n.*
308.	9.	*ſunt*] ſint. *t.*
—	12.	*aſſecutus*] confecutus. *t.*
309.	10.	*ſuis abiens*] abiens ſuis. *n.*
—	14.	*ipſos*] nos. *n.*
—	*ult.*	*intelligant*] intelligunt. *t.*
310.	4.	*antecellant*] excellant. *t.*
—	6.	*latentem veritatem*] veritatem latentem. *t.*
311.	5.	*agant Deo*] Deo agant. *n.*
—	7.	*naturæ hominum*] naturæ. *n.*

HIS adde, quod in duobus *Contextus* locis a lectione Grotiana veritatis ſtudioſi receſſerimus: hi ſunt, pag. 45. lin. 3. ubi *Ovidio* inſeruimus; et pag. 245. lin. 14. ubi pro *ſexcentos* legimus *quingentos*. In *annotationibus* quam ſæpe facta ſit emendatio, longum eſſet dicere.

CATALOGUS LIBRORUM

A GROTIO ET CLERICO

LAUDATORUM;

Cum Notitia Editionum, ad quas partim ab ipſis, partim a nobis laudati loci ſunt concinnati. Notet lector, in opere Grotii ad *paginas* non provocatum eſſe niſi editionum jam Grotii ævo extantium: nec tamen ita nos fuiſſe religioſos, ut, ubi ſe *commoda diviſio* oſtenderit in recentioribus editionibus, eam non uſurpaverimus. Ætate Grotii multi veterum Scriptorum libri nulla diſtinctione legebantur: quod et de nonnullis etiamnum dici poteſt.

ABARBANIEL, Alſeck, et R. Simeon. In Eſaiæ 30. ſeqq. Lugd. Bat. 1631. editi a Conſtantino L'Empereur. Vide et *Leo Hebræus.*

Abdias. Hiſtor. Apoſtolorum, Baſil. 1552. a Wolfgango Lazio.

Abenada. Vide p. 258. col. 2. hujus editionis.

Abenesdra. Comm. in Biblia ſacra, cum R. S. Jarchi, R. D. Kimchi, R. Levi Gerſon, R. Saadia, aliiſque: editi cum Bibliis Hebraicis, Baſil. 1618. a Joh. Buxtorfio.

Abrahamus Salmanticenſis, Rabbinus. v. p. 266. 2.

Abul'Feda. Vita Mahumetis, per Joan. Gagnierium, Oxon. 1723.

Acoſta. (Joſephus.) De Natura Novi Orbis, &c. Colon. Agripp. 1596.

Adamus Bremenſis. Hiſtoria Eccleſiaſtica edita cum ſcript. aliis ab Erp. Lindenbrogio, Francof. 1609.

Ælianus. De Nat. Anim. Londini, 1744. ab Abr. Gronovio. Var. Hiſt. Lugd. Bat. 1701. ab Jac. Perizonio.

Æneas. v. *Gazæus.*

Æſchylus. Lond. 1664. per Th. Stanleium.

Albo. (Joſeph.) Fundamenta Jud. Relig. Venet. 1612.

Alcoranus Mahumetis. Latine, cum pluribus ſcriptis aliis de Re Mahumetica: inter quæ Mahumetis Doctrinæ liber, Generationis, Chronicorum; Diſputatio Chriſtiani et Saraceni, Nic. de Cuſa Cardinalis Cribrationum Alcorani libri tres, Richardi Confutatio, Cantacuzeni libri quatuor; Bartholomæi Georgevitii de Ritibus Turcarum, &c. in Tomis iii. opera Theodor. Bibliandri, 1550.

Alexander Aphrodiſæus. Liber de Fato, &c. Ven. 1534.

Alſeck. v. *Abarbaniel.*

Alvareſius. (Franciſc.) Hiſtoria de las Coſas de Ethiopia, en Anvers, 1557.

Ambroſius. Opera, tom. v. Paris. 1614.

Ammianus Marcellinus. Lugd. Bat. 1693. per Jac. Gronovium.

Ammonius. De ſimil. et diſſimil. Lect. Col. 763. Theſauri Bon. Vulcanii, Lugd. Bat. 1600.

Ampelius. Ut vulgo Floro, vel Eutropio ſubtexitur.

Antoninus. De Rebus ſuis, Lond. 1707.

Aphrodiſæus. v. *Alexander.*

Apollonius Rhodius, cum Scholiaſte. Lugd. Bat. 1641.

Appianus. H. Stephani ed. Paris. 1592.

Apuleius. Lugd. Bat. 1594. per Bon. Vulcanium. Sed aliam adhibuimus, pp. 33, 72. nempe Amſt. 1624. quam tamen Grotium non uſurpaſſe ſed antiquiorem, diviſionem *Apologiæ* in duas atque alia probare liquet.

Aquila, Biblicus Interpres. v. *Origenis Exapla.*

Arabicus. v. *Geographus.*

Ariſtæus. Hiſtor. LXX. Interpretum, Oxon. 1705.

Ariſtides, Smyrnæus Orator. Paris. 1604. tomis iii.

Ariſtophanes, cum Scholiaſte. Amſt. 1710. a Lud. Kuſtero.

Ariſtoteles. Baſil. 1550. mere Græcus. Non tamen ubique ſibi conſtat Grotius in Capitibus enumerandis; et neceſſe erit Caſauboni ed. interdum in auxilium vocare, Lugd. 1590. In ed. quoque Du Valli, quam uſurpat Clericus, Metaphyſicorum libros tranſpoſitionem pati notandum.

Arnobius. Duac. 1634.

Arrianus. Differt. in Epictetum, Cantab. 1655.

Athenæus. Lugduni, 1612.

Athenagoras. Legatio et De Reſurr. Mortuorum. v. *Juſtinus M.*

Auguſtinus. Epiſtolæ ordine antiquo, ut ed. Paris. 1586. ſed Confeſſiones capitulis diſtinguuntur ed. Col. Agripp. 1649. et
In pluribus Sectiones ed. Monach. Bened. Paris. 1679—1700. adhibuimus; quam poſtremam ſemper Clericus.

Barnabas. Epiſt. Catholica, Amſt. 1646. ab If. Voſſio.
Baſilius. Paris. 1638.
Baxterus. Grotiana Religio detecta, Lond. 1658.
Benjaminus Tudelenſis. Itinerarium, Lugd. Bat. 1633.
Bilibra Veritatis. Laudatur a Clerico p. 282. 2.
Bochartus. Opera, Lugd. Bat. 1712.
Bramhallus. Opera, Dublin. 1677.
Buxtorfius. Lexicon Chald. et Rabbin. Baſil. 1639.

Cæſar. Ut ed. Delphin. et vulgatis.
Callimachus. Ed. Grævii, Ultraj. 1697.
Cantacuzenus. Ed. Baſil. 1543. vide et *Alcoranus*.
Capitolinus. Inter Auguſt. Hiſtoriæ Scriptores, Lugd. Bat. 1671.
Cappellus. Opera edita ab ejus filio, Amſt. 1689.
Carpentarius. (Nath.) Philoſophia libera, Oxon. 1622.
Caſaubonus. Epiſt. ad Card. Perronium, Londini, 1612.
Catullus, Tibullus, et Propertius. Ed. Maittaire, Lond. 1715.
Cedrenus. Baſil. 1566.
Celſus. De Re Medica, Amſt. 1687.
Cenſorinus. Hamburg. 1614. ab H. Lindenbrogio.
Chalcidius. Lugd. Bat. 1617. a Meurſio.
Chalcocondylas. (Laonicus.) De Rebus Turcicis, Col. Allob. 1615.
Chaldæus Interpres. In Bibliis Polyglottis.
Chillingworthius. Relig. Proteſt. Lond. 1704.
Chronicon Alexandrinum. Ed. Du Freſne, Paris. 1688.
Chryſoſtomus. Eton. 1612. ab H. Savilio.
Cicero. Ed. Gruter. Hamburg. 1618.
Cieza. De Rebus Indicis. v. p. 79. 1.
Claudianus. Ed. Delphin.
Clemens Alexandrinus. Paginas ed. Sylburgii, 1592. ſed ſectiones ed. Potteri, Oxon. 1715. adhibuimus.
——— Romanus. Ad Corinthios, Cantab. 1718.
Clericus. (Joan.) Hiſt. Eccleſ. Amſt. 1716.
Ars Critica, Amſt. 1699.
Bibliothecæ ab anno 1686. ad annum 1727. Amſt.
Comment. in Scripturas ſacras, Amſt. 1736.
Silva Philologica.

Clericus. (Joan.) Index Philoſ. Orientalis. v. *Stanleius.*
Copernicus. Revolutiones, Baſil, 1566.
Cudworthus. Syſtema Intellectuale, Lond. 1678.
Curtius. Ed. Delphin.
Cuſanus Cardinalis. v. *Alcoranus.*
Cyprianus. Col. Agripp. 1617.
Cyrillus Alexandrinus. Opera VI. tomis, Lutet. 1638. Paginas tomi ſexti Spanhemii ed. Lipſ. 1696. Juliani et Cyrilli recudit.

Damaſcenus. v. *Nicolaus.*
Digeſta. v. *Juſtinianus.*
Diodorus Siculus. Ed. Weſſeling. Amſt. 1745.
Diogenes. v. *Laërtius.*
Dion Caſſius. Ed. Reimar. Hamburg. 1750.
—— Chryſoſtomus vel Pruſæenſis. Orat. Lutet. 1604.
Dionyſius Halicarnaſſenſis. Ed. Hudſon. Oxon. 1704.
Diſputatio Chriſtiani et Saraceni. v. *Alcoranus.*
Dodwellus. De Sanchoniathonis Phœnic. Hiſt. Lond. 1681.
Druſius. Prætérita, Amſt. 1632.
Durandus, ſeu Speculator. Speculum Juris, Franc. 1592.

Eccardus a Repka. Speculum Saxonicum. v. p. 41.
Elias Cretenſis. v. *Gregorius Nazianzenus.*
Empiricus. v. *Sextus.*
Ennius. Fragmenta, Lugd. Bat. 1595.
Epictetus. v. *Arrianus.*
Epiphanius. Paris. 1622.
Eraſmus. Adagia, Col. Allob. 1612.
Euripides. Ed. Barneſii, Cantab. 1694.
Euſebius. Præp. Evang. Paris. 1628.
Demonſt. Evang. Paris. 1628.
Eccleſ. Hiſt. Paris. 1659.
Chron. Can. Lugd. Bat. 1606. ab Joſ. Scaligero.
Euthymius Zigabenus. Tomo ii. Bibl. Patrum, Paris. 1624.

Firmicus. Matheſis, Baſil. 1551.
Florus. Traj. Bat. 1680.
Fontenellus. De Oraculis. v. p. 211. 1.
Freita. De Imperio Luſitanorum Aſiatico. v. p. 142. 1.

Gabrielius. Sententiæ ſeu Concluſiones, Franc. 1597.
Gailius. Obſervationes, Col. Agripp. 1595.
Galenus. Lut. Par. 1679.
Garcilazzus de la Vega. Incarum Hiſtoria, Lond. 1688.
Gazæus. (Æneas.) Theophraſtus, ed. Geſneri, 1559.
Gellius. Ed. Delphin.

Gemma Frisius. De Struct. Rad. Astr. et Geom. Ant. 1584.
Genghiz-Can. Vita ejus, Gallice, Lutet. 1710. Scriptore M. Petis de la Croix.
Geographus Nubiensis vel Arabicus. Latine, Paris. 1619.
Georgevitius. v. *Alcoranus*.
Germanicus, cum Scholiaste. Ed. Sanctandr. 1589.
Gerson. (Levi Ben.) v. *Abenesdra*.
——— (Christianus.) ad Judæos, Germanice, Helmst. 1609.
Gregoras. v. *Nicephorus*.
Gregorius Magnus. Epistolæ, in tomo IV operum, Rom. 1591.
——— Nazianzenus. Paris, 1609. vel (pp. iisdem) 1630.
Grotius. Opera Theologica, Amst. 1679. voll. iv.
De Jure Belli et Pacis, Amst. 1631.
Epistolæ omnes collectæ, Amst. 1687.

Haiton Armenius. Helmst. 1585.
Halicarnassensis. v. *Dionysius*.
Helmoldus. Franc. 1556. et Lubec. 1659.
Herodotus. Francof. 1608. Sectiones eædem sequuntur et recentiores.
Herrera. Historia de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra firme del Mar Oceano, Matriti, 1601.
Hesiodus. Oxon. 1737.
Hesychius Lexicographus. Lugd. Bat. 1746. ed. Alberti.
——— De Philosophis. Lugd. Bat. 1613.
Hierocles. Lutet. 1585.
Hieronymus. Opera, Lut. Par. 1624.
Chronic. Eusebianorum versio. v. *Eusebius*.
Hilarius Pictaviensis. Paris. 1693.
Homerus. Opera, cum Scholiis, ed. Barnesii, Cantab. 1711.
Horatius. Ed. Delphin.

Jacchiades, sive R. Joseph Aben Jachia. Paraphrasis in Danielem, cum vers. Latina et notis Const. L'Empereur, Amst. 1633.
Jakumus. Ad Pentateuchum. v. p. 268. 1.
Jamblichus. De Mysteriis Ægyptiorum, Oxon. 1678.
Vita Pythagoræ, Ed. Arcerii, Franek. 1598. nonnunquam ed. Amst. 1707.
Hortat. ad Philosophiam, Franek. 1598. Omnino vide nostram emendationem, p. 396.
Jarchi. (Rabbi Sol.) Comment. in Prophetas Majores et Minores, Gothæ, 1713. vide et *Abenesdra*.
Jerosolymitanus Paraphrastes. In Bibliis Polyglottis.
Inca. Idem qui Garcilazzus de la Vega: quem vide.
Joachimus Rhæticus. Ad Revol. Copernici, Basil. 1566.
Johannes. (Rabbi.) laudatus p. 266. 2.

Joma, Codex Thalmudicus. Cum Verſione et Comment. R. Sheringham, Oxon. 1648.
Jonathan. In Bibliis Polyglottis.
Joſephus Hiſtoricus. Opera, Baſil. 1544. mere Græca. Sed in nonnullis Libris, ut Contra Apionem et Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, ed. Hudſon. adhibuimus, Oxon. 1720.
——— Cæcus. in Bibliis Polyglottis.
Irenæus. Diviſus antiquo more, ut in ed. Col. Agripp. 1596.
Iſaacus Arama. Comment. in Pentateuchum, Venet. 1573.
Iſidorus Hiſpalenſis. Origines &c. Paris. 1601.
Juda Levita. (Rabbi.) In Geneſim, laudatus p. 11. 2.
Julianus. Opera, Paris. 1630. vide et *Cyrillus*.
Junius. (Franciſcus.) Biblia Sacra Latine verſa ab ipſo et Tremellio, cum Notis, Hanov. 1596.
Ivo. Epiſtolæ, edente Jureto, Paris. 1610.
Juretus. v. *Ivo*.
Juſtinus Martyr. Paris. 1742. cum Tatiano, Athenagora, Theophilo Antiocheno, Hermia. Sed nota, duas Apologias antiquo nos ordine numerare; et interdum laudare paginas ed. Paris. 1615. Clericus Apol. 1. ed. Oxon. 1700.
——— Hiſtoricus. Ed. Delph.
Juſtinianus. Codex, Genev. 1626.
Digeſta. Ed. Gothofredi, Lugduni, 1612.
Juvenalis. Ed. Delphin.

Kimchi. (R. David.) in Pſalmos, Latine, per Ambr. Janvier, Par. 1666.
in Eſaiam et alios Prophetas. v. *Abeneſdra*.

Lactantius. Capitibus fere ſemper in Sectiones diviſis, utpote longioribus; ut in ed. Hermanni, Gotting. 1736.
Laërtius. (Diogenes.) ed. Meibom. Amſt. 1692.
Lampridius, Spartianus, vel quiſquis Alexandri Severi vitam ſcripſit. Inter Aug. Hiſtor. Scriptores, Lugd. Bat. 1671.
Laonicus. v. *Chalcocondylas*.
Leo Hebræus. De Amore Dialogi, Latine, Ven. 1564. Hos eſſe Abarbanielis affirmat Grotius, p. 302. 2.
Leunclavius. Annales Turcici, Franc. 1596.
Lindenbrogius. (Frid.) Codex Legum Antiquarum, Franc. 1613.
——— Henricus. v. *Cenſorinus*.
Linſchotius. De Rebus Indiæ Orientalis. v. p. 142. 1.
Lipſius. Phyſiol. Stoic. Ant. 1604.
Monita, Ant. 1605.
Livius. Ed. Delphin.
Longinus. Ed. Toup. Oxon. 1778.
Lucanus. Ed. Oudendorp. Lugd. Bat. 1728.

Lucianus. Ed. Reitz. Amſt. 1743.
Lucretius. Ed. Delphin.
Ludovicus. v. *Vives*.
Lycophron, cum Scholiaſte. Ed. Potter. Oxon. 1697.

Macrobius. Lond. 1694. nil differens a prioribus.
Mahumetes. v. *Alcoranus*.
Mahumetis Doctrina. }
———— Generatio. } v. *Alcoranus*.
———— Chronicon. }
Maimonides. Ductor Dubitantium, Latine, per Buxtorf. Baſil. 1629.
De Fundamentis, Amſt. 1638. per Vorſtium.
Liber Jad, ſeu ad Deuter. Ven. 1550, 1.
De Idololatria, Amſt. 1641. Heb. Lat.
Ad XIII. Artic. ſeu Ikkarim, In Bibliotheca Bodleiana, ſine Titulo, 4°. H, 2. th.
Malchus. Idem qui Porphyrius.
Manaſſes. Conciliator, Amſt. 1633.
De Creatione, Amſt. 1635.
De Reſurrectione, Amſt. 1636.
Marcellinus. v. *Ammianus*.
Margarita. (Antonius.) Liber Germanicus, Preces contra Chriſtianos quaſdam Judæorum continens. v. p. 126. 2.
Marſhamus. Chron. Can. Lond. 1672.
Martialis. Fere ſemper numeratur, ut in ed. Junii, Argent. 1596.
Martyrologium Romanum. Ven. 1598.
Maſius. Comment. in Joſuam, Ant. 1574.
Maximus Tyrius. Ordo Orationum antiquus, ut in ed. Heinſii, Lugd. Bat. 1607. Sed Sectiones Marklandi, ed. Lond. 1740.
Mela. (Pomponius.) ut in ed. Gronovii, Lugd. Bat. 1722. Sed verſus, ſeu Capitum minutas ibi diviſiones negleximus.
Mendeſius de Pinto, Luſitanus. Ejus Itinera, Anglice verſa, Lond. 1663.
Mimus. v. *Publius Syrus*.
Minutius Felix. Ed. Daviſii, Cantab. 1712.
Mornæus. (Philippus.) De Veritate Rel. Chriſt. Herb. Naſſov. 1632. Latine: quod et Gallice prius ſcriptum, ed. Anvers, 1581.
Moſes Gerundenſis Nachmanides. In Pentateuchum, Ven. 1548.
Muretus. (M. Ant.) Præf. ad Senecam, Paris. 1607. vide *Seneca*.
Nazianzenus. v. *Gregorius*.
Nepos. (Cornelius.) Oxon. 1708.

Nezaël Iſraël. Liber Cabaliſticus, laudatus p. 270. 2.
Nicephorus Gregoras. Roman. ſeu Byz. Hiſt. libb. xi. Col. Allob. 1615.
Nicolaüs Damaſcenus. In Valeſii Excerptis, Paris. 1634.
Nonnus. v. *Gregorius Naz.*

Onkeloſus. In Bibliis Polyglottis.
Oppianus. Inter Poëtas Græcos, Aur. Allob. 1606.
Origenes. Contra Celſum, ad Sectiones ed. de la Rue accommodavimus, Paris. 1733.
Philocalia de illo collecta, Cantab. 1676.
Exapla, ed. Montfaucon. Paris. 1713.
Comment. in Matth. Adhibeas neceſſe eſt antiquas edd. Lat. ut ed. Paris. 1604.
Oroſius. Mogunt. 1615.
Oſorius. (Hieron.) Luſitanica, et de rebus Indiæ Oriental. in Operibus, Romæ, 1592.
Ovidius. Ed. Delph. in Met. In cæteris, Burmanni.

Papinius. v. *Statius.*
Paulus. (Julius.) Sententiæ, paſſim in libris Juridicis, ut ed. Cujacii, Paris. 1586. vel ſeparatim, ut Lugd. Bat. 1671.
Pauſanias. Lipſ. 1696.
Perſius. Ed. Delphin.
Perſii Scholiaſtes. Eſt in Bibliotheca Bodleiana, ſine titulo, 8°. D. 212. Linc.
Petavius. Theol. Dogm. Lut. Par. 1644.
Petronius Arbiter. Ed. Francof. 1629.
Philo. Ed. Col. Allob. 1613. Sed Clericus ed. Paris. 1640.
Philoſtorgius. Eccleſ. Hiſt. Paris. 1673.
Philoſtratus. Paris. 1608.
Phlegon. De Mirabilibus, et De Longævis, Lugd. Bat. 1622.
Photius. Bibliotheca, Rothomag. 1653.
Pindarus, cum Scholiaſte. Oxon. 1697.
Plato. Francof. 1602.
Plinius Hiſtoricus. Quandam ed. ant. ut Baſil. 1530.
——— Junior. Lond. 1722.
Plutarchus. Lut. Par. 1624.
Pocockius. Specimen Hiſtor. Arabum, Oxon. 1650.
Arabica Grotii interpretatio, Oxon. 1660.
Polybius. Lipſ. 1789.
Polychronius. Baſil. 1599. vide plenius notatum, p. 78. col. 2.
Pomponius. v. *Mela.*
Porphyrius. De Abſtinent. Anim. Traj. ad Rhen. 1767.
De Nympharum Antro, Traj. ad Rhen. 1765.
Vita Pythagoræ, cum Jamblicho, Amſt. 1707.
Epiſt. ad Anebonem, ante Jamblichi Myſt.

Preces Judæorum. Venet. editæ. Vide p. 126. col. 2.
Prideauxius. Vita Mahometis, Lond. 1697.
Probus. Cum Virgilio, Basil. 1586.
Proclus. (Lycius.) Theol. Platon. Hamb. 1618.
Procopius. Historia ejus, Paris. 1662.
Propertius. v. *Catullus*.
Ptolemæus. Geographia, Francof. 1605.
Magna Syntaxis, Basil. 1538.
Syntaxis ΤΕΤΡΑΒΙΒΛΟΣ et ΚΑΡΠΟΣ, Basil. 1553.
Publius Syrus. Francof. 1610.

Quintilianus. Oxon. 1693.

Richardus. v. *Alcoranus*.
Ruffinus. Versio Latina Eccles. Hist. Eusebii, Basil. 1528.
Rufus. (Sextus.) Breviarium, Pag. 1193. ed. Gruter. Historicorum Aug. Minor. Hanov. 1611.
Rutilius. Itinerarium, Amst. 1687.

Saadia. v. *Abenesdra*.
Salluftius Historicus. Lipf. 1724.
——— Philosophus. Ed. Cantab. 1671. inter Opuscul. Philosophorum Græcorum.
Salmasius. Plin. Exercit. Paris. 1629.
Salvianus. Noriberg. 1623.
Samuel. (Rabbi.) Epist. ad Rabbi Isaacum. p. 264. 2. &c.
Saxo Grammaticus. Histor. Danica, Basil. 1534.
Scaliger. (Jos.) Animadv. in Chron. Euseb. v. *Eusebius*.
Emendatio Temporum, Genev. 1629.
Fragmenta Veterum (a Grotio nuncupata *Auctuarium ad Emend. Temp.* et *præclara Appendix*) vid. ad calcem prædicti libri.
Schep-tal, Liber Cabalisticus. Hanov. 1611.
Schindlerus. Lexicon Pentaglotton, Francof. 1612. Additamenta de Abbreviaturis, post p. 1992.
Sebundus. (Ræmundus.) Theologia Naturalis, Francof. 1635.
Seneca Philosophus. Ed. Mureti, Paris. 1607.
——— Rhetor. Ed. Mureti jam dicta.
——— Tragœdiæ sub eo nomine, ed. Delrii, Antv. 1593.
Septuaginta. Ed. Grabe, Oxon. 1707.
Servius. Cum Virgilio, Col. Allob. 1610.
Severus. v. *Sulpitius*.
Sextus Empiricus. Ed. Fabricii, Lipf. 1718.
——— Rufus. v. *Rufus*.
Siloh. (Rabbi.) Laudatur p. 268. 2. mihi ignotus: sed Rabbinica Cognitio mihi est valde tenuis. Num tamen fieri potuit, ut Grotius vocem *Siloh*, de qua hic agitur, in Bibliis Munsteri, Basil. 1534. p. 50. male pro Scriptore acceperit?

Simplicius. Comment. in Aristotel. de Cœlo, ed. Aldi, Ven. 1527.
Smithus. (Joan.) Selectæ Dissert. Lond. 1660.
Solinus. Ed. Salmasii, Paris. 1629.
Solomo, (Rabbi,) vel Salomo. v. *Abeneſdra.*
Sopater. Inter Rhetores, ed. Ald. Ven. 1508.
Sophocles. Ed. Johnſon. Eton. 1788.
Speculator. v. *Durandus.*
Speculum Saxonicum. v. *Eccardus a Repka.*
Spencerus. (Joh.) De Legg. Hebræorum Ritualibus, Cantab. 1685.
Stanleius. Historia Philosophiæ Chaldaicæ, Anglice, ad calcem Historiæ Philosophiæ, Lond. 1687. et Latine, ex Clerici versione in tomo ejus secundo Operum Philosophicorum, Amst. 1700. Ad calcem ibi est Clerici ad Stanleium Index, quem memorat p. 200.
Statius. (Papinius.) Paris. 1600.
Stephanus Byzantinus. De Urbibus, Lugd. Bat. 1694.
Stobæus. Aur. Allob. 1609. cum Collectis Antonii et Maximi.
Strabo. Lut. Par. 1620.
Suetonius. Ed. Delphin.
Suidas. Lexicon, Cantab. 1705. ed. Kusterî.
Sulpitius Severus. Lugd. Bat. et Amst. 1665. Hornio tertium editus.
Symmachus. In Exaplis Originis, ed. Montfaucon. Paris. 1713.
Synedrium, Codex Thalmudicus. Ed. Joan. Coch. Amst. 1629.
Syrus. v. *Publius.*

Tacitus. Ed. Delphin.
Tatianus. v. *Justinus M.*
Terentius. Ed. Delphin.
Tertullianus. Lut. Par. 1675.
Testamentum Vetus et Novum. Ad Anglicanam Versionem accommodata; ideoque interdum, in Psalmis præsertim nonnullis, uno versiculo a receptis numeris discrepantia.
Thalmud. Ed. Ven. 1522. *Perek Chelek* ex hac ed. laudat ipse Grotius, p. 271. 1. Sed quosdam Titulos, Latine redditos, separatim notavimus.
Theocritus. Inter Poëtas Minores, Cantab. 1684.
Theodoretus. Therapeutica, ed. Sylburgii, 1592.
Quæstiones in Scripturas, in oper. Paris. 1642.
Eccleſiast. Historia, ibid.
Theognis. Inter dictos Poëtas Minores Græcos, Cant. 1684.
Theophilus. v. *Justinus M.*
Thucydides. Ed. Bipont. 1788.
Tibullus. v. *Catullus.*

Tudelenſis. v. *Benjaminus.*
Tyrius. v. *Maximus.*
Tzetzes. Hiſtoria verſibus Politicis, Baſ. 1546.
Scholia ad Lycophronem. v. *Lycophron.*

Valerius Maximus. Ed. Delphin.
Vandale. De Oraculis, Amſt. 1700.
Varro. De Re Ruſtica, ed. Geſneri.
De Lingua Latina, inter Lat. Grammaticos, ed. 1595.
Vegetius. De Re Militari, ed. Plantin. 1607.
Victor Uticenſis vel Vitenſis. De Perſec. Vandalorum, Paris. 1694.
Virgilius. Ed. Delphin.
Vitruvius. De Architectura, Amſt. 1649.
Vives. (Ludovicus.) De Verit. Fid. Chriſt. Baſil. 1555.
Voſſius. (Gerardus.) De Grammatica, Amſt. 1635.
De Poëtica, in Operibus, Amſt. 1701.
De Hiſtor. Græcis, ibid.
——— (Iſaac.) Ad Virgilii Eclog. IV. in opere de Sibyllinis Oraculis, Lond. 1684.

Waltonus. Biblia Polyglotta, Lond. 1657.

Xenophon. Opera, Lut. Par. 1625. Sed Memorabilia diviſimus, ut in ed. Simpſon. Oxon. 1741.

Zemach David. Liber Hebræus. v. p. 266. 1.
Zigabemus. v. *Euthymius.*
Zonaras. Annales, Paris. 1686.
Zoroaſter. Oracula, ut colliguntur ed. Ven. 1593.
Zuingerus. Theatrum Humanæ Vitæ, Baſil. 1586.

FINIS.

CORRIGENDA ET ADMONENDA.

Pag. 16. col. 1. lin. 22. lege *ὑπόθεσιν*
— 42. — 2. — 20. lege *naſcantur*
— 46. — 1. — 4. lege *Addit*
— 73. — 2. — 3. lege *In vita Pythagoræ.* Verba *Hortatione ad Philoſophiam* ad *Jamblichum* pertinent, non *Porphyrium*; quos in re cognata confundit Grotius, laudans Librum et Locum Jamblichi, Nomen vero Porphyrii: nos ſupra Huic ſua tribueramus. Sed ita dicere vult Grotius: *Θεῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, Dei formam annulo ne inſculpito*, ex Pythagora eſt apud Jamblichum, Hortatione ad Philoſophiam, pp. 133, 151. ed. Arcerii.
— 220. — 2. — 17. lege *ſummi*
— 303. — 2. — 3. lege *Noæ* (ſic ſcribit Grotius: *Noë* eſt Clerici. Corrige et Textum)
— 320. lin. 8. lege *Nobis* (*Vobis* eſt in ed. 2.)
— 324. — 20. adde, poſt cœlum, *iis ſpectantibus* (Hoc non eſt in ed. 2.)

Denique nota Clerici additamentum ſupra, p. 93.

211.2
G 916 GROTIUS, HUGO 24595
AUTHOR
De Veritate
TITLE
Religionis Christianae
DATE DUE BORROWER'S NAME

CHURCH INDEX OF
FORBIDDEN BOOKS

STORAGE - CDF

CHURCH INDEX OF
FORBIDDEN BOOKS
24595